MSS No. 156 Subject Religiou

Name of MSS पद्यभावार्थप्रदीपिका : श्रीमद्भागवत व्याख्या

Author श्रीधर स्वामी

Period - -   Folios 143

Script Sanskrit   Source Prithipal Singh

Missing Folios

156

दशम

३

श्रीभा॰
द॰ ३॰
१

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ ॐ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॐ ततः पंचाशतमेत जरासंधभयादिव ॥ कारयित्वांबुधौ दुर्गं तत्रानीनाय निजं जनं ॥
कपटात्कमपै देवहत्वा दैत्यानजस्ततः ॥ अत्रयच्च जरासंधं धर्मेणैव तु धार्मिकं ॥ २ ॥ अस्तिप्राप्तिसंज्ञके द्वे यत्तज्जरमतः ॥ २ ॥ कंसे शोकः
कुल्मे अमर्षः ताभ्यां प्रयुतः ॥ ३ ॥ न्यरुणत्स रुरोध ॥ ४ ॥ तस्य बलसैन्यं उद्वेलं लंघितमर्यादं सागरमिव ॥ तेन तस्य बलेन संरुद्धे ॥ ५ ॥ किंच

श्री ३ क ३ वा ३ ॥ ॐ अस्तिः प्राप्तिश्च कंसस्य महिष्यौ भरतर्षभ ॥ हते भर्तरि दुःखार्ते ईयतुः स्म पितुर्गृहा
न् ॥ १ ॥ पित्रे मगधराजाय जरासंधाय दुःखिते ॥ वेदयांचक्रतुः सर्वमात्मवैधव्यकारणं ॥ २ ॥ स तदाप्रियमा
कर्ण्य शोकामर्षयुतो नृप ॥ अयादवीं महीं कर्तुं चक्रे परममुद्यमं ॥ ३ ॥ अक्षौहिणीभिर्विंशत्या तिसृभिश्चा
पि संवृतः ॥ यदुराजधानीं मथुरां न्यरुणत्सर्वतो दिशं ॥ ४ ॥ निरीक्ष्य तद्बलं कृष्ण उद्वेलमिव सागरं ॥ स्वपुरं
तेन संरुद्धं स्वजनं च भयाकुलं ॥ ५ ॥ चिंतयामास भगवान्हरिः कारणमानुषः ॥ तद्देशकालानुगुणं स्वावता
रप्रयोजनं ॥ ६ ॥ हनिष्यामि बलं ह्येतद्भुवि भारं समाहितं ॥ मागधेन समानीतं वश्यानां सर्वभूभुजां ॥ ७ ॥ अ
क्षौहिणीभिः संख्यातं भटाश्वरथकुंजरैः ॥ मागधस्तु न हंतव्यो भूयः कर्ता बलोद्यमं ॥ ८ ॥ राम राम

लमेव हन्मि न मागधं ॥ मागधं वा हत्वा बलं रक्षामि ॥ यद्वा समागधं सर्वं हन्मीति चिंतयामास ॥ न तु प्रथमं कथं जेष्यामीत्येवं चिंत
यित्वोक्तं ॥ तत्राह कारणमानुष इति ॥ भूभारावतारकारणेन मानुषः न तत्त्वत इति ॥ ६ ॥ एवं द्विधा विचिंत्य प्रथमं पक्षं निर्धारितवा
न् तत्राह चतुर्भिः ॥ हनिष्यामीति ॥ भूयः बलोद्यमं कर्ता करिष्यति ॥ ८ ॥ राम राम राम राम राम राम ॥

— ४

राम॰
१

न्यत एव मागधोऽहं तमस्मात्त्राह ॥ एतच्च हार्दं स्पष्टयति ॥ क्ष्माभारहरणायेति ॥ ९ ॥ अयमेतदर्थोऽवतार इत्युपलक्षणमित्याह ॥ अन्योऽपी-
ति ॥ प्रभवतः प्रबलतः ॥ १० ॥ सहसूतौ सारथिसहितौ परिच्छदः परिकरः ध्वजकवचादिः तत्सहितौ ॥ ११ ॥ १२ ॥ त्वं नाथो विद्यते येषां ते त्वावन्तः
तेषां ॥ १३ ॥ १४ ॥ दंशितौ बद्धकवचौ स्वायुधाढ्यौ शोभनायुधसंपन्नौ ॥ १५ ॥ १६ ॥ गुप्तेनाधमाय स्मादिति वात्सल्यार्थः ॥ हे [illegible]

एतदर्थोऽवतारो हि क्ष्माभारहरणाय मे ॥ संरक्षणाय साधूनां कृतोऽन्येषां वधाय च ॥ ९ ॥ अन्योऽपि धर्मरक्षायै देहः सं-
भ्रियते मया ॥ विरामायाप्यधर्मस्य काले प्रभवतः क्वचित् ॥ १० ॥ एवं ध्यायति गोविंदे आकाशात्सूर्यवर्चसौ ॥ र-
थावुपस्थितौ सद्यः ससूतौ सपरिच्छदौ ॥ ११ ॥ आयुधानि च दिव्यानि पुराणानि यदृच्छया ॥ दृष्ट्वा तानि हृषीके-
शः संकर्षणमथाब्रवीत् ॥ १२ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ पश्यार्य व्यसनं प्राप्तं यदूनां त्वावतां प्रभो ॥ एष ते रथ आया-
तो दयितान्यायुधानि च ॥ १३ ॥ यानमास्थाय जह्येतद्व्यसनात्स्वान्समुद्धर ॥ एतदर्थं हि नौ जन्म साधूनामिह
शर्मकृत् ॥ १४ ॥ त्रयोविंशत्यनीकाख्यं भूमेर्भारमपाकुरु = एवं संमंत्र्य दाशार्हौ दंशितौ रथिनौ पुरात् ॥ निर्ज-
ग्मतुः स्वायुधाढ्यौ बलेनाल्पीयसा वृतौ ॥ १५ ॥ शंखं दध्मौ विनिर्गत्य हरिर्दारुकसारथिः ॥ ततोऽभूत्परसैन्या-
नां
हृदि वित्रासवेपथुः ॥ १६ ॥ तावाह मागधो वीक्ष्य हे कृष्ण पुरुषाधम ॥ न त्वया योद्धुमिच्छामि बालेनैकेन लज्जया ॥
१७ ॥ गुप्तेन हि त्वया मंद न योत्स्ये याहि बंधुहन् ॥ १८ ॥ तव राम यदि श्रद्धा युध्यस्व धैर्यमुद्वह ॥ हित्वा वा मच्छरैश्छिन्नं देहं
स्वर्याहि मां जहि ॥ १९ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ नवै शूरा विकत्थंते दर्शयंत्येव पौरुषं ॥ न गृह्णीमो वचो राजन्नातुरस्य मुमूर्षतः ॥ २० ॥

१७ गुप्तेन सर्वीनरत्वाद्दर्शनानर्हेण । हे अमंद बभाणीति बधुर विद्यानां हंतीति तथा ॥ हे अविद्यानिरसनेति ॥ याहि शाश्वत्हि ॥ १८ ॥ अङ्के योदे हो सावि-
ति स्वयमेव मत्वा तत्पवितो वात्यसां तन्माह ॥ यद्वा मां जहीति ॥ १९ ॥ यथा आकृतार्थग्रहणेन भावतत्त्वं ॥ नैव शूरा विकत्थंते इत्याद्युक्तं ते ॥ २० ॥ राम ॥

माधवौ मधुवंशसंभवौ महता सैन्यसमूहेन आवृतवान् ॥ वायुरभ्रैः सूर्यं रेणुभिश्चाग्निं यथेत्य दर्शनमात्रमेवावरणमिति सूचितं ॥ २१ ॥ २२ ॥ परानीकानि परस्यानीकानि सैन्यानि तान्येव पयोमुचो मेघास्तेषां शिलीमुखा बाणास्तेषामत्युल्बणं वर्षं तेन पीडितं व्यस्फूर्जयत् ॥ उत्कं-पितवान् ॥ २३ ॥ तदाह गृह्णन्निति निषंगादिषुधेः शरान्गृह्णन् अथ तान्गुणे संदधत् गुणमाकृष्य निशितबाणसमूहान्मुंचन् निघ्नन्

जरासुतस्तावभिसृत्य माधवौ महाबलौघेन बलीयसावृणोत् ॥ ससैन्ययानध्वजवाजिसारथी सूर्यानलौ वायुरिवाभ्ररेणुभिः ॥ २१ ॥ सुपर्णतालध्वजचिह्नितौ रथावलक्षयंत्यो हरिरामयोर्मृधे ॥ स्त्रियः पुराट्टालकहर्म्यगोपुरं समाश्रिताः संमुमुहुः शुचार्पिताः ॥ २२ ॥ हरिः परानीकपयोमुचां मुहुः शिलीमुखात्युल्बणवर्षपीडितं ॥ स्वसैन्यमालोक्य सुरासुरार्चितं व्यस्फूर्जयच्छार्ङ्गशरासनोत्तमं ॥ २३ ॥ गृह्णन्निषंगादथ संदधच्छरान्विकृष्य मुंचच्छितबाणपूगान् ॥ निघ्नन्रथान्कुंजरवाजिपत्तीन्निरंतरं यद्वदलातचक्रं ॥ २४ ॥ निर्भिन्नकुंभाः करिणो निपेतुरनेकशोऽश्वाः शरवृक्णकंधराः ॥ रथा हताश्वध्वजसूतनायकाः पदातयश्छिन्नभुजोरुकंधराः ॥ २५ ॥ संछिद्यमानद्विपदेभवाजिनामंगप्रसूताः शतशोऽसृगापगाः ॥ भुजाहयः पूरुषशीर्षकच्छपा हतद्विपद्वीपहयग्रहाकुलाः ॥ २६ ॥

प्रहरन्नृपतीन्पदातीन् निरंतरमिति ग्रहणादिक्रियाविशेषणं ज्वलत्काष्ठभ्रमणेन यथा चक्रवद्भवति तद्वत् व्यस्फूर्जयदिति ॥ २४ ॥ हता अश्वा ध्वजाः सूता नायका रथिनश्च येषां ॥ २५ ॥ संछिद्यमानानां द्विपदेभवाजिनां तेषामंगेभ्यः प्रसृताः असृगापगा रुधिरनद्यः परस्परं प्रवर्तिता इति तृतीयाणान्वयः ॥ तासां नदीरूपकमाह ॥ भुजा एवाहयो यासु ताः पुरुषाणां शीर्षाण्येव कच्छपा यासु ताः हता द्विपा अंतर्वर्तितटानि ॥ हया एव ग्राहा ग्राहास्तैराकुला व्याप्ताः ॥ २६ ॥ राम राम राम राम राम राम राम राम ॥

राम
२

कमठरव ज्ञातपव मीनायाह्वताः ॥ नराणां केशा एव शैवालाया स्तृताः ॥ धनूंष्येव तरंगाः ॥ आभूषणान्येव गुल्मास्तैस्तु संकुलाः ॥ अङ्कुरिकावर्त्ताणि
वक्राणि वातान्येव वर्ताः तैर्भयानकाः महामणीनां प्रवेका उत्तमा आभरणानि च ॥ यस्यां यस्यं अश्मानश्च शर्कराश्च यया स्तृता ॥ २८ ॥ भीरूणां भ
यावहाः मनस्विनां हर्षकर्यः ॥ २९ ॥ किंच ॥ संकर्षणापितहलं स्यंधणीत ॥ हे आराहे राजन्नू ॥ अर्णवं दुर्गमं भैरवं भयकरं च यतो दुरंतपारं अंतो
रतल्लपारमवधिः ॥ दुःशाद्यानिषेधे ॥ विक्रमेणागंधरेशात्तु निरवधिकमित्यर्थः ॥ किंच ॥ मगधेंद्रेणापालितं तस्य हलं ॥ यदेवं सुतरामहत्तयाः

कराह्वमीनानरकेशशैवला धनुस्तरंगायुधगुल्मसंकुलाः ॥ अङ्कुरिकावर्तभयानका महामणिप्रवेकाभरणाश्मशर्कराः ॥ २१
प्रवर्तिता नीरुभया वहा मृधे मनस्विनां हर्षकरीः परस्परं ॥ विनिघ्नतारीन्मुसलेन दुर्मदान्संकर्षणेनापरिमेयतेजसा ॥ २८ ॥
बलं नदग्राणीव दुर्गमं भैरवं दुरंतपारं मगधेंद्रपालितं ॥ स्यंधणीतं वसुदेवपुत्रयोर्विक्रीडितं तज्जगदीशयोः परं ॥ २९ ॥ स्थित्युद्भवां
तं भुवनत्रयस्य यः समीहते नंतगुणः स्वलीलया ॥ न तस्य चित्रं परपक्षनिग्रहस्तथापि मर्त्यानुविधस्य वर्ण्यते ॥ ३० ॥ जग्राह
विरथ्यरामो जरासंधं महाबलं ॥ हतानीकावशिष्टासुं सिंहः सिंहमिवौजसा ॥ ३१ ॥ वध्यमानं हतारातिं पाशैर्वारुणमानुषैः
वारयामास गोविंदस्तेन कार्यचिकीर्षया ॥ ३२ ॥ स मुक्तो लोकनाथाभ्यां व्रीडितो लोकसंमतः ॥ तपसे कृतसंकल्पो वारितः पथि
राजभिः ॥ ३३ ॥

कर्मोक्तं तत्परं केवलं तयोर्विक्रीडितं न तु पराक्रमः ॥ २९ ॥ नैवैतदाश्चर्यमित्याह ॥ स्थित्युद्भवांतमिति ॥ तर्हि किमित्याश्चर्यमिव वर्णितं ॥ तत्राह ॥ त
थापीति मर्त्याननुविधेयते ॥ अनुकरोतीति मर्त्यानुविधिः तस्य ॥ ३० ॥ किंच ॥ जग्राहेति ॥ हतान्यनीकानि यस्य ॥ अवशिष्टा असव एव यस्य तं वंतं च ॥ ३१ ॥
हताः बहुशः अरातयो येन ॥ तथाभूतमपि जरासंधं वध्यमानं वारयामासेति ॥ ३२ ॥ राम राम राम राम राम राम राम ॥

पवित्राणि धर्मोपदेशपराणि पदानि येषु तैर्वाक्यैः ॥ नयनैर्नीतिभिः प्राकृतैर्लौकिकैः तत्र लौकिकन्यायमाह ॥ स्वकर्मेति ॥ यदुभिस्त्वं केः कृ
त्वा तेन हतः पराभवः केवलं कर्मबंधनप्राप्तः ॥ अतस्त्वया न लज्जितव्यमिति ॥ ३४ ॥ बार्हद्रथो जरासंधः ॥ ३५ ॥ मुकुंदोपि ययावित्यन्वयः ॥ न
क्षतं बलं यस्य सः ॥ तस्यैवाद्भुत रहस्यात् सततगतिसंधानादिति भावः ॥ निस्तीर्णः अनायासेनैव तीर्णः ॥ अरिबलार्णवो येन साधु साध्विति ॥ अनुमोदि

वाक्यैः पवित्रार्थपदैर्नयनैः प्राकृतैरपि ॥ स्वकर्मबंधनप्राप्तो यदुभिस्ते पराभवः ॥ ३४ ॥ शुक उवाच ॥ हतेषु सर्वानीकेषु जरासंधो
नृपस्तदा ॥ उपेक्षितो भगवता मागधान् दुर्मना ययौ ॥ ३५ ॥ मुकुंदोप्यक्षतबलो निस्तीर्णारिबलार्णवः ॥ विकीर्यमाणः कुसु
मैस्त्रिदशैरनुमोदितः ॥ ३६ ॥ माथुरैरुपसंगम्य विज्वरैर्मुदितात्मभिः ॥ उपगीयमानविजयः सूतमागधवंदिभिः ॥ ३७ ॥ शंख
दुंदुभयो नेदुर्भेरीतूर्याण्यनेकशः ॥ वीणावेणुमृदंगानि पुरं प्रविशति प्रभौ ॥ ३८ ॥ सिक्तमार्गां हृष्टजनां पताकाभिरलंकृतां
निर्घुष्टां ब्रह्मघोषेण कौतुकाबद्धतोरणां ॥ ३९ ॥ विनीयमानो नारीभिर्माल्यदध्यक्षतांकुरैः ॥ निरीक्ष्यमाणः सस्नेहं प्रीत्युत्क
लितलोचनैः ॥ ४० ॥ आयोधनगतं वित्तमनंतं वीरभूषणं ॥ यदुराजाय तत्सर्वमाहृतं प्रादिशत्प्रभुः ॥ ४१ ॥ एवं सप्तदशकृत
स्तावत्यक्षौहिणीबलः ॥ युयुधे मागधो राजा यदुभिः कृष्णपालितैः ॥ ४२ ॥ राम ॥ राम ॥ राम ॥ राम ॥ राम ॥ राम ॥

तश्च ॥ ३६ ॥ प्रत्युद्गतैर्मथुरावासिभिर्जनैः ॥ उपसंगम्य मिलित्वा ॥ ३७ ॥ तदा च प्रभौ पुरं प्रविशति सति शंखादयो नेदुः ॥ ३८ ॥ कथंभूतं पुरं तदा
ह ॥ सिक्तमार्गामिति ॥ ब्रह्मघोषेण निर्घुष्टां निनादितां कौतुकेनोत्सवेन आ सर्वतो बद्धानि तोरणानि यस्यां तां ॥ ३९ ॥ विनीयमानः प्रविवेशेति वि
परिणतानुषंगः ॥ ४० ॥ आयोधनं रणभूमिः तत्र वित्तं वीराणां भूषणं ॥ ४१ ॥ तावतीति परिच्छेदः ॥ तावति परराज्ये वर्तमानेपि अक्षौहिणीपिब
लं यस्य सः ॥ सप्तदशकृत्वः सप्तदशवारान्युयुधे ॥ ४२ ॥ रामायनमः श्रीकृष्णायनमः ॥ श्रीरामायनमः ॥ परमहंसायनमः ॥ राम ॥

अक्षिप्याकृष्ट्य यं निन्युः ॥४३॥ अष्टादशमे अष्टादशे संग्रामे आविरपेतन्मध्ये कालयवनो ऽकस्मात्प्राप्तः ॥४४॥ आत्मसंमितानवतुल्यान् ॥४५॥ वृजिनं दुःखं ॥ उभयतः यवनात् जरासंधाच्च ॥४६॥ तदा हद्ययेन ॥ निरुंधेनिरुणाद्धि ॥४७॥ अस्य प्रजानेन सह ॥४८॥४९॥ समुद्रमध्ये समस्तं तन्मध्ये दुर्गं तन्मध्ये नगरं द्वारवत्याद्भुतं सर्वाश्चर्यमयं अचीकरत् कारयामास ॥५०॥ त्वष्टा विश्वकर्मा तदीयशिल्पनैपुण्यक्रियाकौशलं ॥ तदा हसाधैर्यद्विभिः ॥

अक्षिप्यैवं तत्स्थलं सर्वं हतमयः कृष्णतेजसा ॥ हतेषु स्वेषु सैन्येषु त्यक्तो यादविभिर्नृपः ॥४३॥ अष्टादशमसंग्रामे आगामिनि तदंतरा ॥ नारदप्रेषितो वीरो यवनः प्रत्यदृश्यत ॥४४॥ रुरोध मथुरामेत्य तिसृभिर्म्लेच्छकोटिभिः ॥ नृलोके चाप्रतिद्वंद्वो वृष्णीञ्छ्रुत्वात्मसंमितान् ॥४५॥ तं दृष्ट्वाचिंतयत्कृष्णः संकर्षणसहायवान् ॥ अहो यदूनां वृजिनं प्राप्तं ह्युभयतो महत् ॥४६॥ यवनोऽयं निरुंधेऽस्मानद्य तावन्महाबलः ॥ मागधोऽप्यद्य वा श्वो वा परश्वो वागमिष्यति ॥४७॥ आवयोर्युध्यतोरस्य यद्यागंता जरासुतः ॥ बंधून्वधिष्यत्यथवा नेष्यते स्वपुरं बली ॥४८॥ तस्माद्द्य विधास्यामो दुर्गं द्विपददुर्गमं ॥ तत्र ज्ञातीन्समाधाय यवनं घातयामहे ॥४९॥ इति संमंत्र्य भगवान् दुर्गं द्वादशयोजनं ॥ अंतःसमुद्रे नगरं कृत्स्नाद्भुतमचीकरत् ॥५०॥ दृश्यते यत्र हि त्वाष्ट्रं विज्ञानं शिल्पनैपुणं ॥ रथ्याचत्वरवीथीभिर्यथावास्तु विनिर्मितं ॥५१॥ सुरद्रुमलतोद्यानविचित्रोपवनान्वितं ॥ हेमशृंगैर्दिविस्पृग्भिः स्फाटिकाट्टालगोपुरैः ॥५२॥

श्यते ॥ रथ्या राजमार्गाः ॥ चत्वरो वीथ्य उपमार्गाः पार्श्वमवः उभयतोऽपि चत्वराणां वानानि तन्मध्ये कोष्ठाः ततोऽंतः सुवर्णाभवनानि तदुपरि स्फटिकाट्टालकाः तदुपरि हेमशृंगाणीति वद्भूमिकं यथावास्तु गृहादिनिर्माणस्थानं तदनतिक्रम्य विनिर्मितं ॥५१॥ सुराणां द्रुमा लताश्च येषु तान्युद्यानानि विचित्रोपवनानि च तैरन्वितं ॥ हेममयानि शृंगाणि येषु तैः ॥ दिविस्पृग्भिरत्युच्चैः स्फाटिका अट्टाला उपरिभूमिकाः गोपुराणि द्वाराणि च तैर्निर्मितमित्युत्तरेणान्वयः ५२

श्रीभा
द उ
५

राजतं च आरकूटं च पीतलोहिताभ्यां निर्मितैः कोष्ठैः अश्वशालान्नशालादिभिः कथंभूतैः हेमकुंभैरलंकृतैः तथा रत्नकूटैः पद्मरागादि-
शिखरैः हैमैः सौवर्णैर्महामरकतमयानि स्थलानि येषु तैर्गृहैः ॥ ५३ ॥ किंच ॥ नगरगृहादौ वास्तोष्पतीनां देवतानां च गृहैर्वलभीभिश्चंद्र-
शालिकाभिश्च निर्मितं ॥ यदुदेवगृहैः राजगृहैः उल्लसत् शोभमानं ॥ ५४ ॥ पारिजातं च प्राहिणोत् प्रस्थापयामासेति ॥ शुकपरीक्षित्संवादास्सर्वे

राजतारकूटैः कोष्ठैर्हेमकुंभैरलंकृतैः ॥ रत्नकूटैर्गृहैर्हैमैर्महामरकतस्थलैः ॥ ५३ ॥ वास्तोष्पतीनां च गृहैर्वलभीभिश्च
निर्मितं ॥ चातुर्वर्ण्यजनाकीर्णं यदुदेवगृहोल्लसत् ॥ ५४ ॥ सुधर्मां पारिजातं च महेंद्रः प्राहिणोद्धरेः ॥ यत्र चावस्थितो मर्त्यो
मर्त्यधर्मैर्न युज्यते ॥ ५५ ॥ श्यामैकवर्णान्वरुणो हयाञ्शुक्लान्मनोजवान् ॥ अष्टौ निधिपतिः कोशांल्लोकपालो निजो-
दयान् ॥ ५६ ॥ यद्यद्भगवता दत्तमाधिपत्यं स्वसिद्धये ॥ सर्वं प्रत्यर्पयामासुर्हरौ भूमिगते नृप ॥ ५७ ॥ तत्र योगप्रभावेन नी-
त्वा सर्वजनं हरिः ॥ प्रजापालेन रामेण कृष्णः समंत्रमंत्रितः ॥ ५८ ॥ निर्जगाम पुरद्वारात्पद्ममाली निरायुधः ॥ ५९ ॥ इति
भा॰ म॰ पु॰ द॰ स्कंधे पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥ राम राम राम राम राम ॥ राम राम राम ॥

भावित्वात् भूतनिर्देशः ॥ मर्त्यधर्मैः क्षुत्पिपासादिषड्भिर्मिभिः ॥ ५५ ॥ निधिपतिः कुबेरः अष्टौ निधीन् कोशान् ॥ पद्मश्चैव महापद्मो मत्स्यकूर्मौ तथो-
दकः ॥ नीलो मुकुंदः शंखश्च निधयोऽष्टौ प्रकीर्तिता इति प्रसिद्धान् निजोदयान् निजविभूतीः ॥ ५६ ॥ अन्येऽपि च सिद्धास्त्रयः भगवता स्वाधिकारसिद्ध-
ये यद्यदाधिपत्यं दत्तमासीत् ॥ तत्सर्वं प्रत्यर्पयामासुरिति ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ यथा न कालयवनो वेत्ति तथा यं जनः तथा योगप्रभावेन नीत्वा तत्र निस्थि-
तापन्नाः प्रालयप्रालंपालयिष्यइति समंत्रमंत्रितः कृतानुमंत्रइत्यर्थः ॥ ५९ ॥ इति श्रीभागवते एकादशस्कंधे पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥

राम
७

एकपंचाशत्तमे हं मुचुकुंददृशा हरिः ॥ यवनं मुचुकुंदेन भस्मितः सन्नन्वकंपत ॥ १ ॥ यवनेंद्रहतात्कालयवनाद्युदुर्भीषणात् ॥ हुमीर्द्धवरीश्वरैरी
पालनाय पलायत ॥ २ ॥ यदा गार्ग्यः स्यालेन षंढ इत्युक्तः तदा यादवैः कपहसितः क्रुद्धो सो श्रीमहेशांशसंभवं यदुभीषणं पुत्रं लब्धवान् ॥ तत
श्च यवनेंद्रेणापुत्रेणास्वक्षेत्रे पुत्रोत्पादनाय प्रार्थितो गार्ग्यः कालयवनमजीजनदिति पुराणप्रसिद्धं ॥ प्रद्युम्नादिभिर्निष्क्रांतमुज्जिहानमि

श्रीशुक उवाच ॥ तं विलोक्य विनिष्क्रांतमुज्जिहानमिवोडुपं ॥ दर्शनीयतमं श्यामं पीतकौशेयवाससं ॥ १ ॥ श्रीवत्सव
क्षसं भ्राजत्कौस्तुभामुक्तकंधरं ॥ पृथुदीर्घचतुर्बाहुं नवकंजारुणेक्षणं ॥ २ ॥ नित्यप्रमुदितं श्रीमत्सुकपोलं शुचिस्मितं
मुखारविंदं बिभ्राणं स्फुरन्मकरकुंडलं ॥ ३ ॥ वासुदेवो ह्ययमिति पुमान् श्रीवत्सलांछनः ॥ चतुर्भुजोरविंदाक्षो वन
माल्यतिसुंदरः ॥ ४ ॥ लक्षणैर्नारदप्रोक्तैर्नान्यो भवितुमर्हति ॥ निरायुधश्चलन्पद्भ्यां योत्स्येनेन निरायुधः ॥ ५ ॥ इति
निश्चित्य यवनः प्राद्रवंतं परांमुखं ॥ अन्वधावज्जिघृक्षुस्तं दुरापमपि योगिनां ॥ ६ ॥ हस्तप्राप्तमिवात्मानं हरिणा स पदे पदे
नीतो दर्शयता दूरं यवनेशोद्रिकंदरं ॥ ७ ॥ पलायनं यदुकुले जातस्य तव नोचितं ॥ इति क्षिपन्ननुगतो नैनं प्रापाहता
शुभः ॥ ८ ॥ एवं क्षिप्तोपि भगवान्प्राविशद्गिरिकंदरं ॥ सोपि प्रविष्टस्तत्रान्यं शयानं ददृशे नरं ॥ ९ ॥ नन्वसौ दूरमानीय शे
ते मामिह साधुवत् ॥ १० ॥ इति मत्वाच्युतं मूढस्तं पदा समताडयत् ॥ ११ ॥ राम राम राम राम राम राम ॥
॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

मुक्तं ॥ २ ॥ ३ ॥ नित्यप्रमुदितमित्यादीनि मुखारविंदविशेषणानि ॥ ३ ॥ ४ ॥ नारदप्रोक्तैरेतैर्लक्षणैरयं पुमान्वासुदेव एव नान्यो भवितुमर्ह
ति अयं च निरायुधः अतोनेन चलन्पद्भ्यां निरायुधः सन्नहं योत्स्यामि ॥ ५ ॥ इति निश्चित्य परांमुखं प्राद्रवंतं अन्वधावदित्यन्वयः ॥ ६ ॥ आत्मानं हस्त
प्राप्तमिव दर्शयता हरिणा नीत इत्यन्वयः ॥ ७ ॥ अहताशुभः अक्षीणकर्मा ॥ ८ ॥ ९ ॥ = तं शयानमच्युतं मत्वा समताडयदिति ॥ १० ॥ ॥ रामायनमः

श्रीभा० द० उ० ५

ऊ उत्थितस्य तस्य दृष्टिपातेन यः संदीप्तः स्वदेहजो ऽग्निस्तेन ॥१३॥ यवनमर्दयति हिनस्तीति तथा स कस्य वंश्यः किंवीर्यः कीदृक्प्रभाववान् ॥ किं ते
जः कस्य वीर्यं शुक्र इत्यर्थः । शिश्ये अशयिष्ट ॥१४॥ सत्यः संगरो ऽङ्गीकृतं प्रतिज्ञा वा यस्य ॥१५॥१६॥ गुहः कार्तिकेयः स्वःपालं स्वर्गपालं सेना

३

स उत्थाय चिरं सुप्तः शनैरुन्मील्य लोचने ॥ दिशो विलोकयन्पार्श्वे तमद्राक्षीदवस्थितं ॥१२॥ स तावत्तस्य रुष्टस्य दृष्टिपा
तेन भारत ॥ देहजेनाग्निना दग्धो भस्मसादभवत्क्षणात् ॥१३॥ राजोवाच ॥ को नाम स पुमान्ब्रह्मन्कस्य किंवीर्य एव च
कस्माद्गुहां गतः शिश्ये किंतेजो यवनार्दनः ॥१४॥ श्रीशुक उवाच ॥ स इक्ष्वाकुकुले जातो मांधातृतनयो महान् ॥ मुचु
कुंद इति ख्यातो ब्रह्मण्यः सत्यसंगरः ॥१५॥ स याचितः सुरगणैरिंद्राद्यैरात्मरक्षणे ॥ असुरेभ्यः परित्रस्तैस्तद्रक्षां सो ऽ
करोच्चिरं ॥१६॥ लब्ध्वा गुहं ते स्वःपालं मुचुकुंदमथाब्रुवन् ॥ राजन्विरमतां कृच्छ्राद्भवान्नः परिपालनात् ॥१७॥ नरलो
के परित्यज्य राज्यं निहतकंटकं ॥ अस्मान्पालयतो वीर कामास्ते सर्व उज्झिताः ॥१८॥ सुता महिष्यो भवतो ज्ञातयो ऽमात्यमं
त्रिणः ॥ प्रजाश्च तुल्यकालीना नाधुना संति कालिताः ॥१९॥ कालो बलीयान्बलिनां भगवानीश्वरो ऽव्ययः ॥ प्रजाः का
लयते क्रीडन्पशुपालो यथा पशून् ॥२०॥ वरं वृणीष्व भद्रं ते ऋते कैवल्यमद्य नः ॥ एक एवेश्वरस्तस्य भगवान्विष्णुरव्ययः

न
घो
२०

१८ उज्झिताः त्यक्ता गता इत्यर्थः ॥१९॥ किंच तुल्यकालीनाः त्वत्समानकालीनाः कालिता विचालिताः ॥२०॥ मत्स्वज्ञाः को ऽन्यश्चालये
दिति चेदत आह ॥ काल इति कालयते इतस्ततश्चालयति ॥२१॥ तस्य कैवल्यस्य ॥२१॥ राम राम राम राम राम राम राम ॥

राम
५

गुहायां प्रविष्टः शेते स्म ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ धर्षितोभिभूय । दुर्मर्षं असहमानं ॥ २७ ॥ विपिने अरण्ये तत्रापि गिरेर्गह्वरे उपवेशस्थाने त
त्रापि कुकंदरके ॥ पद्मपलाशसदृशाभ्यां पद्भ्यां विचरसीति ॥ २८ ॥ तेजो धृतिः प्रभावो वादी विद्वी ॥ २९ ॥ सर्वत्रापरितोषादाह ॥ मन्ये इति ॥ पुरुषर्षभं

एवमुक्तः स वै देवानभिवंद्य महायशाः ॥ अशयिष्ट गुहाविष्टो निद्रया देवदत्तया ॥ २१ ॥ स्वापं यं तव यस्तु मध्ये बोधयेत्त्वामचेत
नः ॥ स त्वया दृष्टमात्रस्तु भस्मी भवति तत्क्षणात ॥ २२ ॥ अशयिष्ट गुहाविष्टो निद्रया देवदत्तया ॥ २४ ॥ यवने भस्मसान्नी
ते भगवान्सात्वतर्षभः ॥ आत्मानं दर्शयामास मुचुकुंदाय धीमते ॥ २३ ॥ तमालोक्य घनश्यामं पीतकौशेयवाससं ॥ श्रीवत्स
वक्षसं भ्राजत्कौस्तुभेन विराजितं ॥ २४ ॥ चतुर्भुजं रोचमानं वैजयंत्या च मालया ॥ चारुप्रसन्नवदनं स्फुरन्मकरकुंडलं ॥ २५ ॥
प्रेक्षणीयं त्रिलोकस्य सानुरागस्मितेक्षणं ॥ अपीच्यदर्शनं मत्तमृगेंद्रोदारविक्रमं ॥ २६ ॥ पर्यपृच्छन्महाबुद्धिस्तेजसा तस्य
धर्षितः ॥ शंकितः शनकै राजा दुर्धर्षमिव तेजसा ॥ २७ ॥ मु उ ३ च ॥ को भवानिह संप्राप्तो विपिने गिरिगह्वरे ॥ पद्भ्यां पद्म
पलाशाभ्यां विचरस्युरुकंटके ॥ २८ ॥ किंस्वित्तेजस्विनां तेजो भगवान्वा विभावसुः ॥ सूर्यः सोमो महेंद्रो वा लोकपालोपरो
पि वा ॥ २९ ॥ मन्ये त्वां देवदेवानां त्रयाणां पुरुषर्षभं ॥ यद्बाधसे गुहाध्वांतं प्रदीपः प्रभया यथा ॥ ३० ॥ शुश्रूषतामव्यलीकमस्मा
कं नरपुंगव ॥ स्वजन्म कर्म गोत्रं वा कथ्यतां यदि रोचते ॥ ३१ ॥ वयं तु पुरुषव्याघ्र ऐक्ष्वाकः क्षत्रबंधवः ॥ मुचुकुंद इति प्रोक्तो यौ
वनाश्वात्मजः प्रभो ॥ ३२ ॥ चिरप्रजागरश्रांतो निद्रयापहतेंद्रियः ॥ शयेस्मिन्विजने कामं केनाप्युत्थापितोधुना ॥ ३३ ॥ सोपि
भस्मीकृतो नूनमात्मीयेनैव पाप्मना ॥ अनंतरं भवाञ्श्रीमांल्लक्षितोमित्रशातन ॥ ३४ ॥ तेजसा तेविषह्येण भूरि द्रष्टुं न शक्नुमः
हतौजसो महाभाग माननीयोसि देहिनां ॥ ३५ ॥ एवं संभाषितो राज्ञा भगवान्भूतभावनः ॥ प्रत्याह प्रहसन्वाण्या मेघनादगभी

श्रीविस्तुं गुहाध्वांतमंतमसम ॥ ३० ॥ ३१ ॥ वयं तु इति वचनाभिप्रायेण बहुवचनमुक्तं ॥ ते च वयं तु मुचुकुंद इति यौवनाश्वो मांधाता पिता ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

श्रीभा°
१° ३°
६

कश्चित्कदाचित्कश्चिद्रथ्यापि रजांसि विममे गणितवान् ॥ तथापि न जन्मानि कर्माणि च विममे ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ न ते तिग्मच
क्षुषानिमित्तेन मयैव दग्धः ॥ अशरणोऽहमिति शोचितुं ॥ यद्वा अत्रैव देवेषु वरेषु स्थितोऽस्तु ॥ यथा शोचति ॥ नैवं मां प्रपन्नः मद्दत्तवराणाम् अक्षयत्वादि
तिभावः ॥ ४५ ॥ अष्टाविंशतितमे युगे भगवान् अवतरिष्यतीति वृद्धगर्गवाक्यम् अनुस्मरन् इत्यर्थः ॥ ४५ ॥ तव अङ्घ्रिसेवैव केवलं दुर्लभा कामप्रयुक्ता न व
ल

श्रीभगवानुवाच ॥ जन्मकर्माभिधानानि संति मेंग सहस्रशः ॥ न शक्यंतेऽनुसंख्यातुमनंतत्वान्मयापि हि ॥ ३७ ॥ क्वचिद्रजां
सि विममे पार्थिवान्युरुजन्मभिः ॥ गुणकर्माभिधानानि न मे जन्मानि कर्हिचित् ॥ ३८ ॥ कालत्रयोपपन्नानि जन्मकर्माणि
मे नृप ॥ अनुक्रमंतो नैवांतं गच्छंति परमर्षयः ॥ ३९ ॥ तथाप्यद्यतनान्यंग शृणुष्व गदतो मम ॥ विज्ञापितो विरिंचेन पुराहं
धर्मगुप्तये ॥ ४० ॥ भूमेर्भारायमाणानामसुराणां क्षयाय च ॥ अवतीर्णो यदुकुले गृह आनकदुंदुभेः ॥ ४१ ॥ वदंति वासुदेवे
ति वसुदेवसुतं हि मां ॥ कालनेमिर्हतः कंसः प्रलंबाद्याश्च सद्द्विषः ॥ ४२ ॥ अयं च यवनो दग्धो राजंस्ते तिग्मचक्षुषा ॥ सो
हं तवानुग्रहार्थं गुहामेतामुपागतः ॥ ४३ ॥ प्रार्थितः प्रचुरं पूर्वं त्वयाहं भक्तवत्सलः ॥ वरान्वृणीष्व राजर्षे सर्वान्कामान्दद
दामि ते ॥ ४४ ॥ मां प्रपन्नो जनः कश्चिन्न भूयोऽर्हति शोचितुं ॥ ४५ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ इत्युक्तस्तं प्रणम्याह मुचुकुंदो मुदान्वि
तः ॥ ज्ञात्वा नारायणं देवं गर्गवाक्यमनुस्मरन् ॥ ४५ ॥ मु॰ उ॰ च ॥ विमोहितोऽयं जन ईश मायया त्वदीयया त्वां न भजत्य
नर्थदृक् ॥ सुखाय दुःखप्रभवेषु सज्जते गृहेषु योषित्पुरुषश्च वंचितः ॥ ४६ ॥ राम राम राम राम राम

रणमयोग्या इत्याशयेनाभक्तानां संसारमष्टभिः प्रपंचयन्स्तौति ॥ विमोहित इति ॥ हे ईश योषित् पुरुषश्चेति द्विविधोऽप्ययं जनः त्वदीयया
मायया मोहितः अतः अनर्थदृक् अनर्थं परमार्थत्वेन त्वां पश्यतीति तथा अत एव त्वां न भजतीति किं तु परस्परं वंचितः सन् सुखाय दुःखाना
मेव प्रभवो येषु तेषु गृहेषु एव सज्जत इति ॥ ४६ ॥

किंच कामस्तावत्स्त्र्यादिष्वपि संभवति भगवद्भजनं तु न मानुषव्यतिरेकेणेति ॥ मानुषत्वं प्राप्य त्वां न भजन्निति मूढ इत्याह ॥ लब्ध्वेति ॥ अत्र कर्मभूमौ
अव्यंगमविकलांगं ॥ किंच ॥ असती विषयभोगे एव मतिर्यस्य मूढः ॥ गृहमेवांधकूपः तस्मिन्पतितः ॥ यथा पशुस्तृणलुब्धोंधकूपे पततीति ॥४४॥ न के
वलमस्य जनस्यैवं गतिः किंतु ममापि तथैवेत्याह ॥ ममेति ॥ मर्त्ये शरीरे आत्मबुद्धिर्यस्य तस्य मम अत एव सुतादिष्वासज्जमानस्य ॥४५॥ नरदे
वत्वमदं प्रपंचयति ॥ कलेवर इति ॥ घटकुड्यादिसदृशेऽत्रानात्मनि ॥४६॥ यत एवं सुदुर्मदो भवं ॥ अतो ममैष कालोऽतिनिष्फलो गत इति ॥ त्वामगणयन्तेमा

लब्ध्वा जनो दुर्लभमत्र मानुषं कथंचिदव्यंगमयत्नतोऽनघ ॥ पादारविंदं न भजत्यसन्मतिर्गृहांधकूपे पतितो यथा पशुः ॥४४॥
ममैष कालोऽजित निष्फलो गतो राज्यश्रियोन्नद्धमदस्य दुर्मतेः ॥ मर्त्यात्मबुद्धेः सुतदारकोशभूष्वासज्जमानस्य दुरंतचिं
तया ॥४५॥ कलेवरेऽस्मिन्घटकुड्यसन्निभे निरूढमानो नरदेव इत्यहं ॥ वृतो रथेभाश्वपदात्यनीकपैर्गां पर्यटंस्त्वागणयन्सुदु
र्मदः ॥४६॥ प्रमत्तमुच्चैरितिकृत्यचिंतया प्रवृद्धलोभं विषयेषु लालसं ॥ त्वमप्रमत्तः सहसाभिपद्यसे क्षुल्लेलिहानोऽहिरिवा
खुमंतकः ॥४७॥ पुरा रथैर्हेमपरिष्कृतैश्चरन्मतंगजैर्वा नरदेवसंज्ञितः ॥ स एव कालेन दुरत्ययेन ते कलेवरो विट्क्रिमिभस्मसं
ज्ञितः ॥४८॥ योनीः सहस्राणि बहूनि गत्वा दुःखेन लब्ध्वापि च मानुषत्वं ॥ स्वार्थं न वेद यः स न भजति वै हरिं ते वै मनुष्यात्मनि शत्रुभू
ताः ॥४९॥

क्रमसीत्याह ॥ प्रमत्तमिति ॥ प्रमत्तमनवहितं त्वामविगणय्य देहादिष्वासक्तमिति यावत् ॥ कुतः प्रमत्तमिति कृत्यचिंतया एवमेव करणीयमि
ति मनोरथपरंपरया मनोरथे भग्नेऽपि विषयेषु लालसमुत्सुकं ॥ प्राप्तेऽपि पुनः प्रवृद्धो लोभस्तृष्णा यस्य तं ॥ अंतकस्त्वमभिपद्यसे अभिभवसी
त्यर्थः ॥ क्षुधा उत्कटं जिह्वां लेलिहानोऽहिः ॥ आखुं मूषकमिवेति ॥४७॥ किंच ॥ कालात्मना त्वयाभिपन्नो देह एवं भवतीत्याह ॥ श्वसृगालादिभिर्भ
क्षितो विट्संज्ञितः तैरभक्षितः क्रिमिसंज्ञितः ॥ दग्धो भस्मसंज्ञो भवतीति ॥४८॥ बुद्ध्या विचार्यैवंभूते शरीरे ममतां कुर्वंतो जना हरिं नाराधयंते ते आ
त्मनि शत्रुभूता ज्ञेयाः ॥४९॥

श्रीभा
द॰ उ
७

यतः किंचांतकग्रस्तेः प्रागपि दिग्विजयिनो राज्ञोपि परतंत्रं दुःखं तदस्त्येवेत्याह ॥ निर्जित्येति ॥ अभूतविग्रहः अविद्यमानसंग्रामः सर्वसमस्तोरा
ज्ञभिर्वंदितोपि मिथुनीभावः परं सुखं येषु तेषु योषितां गृहेषु क्रीडामृग इव तत्र तत्र नीयते ॥ ३ ॥ किंच तत्रापि तस्मा ऽलं स्यात्तस्य न भोगालसे
णं किंचिद्दत्तीत्याह ॥ करोतीति ॥ तपसि अधःशयनब्रह्मचर्यादौ सुनिष्ठितः ॥ पुनश्च स्वराडिंद्रः स्यामिति ॥ यद्वा जन्मांतरेऽप्येवमेव चक्रवर्ती.

निर्जित्य दिक्चक्रमभूतविग्रहो वरासनस्थः समराजवंदितः ॥ गृहेषु मैथुन्यसुखेषु योषितां क्रीडामृगः पूरुष ईश नीयते
५३ ॥ करोति कर्माणि तपः सुनिष्ठितो निवृत्तभोगस्तदपेक्षया ददत् ॥ पुनश्च भूयेयमहं स्वराडिति प्रवृद्धतर्षो न सुखा
य कल्पते ॥ ५४ ॥ भवापवर्गो भ्रमतो यदा भवेज्जनस्य तर्ह्यच्युत सत्समागमः ॥ सत्संगमो यर्हि तदैव सद्गतौ परावरेशे
त्वयि जायते मतिः ५५ राम राम राम राम राम राम राम राम राम राम राम ॥

टि

स्यामिति ५४ तदेवमेभिः श्लोकैर्बहिर्मुखानां संसारप्रपंचं भक्तानां निवृत्तिक्रममाह भवापवर्ग इति भो अच्युत भ्रमतः
संसरतो जनस्य यदा त्वदनुग्रहेण भवस्य बंधस्यापवर्गः अंतो भवेत् प्राप्तकालः स्यात् तदा सतां संगमो भवेत् तदा सर्वसंगानिवृत्त्या
कार्यकारणानियंतरि त्वयि भक्तिर्भवति ततो मुच्यत इत्यर्थः ५५ रामायनमः श्रीहंसायनमः राम राम राम राम ॥

राम
७

ममह सत्संगमात्रमेव यो राज्यादिसंगविच्छेदो जातः सोयं त्वया मदनुग्रहः कृत इत्याह ‖ मन्ये इति ‖ ते त्वया साधुभिर्विवेकिभिः तपसे वनं
प्रवेष्टुमिच्छद्भिः स्वयं त्यक्तमपि भूमिपैर्यो राज्यानुबंधः प्रार्थ्यत इति ‖ ५५ ‖ तदेवं विषयसेवामार्गं भगवत्सेवामार्गं च विविच्य वरान्वृणीष्वे
ति ‖ यदुक्तं तत्रोत्तरमाह ‖ नकामय इति ‖ अकिंचना निवृत्ताभिमानाः ‖ आर्यो विवेकी ‖ ५६ ‖ रजस्तमःसत्त्वगुणैरनुबध्यंत इति तथा ताः एव
यो शत्रुमरणादिधर्मादिरूपा आशिषस्ता विसृज्य परं पुरुषं ईश्वरं ज्ञप्तिमात्रं ज्ञानघनं कुतः निरंजनं तत्कुतः निर्गुणं तदपि कुतः अद्वयं अत एवाद्वयं त्वां

मन्ये ममानुग्रह ईश ते कृतो राज्यानुबंधापगमो यदृच्छया ‖ यः प्रार्थ्यते साधुभिरेकचर्यया वनं विविक्षद्भिरखंड
भूमिपैः ‖ ५६ ‖ न कामयेन्यं तव पादसेवनादकिंचनप्रार्थ्यतमाद्वरं विभो ‖ आराध्य कस्त्वां ह्यपवर्गदं हरे वृणीत आ
र्यो वरमात्मबंधनं ‖ ५७ ‖ तस्माद्विसृज्याशिष ईश सर्वतो रजस्तमःसत्त्वगुणानुबंधनाः ‖ निरंजनं निर्गुणमद्वयं परं
त्वां ज्ञप्तिमात्रं पुरुषं व्रजाम्यहं ‖ ५८ ‖ चिरमिह वृजिनार्तस्तप्यमानोनुतापैरवितृषषडमित्रोलब्धशांतिः कथंचित
शरणद समुपेतस्त्वत्पदाब्जं परात्मन्नभयमृतमशोकं पाहि मापन्नमीश ‖ ५९ ‖ राम राम राम राम ‖

शरणं व्रजामीति ‖ ५८ ‖ भुंक्ष्व तावद्भोगान् कैवल्यं तु कर्मस्थमेवेति पुनर्वरैर्विलोभयंतं श्रीहस्तं पादोपग्रहणेन प्रार्थयते ‖ चिरमिति ‖ वृजिनैः
कर्मफलैरार्तः पुनस्तद्वासनाभिस्तप्यमानस्तथापि अवितृषषडमित्रः त्रुडेव तृष्णा तत्स्थानविगतत्रुषाः षडमित्राः सपत्ना इंद्रियलक्षणा यस्य
सः ‖ अत एवालब्धशांतिः कथंचिदिह त्ववशेन लब्धशांतिरिति वा ‖ शरणं स्वज्ञानं तद्ददातीति यथाहे शरणद समुपेतः प्राप्तोहं ‖ अशोकत्वे
हेतुः ‖ अभयं तत्रापि हेतुः ‖ ऋतं आपन्नं मा पदाब्जं पाहीति ‖ ५९ ‖ ‖ राम राम राम राम राम राम राम राम ‖

अप्रमादाय प्रमादाय न भवत्येव कुत इत्यत आह ॥ न धीरिति ॥ एकांतभक्तानां धीराशीर्भिः प्राप्ताभिरपि न भिद्यते नासज्जते इत्यर्थः
६१ व्यतिरेकमाह ॥ युञ्जानानामिति ॥ उत्थितं विषयाभिमुखं ॥ ६२ ॥ तुभ्यं तव ॥ ६३ ॥ युक्तो भासेन भाक्ष्य तत्तपसि लोकसंग्रहे प्रवर्तयति

श्रीभगवानुवाच ॥ सार्वभौम महाराज मतिस्ते विमलोर्जिता ॥ वरैः प्रलोभितस्यापि न कामैर्विहता यतः ॥ ५९ ॥ प्र
लोभितो वरैर्यत्त्वमप्रमादाय विद्धि तत् ॥ न धीरेकांतभक्तानामाशीर्भिर्भिद्यते क्वचित् ॥ ६० ॥ युञ्जानानामभ
क्तानां प्राणायामादिभिर्मनः ॥ अक्षीणवासनं राजन् दृश्यते पुनरुत्थितं ॥ ६१ ॥ विचरस्व महीं कामं मय्यावेशि
तमानसः ॥ अस्त्वेवं नित्यदा तुभ्यं भक्तिर्मय्यनपायिनी ॥ ६२ ॥ क्षात्रधर्मस्थितो जंतून्न्यवधीर्मृगयादिभिः ॥ समा
हितस्तत्तपसा जह्यघं मदुपाश्रितः ॥ ६३ ॥ जन्मन्यनंतरे राजन्सर्वभूतसुहृत्तमः ॥ भूत्वा द्विजवरस्त्वं वै मामुपैष्यसि
केवलं ॥ ६४ ॥ इति श्री भागवते ... दशमे ... कालयवनवधे मुचुकुंदस्तुतिर्नामैकपंचाशत्तमोध्यायः ॥ ५१ ॥ श्रीशुक
उवाच ॥ इत्थं सोऽनुगृहीतोऽङ्ग कृष्णेनेक्ष्वाकुनंदनः ॥ तं परिक्रम्य संनम्य निश्चक्राम गुहामुखात् ॥ १ ॥ संवीक्ष्य क्षु
ल्लकान्मर्त्यान्पशून्वीरुद्वनस्पतीन् ॥ मत्वा कलियुगं प्राप्तं जगाम दिशमुत्तरां ॥ २ ॥ तपःश्रद्धायुतो धीरो निःसंगो
मुक्तसंशयः ॥ समाधाय मनः कृष्णे प्राविशद्गंधमादनं ॥ ३ ॥ बदर्याश्रममासाद्य नरनारायणालयं ॥ सर्वद्वंद्वस
हः शांतस्तपसाराधयद्धरिं ॥ ४ ॥

तावद्धर्मेमिति ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ इति श्रीभागवते दशमस्कंधे टीकायां एकपंचाशत्तमोध्यायः ॥ ५१ ॥ द्विपंचाशत्तमे धावन्भयादिव गतः पुरीं ॥ अत्र
मोदतसंदेशांकक्मिण्या द्विजवर्णितं ॥ १ ॥ क्षुल्लकानल्पप्रमाणान् ॥ तपस्तात्र श्रद्धया च युतः तत्र बदर्याश्रमे ॥ ३ ४ ॥ एमायनम ॥ कृष्णायन
मः

निःस्पृहेन यन्मार्गे चलतिस्म ॥४॥ वेगारभसं वेगोद्रेकं ॥७॥ भीरुभीरुवत् भीरोरपि भीरुवत् अतिभीतवदित्यर्थः । चेलतुः पलायतां बहुयोजनं देशं ॥८॥ अप्रमाणवित् प्रमाणं नियन्तारं तं न वेत्तीति तथा ॥९॥ तुङ्गमेकादशयोजनोन्नतं ॥ प्रकर्षेण वर्षयत्यस्मिन्निति प्रवर्षणः इत्याख्या यस्य तं ॥

भगवांस्तु नराग्र्य पुरीं यवनवेष्टितां ॥ हत्वा म्लेच्छबलं निन्ये तदीयं द्वारकां धनं ॥५॥ नीयमाने धने गोभिर्नृभिश्चाच्युतचोदितैः ॥ आजगाम जरासंधस्त्रयोविंशत्यनीकपः ॥६॥ विलोक्य वेगरभसं रिपुसैन्यस्य माधवौ ॥ मनुष्यचेष्टामापन्नौ राजन्दुद्रुवतुर्द्रुतं ॥७॥ विहाय वित्तं प्रचुरमभीतौ भीरुभीरुवत् ॥ पद्भ्यां पद्मपलाशाभ्यां चेलतुर्बहुयोजनं ॥८॥ पलायमानौ तौ दृष्ट्वा मागधः प्रहसन्बली ॥ अन्वधावद्रथानीकैरीशयोरप्रमाणवित् ॥९॥ प्रद्रुत्य दूरं संश्रान्तौ तुङ्गमारुहतां गिरिं ॥ प्रवर्षणाख्यं भगवान्नित्यदा यत्र वर्षति ॥१०॥ गिरौ निलीनावाज्ञाय नाधिगम्य पदं नृप ॥ ददाह गिरिमेधोभिः समंताद्ग्निमुत्सृजन ॥११॥ तत उत्पत्य तरसा दह्यमानतटादुभौ ॥ दशैकयोजनोत्तुङ्गान्निपेततुरधो भुवि ॥१२॥ अलक्ष्यमाणौ रिपुणा सानुगेन यदूत्तमौ ॥ स्वपुरं पुनरायातौ समुद्रपरिखां नृप ॥१३॥ सोपि दग्धाविति मृषा मन्वानो बलकेशवौ ॥ बलमाकृष्य सुमहन्मगधान्मागधो ययौ ॥१४॥ आनर्ताधिपतिः श्रीमान्रैवतो रेवतीं सुतां ॥ ब्रह्मणा चोदितः प्रादाद्बलायेति पुरोदितं ॥१५॥ भगवानपि गोविंद उपयेमे कुरूद्वह ॥ वैदर्भीं भीष्मकसुतां श्रियो मात्रां स्वयंवरे ॥१६॥ प्रमथ्य तरसा राज्ञः साल्वादींश्चैद्यपक्षगान् ॥ पश्यतां सर्वलोकानां तार्क्ष्यपुत्रः सुधामिव ॥१७॥ रामाय नमः

तदालक्ष्य मघवा इन्द्रः तत्र विचिन्वन्नपि तयोः पदं चिह्नं यस्य स्थानमनधिगम्य ॥११॥ ततो गिरेर्दशैकं चयानि योजनानि तावदुत्तुङ्गात् मागधसंरोधदेशमतिक्रम्य परतोऽधो निपेततुः ॥१२॥ १३॥ श्रीकृष्णस्य विवाहान्निरूपयितुं बलदेवविवाहं नवमस्कंधोक्तं अनुस्मारयति ॥१४॥ आनर्तेति ॥१५॥ मात्रां कलां ॥१६॥ गरुडो यथा देवान्प्रमथ्य सुधां जहार तथेत्यर्थः ॥१७॥ राम राम राम राम राम राम राम राम

३

राक्षसो युद्धहरणादिति स्मृतेः ॥ राज्ञः प्रश्नमथ्यवेतित इत्या राक्षसेन विधानेनोपयेमे परिणीतवानिति श्रुतं ॥ पूर्वमेव वा सामान्यत एव श्रु-
तं ॥१८॥ विशेषं श्रोतुमिच्छामि ॥१९॥ श्रवणोत्सुकमाविष्करोति ब्रह्मन्निति ॥ पुण्या महाफलाः माध्वीः स्तुतिरसावाः लोकस्य मलापहाः श्रु-

राजोवाच ॥ भगवान्भीष्मकसुतां रुक्मिणीं रुचिराननां ॥ राक्षसेनविधानेनउपयेमेइतिश्रुतं ॥१८॥ भगवञ्छ्रोतु
मिच्छामि कृष्णस्यामिततेजसः ॥ यथा मागधसाल्वादीञ्जित्वा कन्यामुपाहरत ॥१९॥ ब्रह्मन्कृष्णकथाः पुण्या मा
ध्वीर्लोकमलापहाः ॥ कोनुतृप्येतशृण्वानः श्रुतज्ञो नित्यनूतनाः ॥२०॥ श्रीशुकउवाच ॥ राजासीद्भीष्मको नाम वि
दर्भाधिपतिर्महान् ॥ तस्यपंचाभवन्पुत्राः कन्यैका च वरानना ॥२१॥ रुक्म्यग्रजो रुक्मरथो रुक्मबाहुरथावरः ॥ रुक्म
केशो रुक्ममाली रुक्मिण्येषा स्वसा सती ॥२२॥ सोपश्रुत्य मुकुंदस्य रूपवीर्यगुणश्रियः ॥ गृहागतैर्गीयमानास्तं
मेने सदृशं पतिं ॥२३॥ तां बुद्धिलक्षणौदार्यरूपशीलगुणाश्रयां ॥ कृष्णश्च सदृशीं भार्यां समुद्वोढुं मनो दधे ॥२४॥ बंधू
नामिच्छतां दातुं कृष्णाय भगिनीं नृप ॥ ततो निवार्य कृष्णद्विड्रुक्मी चैद्यममन्यत ॥२५॥ तदवेत्यासितापांगी वैद
र्भी दुर्मना भृशं ॥ विचिंत्याप्तं द्विजं कंचित्कृष्णाय प्राहिणोद्द्रुतं ॥२६॥ द्वारकां स समभ्येत्य प्रतीहारैः प्रवेशितः
अपश्यदाद्यं पुरुषमासीनं कांचनासने ॥२७॥ दृष्ट्वा ब्रह्मण्यदेवस्तमवरुह्य निजासनात् ॥ उपवेश्यार्हयांचक्रे य
थात्मानं दिवौकसः ॥२८॥ तं भुक्तवंतं विश्रांतमुपगम्य सतां गतिः ॥ पाणिनाभिमृशन्पादावव्यग्रस्तमपृच्छत ॥२९॥

शृण्वानः शृण्वन्नित्यर्थः श्रुतज्ञः श्रुतसारवित् नित्यनूतनाः प्रतिक्षणमाश्चर्यवत्प्रतीयमानाः ॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥ चैद्यममन्यत तस्या
वरमित्यर्थः ॥२५॥ अवेत्य ज्ञात्वा असितापांगी श्यामनीलकटाक्षा आप्तं आप्तमिति विचिंत्य कृष्णाय कृष्णमानेतुं प्रेषयामास ॥२६॥ प्रतीहारैर्द्वा
रपालैः ॥२७॥ आत्मानं श्रीकृष्णं ॥२८॥ अभिमृशन् शनैः शनैः संमर्दयन् ॥२९॥

त्रु ॥ सधर्मः अस्य ब्राह्मणस्याखिलकामदोग्धा ॥ यद्वा सब्राह्मणो स्वविश्वस्याखिलकामधुगिति ॥ ३१ ॥ लोकानाप्नोति लोकाल्लोकांतरं
पर्यटते नैकत्र निष्ठते तिष्ठतीत्यर्थः ॥ नाप्नोतीति पाठे स्वदेशश्रेयोपि सत्त्वा लोकानाप्नोति ॥ उत्तमलोकान्प्राप्नोत्यशांत इवाग्निः शपतीत्य
र्थः ॥ शेते सुखमास्ते इत्यर्थः ॥ तदेवाह ॥ सर्वं स्वं गोष्ठवाक्याणादिभ्य आत्तं ज्वरस्तापरहितः ॥ ३२ ॥ स्वलाभः स्वत एव प्राप्तो लाभः आत्म
लाभो वा तेन संतुष्टान्पुंसः साधून्स्वधर्मनिष्ठान् ॥ ३३ ॥ यस्याज्ञाविषये देशे ॥ ३४ ॥ यतः स्थानात् यदृच्छया यस्य वा कार्यस्येच्छया

कच्चिद्द्विजवरश्रेष्ठ धर्मस्ते वृद्धसंमतः ॥ वर्तते नातिकृच्छ्रेण संतुष्टमनसः सदा ॥ ३० ॥ संतुष्टो यर्हि वर्तेत ब्राह्मणो ये
नकेनचित ॥ अहीयमानः स्वाधर्मात्सह्यस्याखिलकामधुक ॥ ३१ ॥ असंतुष्टोसकृल्लोकानाप्नोत्यपि सुरेश्वरः
अकिंचनोपि संतुष्टः शेते सर्वांगविज्वरः ॥ ३२ ॥ विप्रान्स्वलाभसंतुष्टान्साधून्भूतसुहृत्तमान् ॥ निरहंकारिणः
शांतान्नमस्ये शिरसासकृत् ॥ ३३ ॥ कच्चिद्वः कुशलं ब्रह्मन्राजतो यस्य हि प्रजाः सुखं वसंति विषये पाल्यमानाः स
मे प्रियः ॥ ३४ ॥ यतस्त्वमागतो दुर्गं निस्तीर्येह यदिच्छया ॥ सर्वं नो ब्रूह्यगुह्यं चेत्किं कार्यं करवाम ते ॥ ३५ ॥ एवं संपृष्टसं
प्रश्नो ब्राह्मणः परमेष्ठिना ॥ लीलागृहीतदेहेन तस्मै सर्वमवर्णयत ॥ ३६ ॥ रुक्मिण्युवाच ॥ श्रुत्वा गुणान्भुवनसुं
दर शृण्वतां ते निर्विश्य कर्णविवरैर्हरतोंगताप ॥ रूपं दृशां दृशिमतामखिलार्थलाभं त्वय्यच्युताविशति चित्तमपत्र
पं मे ३७

ओं संवदं ॥ ३५ ॥ संपृष्टः संप्रश्नः संदेशरूपोर्थो यस्य सः ॥ परमेष्ठिना परमेश्वरेण एवंभूतामभिप्रेतं तत्किल रुक्मिण्या प्रेषितमित्यादि सर्वं ॥ रुक्मिण्याः स्व
यसंक्रांतलिखितलाद्रत्नपत्रिकां ॥ मुद्रां भंक्त्वा स्वहस्तेन यथेमं चिह्नामदर्शयत ॥ ३६ ॥ ब्राह्मणः श्रीकृष्णस्तां तया वाचयति ॥ श्रुत्वेति ॥ अयमर्
थः हे अच्युत हे भुवनसुंदरेति ॥ गोत्सुकं द्योतयति ॥ तौ तव महिमा कथ्याह रूपशीलगुणादिभिः कापि ॥ नधापि अपगता त्रपा यस्मात्तत् मे चि
त्तं त्वयि आविशति आसज्जते ॥ तत्कुतस्तत्राह शृण्वतां कर्णविवरैः तेः प्रविश्य ॥ अंगतापं त्रिगातिप्रथकं सबाधनं वा हरतस्तव गुणान् श्रुत्वा
तथा च दृशिमतां चक्षुष्मतां दृशामखिलार्थलाभात्मकं रूपं श्रुत्वेति ॥ ३७ ॥ राम राम राम राम राम राम राम राम

अहो कुलकन्या नाम निर्लज्जेति धार्ष्ट्यमिति मा शंकीरित्याह ॥ हे मुकुंद हे नृसिंह नरश्रेष्ठ का नाम कन्या कुलवती तथा महती गुणोदारा तथा
धीमती विज्ञाता त्वां पतिं न वृणीत अप्येवके यदोषघां केतिभावः ॥ कथंभूतं कुलशीलादिभिरात्मनस्तुल्यं निरुपमसक्तित्यर्थः ॥ द्रविणं द्र
व्यसंपत् धाम प्रभावः तथा नरलोकस्य मनसा अभिरामो अभिरमणं यस्मात् ॥३७॥ किंच काले विवाहावसरे ॥ हे विभो ततस्ते स्मात्मे स्मा

का त्वां मुकुंद महती कुलरूपशीलविद्यावयोद्रविणधामभिरात्मतुल्यं ॥ धीरा पतिं कुलवती न वृणीत कन्या
काले नृसिंह नरलोकमनोभिरामं ॥३७॥ तन्मे भवान् खलु वृतः पतिरंग जायामात्मार्पितश्च भवतोऽत्र विभो विधेहि
मा वीरभागमभिमर्षतु चैद्य आराद्गोमायुवन्मृगपतेर्बलिमंबुजाक्ष ॥३८॥ पूर्तेष्टदत्तनियमव्रतदेवविप्रगुर्वर्चना
दिभिरलं भगवान् परेशः ॥ आराधितो यदि गदाग्रज एत्य पाणिं गृह्णातु मे न दमघोषसुतादयोऽन्ये ॥४०॥ रामायनमः

भवान् खलु पतिर्वृतः ॥ आत्मा च भवतोऽर्पितः ॥ अतस्त्वमत्रागत्य मां भवतो जायां विधेहि ॥ विपक्षे बाधकं द्योतयन्नाह ॥ मा वीरभागमिति
वीरस्य तव भागं आराच्छीघ्रमागत्य चैद्यो माभिमर्षतु मा स्पृशतु ॥ मृगपतेर्बलिं गोमायुः शृगाल इवेति ॥३८॥ अनेकजन्मकृतैः सुकृ
तैरिदमेव भूयादिति प्रार्थयते ॥ पूर्तेति ॥ पूर्तं कूपादि इष्टमग्निहोत्रादि दत्तं हिरण्यादि नियमस्तीर्थस्नानादि व्रतं कृच्छ्रादि ॥४०॥ ॥ ॥

ननु चैद्याय अर्पितायां त्वयि बंधुभिः किमधुना करणीयमित्यपेक्षामाह ॥ श्वोभाविनीति ॥ हे अजित श्वोभाविनि उद्वहने विवाहे प्रथमं
गुप्तः ॥ अलक्षित एवागत्य पश्चात्पृतनापतिभिर्वृतः सन् चैद्यादिबलं प्रमथ्य प्रसह्य हठात् वीर्यप्रभावदर्शनमेव शुल्कं वैवाहिकं दे
यं यस्यास्तां ॥ मामनेन राक्षसेन विधिनोद्वहेत्युपदेशो बहस्य ॥ ४१ ॥ ननु भवदीयशिशुपालादिबलप्रमथने अंतःपुरमध्यगतायास्तव
हरणं त्वद्बंधुवधोपि प्रसज्यते इत्यत आह ॥ अंतःपुरेति ॥ पुराद्बहिर्वर्तमानां गिरिजामंबिकां गृहादेवमम हरणं सुकरमिति भावः ॥ ४२ ॥
ननु किमनेनानर्थकारिणा निर्बंधेन चैद्योपि तावत्त्वाप्यातगुणकर्मा योग्य एव वर इति ॥ नेत्याह यस्येति ॥ हे अंबुजाक्ष यस्य भवतः अंघ्रि

श्वोभाविनि त्वमजितोद्वहने विदर्भान् गुप्तः समेत्य पृतनापतिभिः परीतः ॥ निर्मथ्य चैद्यमगधेशबलं प्रसह्य मां
राक्षसेन विधिनोद्वह वीर्यशुल्कां ॥ ४१ ॥ अंतःपुरांतरचरीमनिहत्य बंधून् त्वामुद्वहे कथमिति प्रवदाम्युपायं ॥ पूर्वे
द्युरस्ति महती कुलदेवयात्रा यस्यां बहिर्नववधूर्गिरिजामुपेयात् ॥ ४२ ॥ यस्यांघ्रिपंकजरजःस्नपनं महांतो वांछंत्यु
मापतिरिवात्मतमोपहत्यै ॥ यर्ह्यंबुजाक्ष न लभेय भवत्प्रसादं जह्यामसून् व्रतकृशान् शतजन्मभिः स्यात् ॥ ४३ ॥ ब्रा
ह्मण उवाच ॥ इत्येते गुह्यसंदेशा यदुदेव मयाहृताः ॥ विमृश्य कर्तुं यच्चात्र क्रियतां तदनंतरं ॥ ४४ ॥ इति श्रीभागवते द
शमे द्विपंचाशत्तमोध्यायः ॥ ५२ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ वैदर्भ्याः स तु संदेशं निशम्य यदुनंदनः ॥ प्रगृह्य पाणिना पाणिं
प्रहसन्निदमब्रवीत् ॥ १ ॥

पंकजरजोभिः स्नपनमात्मनस्तमसोपहत्यै उमापतिरिव महांतो वांछंति तस्य भवतः प्रसादं यद्यहं न लभेयं न प्राप्नुयां तर्हि व्रतैरुपवा
सादिभिः कृशान् स्वप्राणान् जह्यां त्यजेयं ॥ ततः किमत आह शतजन्मभिरिति ॥ एवमेव वारंवारं जह्यां यावत्तज्जन्मभिर्भवत्प्रसादः
स्यादिति ॥ ४३ ॥ अत्र यत्कर्तव्यं करणीयं तद्विमृश्य विचार्य क्रियतां तच्चानंतरमेव क्रियतामिति ॥ ४४ ॥ इति श्रीभागवते दशमस्कंधे टीकायां
द्विपंचाशत्तमोध्यायः ॥ ५२ ॥ त्रिपंचाशत्तमे गत्वा विदर्भानच्युतो हतः ॥ रुक्मिणीमहरत्कृष्णो द्विषतां मिषतां बलात् ॥ १ ॥ ॥ राम ॥

निद्रायाअलाभेकारणांतरं॥वेदाहमिति॥तथाहिअकथितमप्यहंजानामीति॥२॥आनयिष्येआनेष्यामिराजन्यापसदान्राजसुनीचान्
उन्मथ्यानयनेदृष्टांतः॥एधसइति॥३॥उद्वाहर्क्षमितिपरश्वोरात्रौविवाहनक्षत्रमितिविज्ञायतस्यांरात्रौप्रस्थायप्रातर्विदर्भदेशानागमत्
शोभाविनिर्जितोडुहनैर्विदर्भान्गुप्ताः समेत्येति संदेशात्॥४॥सैन्यइत्यादीनिचत्वार्यश्वनामानि॥५॥६॥पुत्रस्यरुक्मिणः स्नेहेनतत्
दुराग्रहमनुगच्छतीति॥तथाअनेनशिशुपालेनाभिहितंचिंत्योतयतिकर्माणिपुरालंकारपितृदेवार्चनादीनि॥७॥तान्येवाह॥पुरमित्यादिच

श्रीभगवानुवाच॥तथाहमपितच्चित्तोनिद्रांचनलभेनिशि॥वेदाहंरुक्मिणाद्वेषान्ममोद्वाहोनिवारितः॥२॥तामा
नयिष्यउन्मथ्यराजन्यापसदान्मृधे॥मत्परामनवद्यांगीमेधसोग्निशिखामिव॥३॥श्रीशुकउवाच॥उद्वाहर्क्षंचविज्ञा
यरुक्मिण्यामधुसूदनः॥रथः संयुज्यतामाशुदारुकेत्याहसारथिं॥४॥सचाश्वैः सैन्यसुग्रीवमेघपुष्पबलाहकैः
युक्तंरथमुपानीयतस्थौप्रांजलिरग्रतः॥५॥आरुह्यस्यंदनंशौरिर्द्विजमारोप्यतूर्णगैः॥आनर्तादेकरात्रेणविदर्भानग
मद्धयैः॥६॥राजासकुंडिनपतिः पुत्रस्नेहवशानुगः॥शिशुपालायस्वांकन्यांदास्यन्कर्माण्यकारयत्॥७॥पुरंसंमृष्ट
संसिक्तमार्गरथ्याचतुष्पथं॥चित्रध्वजपताकाभिस्तोरणैः समलंकृतं॥८॥स्रग्गंधमाल्याभरणैर्विरजोंबरभूषितैः॥
जुष्टंस्त्रीपुरुषैः श्रीमद्गृहैरगुरुधूपितैः॥९॥पितॄन्देवान्समभ्यर्च्यविप्रांश्चविधिवन्नृप॥भोजयित्वायथान्यायंकार
यामाससमंगलं॥१०॥

तुर्भिः॥संमृष्टाः संसिक्ताश्चमार्गादयोयस्मिंस्तत्॥चित्रध्वजैश्चपताकाः सताभिः सम्यगलंकृतमकारयत्॥९॥स्रग्गंधमाल्याभरणो
रित्यत्रमत्वर्थीयइप्रत्ययः॥यद्वास्रग्गंधमाल्यादीनिआविश्यतीतितथातैः तथाविरजोंबरैर्भूषितैश्चस्त्रीपुरुषैर्जुष्टंतथाश्रीमद्भिः
गेहैर्जुष्टं॥१०॥यथान्यायंकन्यांप्रतिमंगलंकारयामास॥११॥ रामायनमः श्रीरामायनमः श्रीरामायनमः रामरामायनमः

हतंकौतुकेनविवाहसूत्रेणमंगलयस्यास्तां ॥ अहतंनवीनंभूषणैस्तैर्भूषितं ॥ २१ ॥ वधालसयाः कन्यायाअथर्ववित् अथर्वमंत्रवित् ॥ २२

२३ ॥ अभ्युदये उचितं ॥ २४ ॥ ततश्चतुरंगसैन्यैः परिवृतः कुंडिनं भीष्मकस्य पुरं ययौ ॥ मंदंभूतं ते मदश्रुतः तैः स्यंदनैः रथैर्हेमरचितमालाविद्यंते

सुस्नातां सुदतीं कन्यां कृतकौतुकमंगलां ॥ अहतांशुकयुग्मेन भूषितां भूषणोत्तमैः ॥ २१ ॥ चक्रुः सामर्ग्यजुर्मंत्रैर्विद्या
रक्षां द्विजास्तथा ॥ पुरोहितोथर्ववित् वै जुहाव ग्रहशांतये ॥ २२ ॥ हिरण्यरूप्यवासांसि तिलांश्च गुडमिश्रितान् ॥ प्रादाद्धेनू
श्च विप्रेभ्यो राजा विधिविदां वरः ॥ २३ ॥ एवं चेदिपती राजा दमघोषः सुताय वै ॥ कारयामास मंत्रज्ञैः सर्वमभ्युदयोचितं ॥ २४
मदच्युद्भिर्गजानीकैः स्यंदनैर्हेममालिभिः ॥ पत्त्यश्वसंकुलैः सैन्यैः परीतः कुंडिनं ययौ ॥ २५ ॥ तं वै विदर्भाधिपतिः समभे
त्याभिपूज्य च ॥ निवेशयामास मुदा कल्पितान्यनिवेशने ॥ २६ ॥ तत्र साल्वो जरासंधो दंतवक्रो विदूरथः ॥ आजग्मुश्चैद्य
पक्षीयाः पौंड्रकाद्याः सहस्रशः ॥ २७ ॥ कृष्णरामद्विषो यत्ताः कन्यां चैद्याय साधितुं ॥ २८ ॥ यद्यागत्य हरेत्कृष्णो रामाद्यैर्य
दुभिर्वृतः ॥ योत्स्यामः संहितास्तेन इति निश्चितमानसाः ॥ २९ ॥ आजग्मुर्भूभुजः सर्वे समग्रबलवाहनाः ॥ श्रुत्वैतद्भ
गवान् रामो विपक्षीयनृपोद्यमं ॥ ३० ॥ कृष्णं चैकं गतं हर्तुं कन्यां कलहशंकितः ॥ बलेन महता सार्धं भ्रातृस्नेहपरिप्लुतः
३१ ॥ त्वरितं कुंडिनं प्रायाद्गजाश्वरथपत्तिभिः ३२ भीष्मकन्या वरारोहा कांक्षंत्यागमनं हरेः ॥ प्रत्यापत्तिमपश्यंती द्वि
जस्याचिंतयत्तदा ॥ ३३ ॥ राम राम राम राम राम राम राम राम राम राम राम राम ॥

भाष्य क

येभूते ॥ २५ ॥ कल्पितं निर्मितं यदन्यं निवेशनं तस्मिन् ॥ २६ ॥ २७ ॥ कन्यां साधयितुमित्यर्थः ॥ २८ ॥ यदि कृष्णो हरेदिति शंकिताः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१
३२ ॥ स्वयोरस्याः त्वमेवोत्कंठया दुःखिताप्यचिंतयदित्याह ॥ भीष्मकन्येति ॥ प्रत्यापत्तिः प्रत्यागमनं ॥ ३३ ॥ राम राम राम राम ॥

त्रियामा रात्रिः तावन्मात्रे यांगांत रितः ॥ अल्पराधसः मंदभाग्यायाः ॥ २४ ॥ नुगुप्सितं धार्ष्ट्यादि ॥ अपीतिशंकायां नायातीति हेतोर्घमदत्यर्थः ॥
आदौ हेतो घमत्वात्तेन प्रस्थापितवान् प्रस्थानावसरे च मयि किंचिज्जुगुप्सितं मत्वा प्रत्याचष्टे अतः सोपि द्विजो नूनं नायाति ॥ २५ ॥ २६ ॥
यद्वा ततोपि निर्गतः श्रीकृष्णः महे दैवे वेगुमात्सति बद्धो भवेदित्याह ॥ दुर्भगाया इति ॥ २७ ॥ कालज्ञानादधुनापि गोविंदागमनकाल इति मन्वा

अहो त्रियामांतरित उद्वाहो मेल्पराधसः ॥ नागछत्यरविंदाक्षो नाहं वेद्म्यत्र कारणं ॥ २४ ॥ सोपि नावर्तते द्यापि मत्संदेश
हरो द्विजः ॥ अपि मय्यनवद्यात्मा दृष्ट्वा किंचिज्जुगुप्सितं ॥ २५ ॥ मत्पाणिग्रहणे नूनं नायाति हि कृतोद्यमः ॥ २६ ॥ दुर्भगा
या न मे धाता नानुकूलो महेश्वरः ॥ अपि वा विमुखा देवी गौरी रुद्राणी गिरिजा सती ॥ २७ ॥ एवं चिंतयती बाला गोविंदहृतमा
नसा ॥ न्यमीलयत कालज्ञा नेत्रे चाश्रुकलाकुले ॥ २८ ॥ एवं वध्वाः प्रतीक्षंत्या गोविंदागमनं नृप ॥ वाम ऊरुर्भुजो नेत्रमस्फु
रन्प्रियभाषिणः ॥ २९ ॥ अथ कृष्णविनिर्दिष्टः स एव द्विजसत्तमः ॥ अंतःपुरचरीं देवीं राजपुत्रीं ददर्श ह ॥ ३० ॥ सा तं प्रहृष्टव
दनमव्यग्रात्मगतिं सती ॥ आलक्ष्य लक्षणाभिज्ञा समपृच्छच्छुचिस्मिता ॥ ३१ ॥ तस्या आवेदयत्प्राप्तं शशंस यदुनंदनं ॥ उ
क्तं च सत्यवचनमात्मोपनयनं प्रति ॥ ३२ ॥ राम राम राम राम राम राम राम राम राम राम

नाकिंचिदाश्वलचित्ता सती स्वलोचने निमीलितवतीत्यर्थः ॥ २९ ॥ प्रियभाषिणः प्रियसूचकाः ॥ ३० ॥ पुरोपकंठप्राप्तेन श्रीकृष्णेन विनिर्दिष्टः आ
गमनं कथयेत्यादिष्टः ॥ ३१ ॥ अव्यग्रा आत्मनो देहस्य गतिर्यस्य तं हृतस्य लक्षणानि तत्कार्यमभिज्ञानातीति तथा ॥ ३२ ॥ तस्यै च प्राप्तं यदुनंदनमावे
दितवान् तं च शशंस आत्मोपनयनं प्रति आनीतं यच्छ्रीकृष्णस्य उपनयने प्रति तेन द्विजेन सत्यवचनं प्रोक्तमिति आसन्नः प्राणिग्रहण इति वा
मा। यद्वा आत्मनस्तस्या उपनयनं प्रति श्रीकृष्णेन यदुक्तं सत्यवचनं तामानयिष्ये इत्यादि तच्च शशंस

तं श्रीकृष्णमस्मिन्कार्ये सर्वस्वार्पणं ममपि अपर्याप्तमिति तिरुचितं प्रियमपश्यंती तदा केवलं ननाम पश्चात्कृतं ददाविति अर्थः ॥ यद्वा मां श्रियं
येन मतिते तावत्सर्वसंपदामास्पदं भवति किंतु नर्मसखि प्राणानाथामिति ततोन्यत्प्रियं न पश्यंतीति ननाम ॥ महामतिरित्यनेन सूचितं ॥ इह
श्रीहंसो वा रुक्मकन्यामुद्वोढुमेवागतः स्यादिति विरोचितेन विधिना सममज्जयदिति सूचितं ॥ ३४ ॥ यथा यथावत् ॥ ३५ ॥ समेतानां राज्ञां मध्ये वी

तमागतं समाज्ञाय वैदर्भी हृष्टमानसा ॥ अपश्यंती ब्राह्मणाय प्रियसम्पन्ननामसा ॥ ३६ ॥ प्राप्तो भ्राता स्वदुहितुर्विवाहवेश्म
णि तत्र कौ ॥ अभ्ययात्तस्य चोपेणामहर्षीसमर्हणैः ॥ ३७ ॥ मधुपर्कमुपानीय वासांसि विविधानि सः ॥ उपायनान्यभीष्ट
नि विधिवत्समशनयेत् ॥ ३८ ॥ तयोर्निवेशनं श्रीमदुपकल्प्य महामतिः ॥ ससैन्ययोः सानुयायोरातिथ्यं विदधे यथा ॥ ३९ ॥
एवं राज्ञां समेतानां यथावीर्यं यथावयः ॥ यथाबलं यथावित्तं सर्वैः कामैः समर्हयत् ॥ ४० ॥ कृष्णमागतमाकर्ण्य विदर्भेश्व
स्वामिनः ॥ आगात्यनेत्रांजलिभिः पपुस्तन्मुखपंकजं ॥ ४१ ॥ अस्यैव भार्या भवितुं रुक्मिण्यर्हति नापरा ॥ असावप्यनवद्या
त्मा भैष्म्याः समुचितः पतिः ॥ ४२ ॥ किंचित्सुचरितं यन्नस्तेन तुष्टस्त्रिलोककृत् ॥ अनुगृह्णातु गृह्णातु वैदर्भ्याः पाणि
मच्युतः ॥ ४३ ॥ एवं प्रेमकलाबद्धा वदंति स्म पुरौकसः ॥ कन्या चांतःपुरात्प्रागाद्भटैर्गुप्तांबिकालयं ॥ ४४ ॥ राम राम ॥
राम राम राम राम राम राम राम राम राम राम राम राम राम राम राम ॥

याद्यनतिक्रम्यतमर्चितवानित्यर्थः ॥ ३४ ॥ श्रीकृष्णशोभाविकार्यस्य चकं जनानुरागं दर्शयति ॥ कृष्णमागतमिति त्रिभिः ॥ ३५ ॥ अस्यैव रुक्मिण्यर्हे
ति ॥ असौ च भैष्म्याप्येवं समुचित इति षड्वधर्मणानि ॥ तत्रैकस्मिन्नुव्यतिरेकपदर्शनमुपलक्षणार्थं ॥ नापरेति ॥ न च वाक्यभेददोषः ॥ अस्य ह्यविधे
यभेदेन विभिन्नानामेव वाक्यानां सहप्रयोगात् ॥ ४२ ॥ गृहं संमार्ष्टीत्यादिवदिति ॥ अयमेवानुग्रह इति निर्दिशंति गृह्णात्विति ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ॥ ॥

तस्मात् मम मंगं विप्रा न च्छिद्रयेन ॥ पद्भ्यामिति ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ अपि च मृदंगेत्यादि जघ्निरे आहता वादिता इत्यर्थः ॥ ४४ ॥ वारमुख्या गणिकोत्तमाः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥
उपस्पृश्य आचम्य ॥ ४७ ॥ प्रवयसो वृद्धा भवान्वितामिति भवस्योपसर्जनत्वं स्त्रीकर्मोचितत्वमुक्तं ॥ ४८ ॥ नमस्ये इति काकिणपाते देवदृष्टो मंत्रोयं स्व

पद्भ्यां विनिर्ययौ द्रष्टुं भवान्याः पादपल्लवं ॥ सा चानुध्यायती सम्यङ्मुकुंदचरणांबुजं ॥ ४२ ॥ यतवाङ्मातृभिः सार्धं सखीभिः
परिवारिता ॥ गुप्ता राजभटैः शूरैः सन्नद्धैरुद्यतायुधैः ॥ ४३ ॥ मृदंगशंखपणवास्तूर्यभेर्यश्च जघ्निरे ॥ ४४ ॥ नानोपहारबलिभि
र्वारमुख्याः सहस्रशः ॥ स्रग्गंधवस्त्राभरणैर्द्विजपत्न्यः स्वलंकृताः ॥ ४५ ॥ गायंत्यश्च स्तुवंतश्च गायका वाद्यवादकाः ॥ परि
वार्य वधूं जग्मुः सूतमागधवंदिनः ॥ ४६ ॥ आसाद्य देवीसदनं धौतपादकरांबुजा ॥ उपस्पृश्य शुचिः शांता प्रविवेशांबिकां
तिकं ॥ ४७ ॥ तां वै प्रवयसो बालां विधिज्ञा विप्रयोषितः ॥ भवानीं वंदयांचक्रुर्भवपत्नीं भवान्वितां ॥ ४८ ॥ नमस्ये त्वांबिकेभीक्ष्णं
स्वसंतानयुतां शिवां ॥ भूयात्पतिर्मे भगवान्कृष्णस्तदनुमोदतां ॥ ४९ ॥ अद्भिर्गंधाक्षतैर्धूपैर्वासःस्रङ्माल्यभूषणैः ॥ ना
नोपहारबलिभिः प्रदीपावलिभिः पृथक् ॥ ५० ॥ विप्रस्त्रियः पतिमतीस्तथा तैः समपूजयत् ॥ लवणापूपतांबूलकंठ
सूत्रफलेक्षुभिः ॥ ५१ ॥ तस्यै स्त्रियस्ताः प्रददुः शेषां युयुजुराशिषः ॥ ताभ्यो देव्यै नमश्चक्रे शेषां च जगृहे वधूः ॥ ५२ ॥ मुनि
व्रतमथ त्यक्त्वा निश्चक्रामांबिकागृहात् ॥ प्रगृह्य पाणिना भृत्यां रत्नमुद्रोपशोभिना ॥ ५३ ॥ राम राम राम राम ॥

संतानयुतां गणेशादिसहितां आत्मारामो मे कथं त्वत्पतिर्भवेदिति चेदत्त आह ॥ तदनुमोदतां भगवती श्रीकृष्ण एव वा ॥ ४९ ॥ ५० ॥ स्रग्गंधादिभि
रंबिकां समपूजयत् तथा विप्रस्त्रियोपि ते द्रव्यैर्लवणादिभिश्च समपूजयदिति ॥ ५१ ॥ शेषां निर्माल्यं ॥ ५२ ॥ मुनिव्रतं मौनं भृत्यां सखीं ॥ ५३ ॥ राम ॥

तांविलोक्यवीरामुकुंदरितितृतीयश्लोकेनान्वयः॥श्यामामम्लानतरजस्कांकुंतलेस्पःशंकितेइवचंचलेईक्षणेयस्याःतां॥५४॥द्विजावक्तं
दालांकुंदकुड्मलानिमुकुलानिबिंबफलवद्योधरःतस्यद्युतिभिःशोणायमानानिद्विजानिदंतानि॥कलाक्षोशोभितध्वक्तस्वपुरशिंजद्वतकेला
नूपुरंचतस्यधामदीप्तिः तेनशोभितंशीलमस्यांतिनपदाचलंती॥५५॥नकेवलंमुकुंदः॥५५॥ पेतुश्चेत्याह॥यामिति॥यात्रामिषेणहरयेस्व

तांदेवमायामिववीरमोहिनीसुमध्यमांकुंडलमंडिताननां श्यामांनितंबार्पितरत्नमेखलांव्यंजत्स्तनींकुंतलशंकि
तेक्षणां॥५७॥शुचिस्मितांबिंबफलाधरद्युतिशोणायमानद्विजकुंदकुड्मलां॥पदाचलंतीकलहंसगामिनींशिंजत्क
लानूपुरधामशोभिना॥५५॥विलोक्यवीरामुमुहुःसमागतामनस्विनस्तत्कृतहृच्छयार्दिताः॥५५॥यांवीक्ष्यतेनृपतय
स्तदुदारहासव्रीडावलोकहृतचेतसउज्झितास्त्राः॥पेतुःक्षितौगजरथाश्वगताविमूढायात्राछलेनहरयेर्पयतींस्वशो
भां॥५६॥सैवंशनैश्चलयतीचलपद्मकोशौप्राप्तिंतदाभगवतःप्रसमीक्षमाणा॥उत्सार्यवामकरजैरलकानपांगैःप्राप्ता
न्ह्रियैक्षततृपानददर्शेच्युतंच॥५७॥तांराजकन्यांरथमारुरुक्षतींजहारकृष्णोद्विषतांसमीक्षतां॥रथंसमारोप्यसुपर्ण
लक्षणंराजन्यचक्रंपरिभूयमाधवः॥५८॥ततोययौरामपुरोगमःशनैःसृगालमध्यादिवभागहृद्धरिः॥तमानिनःस्वाभि
भवंयशःक्षयंपरेजरासंधवशानसेहिरे॥५९॥अहोधिगस्मान्यशआत्तधन्वनांगोपैर्हृतंकेसरिणांमृगैरिव॥६०॥इतिश्रीभा
गवतेदशमस्कंधेत्रिपंचाशत्तमोध्यायः॥५३॥ राम राम राम राम राम राम राम राम राम राम॥

शोभांस्वलावण्यंसमर्पयंतीयांवीक्ष्यक्षितौनिपेतुः॥५६॥साचतास्वाप्नानृह्रियैक्षततत्रैवाच्युतंचददर्शेत्युत्तरेणान्वयः॥चलत्पद्मकोशतुल्यौ
चरणौचालयंती॥५७॥सुपर्णोलक्षणंगरुडध्वजं॥५८॥हरिःसिंहः॥५९॥असहमानानांतेषामाक्रोशमाह॥अहोधिगस्मानूयतोस्माकंयशोगोपै
र्हृतमिति॥६०॥इतिभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधटीकायांत्रिपंचाशत्तमोध्यायः॥५३॥ राम रामायनमः॥ श्रीकृष्णायनमः श्रीराम॥

श्रीभा
द० उ०
२७

चतुरंगं चाशक्तमेतत् जित्वा राज्ञो रिपून् गतान् ॥ रुक्मिणं च विरूपाक्ष भेष्यामः पाणिं सुगृहीत ॥ १ ॥ इतीति ॥ अहो अस्मान् धिगित्येवं वदंतः संरंभ
जाः क्रोधाविष्टाः दंसिताः कृतसन्नाहाः परिक्रांताः परिवृताः ॥ अन्वीयुरन्वधावन् ॥ २ ॥ विस्फूर्ज्य टंकारयित्वा ॥ ३ ॥ परेषां बाणाणां बाहुल्ये याद

श्रीशुक उवाच ॥ ॐ इति सर्वे सुसंरब्धा वाहानारुह्य दंसिताः ॥ स्वैः स्वैर्बलैः परिक्रांता अन्वीयुर्धृतकार्मुकाः ॥ १ ॥ तानापततं
आलोक्य यादवानीकयूथपाः ॥ तस्थुः सम्मुखराजानु विस्फूर्ज्य स्वधनूंषि ते ॥ २ ॥ अश्वपृष्ठे गजस्कंधे रथोपस्थे च कोवि
दाः ॥ मुमुचुः शरवर्षाणि मेघा अद्रिष्वपो यथा ॥ ३ ॥ पत्युर्बलं शरासारैः छन्नं वीक्ष्य सुमध्यमा ॥ सव्रीडमैक्षत्तद्वक्त्रं भयवि
ह्वललोचना ॥ ४ ॥ प्रहस्य भगवानाह मास्म भैर्वामलोचने ॥ विनंक्ष्यत्यधुनैवैतत्तावकैः शात्रवं बलं ॥ ५ ॥ तेषां तद्विक्रमं वीरा
गदसंकर्षणादयः ॥ अमृष्यमाणा नाराचैर्जघ्नुर्हयगजान्रथान् ॥ ६ ॥ पेतुः शिरांसि रथिनामश्विनां गजिनां भुवि ॥ सकुंडल
किरीटानि सोष्णीषाणि च कोटिशः ॥ ७ ॥ हस्ताः सासिगदेष्वासाः करभा ऊरवोंघ्रयः ॥ अश्वाश्वतरनागोष्ट्रखरमर्त्यशिरां
सि च ॥ ८ ॥ हन्यमाना बलानीका वृष्णिभिर्जयकांक्षिभिः ॥ राजानो विमुखा जग्मुर्जरासंधपुरःसराः ॥ ९ ॥ शिशुपालं सम
भ्येत्य हृतदारमिवातुरं ॥ नष्टत्विषं गतोत्साहं शुष्यद्वदनमब्रुवन् ॥ १० ॥ नृपा ऊचुः ॥ भो भोः पुरुषशार्दूल दौर्मनस्यमिदं
त्यज ॥ न प्रियाप्रिययो राजन्निष्ठा देहिषु दृश्यते ॥ ११ ॥ राम राम राम राम राम राम राम ॥

तानामवलोक्य हृष्टांतः ॥ मेघा इति ॥ ३ ॥ पत्युर्बलं छन्नं पश्यंत ॥ ४ ॥ मास्म भैः भयं मा कुरु हे वामलोचने वामानि चारूणि लोचने यस्याः सा तावकैः त्वदीयैः हत्वा ॥ ५ ॥ सचाश्वोवि
क्रमं श्रुत्वा ॥ ६ ॥ उष्णीषाणि शिरोवेष्टनवस्त्राणि तत्सहितानि शिरांसि ॥ ७ ॥ करभाः प्रकोष्ठा ऊरव विशेषणं वा ॥ ८ ॥ अप्राप्तदारमेव कृतोदारमत
प्याद्वरं निष्ठा स्थैर्यं ११

राम
२७

ऊहकोमर्तेयित्वा तस्य कृपया दुःखेपि ईहमानत्वेन पाण्डवं पंप्रम्यक्तं दर्शितं ॥ २४ ॥ अत्र वक्ष्ये अहमेव दृष्टान्त इत्याह त्वामासंघः ॥ शौरेरिति ॥ कंसात्सको
शादेकं सप्तपुत्रा परं केवलं मन्तिमं वाडिरये जितवानहं ॥ २३ ॥ देवमदृष्टं तेफर्तकेन ॥ ४ ॥ फल्गुतन्त्रैः स्वल्पसैन्ये ॥ ५ ॥ वदहिणाः अतहलः स्यान

यथा दारुमयी योषिन्नृत्यते कुहकेक्षया ॥ एवमीश्वरतंत्रोयमीहते सुखदुःखयोः ॥ २१ ॥ शौरेः सप्तदशाहं वे संयु
गानि पराजितः ॥ त्रयोविंशतिभिः सैन्यैर्जिग्य एकमहं परं ॥ २२ ॥ तथाप्यहं न शोचामि नप्रहृष्यामि कर्हिचित् ॥ का
लेन दैवयुक्तेन जानन्विद्राविवं जगत् ॥ २४ ॥ अधुनापि वयं सर्वे वीर युष्मदुपाश्रयाः ॥ पराजिताः फल्गुतंत्रैर्यदुभिः क
लोपालितेः ॥ २५ ॥ रिपवो जिग्युरधुना काल आत्मानुसारिणि ॥ तदा वयं विजेष्यामो यदा कालः प्रदक्षिणः ॥ २६
एवं प्रबोधितो मित्रैश्चैद्योगात्सानुगः पुरं ॥ हतशेषाः पुनस्तेपि ययुः स्वं स्वं पुरं नृपाः ॥ २७ ॥ रुक्मी तु राक्षसोद्वाहं कृ
ष्णद्विडसहन्स्वसुः ॥ पृष्ठतोन्वगमत्कृष्णमक्षौहिण्यावृतो बली ॥ २८ ॥ रुक्म्यमर्षी सुसंरब्धः शृण्वतां सर्वभूभृतां
ता ॥ प्रतिजज्ञे महाबाहुर्दंशितः सशरासनः ॥ २९ ॥ अहत्वा समरे कृष्णमप्रत्यूह्य च रुक्मिणीं ॥ कुंडिनं न प्रवेक्ष्यामि
सत्यमेतद्ब्रवीमि वः ॥ ३० ॥ इत्युक्त्वा रथमारुह्य सारथिं प्राह सत्वरः ॥ चोदयाश्वान्यतः कृष्णस्तस्य मे संयुगो भवेत्
३१ अद्याहं निशितैर्बाणैर्गोपालस्य सुदुर्मतेः ॥ नेष्ये वीर्यमदं येन स्वसा मे प्रसभं हृता ॥ ३२ ॥ विकत्थमानः कुम
श्रीकृष्णायनमः ॥
तिरीश्वरस्याप्रमाणवित् ॥ रथेनैकेन गोविंदं तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ ३३ ॥ रामायनमः

२६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ गोपालस्य वेदपारगस्येति वा गतो बोध्यं तथा सुदुर्मतेः शोभना अत्र उग्रहस्तीडष्टे पिमातिर्यस्य तस्येति ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

श्रीभा०
द० ३०
२५

यदूनां कुलपांसन कुलदूषण वस्तुतस्तु यदूनां कुलस्य पते स्वयं चरित्रं हननचतुर ॥ अंसमसमाख्यात इत्यस्माज्जातोः कर्तरि ल्युट् पृष
योदराद्यादिविहितः ॥२७॥ ध्वांक्षवत् ध्वांक्षः काकः स यथा हविः मुष्णाति तद्वत् ॥ वस्तुतस्तु अध्वांक्षवदिति छेदः सहस्रांशुवदित्यर्थः

धनुर्विकृष्य सुदृढं जघ्ने कृष्णं त्रिभिः शरैः ॥ आह चात्र क्षणं तिष्ठ यदूनां कुलपांसन ॥२७॥ कुत्र यासि स्वसारं मे मु
षित्वा ध्वांक्षवद्धविः ॥ हरिष्येद्य मदं मंद मायिनः कूटयोधिनः ॥२८॥ यावन्न मे हतो बाणैः शयीथा मुंच दारिकां
स्मयन् कृष्णो धनुश्छित्वा षड्भिर्विव्याध रुक्मिणं ॥२९॥ अष्टभिश्चतुरो वाहान् द्वाभ्यां सूतं ध्वजं त्रिभिः सचान्यद्ध
नुरादाय कृष्णं विव्याध पंचभिः ॥३०॥ तैस्ताडितः शरौघैस्तु चिच्छेद धनुरच्युतः ॥ पुनरन्यदुपादत्त तदप्यच्छिनदव्य
यः ॥३१॥ परिघं पट्टिशं शूलं चर्मासिशक्तितोमरौ ॥ यद्यदायुधमादत्त तत्सर्वं सोच्छिनद्धरिः ॥३२॥ ततो रथादवप्लु
त्य खड्गपाणिर्जिघांसया ॥ कृष्णमभ्यद्रवत्क्रुद्धः पतंग इव पावकं ॥३३॥ तस्य चापततः खड्गं तिलशश्चर्म चेषुभिः
छित्वासिमाददे तिग्मं रुक्मिणं हंतुमुद्यतः ॥३४॥ दृष्ट्वा भ्रातृवधोद्योगं रुक्मिणी भयविह्वला ॥ पतित्वा पादयो
र्भर्तुरुवाच करुणं सती ॥३५॥ योगेश्वराप्रमेयात्मन् देवदेव जगत्पते ॥ हंतुं नार्हसि कल्याण भ्रातरं मे महाभुज ॥३६॥
श्रीशुक उवाच ॥ तया परित्रासविकंपितांगया शुचावशुष्यन्मुखरुद्धकंठ[illegible]या ॥ कातर्यविस्रंसितहेममालया गृ
हीतपादः करुणो न्यवर्तत ॥३७॥ राम राम राम राम राम राम राम राम राम राम॥

हे मंद स्थिरो भवेत्यर्थः ॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥३०॥३१॥३२॥३३॥ परित्रासेन विकंपितान्यंगानि यस्याः सा तया ॥ शुचा शोकेन शुष्यन्मुखं य
स्याः ॥ रुद्धः कंठो यस्याः सा च तथा कातर्येण वैक्लव्येन विस्रंसिताः केशा श्लथिता हेममाला यस्याः तया गृहीतौ पादौ यस्य सः
३४

राम
२५

मश्मश्रुकेशांसमहिमानि स्थाने अवशिष्टानि श्मश्रूणि केशाश्च यथा भवंति तथा तेनैवासिना प्रवपन्मौंड्यं यज्जुगुप्सितरूपमकरोत् ३५
३६ ॥ तथाहृतं हतप्रायमित्युत्तरवाक्येणान्वयः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ तत्किमिणां सांत्वयति ॥ मैवास्मानिति ॥ ३९ ॥ पुनः कृष्णमाक्षिपति ॥ बंधुरिति ॥ ४० ॥
पुनर्देवी प्रत्याह ॥ क्षत्रियाणामिति ॥ येन धर्मेण भ्रातापि भ्रातरं हन्यात्तस्मात् ॥ घोरतमोतिदारुणो धर्मः चातश्च कोस्माकमपराधः
इति भावः ॥ ४१ ॥ पुनः श्रीकृष्णं प्रत्याह राज्यस्येति ॥ तस्याप्यस्माकमिस्तत्तदनुचितमिति भावः ॥ ४२ ॥ पुनर्देवी प्रत्याह ॥ तवेयमिति ॥ सर्वभूते

वैलेन वधज्ञातम साधुकारिणां मश्मश्रुकेशं प्रवपनं रूपयत् ॥ तवान्नमंडः परसैन्यमुख्यतं यडप्रवीरानलिनीय
थागताः ॥ ३५ ॥ कृष्णांतिकमुपव्रज्य ददृशुस्तत्र तां किमिता ॥ तथाहृतं हतप्रायं दृष्ट्वा संकर्षणो विभुः ॥ ३६ ॥ विमुच्य बद्ध
कृत्वाणा भगवान्कृष्णमब्रवीत् ॥ ३७ ॥ असाध्विदं त्वया कृष्ण कृतमस्मज्जुगुप्सितं ॥ वपनं श्मश्रुकेशानां वैरूप्यं सुहृदो
वधः ॥ ३८ ॥ मैवास्मान्साध्व्यसूयेथा भ्रातुर्वैरूप्यचिंतया ॥ सुखदुःखदो न चान्योस्ति यतः स्वकृतभुक्पुमान् ॥ ३९ ॥ बं
धुर्वधार्हदोषोपि न बंधोर्वधमर्हति ॥ त्याज्यः स्वेनैव दोषेण हतः किं हन्यते पुनः ॥ ४० ॥ क्षत्रियाणामयं धर्मः प्रजापति
विनिर्मितः ॥ भ्रातापि भ्रातरं हन्याद्येन घोरतमस्ततः ॥ ४१ ॥ राज्यस्य भूमेर्वित्तस्य स्त्रियो मानस्य तेजसः ॥ मानिनो
न्यस्य वा हेतोः श्रीमदांधाः क्षिपंति हि ॥ ४२ ॥ तवेयं विषमा बुद्धिः सर्वभूतेषु दुर्हृदां ॥ यन्मन्यसे सदाभद्रं सुहृदां भद्रम
ज्ञवत् ॥ ४३ ॥ आत्ममोहो नृणामेव कल्पते देवमायया ॥ सुहृद्दुर्हृदुदासीन इति देहात्ममानिनां ॥ ४४ ॥ राम राम

दुर्हृदामप्यहितानामभद्रं सुहृदां भद्रां हितानां भ्रातृणामज्ञवत् ॥ यद्भद्रं मन्यसे इदं कृष्णस्य यत्तव विषमा असमीचीना बुद्धिः अतो यतस्त्वदेव
सुहृदामभद्रमिति ॥ यद्वा सर्वभूतेषु दुर्हृदामपि सुहृदां भद्रमेव दंडरूपं मंडनं भद्रं यन्मन्यसे तवेयं विषमा बुद्धिरिति ॥ अथवा सर्वभूतेषु
मध्ये दुर्हृदां शिशुपालादीनामभद्रं सुहृदां भद्रं च यन्मन्यसे ॥ तवेयं विषमा असमीचीना बुद्धिः अतः समानं भवति ॥ अज्ञवत् ॥ अज्ञानामिव ॥ ४३
अतएव तत आह ॥ आत्ममोह इति ॥ ४४ ॥ राम राम श्रीरामाय नमः श्रीकृष्णाय नमः परमहंसाय नमः राम राम राम ॥

परमार्थमाह ॥ एक एवेति ॥ परः शुद्धो ज्योतिः श्चंद्रादिः ॥ यथोदके ष्वनभो यथा घटादिष्विति ॥ ४५ ॥ ननु तर्हि न चंद्रादिवदात्मानमेकं शुद्धं प्रतीमः ॥ तत्राह देह इति ॥ द्रव्यमधिभूतं प्राणा इंद्रियाणि अध्यात्मिकं गुणाः शब्दादयो नाधिदैवतं तत्त्रितयात्मकः देहोपाधिनाऽशुद्धेन प्रतीयत इत्यर्थः ॥ ४६ ॥ ननु देहसंबंधेनापि संसारे सति शुद्धत्वं गतमेव तत्राह ॥ नात्मन इति ॥ हि सति अन्येनाधिभूतादिनात्मनः संयोगो वियोगो न स्तः ॥ कुतः असतः असत्वादन्यस्येत्यर्थः ॥ कुतः असत्वं तत्राह ॥ तद्धेतुत्वादिति ॥ तेषामन्यस्य भूतेंद्रियादेः प्रसिद्धेः प्रकाशस्य तद्धेतुत्वात् ॥ आत्माहेतुकत्वात् ॥ ननु देवैरधिष्ठितेभ्य इंद्रियेभ्यो भूतानां प्रतीतिः प्रसिद्ध्या भूतप्रतीत्या च तत्प्रसिद्धिर्नात्मन इत्यत आह ॥ दृग्रूपाभ्यां यथा रवेः ॥ यथा प्रकाश्यप्रकाशकत्वेन वर्तमानयोरपि चक्षुरूपयोरेव रवेः सकाशात्प्रसिद्धिर्द्वे

एक एव परो ह्यात्मा सर्वेषामपि देहिनां ॥ नानेव गृह्यते मूढैर्यथा ज्योतिर्यथा नभः ॥ ४५ ॥ देह आद्यंतवानेष द्रव्यप्राणगुणात्मकः ॥ आत्मन्यविद्यया क्लृप्तः संसारयति देहिनं ॥ ४६ ॥ नात्मनोऽन्येन संयोगो वियोगश्चासतः सति ॥ तद्धेतुत्वात्तत्प्रसिद्धेर्दृग्रूपाभ्यां यथा रवेः ॥ ४७ ॥ जन्मादयस्तु देहस्य विक्रिया नात्मनः क्वचित् ॥ कलानामिव नैवेंदोर्मृतिर्ह्यस्य कुहूरिव ॥ ४८ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

योरपि तेजः सत्वान्न भेदः ॥ तथा भूतेंद्रियाणां परस्परं प्रसिद्धानामपि चैतन्याधीन एव प्रकाशः तत्कार्यत्वाच्च तद्व्यतिरेकेणासत्वं चेत्यर्थः ॥ तथा च द्वादशे वक्ष्यति ॥ दीपश्चक्षुश्च रूपं च ज्योतिषो न पृथग्भवेत् ॥ एवं धीः खानि मात्राश्च न स्युरन्यतमादृतात् ॥ इति यद्वा रवेः प्रसिद्धाभ्यामेव दृग्रूपाभ्यां परस्परं प्रसिद्धिर्यथा तद्वदिति ॥ ४७ ॥ देहसंबंधाभावादेव नात्मनो जन्मादयोऽपि इति वक्तुं जन्मादीनां देहधर्मत्वमाह ॥ जन्मादयस्त्विति ॥ कथं तर्हि जातोऽहं बालोऽहं वृद्धोऽहमिति आत्मनि जन्मादिप्रतीतिः देहजन्मादिनैवेति सदृष्टांतमाह ॥ कलानामिवेति ॥ इंदोः कलानामेव नैवेंदोः ॥ यथा तद्वत् ॥ तथा च कलानाशादेव कुहूरमावस्या इंदुक्षय उच्यते तद्वद्देहस्यात्मनो देहनाशादेव मृतिव्यवहार इत्यर्थः ॥ ४८ ॥ राम राम राम राम राम राम राम राम ।

ननुआत्मनो देहसंबंधाभावे कथं भोक्तृभोग्यभोगाः प्रतीतिरित्याशंक्य स्वप्नदृष्टांतेन समर्थयति ॥ यथाशयान इति ॥ आत्मानं भोक्तारं विषयांश्च भोग्यान् फलं भोगं च असत्यप्यर्थे अनुभुंक्ते तथा ऽबुधः संसारं प्राप्नोतीति ॥ ४७ ॥ आत्मानं शोषयति विमोहयतीति च तत् आत्मतः निर्हृत्यापाकृत्य ॥ ४ ॥ समादधे समाहितमकरोत् ॥ ४९ ॥ ह्रष्टिमागत्त्वेव अकृत वत्तो नाज्ञानं निवृत्तमिति दर्शयन्नाह ॥ प्राणावशेष इति ॥ ५२

यथाशयान आत्मानं विषयान्फलमेव च ॥ अनुभुंक्तेप्यसत्यर्थे तथाप्नोत्यबुधो भवं ॥ ४७ ॥ तस्मादज्ञानजं शोकमात्मशोषविमोहनं ॥ तत्त्वज्ञानेन निर्हृत्य स्वस्था भव शुचिस्मिते ॥ ४८ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ एवं भगवता तन्वी रामेण प्रतिबोधिता ॥ वैमनस्यं परित्यज्य मनो बुद्ध्या समादधे ॥ ४९ ॥ प्राणावशेष उत्सृष्टो द्विड्भिर्हतबलप्रभः ॥ स्मरन्विरूपकरणं वितथात्ममनोरथः ॥ ५० ॥ चक्रे भोजकटं नाम निवासाय महत्पुरं ॥ अहत्वा दुर्मतिं कृष्णमप्रत्यूह्य यवीयसीं ॥ ५१ ॥ कुंडिनं न प्रवेक्ष्यामीत्युक्त्वा तत्रावसद्रुषा ॥ ५२ ॥ भगवान्भीष्मकसुतामेवं निर्जित्य भूमिपान् ॥ पुरमानीय विधिवदुपयेमे कुरूद्वह ॥ ५३ ॥ तदा महोत्सवो नॄणां यदुपुर्यां गृहे गृहे ॥ अभूदनन्यभावानां कृष्णे यदुपतौ नृप ॥ ५४ ॥ नरा नार्यश्च मुदिताः प्रमृष्टमणिकुंडलाः ॥ पारिबर्हमुपाजह्रुर्वरयोश्चित्रवाससोः ॥ ५५ ॥ सा वृष्णिपुर्युत्तंभितेंद्रकेतुभिर्विचित्रमाल्यांबररत्नतोरणैः ॥ बभौ प्रतिद्वार्युपक्लृप्तमंगलैरापूर्णकुंभागुरुधूपदीपकैः ॥ ५६ ॥ श्रीरामायनमः श्रीकृष्णायनमः

राम राम राम राम राम राम राम राम राम राम राम राम राम राम

अहत्वा अहत्वा अ दुर्मतिं च वासुदेवार्थः अप्रत्यूह्यानावर्त्य अप्रतिवध्येति सत्यं यवीयसीं स्वसारं यत्र विज्ञापितः तत्रैवावसत् तत्र भोजकटकं नाम पुरमकरोत ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ वरयोर्वरवध्वोः स्वयमुपस्कारं ॥ ५५ ॥ उत्तंभितैरिंद्रकेतुभिर्ध्वजविशेषैः उपक्लृप्तानि मंगलानि लाजांकुरप्रभृतीनि यैः ॥ ५६ ॥

श्राहत्ताः शेषाभुजास्तेषां गात्रैः परामृष्टा उल्लिङ्गिता भास्वरपृगा स्तैः तेषां शोभितः ॥ वल्गातैः रेवगात्रैः परामृष्टाः संस्पृष्टाः रंभा स्वस्पृगास्तैः ते ह
पशोभितः ॥ ५८ ॥ संभ्रमादौत्सुक्यात्परिधावतां बंधूनां मिथः समेत्य मुदं प्रापुः ॥ ५९ ॥ ६० ॥ इति श्रीदशमस्कंधे टीकायां रुक्मिण्युद्वाहो नाम
चतुःपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥ पंचपंचाशत्तमे तु प्रद्युम्नो जनि हृत्स्ततः ॥ शंबरेणाहृतः सोऽपि हत्वा तं कांतया समं ॥ प्रद्युम्नहानिलाभाद्यैः

सिक्तमार्गा मदच्युद्भिर्दिदृक्षूणां समापतत् ॥ गजैर्द्वारि परामृष्टरंभापूगोपशोभिता ॥ ५७ ॥ कुरुसृंजयकैकेयविद
र्भयदुकुंतयः ॥ मिथो मुमुदिरे तस्मिन्संभ्रमात्परिधावतां ॥ ५८ ॥ रुक्मिण्या हरणं श्रुत्वा गीयमानं ततस्ततः ॥ राजानो
राजकन्याश्च बभूवुर्भृशविस्मिताः ॥ ५९ ॥ द्वारकायामभूद्राजन्महामोदः पुरौकसां ॥ रुक्मिण्या रमयोपेतं दृष्ट्वा कृष्णं श्रि
यः पतिं ॥ ६० ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कंधे चतुःपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ कामस्तु वासुदे
वांशो दग्धः प्राग्रुद्रमन्युना ॥ देहोपपत्तये भूयस्तमेव प्रत्यपद्यत ॥ १ ॥ स एव जातो वैदर्भ्यां कृष्णवीर्यसमुद्भवः ॥ प्रद्यु
म्न इति विख्यातः सर्वतोऽनवमः पितुः ॥ २ ॥ ॥ राम राम राम राम राम राम राम राम राम

का

शंबराहरणादिना ॥ जांबवत्यादिविवाहेभ्यः प्रागेव प्रद्युम्नजन्म ततो विवाहः ततः शंब ॥ १ ॥ जांबवत्यादिविवाहेभ्यः प्रागेव प्रद्युम्नजन्म ततो विवाहः ततः शंब
रागारात्प्रद्युम्नस्यागमनं अतः उपकथनप्रसंगात्पूर्वमेव प्रद्युम्नस्य जातमात्रस्य शंबरेणाहरणं निरूप्यते ॥ प्रत्यागमनं तु तत्र कोलि
नमपि कथापर्यवसानाय प्रोक्तमिति वा कृष्णदेवाधिष्ठितचित्तप्रभवत्वात् वासुदेवांशः स्पष्टहेतुत्वाच्च देहोपपत्तये देहप्राप्तये ॥ २ ॥ अनवमः

अस्मनः २

मत्रमितः कामशत्रुः शंबरः तमात्मनः शत्रुं विदित्वा हृत्वा समुद्रे प्रास्य प्रक्षिप्य गृहमगमदिति ॥३॥ निर्जगार गिलितवान् ॥४॥ सुदितिनाशस्त्रिकया अवद्यन्नखंडितवंतः ॥५।६॥ तत्त्वं कामो यं तव भर्तेति उत्पत्तिं श्रीकृष्णाद्रुक्मिण्यामुत्पन्न इति यशस्विनी पतिव्रता ॥ भर्तृदेहप्राप्तिं प्रतीक्ष

तं शंबरः कामरूपी हृत्वा तोकमनिर्दशं ॥ स विदित्वात्मनः शत्रुं प्रास्योदन्वत्यगाद्गृहं ॥३॥ तं निर्जगार बलवान्मीनः सोप्य
परैः सह ॥ वृतो जालेन महता गृहीतो मत्स्यजीविभिः ॥४॥ तं शंबराय कैवर्ता उपाजह्रुरुपायनं ॥ सूदा महानसं नीत्वा
वद्यन्सुधितिनाद्भुतं ॥५॥ दृष्ट्वा तदुदरे बालं मायावत्यै न्यवेदयन् ॥ नारदोकथयत्सर्वं तस्याः शंकितचेतसः ॥६॥ बालस्य
तत्त्वमुत्पत्तिं मत्स्योदरनिवेशनं ॥ सा च कामस्य वै पत्नी रतिर्नाम यशस्विनी ॥ पत्युर्निर्दग्धदेहस्य देहोत्पत्तिं प्रतीक्षती
निरूपिता शंबरेण सा सूदौदनसाधने ॥७॥ कामदेवं शिशुं बुद्ध्वा चक्रे स्नेहं तदार्भके ॥ नातिदीर्घेण कालेन स कार्ष्णी रूढयौव
नः ॥ जनयामास नारीणां वीक्षंतीनां च विभ्रमं ॥९॥ सा तं पतिं पद्मदलायतेक्षणं प्रलंबबाहुं नरलोकसुंदरं ॥ सव्रीडहासोत्त
भितभ्रुवेक्षती प्रीत्योपतस्थे रतिरंग सौरतैः ॥१०॥ तामाह भगवान्कार्ष्णिर्मातस्ते मतिरन्यथा ॥ मातृभावमतिक्रम्य व
र्तसे कामिनी यथा ॥११॥ रतिरुवाच ॥ भवान्नारायणसुतः शंबरेणाहृतो बलात् ॥ अहं तेधिकृता पत्नी रतिः कामो भवान्प्रभो
१२॥ एष त्वानिर्दशं सिंधावक्षिपच्छंबरोसुरः ॥ मत्स्योग्रसीत्तदुदरादिह प्राप्तो भवान्प्रभो ॥१३॥ तमिमं जहि दुर्धर्षं दुर्जयं शत्रु
मात्मनः ॥ मायाशतविदं त्वं च मायाभिर्मोहनादिभिः ॥१४॥ राम राम राम राम राम राम राम ॥

माणा ॥ तं शिशुं कामदेवं बुद्ध्वा ॥८॥ विभ्रमं संमोहं ॥९॥ अंग हे राजन् सौरतैर्भावैः पतिमुपतस्थे अभजत ॥१०।११॥ अधिकृता पत्नीत्यत्र हेतुः रतिरहं भ
वान्काम इति ॥१२।१३॥ दुर्जयत्वे हेतुः मायाशतविदमिति कथं तर्हि हंतव्यः तत्राह मायाभिरिति ॥१४॥ राम राम राम राम राम

नचात्रविलंबः कार्य इत्याह ॥ परिशोचति रोदतीत्यर्थः ॥ २५ ॥ २६॥ २॥ २८ वज्रस्य निष्पेषेनिर्घाते यथा निष्ठुरस्तीव्रो नादो भवति तथा स्वतंनादं
व्यनदत ॥ सामान्यविशेषतयाभ्याप्यव्यापकत्वे ॥ ओदनं पाकं पचतीतिवत ॥ अतिनिष्ठुरं नादमकरोदित्यर्थः ॥ २९ ॥ ३० ॥ वेहायसम्‌ आकाशेस्थि

परिशोचति ते माताजठरी वगतपत्रा ॥ पुत्रस्नेहाकुलादीनाविवत्सा गोरिवाबला ॥ २५ ॥ प्रभाष्येवं ददौ विद्यांप्रद्युम्नाय महा
त्मने ॥ मायावतीमहामायां सर्वमायाविनाशिनी ॥ २६ ॥ स च शंबरमभ्येत्य संयुगाय समाह्वयत ॥ अविषह्यैस्तमाक्षेपैः क्षि
पन्संजनयन्कलिं ॥ २७ ॥ सोपि दिक्षिप्तो दुर्वचोभिः पदाहत इवोरगः ॥ निश्चक्राम गदापाणिरमर्षात्ताम्रलोचनः ॥ २८ ॥ गदामावि
ध्य तरसा प्रद्युम्नाय महात्मने ॥ प्रक्षिप्य व्यनदन्नादं वज्रनिष्पेषनिष्ठुरं ॥ २९ ॥ तामापतंतीं भगवान्प्रद्युम्नो गदया गदां ॥ अपा
स्य शत्रवे क्रुद्धः प्राहिणोत्स्वगदां नृप ॥ ३० ॥ स च मायां समाश्रित्य दैतेयीं मयदर्शितां ॥ मुमुचेश्ममयं वर्षं कार्ष्णौ वेहायसो
सुरः ॥ ३१ ॥ बाध्यमानोस्त्रवर्षेण रौक्मिणेयो महारथः ॥ सत्वात्मिकां महाविद्यां सर्वमायोपमर्दिनीं ॥ ३२ ॥ ततो गौह्यकगां
धर्वपैशाचोरगराक्षसीः ॥ प्रायुंक्त शतशो दैत्यः कार्ष्णिर्व्यधमयत्स्म ताः ॥ ३३ ॥ निशातमसिमुद्यम्य सकिरीटं सकुंडलं
शंबरस्य शिरः कायात्ताम्रश्मश्रोजसाहरत ॥ ३४ ॥ आकीर्यमाणो दिविजैः स्तुवद्भिः कुसुमोत्करैः ॥ भार्ययांबरचारिण्या
पुरीं नीतो विहायसा ॥ ३५ ॥ अंतःपुरवरं राजन्ललनाशतसंकुलं ॥ विवेश पत्न्या गगनाद्विद्युतेव बलाहकः ॥ ३६ ॥ तं दृष्ट्वा
जलदश्यामं पीतकौशेयवाससं ॥ प्रलंबबाहुं ताम्राक्षं सुस्मितं रुचिराननं ॥ ३७ ॥ राम राम राम राम राम

तः ॥ ३१ ॥ सत्वात्मिकां गुणमयीं प्राप्युंक्तेत्युत्तरस्यानुषंगः ॥ ३२ ॥ तामायाम्यधमयत्स्मनाशयत ॥ ३३ ॥ ताम्रा ताम्रवर्णाः श्मश्रूणि यस्य तत तस्मिन् ओजसा
बलेन ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ विद्युता सह बलाहको मेघ इव ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ रामायनमः श्रीकृष्णायनमः श्रीरामायनमः राम श्रीरामा ॥

नीलाश्चते वक्राश्च ये अलकास्त एवालयस्तैः ह्रीता लज्जिताः ॥ २९ ॥ श्रीकृष्णो न भवतीत्यवधार्य सस्त्रीरत्नं श्रेष्ठरतिस्तास्तल्लितं ॥ २९।३ ॥

स्वलंकृतमुखांभोजं नीलवक्रालकालिभिः ॥ कृष्णं मत्वा स्त्रियो ह्रीता निलिल्युस्तत्र तत्र हि ॥ २९ ॥ अवधार्य शनैरीषद्वैलक्षण्येन योषितः ॥ उपाजग्मुः प्रमुदिताः सस्त्रीरत्नं सुविस्मिताः ॥ ३० ॥ अथ तत्रासितापांगी वैदर्भी वल्गुभाषिणी ॥ अस्मरत्स्वसुतं नष्टं स्नेहात्स्नुतपयोधरा ॥ ३१ ॥ कोन्वयं नरवैडूर्यः कस्य वा कमलेक्षणः ॥ धृतः कया वा जठरे केयं लब्धा त्वनेन वा ॥ ३२ ॥ मम चाप्यात्मजो नष्टो नीतो यः सूतिकागृहात् ॥ एतत्तुल्यवयोरूपो यदि जीवति कुत्रचित् ॥ ३३ ॥ कथं त्वनेन संप्राप्तं सारूप्यं शार्ङ्गधन्वनः ॥ आकृत्यावयवैर्गत्या स्वरहासावलोकनैः ॥ ३४ ॥ स एव वा भवेन्नूनं यो मे गर्भे धृतोऽर्भकः ॥ अमुष्मिन्प्रीतिरधिका वामः स्फुरति मे भुजः ॥ ३५ ॥ एवं मीमांसमानायां वैदर्भ्यां देवकीसुतः ॥ देवक्यानकदुंदुभ्यामुत्तमश्लोक आगमत् ॥ ३६ ॥ विज्ञातार्थोपि भगवांस्तूष्णीमासीज्जनार्दनः ॥ नारदोऽकथयत्सर्वं शंबराहरणादिकं ॥ ३७ ॥ तच्छ्रुत्वा महदाश्चर्यं कृष्णांतःपुरयोषितः ॥ अभ्यनंदन्बहूनब्दान्नष्टं मृतमिवागतं ॥ ३८ ॥ देवकी वसुदेवश्च कृष्णरामौ तथा स्त्रियः ॥ दंपती तौ परिष्वज्य रुक्मिणी च ययुर्मुदं ॥ ३९ ॥ नष्टं प्रद्युम्नमायातमाकर्ण्य द्वारकौकसः ॥ अहो मृत इवायातो बालो दिष्ट्येति हाब्रुवन् ॥ ४० ॥ ॥ राम राम राम राम राम राम राम ॥

कृतं स्मरं त्याह ॥ कोन्वयमिति नरवैडूर्यः पुरुषश्रेष्ठः ॥ ३२ ॥ एतेन तुल्यं वयो रूपं च यस्य स भवेदिति ॥ ३३ ॥ तस्य स्वपुत्रत्वं संभावयन्त्याह कथं त्विति ॥ ३४ ॥ तदेवाधिकं संभावयति ॥ स एवेति ॥ ३५ ॥ देवक्यानकदुंदुभ्यां देवक्यानकदुंदुभिभ्यामित्यर्थः ॥ ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ ॥ राम राम ॥

अतिसौंदर्येणापघकन्नमनुवर्णायति ॥ यमिति ॥ पिताश्रीकृष्णस्तत्सद्दृपेण घञ्मे निजआत्मा यईशः भर्तेति ॥ भावोभावनायासांताः तन्मातरः कृष्णपत्न्योपिरहसि निरूढभावाः सत्योयमभर्ताम्निति यतः न खलु तच्चित्रं कथं सति स्मरे स्मर्यमाने नत्वेनेवलोभके कामेअस्ति विषयेस्मिति किंच रमास्पदश्रीकृष्णस्तस्य बिंबं श्रीमूर्तिः तस्यबिंबे प्रतिबिंबे पुत्रेतदा किं नु वक्तव्यं अन्यनार्योभेजुरिति ॥ ४० ॥ इतिश्रीदशमस्कंधशेकरवधोनाम पंचपंचाशत्तमोध्यायः ॥ ५५ ॥ षट्पंचाशत्तमे मिथ्याभियोगो मणिमाहरत ॥ कन्यां जांबवतः प्राप्य कृष्णः सत्राजितस्ततः ॥ १

यं वै मुहुः पितृसरूपनिजेशभावास्तन्मातरोयदभजन्रहरूढभावाः ॥ चित्रं न तत्खलु रमास्पदबिंबबिंबे कामे स्मरेऽस्मिन्विषये किमुतान्यनार्यः ॥ ४० ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कंधे शंबरवधे पंचपंचाशत्तमोध्यायः ॥ ५५ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ सत्राजितः स्वतनयां कृष्णाय कृतकिल्बिषः ॥ स्यमंतकेन मणिना स्वयमुद्यम्य दत्तवान् ॥ १ ॥ राजोवाच ॥ सत्राजितः किमकरोद्ब्रह्मन्कृष्णस्य किल्बिषं ॥ स्यमंतकः कुतस्तस्य कस्माद्दत्ता सुता हरेः ॥ २ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ आसीत्सत्राजितः सूर्यो भक्तस्य परमः सखा ॥ प्रीतः तस्मै मणिं प्रादात्स च तुष्टः स्यमंतकं ॥ ३ ॥ स तं बिभ्रन्मणिं कंठे भ्राजमानो यथा रविः ॥ प्रविष्टो द्वारकां राजंस्तेजसा नोपलक्षितः ॥ ४ ॥ श्रीरामायनमः ॥ श्रीकृष्णायनमः श्रीराम ॥ श्रीभागवतायनमः ॥

पुत्रादिकामसौख्यस्य निष्ठात्वकृतिंवचलां ॥ १ ॥ अर्थस्यानर्थतामाह स्यमंताहरणादिना ॥ सत्याभामाजांबवत्योर्विवाहश्च कृतावायस्यमंतकाख्यानमाह सत्राजित इति सत्राजित इत्यकारांतः क्वचित्तकारांतोपि संबंधानुसारेण द्रष्टव्यः कृतापराधः स्वयमेव तत्कांतये उद्यम्य कृत्वा मणिना सह प्रादादिति ॥ १ ॥ २ ॥ भक्तस्य सत्राजितः सूर्यस्तस्यापि सखैवासीदित्यर्थः स च तस्मै तुष्टः स्यमंतकं नाम मणिं प्रादात् प्रीतः स्वि... तः ३ नोपलक्षितः सत्राजितोसाविति स्पष्टं न विज्ञातः ॥ ४ ॥

दीव्यते क्रीडते सूर्यो यमिति शंकिताः संतः कथयामासुरिति ॥ ५ ॥ सूर्यं नमस्काराय आगतं कल्पयित्वा उद्रिक्तभक्तीनां संबोधनाय विनाशायतोत्या दीनि ॥ ६ ॥ नाभकमलचक्रेण [illegible] निरमात्ती [illegible] गावो रश्मयो यस्य सः ॥ ७ ॥ न चेदं न घटमानमित्याहुः ॥ नन्विति ॥ अन्विच्छंति मृगयंते अजः सूर्यः ॥ ८ ॥ बालानामज्ञानां वचनं ज्वलन् विद्योतमानः ॥ ९ ॥ कृतानि कौतुकेन उत्सवेन मंगलानि यस्मिन् तत् विप्रैः कृत्वा

तं विलोक्य जना दृष्ट्वा तेजसा मुष्टदृष्टयः ॥ दीव्यतेक्षैर्भगवते शशंसुः सूर्यशंकिताः ॥ ५ ॥ नारायण नमस्तेस्तु शंखचक्रगदाधर ॥ दामोदरारविंदाक्ष गोविंद यदुनंदन ॥ ६ ॥ एष आयाति सविता त्वां दिदृक्षुर्जगत्पते ॥ मुष्णन् गभस्तिचक्रेण नृणां चक्षूंषि तिग्मगुः ॥ ७ ॥ नन्वन्विच्छंति ते मार्गं त्रिलोक्यां विबुधर्षभाः ॥ ज्ञात्वाद्य गूढं यदुषु द्रष्टुं त्वां यात्यजः प्रभो ॥ ८ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ निशम्य बालवचनं प्रहस्याब्जलोचनः ॥ प्राह नासौ रविर्देवः सत्राजिन्मणिना ज्वलन् ॥ ९ ॥ सत्राजित्स्वगृहं श्रीमत्कृतकौतुकमंगलं ॥ प्रविश्य देवसदने विप्रैः कृत्वा न्यवेदयत् ॥ १० ॥ दिने दिने स्वर्णभारानष्टौ स सृजति प्रभो ॥ दुर्भिक्षमार्यरिष्टानि सर्पाधिव्याधयोशुभाः ॥ न संति मायिनस्तत्र यत्रास्तेभ्यर्चितो मणिः ॥ ११ ॥ स याचितो मणिं क्वापि यदुराजाय शौरिणा ॥ नैवार्थकामुकः प्रादाद्याच्ञाभंगमतर्कयन् ॥ १३ ॥ तमेकदा मणिं कंठे प्रतिमुच्य महाप्रभं ॥ प्रसेनो हयमारुह्य मृगयां व्यचरद्वने ॥ १४ ॥

भारप्रमाणं ॥ चतुर्भिर्व्रीहिभिर्गुंजं गुंजान्पंच पणं पणान् ॥ अष्टौ धरणमष्टौ च कर्षं तांश्चतुरः पलं ॥ तुलां पंचशतं प्राहुर्भारः स्याद्विंशतितुला इति ॥ १० ॥ मारी नाम अकालमृत्युः अरिष्टमुत्पातः अशुभा दुःखहेतवः ॥ ११ ॥ क्वापि कदाचिदनेन भगवते समर्पणं स्वयमयतो भोजिना सर्वारिष्टनिवर्तकमप्यरिष्टहेतुरेव भवतीति सूचितं ॥ १२ ॥ तदेव दर्शयितुमाह ॥ तमेकदेति ॥ प्रतिमुच्य बद्ध्वा प्रसेनः सत्राजितो भ्राता ॥ १४ ॥

अच्छिद्य आक्रम्य गृहीत्वा ॥१४॥ अन्वपद्यत अन्वेषयत् ॥१६॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥ क्रव्यार्थे आमिषार्थे ॥२४॥ अष्टाविंशतिदिनानि यस्मिंस्तत् अष्टाविंशाहं ॥

प्रसेनं सहयं हत्वा मणिमाच्छिद्य केसरी ॥ गिरिं विशन् जांबवता निहतो मणिमिच्छता ॥१५॥ सोपि चक्रे कुमारस्य मणिं क्रीडनकं बिले ॥ अपश्यन् भ्रातरं भ्राता सत्राजित्पर्यतप्यत ॥१६॥ प्रायः कृष्णेन निहतो मणिग्रीवो वनं गतः ॥ भ्राता ममेति तच्छ्रुत्वा कर्णे कर्णे जपन् जनाः ॥१७॥ भगवांस्तदुपश्रुत्य दुर्यशो लिप्तमात्मनि ॥ मार्ष्टुं प्रसेनपदवीमन्वपद्यत नागरैः ॥१८॥ हतं प्रसेनमश्वं च वीक्ष्य केसरिणा वने ॥ तं चाद्रिपृष्ठे निहतमृक्षेण ददृशुर्जनाः ॥१९॥ ऋक्षराजबिलं भीममंधेन तमसावृतं ॥ एको विवेश भगवानवस्थाप्य बहिः प्रजाः ॥२०॥ तत्र दृष्ट्वा मणिश्रेष्ठं बालक्रीडनकं कृतं ॥ हर्तुं कृतमतिस्तस्मिन्नवतस्थेर्भकांतिके ॥२१॥ तमपूर्वं नरं दृष्ट्वा धात्री चुक्रोश भीतवत् ॥ तच्छ्रुत्वाभ्यद्रवत्क्रुद्धो जांबवान् बलिनां वरः ॥२२॥ स वै भगवता तेन युयुधे स्वामिनात्मनः ॥ पुरुषं प्राकृतं मत्वा कुपितो नानुभाववित् ॥२३॥ द्वंद्वयुद्धं सुतुमुलमुभयोर्विजिगीषतोः ॥ आयुधाश्मद्रुमैर्दोर्भिः क्रव्यार्थे श्येनयोरिव ॥२४॥ आसीत्तदष्टाविंशाहमितरेतरमुष्टिभिः ॥ वज्रनिष्पेषपरुषैरविश्रममहर्निशं ॥२५॥ कृष्णमुष्टिविनिष्पातनिष्पिष्टांगोरुबंधनः ॥ क्षीणसत्वः स्विन्नगात्रस्तमाहातीव विस्मितः ॥२६॥

विंशतिशब्दे तिल्लोपश्छांदसः ॥ वज्रस्य निष्पेषो निर्घातः तद्वत्परुषैर्निष्ठुरैः ॥२५॥ श्रीकृष्णमुष्टीनां विनिष्पातैः घातैः निष्पिष्टानि विश्लथानि अंगानि ऊरुबंधनानि यस्य सः ॥२६॥ राम श्री राम जप राम राम श्रीरामाय नमः श्रीश्रीश्रीश्रीश्री

लोकेकोवायंमत्तोबलीयानितिविस्मितःसन्विष्टुमाह ॥ जानेइति ॥ सर्वभूतानांयःप्राणःतत्रचयदोजःसहोबलंचेंद्रियहृदयदेहबला
नितत्सर्वंत्वमित्यहंजाने ॥ कथंतथात्वमतआह ॥ विष्णुमित्यादि ॥२४॥ पुराणत्वेहेतुः ॥ त्वंहीति ॥ सृष्टानिमित्तंयच्चसत्उपादानमतःपुरा
णःप्रभविष्णुत्वेहेतुःकालइति ॥ अधीश्वरत्वमप्यतएवेत्याह ॥ ईशःपरइतिच ॥ नचतदस्यइत्याह ॥ आत्मनामात्मेति ॥२५॥ यतएवंभू
तोमंसेष्टदेवोरघुनाथएवत्वमित्याह ॥ यस्येति ॥ ईषदुत्कलितउद्दीपितोयोरोषस्तेनयेकटाक्षमोक्षास्तैःक्षुभितानक्रायाहास्तिमिंगि

जानेत्वांसर्वभूतानांप्राणओजःसहोबलं ॥ विष्णुंपुराणपुरुषंप्रभविष्णुमधीश्वरं ॥२४॥ त्वंहिविश्वसृजांस्रष्टासृष्टा
नामपियच्चसत् ॥ कालःकलयतामीशःपरआत्मातथात्मनां ॥२५॥ यस्येषदुत्कलितरोषकटाक्षमोक्षैर्वर्त्मादिश
त्क्षुभितनक्रतिमिंगिलोब्धिः ॥ सेतुःकृतःस्वयशउज्ज्वलिताचलंकारक्षःशिरांसिभुविपेतुरिषुक्षतानि ॥२६॥ इति
विज्ञातविज्ञानमृक्षराजानमच्युतः ॥ व्याजहारमहाराजभगवान्देवकीसुतः ॥२७॥ अभिमृश्यारविंदाक्षःपाणिना
शंकरेणतं ॥ कृपयापरयाभक्तंमेघगंभीरयागिरा ॥२८॥ मणिहेतोरिहप्राप्तावयमृक्षपतेबिलं ॥ मिथ्याभिशापंप्र
मृजन्नात्मनोमणिनामुना ॥२९॥

लामहामत्स्याश्चयस्मिन्सोब्धिः ॥ वर्त्मआदिशद्दत्तवान् ॥ तथापियेनयस्मिन्स्वयशएवसेतुःकृतः ॥ उज्ज्वलिताचदग्धाइषुभिःक्षतानि
छिन्नानिरक्षसांदशग्रीवस्यशिरांसिभुविपेतुःसएवत्वमितिजाने ॥२६॥ इतिविज्ञातंविज्ञानंयेनतंविज्ञानशब्दःकरणसाधनःकर्मसा
धनोवा ॥२७॥२८॥ अहंरक्षोपतिअन्वयंवान्वयंत्विहबिलङ्गमंप्राप्ताःतत्रमिथ्याभिशापममुनामणिनाप्रमृजन्प्रमार्ष्टुमहंमतबिलंउहप्रा

तद्वयर्थः ३२

श्रीभा॰
द॰ उ॰
२१

ष्ट्रमणिना समर्पयामास ॥ २९ । ३० । ३१ ॥ श्रीकृष्णप्राप्तये चंद्रभागां नाम दुर्गामभजन् ॥ ३५ ॥ स च कृष्णः तेषां प्रादुर्बभूव असवइतिपा
ठे असव इंद्रियाणि तेषां प्रेष्ठ इत्यर्थः कदा देव्या उपस्थानात् ॥ तया तान्प्रति आदिष्टा या आशीः कृष्णं द्रक्ष्यथेति तया सहैव ३६ ॥ यदि लो
के जनाः कथंचिद्विस्मृतं बंधु पुनरागतमुपलभंते तद्वदुपलभ्य सर्वे जातमहोत्सवा आसन्निति ॥ ३७ । ३९ ॥ पाप्मनापराधेनानुतप्यमा

इत्युक्तः स्वां दुहितरं कन्यां जांबवतीं मुदा ॥ अर्हणार्थं स मणिना कृष्णायोपजहार ह ॥ ३२ ॥ अदृष्ट्वा निर्गमं शौरेः
प्रविष्टस्य बिलं जनाः ॥ प्रतीक्ष्य द्वादशाहानि दुःखिताः स्वपुरं ययुः ॥ ३३ ॥ निशम्य देवकी देवी रुक्मिण्यानकदुंदु
भिः ॥ सुहृदो ज्ञातयोऽशोचन् बिलात्कृष्णमनिर्गतं ॥ ३४ ॥ सत्राजितं शपंतस्ते दुःखिता द्वारकौकसः ॥ उपतस्थुश्चंद्रभागां महा
मायां दुर्गां कृष्णोपलब्धये ॥ ३५ ॥ तेषां तु देव्युपस्थानात्प्रत्यादिष्टाशिषा स च ॥ प्रादुर्बभूव सिद्धार्थः सदारो हर्षयन्
हरिः ॥ ३६ ॥ उपलभ्य हृषीकेशं मृतं पुनरिवागतं ॥ सह पत्न्या मणिग्रीवं सर्वे जातमहोत्सवाः ॥ ३७ ॥ सत्राजितं समा
हूय सभायां राजसन्निधौ ॥ प्राप्तिं चाख्याय भगवान्मणिं तस्मै न्यवेदयत् ॥ ३८ ॥ स चातिव्रीडितो रत्नं गृहीत्वावाङ्मु
खस्ततः ॥ अनुतप्यमानो भवनमगमत्स्वेन पाप्मना ॥ ३९ ॥ सोऽनुध्यायंस्तदेवाघं बलवद्विग्रहाकुलः ॥ कथं मृजाम्या
त्मरजः प्रसीदेद्वाच्युतः कथं ॥ ४० ॥ किं कृत्वा साधु मह्यं स्यान्न शपेद्वा जनो यथा ॥ अदीर्घदर्शनं क्षुद्रं मूढं द्रविणलो
लुपं ॥ ४१ ॥ दास्ये दुहितरं तस्मै स्त्रीरत्नं रत्नमेव च ॥ उपायोऽयं समीचीनस्तस्य शांतिर्न चान्यथा ॥ ४२ ॥ ॥ रम ॥

नानः ॥ ३९ ॥ अघं दोषं आत्मनो रजो दोषं मलमपराधमिति ॥ ४० ॥ किं कृत्वा कस्मिन्कृते इत्यर्थः ॥ साधु भद्रमदीर्घदर्शिनमविचारकं मां
लक्ष्यीकृत्य क्षुद्रं मंदमतिं ॥ ४१ ॥ एवं ध्यायन्नुपायं निश्चिनोति दास्य इति ॥ स्त्रीरत्नं दुहितरं तावद्दास्यामि तदनंतरं पाविवर्हत्वेन रत्नमपीति

एम

४४ ॥ बहुभिः कृतवर्मादिभिर्याचितां ॥ ४५ ॥ मणिं न प्रतीक्षामो न स्वीकुर्मः ॥ देवः सूर्यस्तत्र भक्तस्येति कराद्वः फलभागिन इति तवाप्त
त्वात्त्वदीयं धनमस्माकमेवेति स्पष्टोभिप्रायः ॥ ४६ ॥ इति श्रीभागवते दशमस्कंधे षट्पंचाशत्तमोध्यायः ॥ ५६ ॥ सप्तपंचाशत्तमे तु पुनः शत
धन्वं वधे प्राप्तं तत्पूर्वं शोभा मार्ष्टि कृत्वा क्रूरा हृतान्मणेः ॥ अक्रूरमग्रीकृत्य मणेः पात्रमथाच्युतः ॥ उपामंत्र्य तमेकांते सर्वामोसाकृता

एवं व्यवसितो बुद्ध्या सत्राजित्स्वसुतां शुभां ॥ मणिं च स्वयमुद्यम्य कृष्णायोपजहार ह ॥ ४४ ॥ तां सत्यभामां भग
वानुपयेमे यथाविधि ॥ बहुभिर्याचितां शीलरूपौदार्यगुणान्वितां ॥ ४५ ॥ भगवानाह न मणिं प्रतीक्षामो वयं नृप ।
तवास्तां देवभक्तस्य वयं च फलभागिनः ॥ ४६ ॥ इति श्रीभागवते दशमस्कंधे स्यमंतकाहरणं नाम षट्पंचाशत्तमोध्या
यः ॥ ५६ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ विज्ञातार्थोपि गोविंदो दग्धानाकर्ण्य पांडवान् ॥ कुंतीं च कुल्यकरणे सहरामो ययौ कुरू
न् ॥ १ ॥ भीष्मं कृपं सविदुरं गांधारीं द्रोणमेव च ॥ तुल्यदुःखौ च संगम्य हा कष्टमिति होचतुः ॥ २ ॥ लब्ध्वैतदंतरं रा
जन् शतधन्वानमूचतुः ॥ अक्रूरकृतवर्माणौ मणिः कस्मान्न गृह्यते ॥ ३ ॥ योस्मभ्यं संप्रतिश्रुत्य कन्यारत्नं विगर्ह्य
नः ॥ कृष्णायादान्न सत्राजित्कस्माद्भ्रातरमन्वियात् ॥ ४ ॥ रामाय नमः ॥ श्रीकृष्णाय नमः श्रीरामाय नमः ॥

स्वयं ॥ सत्राजितः कृष्णद्वारा भंगफलं व्यक्तीकर्तुमाह ॥ विज्ञातार्थोपीति ॥ पांडवान्बिलद्वारेण जतुगृहान्निर्गता इत्येवं विज्ञातार्थो
पि सन् ॥ कुंतीं च दग्धामाकर्ण्य कुल्यकरणे कुलोचितसंव्यवहाराय ॥ १ ॥ अन्येषां तद्वाहदुःखभावात् ॥ भीष्मादीन्संगम्येत्युक्तं ॥ २ ॥ न
कुलीनस्सत्राजित्कथं मणिं दास्यतीति तावूचतुः ॥ योस्मभ्यमिति ॥ भ्रातरं प्रसेनं मृतं कस्मान्नान्वियात् म्रियतामित्यर्थः ॥ ॥ राम ॥ ॥

श्रीभा॰
द॰ ३
३३

५ जग्मिवान् जगाम ।६।७।८।९।१०।११। हेलनं प्रतिकूलत्वं वृजिनमपराधं ॥ १२ ॥ अपीतो हतः सप्तदश संख्याकान् संयुगान् ॥ १३ ॥ तोरा

एवंभिन्नमतिस्ताभ्यां सत्राजितमसत्तमः ॥ शयानमवधील्लोभात्सपापः क्षीणजीवितः ॥ ५ ॥ स्त्रीणां विक्रोशमाना नां क्रंदतीनामनाथवत् ॥ हत्वा पशून्सौनिकवन्मणिमादाय जग्मिवान् ॥ ६ ॥ सत्यभामा च पितरं हतं वीक्ष्य शुचार्पिता ॥ व्यलपत्तात तातेति हा हतास्मीति मुह्यती ॥ ७ ॥ तैलद्रोण्यां मृतं प्रास्य जगाम गजसाह्वयं ॥ कृष्णाय विदितार्थाय तप्ताचख्यौ पितुर्वधं ॥ ८ ॥ तदाकर्ण्येश्वरौ राजन्ननुसृत्य नृलोकतां ॥ अहो नः परमं कष्टमित्यस्राक्षौ विलेपतुः ॥ ९ ॥ आगत्य भगवांस्तस्मात्सभार्यः साग्रजः पुरं ॥ शतधन्वानमारेभे हंतुं हर्तुं मणिं ततः ॥ १० ॥ सोपि कृतोद्यमं ज्ञात्वा भीतः प्राणपरीप्सया ॥ साहाय्ये कृतवर्माणमयाचत स चाब्रवीत् ॥ ११ ॥ नाहमीश्वरयोः कुर्यां हेलनं रामकृष्णयोः ॥ को नु क्षेमाय कल्पेत तयोर्वृजिनमाचरन् ॥ १२ ॥ कंसः सहानुगोपीतो यद्द्वेषात्त्याजितः श्रिया ॥ जरासंधः सप्तदशसंयुगाद्विरथो गतः ॥ १३ ॥ प्रत्याख्यातः स चाक्रूरं पार्ष्णिग्राहमयाचत ॥ सोप्याह को विरुध्येत विद्वानीश्वरयोर्बलं ॥ १४ ॥ य इदं लीलया विश्वं सृजत्यवति हंति च ॥ चेष्टां विश्वसृजो यस्य न विदुर्मोहिताजया ॥ १५ ॥ यः सप्तहायनः शैलमुत्पाट्यैकेन पाणिना ॥ दधार लीलया बाल उच्छिलिंध्रमिवार्भकः ॥ १६ ॥ नमस्तस्मै भगवते कृष्णायाद्भुतकर्मणे ॥ अनंतायादिभूताय कूटस्थायात्मने नमः ॥ १७ ॥ प्रत्याख्यातः स तेनापि शतधन्वा महामणिं ॥ तस्मिन्न्यस्याश्वमारुह्य शतयोजनगं ययौ ॥ १८ ॥ गरुडध्वजमारुह्य रथं रामजनार्दनौ ॥ अन्वयातां महा

[illegible]तौ एकमेव तत्त्वमित्यभिप्रेत्याह ॥ य इदमिति अजया मायया मोहिता अजयेति संधिरार्षः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ अंतर्यामिरूपस्तान्नियुक्तः तस्मिन्न्
क्रूरे मणिं न्यस्य ययौ पलायत ॥ १८ ॥ गुरुः श्वशुरः तद्धन्तारं १९

शतयोजनमात्रगामित्वात्ततः परं गंतुमशक्यं तत्र पतितं हयं विसृज्य त्यक्त्वा ॥ २० ॥ पदातेर्भगवांस्तस्य अचिनोन्मृगयामास तत्र
क्षौमे मणिरस्तीति तत्सर्वज्ञतया विदित्वापि रामवंचनायेत थाकृतवानिति भावः ॥ २१ ॥ २२ ॥ अन्वेष अन्विष्य ॥ २३ ॥ सर्वज्ञस्यैतच्चेष्टि

मिथिलायामुपवने विसृज्य पतितं हयं ॥ पद्भ्यामधावत्संत्रस्तः कृष्णोप्यन्वद्रवद्रुषा ॥ २० ॥ पदातेर्भगवांस्तस्य
पदातिस्तिग्मनेमिना ॥ चक्रेण शिर उत्कृत्य वाससोर्व्यचिनोन्मणिं ॥ २१ ॥ अलब्धमणिरागत्य कृष्ण आहाग्रजां
तिके ॥ वृथा हतः शतधनुर्मणिस्तत्र न विद्यते ॥ २२ ॥ तत आह बलो नूनं स मणिः शतधन्वना ॥ कस्मिंश्चित्पुरुषे
न्यस्तस्तमन्वेष पुरं व्रज ॥ २३ ॥ अहं विदेहमिच्छामि द्रष्टुं प्रियतमं मम ॥ इत्युक्त्वा मिथिलां राजन्विवेश यदुनंदनः ॥ २४
तं दृष्ट्वा सहसोत्थाय मैथिलः प्रीतमानसः ॥ अर्हयामास विधिवदर्हणीयं समर्हणैः ॥ २५ ॥ उवास तस्यां कतिचि
न्मिथिलायां समा विभुः ॥ मानितः प्रीतियुक्तेन जनकेन महात्मना ॥ २६ ॥ ततोशिक्षद्गदां काले धार्तराष्ट्रः सुयोध
नः ॥ २७ ॥ केशवो द्वारकामेत्य निधनं शतधन्वनः ॥ अप्राप्तिं च मणेः प्राह प्रियायाः प्रियकृद्विभुः ॥ २८ ॥ ततः स का
रयामास क्रिया बंधोर्हतस्य वै ॥ साकं सुहृद्भिर्भगवान्या याः स्युः सांपरायिकाः ॥ २९ ॥ राम राम राम राम

तं महं क्वायेति मा त्वा सुहृन्मन्यताद् ॥ अहमिति ॥ २४ ॥ २५ ॥ कतिचित्समाः संवत्सरान् ॥ २६ ॥ प्रासंगिकमाह तत इति ॥ २७ ॥ २८ ॥ सत्यभामामप्य
वंचयदिति सूचयन्नाह केशव इति ॥ २९ ॥ बंधोः सत्राजितः सांपरायिकाः पारलौकिकाः ॥ २९ ॥ राम राम राम राम राम ॥

व्यूषतुर्द्वारकायाः सकाशादन्यत्रापि पलायितौ प्रयोजकौ मणिहरणे शतधन्वनः प्रवर्तकौ ॥ तत्राक्रूरः कृष्णस्यानुमतेनैव गतः कृतवर्मा तु
भक्तपक्षपातेनाकस्मिन्भयादित्यवोपेक्षित इत्याभास्यते ॥ कथमन्यथा सर्वज्ञेश्वरत्वेन तयोः संभवतीति तदेवं श्रीवाराणस्यां दानपतिस
माख्यया मणिहस्ते अक्रूरे रुक्मवेदिकैर्महाध्वरैर्यजमाने निवसति पुनः श्रीकृष्णेनैव प्रस्थापितोऽक्रूर इति कार्या कोपि न पतित्वेसत्य

अक्रूरः कृतवर्मा च श्रुत्वा शतधनोर्वधं ॥ व्यूषतुर्भयवित्रस्तौ द्वारकायाः प्रयोजकौ ॥ २९ ॥ अक्रूरे प्रोषितेऽरिष्टान्यास
न्वै द्वारकौकसां ॥ शारीरा मानसास्तापा मुहुर्दैविकभौतिकाः ॥ ३ ॥ ततो दृष्ट्वा हृषीकेशोऽहृष्टान्सर्वान्मनीषिणः ॥ क
स्मादिहारिष्टान्यासन्नुच्यतां मे यथातथं ॥ २ ॥ इत्यंगोपदिशंत्येके विस्मृत्य प्रागुदाहृतं ॥ मुनिवासनिवासे किं घटेता
रिष्टदर्शनं ॥ ३१ ॥

भामारामादीनामप्यविश्वासेन जनसंग्रहाय चाक्रूरमाहूयमाक्षेपं श्रीकृष्णः प्राह ॥ इदं च भगवन्मतं तं संगोप्य केचन जनाः प्रयोजनत्वादपगम
क्रूरानयनं वर्णयन्ति ॥ २९ ॥ तद्यथाश्रुतं दूषयितुमनुवदति ॥ अक्रूरे प्रोषित इति ॥ ३ ॥ दूषयति इतीति ॥ अंगाहे राजन् श्रीकृष्णमाहा
त्म्यं विस्मृत्येति ॥ तदेवाह मुनिवास इति ॥ मुनीनां वासो यस्मिन् स मुनिवासः श्रीकृष्णः तस्य निवासे सति ॥ अक्रूरागमनमात्रेणारि
ष्टदर्शनं किं घटेत तदि क्वाविना न घटेतेत्यर्थः ॥ ३१ ॥ श्री श्री श्री श्री श्री श्री श्री श्री श्री श्री राम ॥

पुनस्तमनुमतमेवानुवर्णयति ॥ कामिदेशेषु मघवति अवर्षति सति ॥ १३ ॥ १४ ॥ इत्येवं श्रुतमक्रूरं महिमप्रतिपादनपरं दृष्टान्तवाक्यं श्रु
त्वा सत्यमेव तथाप्येतावदेव कारणं न भवति ॥ किंतु महागुणपरमइति मत्वा इत्येतदंतं परमतं ॥ १४ ॥ विज्ञातमविलंबेन स चासौ अ
तएव चित्तं यस्य अयं भावः महाभागवतस्यास्य मर्यादत्वे पि गुणो अपेक्षे वनास्ति यस्मादाहूतो मणिना सेहे वागत इति ज्ञात्वेति ॥ १६

देवे वर्षति काशीशः श्वफल्कायागताय वै ॥ स्वसुतां गांदिनीं प्रादात्ततो वर्षत्स काशिषु ॥ १५ ॥ तत्सुतस्तत्प्रभा
वोसावक्रूरो यत्र यत्र हि ॥ देवोभिवर्षते तत्र नोपतापो न मारिका ॥ १६ ॥ इति वृद्धवचः श्रुत्वा नैतावदिह कारणं ॥ इ
ति मत्वा समानीय प्राहाक्रूरं जनार्दनः ॥ १७ ॥ पूजयित्वाभिभाष्यैनं कथयित्वा प्रियाः कथाः ॥ विज्ञाताखिलचित्तज्ञः
स्मयमान उवाच ह ॥ १८ ॥ नन्वदानपते न्यस्तस्त्वय्यास्ते शतधन्वना ॥ स्यमंतको मणिः श्रीमान्विदितः सर्वमेव नः
॥ १९ ॥ सत्राजितोनपत्यत्वाद्गृह्णीयुर्दुहितुः सुताः ॥ दायं निनीयापः पिंडान्विमुच्यर्णं च शेषितं ॥ २० ॥ तथापि दुर्धरस्त
थैव त्वय्यास्तां सुव्रते मणिः ॥ किंतु मामग्रजः सम्यङ्न प्रत्येति मणिं प्रति ॥ २१ ॥ दर्शयस्व महाभाग बंधूनां शांतिमा
वह ॥ ४ ॥

२१ ततः किमत आह ॥ सत्राजित ॥ अतः पिंडान् निनीय दत्त्वा ऋणं च विमुच्यापाकृत्य शेषितमवशिष्टं दायं दुहितुः सत्यभामायाः सु
ताः गृह्णीयुरिति शास्त्रं तथा च स्मृतिमन्वादयः ॥ पत्नी दुहितरश्चैव पितरो भ्रातरस्तथा ॥ तत्सुतो गोत्रजो बंधुः शिष्याः सब्रह्मचारिण इति २२
अग्रजोपि न प्रत्येति न विश्वसितीति ॥ २१ ॥ नास्तीति च न वक्तव्यं ॥ ४ ॥

ततः अस्मुक्तिमाः संततमावावर्ततइति ॥४०॥ आलब्धः उक्तः हृदिस्पृश इतिवा ॥४१॥ रजः मिथ्याभिशापं प्रसंमृज्य अन्ये ईर्ध्वमित्यादि
मिषेण श्रीत्या भूयस्तस्मै प्रत्यर्पितवानिति ॥४२॥ दुष्कीर्तिं तन्मूलं दुरितं चेति ॥४४॥ इति दशमस्कंधे सप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥५७॥
अष्टपंचाशत्तमे तु हरिस्ततः पंचकन्या गृहीतवान् ॥ कालिंदीं मित्रविंदां च सत्यां भद्रां च लक्ष्मणां ॥ कालिंदी निजलाभाय तपः परमुपेयुषी ॥

अस्मुक्तिन्नमायात्वधवर्ततेत कम वेदयः ॥४१॥ एवं सामभिरालब्धः श्वफल्कतनयो मणिं ॥ आदाय वाससाच्छन्नं ददौ सूर्यसमप्रभं ॥४१॥ स्यमंतकं दर्शयित्वा ज्ञातिभ्यो रज आत्मनः ॥ विमृज्य मणिना भूयस्तस्मै प्रत्यर्पयत्प्रभुः ॥४२॥ यस्त्वेतद्भगवत ईश्वरस्य विष्णोर्वीर्याढ्यं वृजिनहरं सुमंगलं च ॥ आख्यानं पठति शृणोत्यनुस्मरेद्वा दुष्कीर्तिं दुरितमपोह्य याति शांतिं ॥४३॥ इति श्रीभागवते दशमस्कंधे स्यमंतकोपाख्याने सप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥५७॥ श्रीशुक उवाच ॥ एकदा पांडवान्द्रष्टुं प्रतीतान्पुरुषोत्तमः ॥ इंद्रप्रस्थं गतः श्रीमान्युयुधानादिभिर्वृतः ॥१॥ दृष्ट्वा तमागतं पार्था मुकुंदमखिलेश्वरं ॥ उत्तस्थुर्युगपद्वीराः प्राणा मुख्यमिवागतं ॥२॥ परिष्वज्याच्युतं वीरा अंगसंगहतैनसः ॥ सानुरागस्मितं वक्त्रं वीक्ष्य तस्य मुदं ययुः ॥३॥ युधिष्ठिरस्य भीमस्य कृत्वा पादाभिवंदनं ॥ फाल्गुनं परिरभ्याथ यमाभ्यामभिवादितः ॥४॥ परमासन आसीनं कृष्णा कृष्णमनिंदिता ॥ नवोढा व्रीडिता किंचिच्छनैरेत्याभ्यवंदत ॥५॥ तथैव सात्यकिः पार्थैः पूजितश्चाभिवंदितः ॥ निषसादासनेऽन्ये च पूजिताः पर्युपासत ॥६॥ राम।

परितोष्य स्थितावासानिंद्रप्रस्थमथागमत् प्रतीतान् तदपि कुपदग्रेहे पुनः सर्वैर्दृष्टान् युयुधानः सात्यकिः ॥१॥ प्राणा इंद्रियाणि मुख्यं
पंचवृत्तिं प्राणमिव ॥२॥ द्रौपद्योः प्रणामं कृत्वा समे नालिंगितः कनिष्ठाभ्यामभिवंदितो बभूव ॥४॥ कृष्णा द्रौपदी बहुभार्यात्वेऽपि अनिं
दिता निंदारहिता पार्थैर्नवमचिरकृतपरिणीता ॥५॥६॥

अतिहार्देन स्नेहेन आर्द्रा दृक् यस्याः तया परिष्वक्तः तया परिपृष्टा बांधवा यस्य सः ॥ ७ ॥ प्रेम्णा वैक्लव्यं तेन रुद्धकंठो यस्याः क्लेशा-
पाये आत्मनिदर्शनं यस्य तं भजतां भक्तानां क्लेशापायाद् आत्मानं दर्शयतीति वा ॥ ८ ॥ ज्ञातीन्नः बंधून् स्मरता अस्मान् यदा भ्राता अक्रूरः प्रेषि-

पृथां समागत्य कृताभिवादनस्तयातिहार्दार्द्रदृशाभिरंभितः ॥ आपृष्टवांस्तां कुशलं सहस्नुषां पितृष्वसारं परिपृ-
ष्टबांधवः ॥ ७ ॥ तमाह प्रेमवैक्लव्यरुद्धकंठाश्रुलोचना ॥ स्मरंती तान्बहून्क्लेशान्क्लेशापायात्मदर्शनं ॥ ८ ॥ कुंती उ-
वाच ॥ तदेव कुशलं नो ऽभूत्सनाथास्ते कृता वयं ॥ ज्ञातीन्नः स्मरता कृष्ण भ्राता मे प्रेषितस्त्वया ॥ ९ ॥ न ते ऽस्ति स्वपरभ्रांति-
र्विश्वस्य सुहृदात्मनः ॥ तथापि स्मरतां शश्वत्क्लेशान्हंसि हृदि स्थितः ॥ १० ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ किं न आचरितं श्रे-
यो न वेदाहमधीश्वर ॥ योगीश्वराणां दुर्दर्शो यन्नो दृष्टः कुमेधसां ॥ ११ ॥ इति वै वार्षिकान्मासान्राज्ञा सो ऽभ्यर्थितः सुखं ॥
जनयन्नयनानंदमिंद्रप्रस्थौकसां विभुः ॥ १२ ॥ एकदा रथमारुह्य विजयो वानरध्वजं ॥ गांडीवं धनुरादाय तूणौ चाक्ष-
यसायकौ ॥ १३ ॥ साकं कृष्णेन सन्नद्धो विहर्तुं विपिनं महत् ॥ बहुव्यालमृगाकीर्णं प्राविशत्परवीरहा ॥ १४ ॥ तत्राविध्य-
च्छरैर्व्याघ्रान्सूकरान्महिषान्रुरून् ॥ शरभान्गवयान्खड्गान्हरिणान्शशशल्लकान् ॥ १५ ॥ तान्निन्युः किंकरा राज्ञे मे-
ध्यान्पर्वण्युपागते ॥ तृट्परीतः परिश्रांतो बीभत्सुर्यमुनामगात् ॥ १६ ॥ राम राम राम राम राम राम

तः ॥ ९ ॥ ज्ञातीनिति वचनात्त्वां प्रति मोहं वारयंती स्तौति ॥ न ते ऽस्तीति ॥ अत्र हेतुः विश्वस्येति सुहृच्च आत्मा च तस्य हंसि नाशयसि ॥ १० ॥ कुमेधसां विष-
यासक्तचित्तानां दृष्टो ऽसि ॥ ११ ॥ सुखं यथा भवत्येवं भवतादिति शेषः सुखमभ्यर्थित इति वा क्रियासमाप्तिर्वा ॥ १२ ॥ कालिंदीदर्शनप्रसंगमाह एकदेति अक्षयाः सा-
यका ययोस्तौ तूणौ इषुधी ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ राज्ञे युधिष्ठिराय मेध्यान् कर्मार्हान् बीभत्सुरर्जुनः

श्रीभा०
६ उ०
२५

सत्यभामाश्रीकृष्णेन ॥ २० ॥ २१ ॥ २ ॥ अयंमांकामयेदितिशंकयाह ॥ नान्यमिति ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ आदावेवतद्विद्वान्प्रसंगात्तत्कालीनंचरित्रांतर
माह ॥ यदेवेति ॥ पार्थेर्यदेवसंदिष्टोविज्ञापितः श्रीकृष्णः तदेवतेषांविश्वकर्मणादेवशिल्पिनानगरंकारयामास ॥ २४ ॥ किंचभगवान्नि

तेजोपसृष्टपविषदंपीत्वा वारिमहारथो ॥ कृष्णोददृशातत्रःकन्यांचरंतीचारुदर्शनां ॥ १९ ॥ तामासाद्यवरारोहांसुद्विजां
तविरामनंता ॥ पप्रच्छप्रेषितःसख्याफाल्गुनःप्रमदोत्तमां ॥ २० ॥ कात्वंकस्यासिसुश्रोणिकुतोवाकिंचिकीर्षसि ॥ मन्ये
त्वांपतिमिच्छंतीं सर्वंकथयशोभने ॥ १९ ॥ कालिंद्युवाच ॥ अहंदेवस्यसवितुर्दुहितापतिमिच्छती ॥ विष्णुंवरेण्यंवरदं
तपापरममास्थिता ॥ २ ॥ नान्यपतिंवृणेवीरतमृतेश्रीनिकेतनं ॥ तुष्यतांमेसभगवान्मुकुंदोनाथसंश्रयः ॥ २१ ॥ का
लिंदीतिसमाख्याता वसामियमुनाजले ॥ निर्मितेभवनेपित्रायावदच्युतदर्शनं ॥ २२ ॥ तथावदद्गुडाकेशोवासुदे
वायसोपितां ॥ रथमारोप्यतद्विद्वान्धर्मराजमुपागमत् ॥ २३ ॥ यदेवकृष्णःसंदिष्टःपार्थानांपरमाद्भुतं ॥ कार
यामासनगरंविचित्रंविश्वकर्मणा ॥ २४ ॥ भगवांस्तत्रनिवसन्स्वानांप्रियचिकीर्षया ॥ अग्नयेखांडवंदातुमर्जुन
स्यासस्रारथिः ॥ २५ ॥ सोग्निस्तुष्टोधनुरदाद्धयान्श्वेतान्रथंनृप ॥ अर्जुनायाक्षयौतूणौवर्मचाभेद्यमस्त्रिभिः ॥ २६
मयश्चमोचितोवह्नेःसभांसख्युउपाहरत् ॥ यस्यांदुर्योधनस्यासीज्जलस्थलदृशिभ्रमः ॥ २७ ॥ सतेनसमनुज्ञा
तः सुहृद्भिश्चानुमोदितः ॥ आययौद्वारकांभूयःसात्यकिप्रमुखैर्वृतः ॥ २८ ॥

तिशायेश्वर्यगुणवानपिअर्जुनस्यधनुरादिलाभायसारथ्यमासवांऽस्वंनामेदृष्टवान् ॥ २५ ॥ अक्षयौअक्षयसायकौ ॥ २६ ॥ खांडवदाहेक
वह्नेःसकाशाअर्जुनायस्मिन्निति सामान्यतोनिर्देशःयस्यामित्यर्थः ॥ जलस्थलयोर्दृशेर्दृष्टेर्भ्रमः यद्वाजलेस्थलवद्दृक्दृष्टिर्यस्मिन्
जलस्थलदृकभ्रमःसिस्थलभ्रमआसीदिति ॥ २७ ॥

राम
२५

स्वगुणैः अतएवार्हत्वं वयस्मिन् ॥ २९ ॥ पंचमं मित्रविंदाविवाहमाह विंदानुविंदाविति आवंत्यौ अवंतिराजानौ ॥ ३० ॥ षष्ठमाह नग्नजिदिति कोसल्यः अयोध्याधिपतिः सत्यानामकन्या अभवत् देवीकांतिमती नाग्नजितीति पितृनाम्ना प्रसिद्धेत्यर्थः ॥ ३२ ॥ वीर्यस्य गंधमपि न सहंते इ

अथोपयेमे कालिंदीं सुपुण्यर्त्वृक्ष ऊर्जिते ॥ वितन्वन्परमानंदं स्वानां परममंगलं ॥ २९ ॥ विंदानुविंदावावंत्यौ दुर्योधनवशानुगौ ॥ स्वयंवरे स्वभगिनीं कृष्णे सक्तां न्यषेधतां ॥ ३० ॥ राजाधिदेव्यास्तनयां मित्रविंदां पितृष्वसुः ॥ प्रसह्य हृतवान्कृष्णो राजन्राज्ञां प्रपश्यतां ॥ ३१ ॥ नग्नजिन्नाम कौसल्य आसीद्राजातिधार्मिकः ॥ तस्य सत्याभवत्कन्या देवी नाग्नजिती नृप ॥ ३२ ॥ न तां शेकुर्नृपा वोढुमजित्वा सप्त गोवृषान् ॥ तीक्ष्णशृंगान्सुदुर्धर्षान्वीर्यगंधासहान्खलान् ॥ ३३ ॥ तां श्रुत्वा वृषजिल्लभ्यां भगवान्सात्वतां पतिः ॥ जगाम कौसल्यपुरं सैन्येन महता वृतः ॥ ३४ ॥ तं कोसलपतिः प्रीतः प्रत्युत्थानासनादिभिः ॥ अर्हणेनापि गुरुणा पूजयन्प्रतिनंदितः ॥ ३५ ॥ वरं विलोक्याभिमतं समागतं नरेंद्रकन्या चकमे रमापतिं ॥ भूयादयं मे पतिराशिषोमलाः ॥ करोतु सत्या यदि मे धृतव्रताः ॥ ३६ ॥ अर्चितं पुनरित्याह नारायण जगत्पते ॥ आत्मानंदेन पूर्णस्य करवाणि किमल्पकः ॥ ३७ ॥ यत्पादपंकजरजः शिरसा बिभर्ति श्रीरब्जजः सगिरिशः सहकपालैः ॥ लीलातनुः स्वकृतसेतुपरीप्सया यः ॥ कालेदधत्स भगवान्मम केन तुष्येत ॥ ३८ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ तमाह भगवान्हृष्टः कृतासनपरिग्रहः ॥ मेघगंभीरया वाचा सस्मितं कुरुनंदन ॥ ३९ ॥ राम राम श्री राम श्रीराम श्री श्री ॥

लो

इति तथा तान् खलान् दुष्टान् ॥ ३३ ॥ वृषान् जयति यस्तेन लभ्यां ॥ ३४ ॥ प्रतिनंदितः तं प्रतिनंदितवान् श्रीकृष्णेन वा स प्रतिनंदितः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

श्रीभा
द° ३
२६

हे नरेंद्र राजन्यबंधोः क्षत्रियस्य शुल्कदाः द्रव्यादिप्रदाः ४० गुणानामेकमेव धाम स्थानं त्वं तथाभूतस्य तवांगे ४१।४२ दुर्दांता अशिक्षिता दुरव

श्रीभगवानुवाच ॥ नेंद्र याञ्चा कविभिर्विगर्हिता राजन्यबंधोर्निजधर्मवर्तिनः ॥ तथापि याचे तव सौहृदेच्छया कन्यां त्वदीयां न हि शुल्कदा वयं ४० राजोवाच कोन्यस्तेभ्यधिको नाथ कन्यावर इहेप्सितः ॥ गुणैकधाम्नो यस्यांगे श्रीर्वसत्यनपायिनी ॥ ४१ ॥ किंत्वस्माभिः कृतः पूर्वं समयः सात्वतर्षभ ॥ पुंसां वीर्यपरीक्षार्थं कन्यावरपरीप्सया ॥ ४२ ॥ सप्तैते गोवृषा वीर दुर्दांता दुरवग्रहाः ॥ एतैर्भग्नाः सुबहवो भिन्नगात्रा नृपात्मजाः ॥ ४३ ॥ यदिमे निगृहीताः स्युस्त्वयैव यदुनंदन वरो भवानभिमतो दुहितुर्मे श्रियःपते ॥ ४४ ॥ एवं समयमाकर्ण्य बद्ध्वा परिकरं प्रभुः ॥ आत्मानं सप्तधा कृत्वा न्यगृह्णाल्लीलयैव तान् ॥ ४५ ॥ बद्ध्वा तान् दामभिः शौरिर्भग्नदर्पान् हतौजसः ॥ व्यकर्षल्लीलया बद्धान् बालो दारुमयान् यथा ॥ ४६ ॥ ततः प्रीतः सुतां राजा ददौ कृष्णाय विस्मितः ॥ तां प्रत्यगृह्णाद्भगवान् विधिवत्सदृशीं प्रभुः ॥ ४७ ॥ राजपत्न्यश्च दुहितुः कृष्णं लब्ध्वा प्रियं पतिं ॥ लेभिरे परमानंदं जातश्च परमोत्सवः ॥ ४८ ॥ शंखभेर्यानका नेदुर्गीतवाद्यद्विजाशिषः ॥ नरा नार्यः प्रमुदिताः सुवासःस्रगलंकृताः ॥ ४९ ॥ दशधेनुसहस्राणि पारिबर्हमदाद्विभुः ॥ युवतीनां त्रिसाहस्रं निष्कग्रीवसुवास
सां ५०

ग्रहा अपरायत्ताः ॥ कृतकरदाः ॥ एतैरिति भग्ना भंगं प्राप्ताः ४३ एतान्यो निगृह्णाति तस्य कन्येति समयः कृतः यत् यदि इमे गोवृषाः ॥ ४४
सप्तधा कृत्वेति बह्वीनां योषितां सहस्राणि एवाहं संभोगयोग्यः स्यामिति प्रत्ययार्थं तत्प्रदर्शनार्थमात्मनः सप्तधाकरणं ४५।४६।४७।४८।४९।५० नि
ष्कग्रीवाश्च ताः सुवाससश्च ता आसां युवतीनां तद्दासीनां ५

राम
२६

नागान्नागेभ्यः शतगुणान्नवलक्षाणि रथान्॥ रथेभ्यः शतगुणान् नवकोटीः॥ अश्वान् अश्वेभ्यः शतगुणान्नवपद्मानि ५५५२ यदुभि र्गोवृषैर्भग्नवीर्या अपि सुदुर्मर्षा रुरुधुः॥ ५३॥ अस्यतः क्षिपतः इषून् जनानिति यावत्॥ ५४॥ सन्नद्धं विवाहमाह॥ श्रुतकीर्तिरिति॥ श्रुत

नवनागसहस्राणि नागाच्छतगुणान्रथान्॥ रथाच्छतगुणानश्वानश्वाच्छतगुणान्नरान्॥ ५१॥ दंपती रथमारोप्य महत्या सेनया वृतौ॥ स्नेहप्रक्लिन्नहृदयः प्रेषयामास कोसलः॥ ५२॥ श्रुत्वैतद्रुरुधुर्गोपा नयंतं पथि कन्यकां॥ भग्नवीर्याः सुदुर्मर्षा यदुभिर्गोवृषैः पुरा॥ ५३॥ तानस्यतः शरव्रातान्बंधुप्रियकृदर्जुनः॥ गांडीवी कालयामास सिंहः क्षुद्रमृगानिव॥ ५४॥ पारिबर्हमुपागृह्य द्वारकामेत्य सत्यया॥ रेमे यदूनामृषभो भगवान्देवकीसुतः॥ ५५॥ श्रुतकीर्तेः सुतां भद्रामुपयेमे पितृष्वसुः॥ कैकेयीं भ्रातृभिर्दत्तां कृष्णः संतर्दनादिभिः॥ ५६॥ सुतां च मद्राधिपतेर्लक्ष्मणां लक्षणैर्युतां॥ स्वयंवरे जहारैकः स सुपर्णः सुधामिव॥ ५७॥ अन्याश्चैवंविधा भार्याः कृष्णस्यासन्सहस्रशः॥ भौमं हत्वा तन्निरोधादाहृताश्चारुदर्शनाः॥ ५८॥ इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कंधे अष्टपंचाशत्तमोध्यायः॥ ५८॥ राम राम राम कृष्ण॥

कीर्तिर्नाम पितृष्वसा तस्याः सुतां भद्रां नाम कैकेयीं तद्देशजां॥ ५६॥ अष्टममाह सुतां चेति॥ एक एव स श्रीकृष्णो लक्ष्मणां जहार॥ ५७॥ तत्पत्नि रोधः अंतःपुरं तस्मात्॥ ५॥ भैष्मी जांबवती भामा सत्या भद्रा च लक्ष्मणा॥ कालिंदी मित्रविंदा चेत्यष्टौ पट्टमहास्त्रियः॥ ५८॥ इति दशमे अष्टपंचाश त्तमोध्यायः॥ ५८॥

ऊनषष्टितमे भौमं हत्वा तेनाहृता हरिः ॥ कन्याः सहस्रशः प्राप पारिजातं दिवोहरत् ॥ परिणीय ततस्ताभिस्तन्मनोरथपूरणैः ॥ आत्मा
रामोप्यसौ मेने तत्स्नेहेषु गृहस्थवत् ॥ येन ताः स्त्रियो निरुद्धाः स भौमः यथा च येन कारणेन हतः तदाचक्ष्वेति ॥१॥ इंद्रेण भौमविचेष्टितं
ज्ञापितः सन् ॥ प्राग्ज्योतिषपुरं नाम नगरं ययावित्यन्वयः कथंभूतेन हृतं छत्रं यस्य तेन लोकप्रधानत्वादिंद्रस्य वरुणछत्रहरणे पितस्येव
मानभंग इति तथोक्तं ॥ हृते कुंडले यस्याः सादितिर्बंधुर्माता यस्य तेन ॥ हृतममराद्रेः स्थानं मणिपर्वताख्यं यस्य तेन ॥ सत्यभामाया

राजोवाच ॥ यथा हतो भगवता भौमो येन च ताः स्त्रियः ॥ निरुद्धा एतदाचक्ष्व विक्रमं शार्ङ्गधन्वनः ॥१॥ श्रीशुक उवाच ॥ इंद्रेण
हृतछत्रेण हृतकुंडलबंधुना ॥ हृतामराद्रिस्थानेन ज्ञापितो भौमचेष्टितं ॥२॥ सभार्यो गरुडारूढः प्राग्ज्योतिषपुरं ययौ ॥
गिरिदुर्गैः शस्त्रदुर्गैर्जलाग्न्यनिलदुर्गमं ॥३॥ मुरपाशायुतैर्घोरैर्दृढैः सर्वत आवृतं ॥ गदया निर्बिभेदाद्रीन् शस्त्रदु
र्गाणि सायकैः ॥४॥ चक्रेणाग्निं जलं वायुं मुरपाशांस्तथासिना ॥ शंखनादेन यंत्राणि हृदयानि मनस्विनां ॥५॥ प्राका
रं गदया गुर्व्या निर्बिभेद गदाधरः ॥ पांचजन्यध्वनिं श्रुत्वा युगांताशनिभीषणं ॥ मुरः शयान उत्तस्थौ दैत्यः पंचशिरा
जलात् ॥६॥

सह भगवंतमिंद्र आगत्य विज्ञापितवान् तदा तस्य कौतुकाय तया भार्यया सह ययावित्युक्तं ॥ यद्वा त्वदंशेनैव त्वत्पुत्रं हनिष्यामीति
इति ह्यसावुक्तं भूम्यै वरं दत्तं सत्यं कर्तुं सत्यभामाया भूम्यंशत्वात् तया सह ययौ ॥ यद्वा नारदानीतपारिजाते रुक्मिण्यै दत्ते सति कुपि
ता सत्यभामां त्वयतातं त्वं पारिजातं दास्यामीति श्रीहरिणा प्रतिज्ञातमिति हरिवंशे प्रसिद्धं तदर्थं तामानीतवानिति ज्ञेयं ॥२॥ गारुडेन या
नेकारणं गिरिदुर्गैरित्यादि तैरुपलक्षितं जलाग्न्यनिलैश्च सर्वतो विषमाणैर्दुर्गमं ॥३॥४॥५॥ युगांताशनेर्ध्वनिवद्भीषणं परिखाया जलात् ॥

१४ नाव्रुयोग सार ३

५ ॥ आविध्य आत्तोद्यम महाननादेत्यन्वयः ॥ ९ ॥ तस्मै श्रीकृष्णाय गदां मुमुंचत ॥ १ । ११ इंद्रस्ते जमाव ग्रेणप्रतिक्रियया हेतुभूतया आमर्षजुषः
२४ ॥ पीवं पीनमामानं निरगात्रुनिरमत्र । २३ । २४ । निकृत्ता निशीर्षादीनि येषां तान् ॥ २५ । २६ अतन्हीशक्तिविशेषं ॥ २७ ॥ विचित्रावाजाः पत्राणि येषां

त्रिशूलमुद्यम्य सुदुर्निरीक्ष्यो युगान्तसूर्यानलरोचिरुल्बणः ॥ ग्रसंस्त्रिलोकीमिव पंचभिर्मुखैरभ्यद्रवत्तार्क्ष्यसुतं यथो
रगः ॥ ५ ॥ आविध्य शूलं तरसा गरुत्मते निरस्य वक्त्रैर्व्यनदत्स पंचभिः ॥ स रोदसी सर्वदिशोंबरं महानापूरयन्नंडकटाहमा
वृणोत् ॥ ९ ॥ तदापतद्वै त्रिशिखं गरुत्मते हरिः शराभ्यामभिनत्त्रिधोजसा ॥ मुखेषु तं चापि शरैरताडयत्तस्मै गदां सोपि रु
षा मुमुंचत ॥ १ ॥ तामापतंतीं गदया गदां मृधे गदाग्रजो निर्बिभिदे सहस्रधा ॥ उद्यम्य बाहूनभिधावतोजितः शिरांसि च
क्रेण जहार लीलया ॥ ११ ॥ व्यसुः पपातांभसि कृत्तशीर्षो निकृत्तशृंगोद्रिरिवेंद्रतेजसा ॥ तस्यात्मजाः सप्त पितुर्वधातुराः
प्रतिक्रियामर्षजुषः समुद्यताः ॥ १२ ॥ तेषां तनित्रः श्रवणो विभावसुर्वसुर्नभस्वानरुणश्च सप्तमः ॥ पीठं पुरस्कृत्य चमू
पतिं मृधे भौमप्रयुक्ता निरगन्धृतायुधाः ॥ १३ ॥ प्रायुंजतासाद्य शरानसीन् गदाः शक्त्यृष्टिशूलान्यजिते रुषोल्बणाः
तच्छस्त्रकूटं भगवान्स्वमार्गणैरमोघवीर्यस्तिलशश्चकर्त ह ॥ १४ ॥ तान्पीठमुख्याननयद्यमक्षयं निकृत्तशीर्षोघ्रिभुजो
रुवर्मणः ॥ स्वानीकपानच्युतचक्रसायकैस्तथा निरस्तान्नरको धरासुतः ॥ १५ ॥ निरीक्ष्य दुर्मर्षण आस्रवन्मदैर्गजैः पयो
धिप्रभवैर्निराक्रमत् ॥ दृष्ट्वा सभार्यं गरुडोपरिस्थितं सूर्योपरिष्टात्सतडिद्घनं यथा ॥ १६ ॥ कृष्णं स तस्मै व्यसृजच्छतघ्नीं
योधाश्च सर्वे युगपत्स्म विव्यधुः ॥ तद्भौमसैन्यं भगवान्गदाग्रजो विचित्रवाजैर्निशितैः शिलीमुखैः ॥ निकृत्तबाहूरुशि
रोंघ्रिविग्रहं चकार तर्ह्येव हताश्च कुंजराः ॥ १७ ॥

तेवीरौ निकृत्तबाहवः शिरांसि कंधराश्च ग्रयः विग्रहा देहा यस्य तत् तर्ह्येव तं यदा विव्यधुः तस्मिन्नेव क्षणे ॥ १७ ॥ रामायश्रीकृष्णा ॥

तान्त्रो

अस्याश्चर्यं कुरूद्वहेति संबोधनं ॥ तथाहि तैर्यानि प्रयुक्तानि शस्त्रास्त्राणि तत्प्रत्येकं सर्वमेव तत्सर्वं सैन्यं हत्वा पश्चात्तानि शस्त्रास्त्राणि चिच्छेद

यानि योधैः प्रयुक्तानि शस्त्रास्त्राणि कुरूद्वह ॥ हरिस्तान्यच्छिनत्तीक्ष्णैः शरैरेकैकशस्त्रिभिः ॥१८॥ उह्यमानः सुपर्णेन पक्षाभ्यां निघ्नता गजान् ॥१९॥ गरुत्मता हन्यमानास्तुंडपक्षनखैर्गजाः ॥ पुरमेवाविशन्नार्ता नरको युध्ययुध्यत ॥२०॥ दृष्ट्वा विद्रावितं सैन्यं गरुडेनार्दितं स्वकं ॥ तं भौमः प्राहरच्छक्त्या वज्रः प्रतिहतो यतः ॥२१॥ नाकंपत तया विद्धो मालाहत इव द्विपः ॥ शूलं भौमोऽच्युतं हंतुमाददे वितथोद्यमः ॥२२॥ तद्विसर्गात्पूर्वमेव नरकस्य शिरो हरिः ॥ अपाहरद्गजस्थस्य चक्रेण क्षुरनेमिना ॥२३॥ सकुंडलं चारुकिरीटभूषणं बभौ पृथिव्यां पतितं समुज्ज्वलत् ॥ हाहेति साध्वित्यृषयः सुरेश्वरा माल्यैर्मुकुंदं विकिरंत ईडिरे ॥२४॥ ततश्च भूः कृष्णमुपेत्य कुंडले प्रतप्तजांबूनदरत्नभास्वरे ॥ सवैजयंत्या वनमालयार्पयत्प्रचेतसं छत्रमथो महामणिं ॥२५॥ अस्तौषीदथ विश्वेशं देवी देववरार्चितं ॥ प्रांजलिः प्रणता राजन्भक्तिप्रवणया धिया ॥२६॥ ॥ राम ॥ ॥ श्री ॥ राम श्री ॥ राम ॥

तत्र प्रत्येकैकं शस्त्रमस्त्रं च त्रिभिः शरैरित्याश्चर्यं ॥१७॥ किंच गरुत्मतेति ॥१९॥ यतः यया शक्त्या वज्रः प्रतिहतः ॥२०॥ अस्तौ गरुडउक्तेनाकं-
पत गरुडे वितथोद्यमः सन् ॥ २१। २२। २३। प्रतप्तजांबूनदे यानि रत्नानि तैर्भास्वरे मेरुर्वशः छत्रं मंदरशिखरं महामणिं चार्पयदिति २४। २५।

त्रि

ऐश्वर्यं ज्ञात्वा भूमिस्तौति ॥ नमस्त इति ॥ परमात्मने देवाद्यंतर्यामिने ॥ २६ ॥ येन मंत्रेण तुष्ट्या प्रसन्नः सर्वमासीत् तेन मंत्रेण नमस्यति ॥ पंक
जं नाभौ यस्य तस्मै जगत्कारणायेत्यर्थः ॥ अत एव सत्कीर्तिमयीं पंकजमाला विद्यते यस्य तस्मै ॥ एवंभूतं ध्यायतां पंकजवत् सुप्रसन्ने ताप
प्रशमने नेत्रे यस्य तस्मै पंकजवत् सुसेव्यौ पंकजांकितौ वा अंघ्री यस्य तस्मै नमः इति ॥ २७ ॥ किंच भगवते निरतिशयैश्वर्याय वासुदेवाय सर्व
भूताश्रयाय अत एव विष्णवे व्यापिने नहि सर्वभूताश्रयत्वं परिच्छिन्नस्य संभवतीति ज्ञातः सर्वभूताश्रयत्वं तु कथमाय सर्वस्मात्कार्यात्पूर्व

भूमिरुवाच ॥ नमस्ते देवदेवेश शंखचक्रगदाधर ॥ भक्तेच्छोपात्तरूपाय परमात्मन्नमोस्तु ते ॥ २६ ॥ नमः पंकजनाभा
य नमः पंकजमालिने ॥ नमः पंकजनेत्राय नमस्ते पंकजांघ्रये ॥ २७ ॥ नमो भगवते तुभ्यं वासुदेवाय विष्णवे ॥ पुरुषाया
दिबीजाय पूर्णबोधाय ते नमः ॥ २८ ॥ अजाय जनयित्रेस्य ब्रह्मणेनंतशक्तये ॥ परावरात्मन् भूतात्मन् परमात्मन्नमो
स्तु ते ॥ २९ ॥

मेव सतं ॥ पूर्वमेवाहमिहासमिति तत्पुरुषत्वमिति श्रुतेः ॥ एतदपि कुतः ॥ आदिबीजाय ॥ आदेर्जगत्कारणस्यापि कारणाय ॥ एवमपि
नष्टदादिवज्जाड्यमित्याह ॥ पूर्णबोधायेति ॥ २८ ॥ नन्वेवमपि स्वकारणात्सर्वसत्त्वेन स्यादत आह ॥ अजायेति स्वयमजातायास्य जगतो
जनयित्रे भयत्रापि क्रमेणाह ब्रह्मणे बृहते अनंतशक्तये इति च बृहत्त्वादजत्वमनंतशक्तित्वाज्जनयितृत्वमित्यर्थः ॥ नन्वपि त्रा
दयः पुत्रादीनां जनकाः तेषां च ततः सर्वे तेषां च भूतानि तेषां च स्वकर्मोद्भवेण जीवः किमत आह ॥ तत्राह परमात्मन्नित्यादि ॥ पित्राद्यात्मत्वात्त्व
मेव जनक इत्यर्थः ॥ २९ ॥ श्री रामाय नमः श्रीकृष्णाय नमः राम श्री श्री श्री श्री राम

न तु गुणक्षोभोत्पत्त्यादिहेतवः ते च प्रधानस्यैव तस्य च पुरुषः क्षोभकः ॥ तत्र च कालो निमित्तमिति प्रसिद्धं किमत्राहं ॥ तत्राह त्वं वा इति ॥ तमसो धारणं संहृत एव स्थानाय पालनाय जगृते रजस्त्वया यद्यर्थं पुरुषार्थ अनादि त्वमेव विभर्षि सृजसीत्यर्थः ॥ कालप्रधानपुरुषाश्चत्वत्त इति विज्ञानसंततित्वं तु परः सर्वव्यतिरिक्तः अतस्त्वमेव जन्मयते त्वर्थः ॥ २१ ॥ कार्यकारणप्रपंचस्य तदव्यतिरेकं उपपादयति ॥ अहमिति ॥ अहं भूमिर्भूतानीति देवा मन इंद्रियाणीति च त्रिविधाहंकारकार्याणि कर्ताऽहंकारः ॥ एवं स्तुत्वा प्रार्थयते तस्येति ॥ हे प्रपन्नार्तिहर तस्य नरकस्याघं

त्वं वेसिस्ट स्टरयुत्कटं प्रभोतमोनिरोधाय बिभर्ष्यसंहृतः ॥ स्थानाय सत्वं जगतो जगत्पते कालः प्रधानं पुरुषो भवान्परः ॥ २३ ॥ अहं पयो ज्योतिरथानिलो नभो मात्राणि देवा मन इंद्रियाणि ॥ कर्ता महानित्यखिलं चराचरं त्वय्यद्वितीये भगवन्नयं भ्रमः ॥ २४ ॥ तस्यात्मजोयं तव पादपंकजं भीतः प्रपन्नार्तिहरोपसादितः ॥ तत्पालयैनं कुरु हस्तपंकजं शिरस्यमुष्याखिलकल्मषापहं ॥ २५ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ इति भूम्यार्थितो वाग्भिर्भगवान्भक्तिनम्रया ॥ दत्त्वाभयं भौमगृहं प्राविशत्सकलर्द्धिमत् ॥ २६ ॥ तत्र राजन्यकन्यानां षट्सहस्राधिकायुतं ॥ भौमाहृतानां विक्रम्य राजभ्यो ददृशे हरिः ॥ २७ ॥ तं प्रविष्टं स्त्रियो वीक्ष्य नरवीरं विमोहिताः ॥ मनसा वव्रिरेभीष्टं पतिं दैवोपसादितं ॥ २८ ॥ भूयात्पतिरयं मह्यं धाता तदनुमोदतां ॥ इति सर्वाः पृथक्कृष्णे भावेन हृदयं दधुः ॥ २९ ॥ राम राम राम राम

भयदत्तो नाम भीतः ॥ अत एव मया तव पादपंकजमुपसादितः ॥ २५ ॥ अभयं दत्त्वा ॥ शताधिकमित्यपि ज्ञातव्यं ॥ यथाह पराशरः ॥ कन्यापुरे स कन्यानां षोडशातुलविक्रमः ॥ शताधिकानि ददृशे सहस्राणि महामना इति ॥ राजन्य इत्युपलक्षणं सिद्धादिभ्यश्चेति ॥ तथा तेनैवोक्तं ॥ देवसिद्धासुरादीनां नृपाणां च जनार्दन ॥ हृत्वा हि सोऽसुरः कन्या रुरोध निजमंदिर इति ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ श्रीरामायनमः

प्राहिणोत्स्थापयामास तत्र दृष्टाः कमनीयाश्चताविरजोंबराः ताः शिबिकाभिः ॥ अपि च महाकोशानिति ३१। ३८ सत्रियः सत्यभामास
हितः ३९।४॥ गृहोद्यानं निष्कुटं उपशोभयति यः सेंद्रान्विबुधान्निर्जित्य पतिरिंद्रकृष्णयोः संग्राम उक्तः ॥ ४ ॥ ननु कथं प्रसादितश्च मनोरथे
न ॥ श्रीकृष्णेन सह संग्रामश्च इत्याशंक्याह ॥ यया चेति ॥ अत्युत्तमर्थसाधनं चेति कर्मद्वयं याचते यौ तौ विशिष्यते विग्रहं करोतिम्

ताः प्राहिणोद्द्वारवतीं तत्र दृष्टविरजोंबराः ॥ नरयानैर्महाकोशान्त्रयाश्वानूरद्रविणं महत् ॥ ३१ ॥ ऐरावतं कुले भांश्च
चतुर्दन्तां तथा स्थितः ॥ पांडुरांश्च तुरंगान्षष्टिं प्रेषयामास केशवः ॥ ३८ ॥ गत्वा स्वर्गं इंद्रभवनं दत्त्वादितेश्च कुंडले ॥ इंद्राज्जित
त्रिदशेंद्रेण महेंद्राण्या च सत्रियः ॥ ३९ ॥ नोदितो भार्यया तत्पत्न्या पारिजातं गरुत्मति ॥ आरोप्य सेंद्रान्विबुधान्निर्जि
त्योपानयत्पुरं ॥ ४ ॥ स्थापितः सत्यभामाया गृहोद्यानोपशोभनः ॥ अन्वयुर्भ्रमराः स्वर्गात्तद्गंधासवलंपटाः ४१
यया च आनम्य किरीटकोटिभिः पादौ स्पृष्टावच्युतमर्थसाधनं ॥ सिद्धार्थ एतेन विगृह्यते महानहो सुराणां च तमो
धिगाढ्यता ॥ ४२ ॥ अथो मुहूर्त एकस्मिन्नानागारेषु ताः स्त्रियः ॥ यथोपयेमे भगवांस्तावद्रूपधरोऽव्ययः ॥ ४४ ॥ गृहे
षु तासामनपाय्यतर्क्यकृन्निरस्तसाम्यातिशयेष्ववस्थितः ॥ रेमे रमाभिर्निजकामसंप्लुतो यथेतरो गार्हकमे
धिकांश्चरन् ॥ ४४ ॥

१५

हात्मपित आत्मपतां धनिकतां धिक ॥ ४२ ॥ यथा यथावत् ॥ अनेन देवक्यादिबंधुजनसमागमोपि प्रतिगृहं यौगपद्येन सूचितः ॥ अव्य
यः सर्वदापि स्वरूपेण ॥ ४३ ॥ अहो भाग्यं नारीणामित्याह ॥ ४४ ॥ गृहेष्विति ॥ अतर्क्याणि कर्माणि करोतीति तथा सः निरस्तसाम्यमति
शयश्च यस्य ॥ अनपायी अवस्थितः ॥ रमाभिर्लक्ष्म्यास्त्वंशभूताभिर्निजकामसंप्लुतः स्वानंदपरिपूर्णः गार्हकमेधिकान्गृ
हस्थधर्मान् ४४

अनुरागहाससहितमवलोकं च तत्पूर्वकं नवसंगमं च तन्नर्म तं जल्पं च तस्मिन्नुल्लज्जां च भेजुः ॥५५॥ विश्रमणं संवाहनं केशप्रसाधः केशप्र
साधनं दास्यो नोऽशता नि विद्यंते यासां तथाभूता अपि स्वयमेव विभो दास्यं विदधुरिति ॥५६॥ इति श्रीदशमस्कंधे एकोनषष्टितमोऽध्यायः
५९ ॥ अथ षष्टितमे कृष्णः परिहासेन रुक्मिणीं ॥ कोपयित्वा ततः प्रेमकलहे तामसांत्वयत् ॥१॥ रामरामजगानंद मह्लादयविडंबनैः ॥ रु
क्मिण्याः प्रेमकलहकृत्सर्वैश्वर्यमीर्यते ॥ स्वतल्पस्थं स्वपर्यंकस्थं ॥१॥ वक्ष्यमाणं रुक्मिण्याः श्रियः श्रीकृष्णे परमप्रेम संभावयितुं

इत्थं रमापतिमवाप्य पतिं स्त्रियस्ता ब्रह्मादयोऽपि न विदुः पदवीं यदीयां ॥ भेजुर्मुदाविरतमेधितयानुरागहासावलो
कनवसंगमजल्पलज्जाः ॥५५॥ प्रत्युद्गमासनवरार्हणपादशौचताम्बूलविश्रमणवीजनगंधमाल्यैः ॥ केशप्रसा
धशयनस्नपनोपहार्यैर्दासीशता अपि विभोर्विदधुः स्म दास्यं ॥५६॥ इति श्रीभागवते दशमस्कंधे एकोनषष्टितमो
ध्यायः ॥५९॥ बादरायणिरुवाच ॥ कर्हिचित्सुखमासीनं स्वतल्पस्थं जगद्गुरुं ॥ पतिं पर्यचरद्भैष्मी व्यजनेन सखी
जनैः ॥१॥ यस्त्वेतल्लीलया विश्वं सृजत्यत्त्यवतीश्वरः ॥ स हि जातः स्वसेतूनां गोपीथाय यदुष्वजः ॥२॥ तस्मिन्नंतर्गृहे
भ्राजन्मुक्तादामविलंबिना ॥ विराजिते वितानेन दीपैर्मणिमयैरपि ॥३॥ मल्लिकादामभिः पुष्पैर्द्विरेफकुलनादि
तैः ॥ जालरंध्रप्रविष्टैश्च गोभिश्चंद्रमसोऽमलैः ॥४॥ पारिजातवनामोदवायुनोद्यानशालिना ॥ धूपैरगुरुजै राजन् जाल

तस्योक्तमेव तत्त्वमनुस्मारयति ॥ यस्त्विति ॥२॥ आदौ तावत्त्रिभिः श्लोकैर्मंदिरमनुवर्णयति ॥ तस्मिन्निति ॥ तद्व्येनातिप्रसिद्धतामाह
भ्राजंतीति यानि मुक्तादामानि तेषां विलंबाः संति यस्मिन् तेन वितानेन विराजते तत् तथा तां विराजितपदेनान्वयः ॥३॥ सुगंधतयाद्विरे
फकुलैर्नादितैः प्रविशद्भिश्चंद्ररश्मिभिः ॥४॥ निर्गच्छद्भिरगुरुसंभवैर्धूपैश्चेति अतिमनोहरत्वं दर्शितं ॥५॥ ॥ राम श्रीरामायनमः

श्री

पयसः क्षीरस्य फेन इव शुभ्रे इति पर्यंके कस्थे कशिपूत्तमे हंसतूलिकायां उपतस्थे असेवत ॥४॥ तदेवाभिनयति बालव्यजनमिति ॥५॥ उपाच्युतम
च्युतसमीपे मामणिनूपुराभ्यां रेजे क्वणयंती मणिमयो नूपुरौ कूजयंती तथा अंगुलीयवलयव्यजनानि अग्रहस्ते हस्ताग्रे साबभ्रात्तेन वस्त्रांतेन गूढौ
स्थगितौ कुचौ तयोः कुंकुमं तेन शोणो हारः तस्य भासा तथा नितंबे धृतया या परार्ध्या अमूल्या कांची तया च रेजे ॥६॥ तां निरीक्ष्य प्रीतः सन् स्मय
मानो हरिः आबभाषे कथंभूतां या लीलया धृततनोरवतीर्णस्य तस्य अनुरूपं रूपं यस्याः तां ॥ यथोक्तं श्रीपराशरेण ॥ देवत्वे देवदेहेयं मानुषत्वे च मा

पयः फेननिभे शुभ्रे पर्यंके कशिपूत्तमे ॥ उपतस्थे सुखासीनं जगतामीश्वरं पतिं ॥४॥ बालव्यजनमादाय रत्नदंडं सखी
करात् ॥ तेन वीजयती देवी उपासांचक्र ईश्वरं ॥५॥ सोपाच्युतं क्वणयती मणिनूपुराभ्यां रेजें गुलीयवलयव्यजनाग्रह
स्ता ॥ वस्त्रांतगूढकुचकुंकुमशोणहारभासा नितंबधृतया च परार्ध्यकांच्या ॥६॥ तां रूपिणीं श्रियमनन्यगतिं निरीक्ष्य
या लीलया धृततनोरनुरूपरूपा ॥ प्रीतः स्मयन्नलककुंडलनिष्ककंठवक्त्रोल्लसत्स्मितसुधां हरिराबभाषे ॥७॥ श्री
भगवानुवाच ॥ राजपुत्रीप्सिता भूपैर्लोकपालविभूतिभिः ॥ महानुभावैः श्रीमद्भी रूपौदार्यबलोर्जितैः ॥८॥ तान्प्रा
प्तानर्थिनो हित्वा चैद्यादीन् स्मरदुर्मदान् ॥ दत्ता भ्रात्रा स्वपित्रा च कस्मान्नो ववृषेऽसमान् ॥९॥ रामाय श्रीरामाय

लक्ष्मी ॥ विप्रलंभेहाऽनुरूपां विकरोत्येषा मनसान्तं मिति ॥ किंच अलकैः कुंडलाभ्यां निष्केन पदकेनालंकृतेन कंठेन च चतुर्दिक्षु शोभितं वक्त्रे
उल्लसंती स्मितसुधा यस्य तां ॥७॥ सर्वशरण्य लक्ष्मीपतेर्वशीकर्तुं मंदैत्याशये नाहैकादशभिः ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ राजपुत्रीति ॥ हे राजपुत्रि लोक
पालानामिव भूतिरैश्वर्यं येषां तैः ॥ तथा महानुभावैः प्रभावैः रूपादिभिरूर्जितैश्च सर्वैमीप्सितासि ॥८॥ तान्हित्वा नोस्मानस्मान् कस्मात् वृषे वृत

वतीत्वं ॥९॥

श्रीभा० १० उ० ३१

किंच प्रायशः राजभ्यो नरा संधादिभ्यो बिभ्यतो भयं प्राप्नुवंत: ॥ २२ ॥ अस्पष्टवर्त्मना मविज्ञाताचारणां ॥ अलोकपथमद्वीपारतं अपदवीमार्ग
मास्थिता अनुसृता ॥ २३ ॥ किंचविनिष्किंचनाः ॥ २४ ॥ आत्मसमं परस्परमनुरूपं जन्मैश्वर्याभ्यां सहिता आकृतिः रूपं जातिर्वा समवाय आकृतिः ॥ २५
नदीर्घा समीक्षा विचारो यस्याः तया ॥ २६ ॥ अथ इदानीमपि तर्हि किमित्यानीताहमिति चेदित्याशंक्याह ॥ चैद्येति ममममां हि द्विषंति ॥ २७ ॥ स्मयनु

राजभ्यो बिभ्यतः सुभ्रु समुद्रं शरणं गतान् ॥ बलवद्भिः कृतद्वेषान्प्रायस्त्यक्तनृपासनान् ॥ २२ ॥ अस्पष्टवर्त्मनां पुंसा
मलोकपथमीयुषां ॥ आस्थिताः पदवीं सुभ्रु प्रायः सीदंति योषितः ॥ २३ ॥ निष्किंचना वयं शश्वन्निष्किंचनजनप्रि
याः ॥ तस्मात्प्रायेण न ह्याढ्या मां भजंति सुमध्यमे ॥ २४ ॥ ययोरात्मसमं वित्तं जन्मैश्वर्याकृतिर्वयः ॥ तयोर्विवाहो मैत्री
च नोत्तमाधमयोः क्वचित् ॥ २५ ॥ वैदर्भि एतदविज्ञाय त्वयादीर्घसमीक्षया ॥ वृता वयं गुणैर्हीना भिक्षुभिः श्लाघिता मुधा
॥ २६ ॥ अथात्मनोनुरूपं वै भजस्व क्षत्रियर्षभं ॥ येन त्वमाशिषः सत्या इहामुत्र च लप्स्यसे ॥ २७ ॥ चैद्यसाल्वजरासंधदंत
वक्रादयो नृपाः ॥ मम द्विषंति वामोरु रुक्मी चापि तवाग्रजः ॥ २८ ॥ तेषां वीर्यमदांधानां दृप्तानां स्मयनुत्तये ॥ आनीता
सि मया भद्रे तेजोपहृतयेसतां ॥ २९ ॥ उदासीना वयं नित्यं न स्त्र्यपत्यार्थकामुकाः ॥ आत्मलब्ध्यास्महे पूर्णा गेहयोर्ज्योति
रक्रियाः ॥ ३० ॥ श्रीबादरायणिरुवाच ॥ एतावदुक्त्वा भगवानात्मानं वल्लभामिव ॥ मन्यमानामविश्लेषात्तद्दर्पघ्न उपारमत् ॥ ३१ ॥
इति त्रिलोकेशपतेस्तदात्मनः प्रियस्य देव्यश्रुतपूर्वमप्रियं ॥ आश्रुत्य भीता हृदि जातवेपथुश्चिंतां दुरंतां रुदती जगाम

त्तये गर्वापनयनाय स्त्रीणामतिडः सहमोदासीनं अकामत्वमाह ॥ उदासीना इति ॥ देहयोर्देहगेहयोः ॥ उदासीनाः ॥ अत एव ज्योतिरक्रियः
ज्योतिः प्रदीपादितद्वत्साक्षिमात्रतया क्रियारहिता आस्महे इति ॥ ३० ॥ अविश्लेषाद्धेतोः आत्मानं प्रियेत्येवार्थं इव शब्दः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

श्री
कृ

एम
३१

चिंतालक्षणमाह ॥ पदेति ॥ नखैररुणया श्रीः कांतिर्यस्य तेन सुजातेन सुकुमारेण पदा ॥ २२ ॥ सुदुःखमप्रियश्रवणं तद्भयं तया गाढशंकया शो
कः अनुतापः तैर्विनष्टा बुद्धिर्यस्याः ॥ श्लथंति पतंति वलयानि यस्मात्तस्माद्धस्तात् देहश्च पपात विक्लवा अवशा धीर्यस्याः तस्याः ॥ २३ ॥
हास्यस्य प्रौढिं गांभीर्यं चतुर्भुज इति ॥ उत्थापनालिंगनवक्त्रपरिमार्जनाद्यर्थं आविष्कृतचतुर्भुज इत्यर्थः ॥ सुहृद्य विबध्य अश्रुकले अश्रु

पदा सुजातेन नखारुणश्रिया भुवं लिखंत्यश्रुभिरंजनासितैः ॥ आसिंचती कुंकुमरूषितौ स्तनौ तस्थावधोमुख्यतिदुः
खरुद्धवाक् ॥ २२ ॥ तस्याः सुदुःखभयशोकविनष्टबुद्धेर्हस्ताच्छ्लथद्वलयतो व्यजनं पपात ॥ देहश्च विक्लवधियः सहसै
व मुह्यन्रंभेव वातविहता प्रविकीर्य केशान् ॥ २३ ॥ तद्दृष्ट्वा भगवान्कृष्णः प्रियायाः प्रेमबंधनं ॥ हास्यप्रौढिमजानंत्याः क
रुणः सोऽन्वकंपत ॥ २४ ॥ पर्यंकादवरुह्याशु तामुत्थाप्य चतुर्भुजः ॥ केशान्समुह्य तद्वक्त्रं प्रामृजत्पद्मपाणिना ॥ २५ ॥ प्रमृ
ज्याश्रुकले नेत्रे स्तनौ चोपहतौ शुचा ॥ आश्लिष्य बाहुना राजन्ननन्यविषयां सतीं ॥ २६ ॥ सांत्वयामास सांत्वज्ञः कृपया कृ
पणां प्रभुः ॥ हास्यप्रौढिभ्रमच्चित्तामतदर्हां सतां गतिः ॥ २७ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ मा मा वैदर्भ्यसूयेथा जाने त्वां मत्परायणां ॥
त्वद्वचः श्रोतुकामेन क्ष्वेल्याचरितमंगने ॥ २८ ॥ मुखं च प्रेमसंरंभस्फुरिताधरमीक्षितुं ॥ कटाक्षेपारुणापांगं सुंदरभ्रुकुटी
कटं

ते

भिः ॥ २६ ॥ सांत्वयामास अनुनीतवान् ॥ २७ ॥ मा मां त्वद्वचः किंतु वदिष्यसीति श्रोतुकामेन श्रोतुमिच्छता क्ष्वेल्या नर्मणा एवमाचरितमंगं व
र्तितः ॥ हे अंगने सुंदरि ॥ २८ ॥ प्रेमसंरंभेण प्रणयकोपेन स्फुरितः कंपितोऽधरो यस्मिन् तत् कटाक्षेन कटाक्षास्तेषां क्षेपेणारुणौ अपांगौ
यस्मिंस्तत् भ्रुवौ सुंदरे कुटिले भ्रुकुटीतटे यस्मिंस्तत् ॥ २९ ॥ ॥ राम राम श्री श्री श्री श्रीकृष्णायनमः परमाय ॥
ते

ननु कल्ह हे किंकोऽतकंत्स्त्वंवा अत आह ॥ अयं हीति ॥ नर्मैर्मर्मभिर्यामः कालः ॥ ३१ ॥ ३४ भावतस्त्वस्येऐश्वर्ययुक्तं कं त्वं सव्रीडहासेन रुचिरेण स्निग्धेनापांगेन वीक्षमाणा ॥ ३३ ॥ अस्मत्तो भयं उग्राश्रयणे प्रबलैः कलिः ॥ अराज्ञत्वमविज्ञाता लोकिके हावसादनं ॥ निष्किंचनत्वं तस्त्री तिरन्यानादृत्णीयता ॥ अनीत्वं निर्गुणत्वं हृद्याज्ञावाचभिस्त्वभिः ॥ औदासीन्यमकामत्वं स्वदोषाः षोडशास्मृताः अज्ञत्वाही वेदर्शितत्वे भेष्मपाराङ्गबहून्गुणान् ॥ शासनमोदितानूभेष्मीन्ययेधनृहुणस्तवैः ॥ श्रीभगवतः स्वनिंदापराणि यानि वचनानि तानि सर्वोत्कर्षपरत

अयं हि परमो लाभो गृहेषु गृहमेधिनां ॥ यन्नर्मैर्नीयते यामः प्रियया भीरुभामिनि ॥ ३१ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ सैवं भगवता राजन्वैदर्भी परिसांत्विता ॥ ज्ञात्वा तत्परिहासोक्तिं प्रियत्यागभयं जहौ ॥ ३२ ॥ बभाष ऋषभं पुंसां वीक्षंती भगवन्मुखं ॥ सव्रीडहासरुचिरस्निग्धापांगेन भारत ॥ ३३ ॥ रुक्मिण्युवाच ॥ नन्वेवमेतदरविंदविलोचनाह यद्वै भवान्भगवतः सदृशी विभूम्नः ॥ क्व स्वे महिम्न्यभिरतो भगवांस्त्र्यधीशः क्वाहं गुणप्रकृतिरज्ञगृहीतपादा ॥ ३४ ॥ ॥ राम राम ॥

यावद्यावद्ज्ञाणा प्रतिभाषते ॥ तत्र षडक्तं कस्मान्नो वरयेषे समानितितत्रासाम्यं सत्यमेवेत्याह ॥ नन्विति हे अरविंदविलोचन त्रयाणां ब्रह्मादीनामप्यधीशो नियंतावेक ॥ क्वचाहं गुणप्रकृतिस्त्रिगुणस्वभावा प्राकृता गुणमयी प्रकृतिर्वा ॥ नत्वत्मेवाधीश्वरी श्रीः सेवैकरूपास्यत्वादित्यत आह ॥ अज्ञैः सकामैर्गृहीतौ पादौ यस्याः सा ॥ ३४ ॥ राम राम श्री श्री श्री श्री श्री श्री राम राम ॥

यदुक्तं रागादिभ्यो बिभ्यतः स्वपदसमुद्रं शरणं गतानिति तत्राह सत्यमिति ॥ हे उरुक्रमेति भयाभावं दर्शयति ॥ गुणाः शब्दादयस्त एव राजानस्तेभ्य इति रा-
ज्ञानस्तेभ्यो भयादिवेति ॥ अंतः हृदये समुद्रे तद्वदगाधे विषयाकारैरपरिच्छिन्न इत्यर्थः ॥ शेते लिंगं लतया प्रकाशात उपलंभनमात्रश्चैतन्य-
घन आत्मा भवानिति ॥ बलवद्भिः हृतहेषानिति यदुक्तं तदपि सत्यमित्याह ॥ नित्यमिति ॥ कर्मेंद्रियगणैः ज्ञस्तिते बहिस्त्वैवैरिंद्रियगणैर्दे-
ष्यभिप्रायेण बहुवचनं ॥ ज्ञस्तितं इंद्रियगणो येषामिति वा तैस्त्वं नित्यं कृतविग्रहः तेषु तवाप्रतीतिः यदुक्तं त्यक्तो नृपासनानिति तद्व्याक्रमे

सत्यं भयादिव गुणेभ्य उरुक्रमांतः शेते समुद्र उपलंभनमात्र आत्मा ॥ नित्यं कदिंद्रियगणैः कृतविग्रहस्त्वं त्वत्सेवकैर्नृ-
पपदं विधुतं तमोंधं ॥ ३५ ॥ त्वत्पादपद्ममकरंदजुषां मुनीनां वर्त्मास्फुटं नृपशुभिर्ननु दुर्विभाव्यं यस्मादलौकिकमिवेहित-
मीश्वरस्य भूमंस्तवेहितमथो अनु ये भवंतं ॥ ३६ ॥ ॥ राम श्री रामाय नमः श्रीकृष्णाय नमः ॥ ॥

वेत्याह ॥ त्वत्सेवकैरिति ॥ त्वत्सेवकैरिति ॥ नृपाणां पदमासनं अंधं गाढं तम एव तत् अविवेकबहुलत्वात् त्वत्सेवकैरेव तत्त्यक्तं किंउत
वक्तव्यं ॥ त्वयात्यक्तमिति ॥ ३५ ॥ अस्फुटवर्त्मेनां तेषामलौकिकपथमीयुषामिति यदुक्तं तदपि तथैवेत्याह ॥ त्वत्पादेति ॥ नृपशुभिर्नराका-
रैः पशुभिः किं पुनर्वक्तव्यं तव वर्त्मास्फुटमिति ॥ किंच ॥ यस्माद्ये भवंतमनुवर्तंते तेषामपीहितमलौकिकमिव ॥ अथो किमु वक्तव्यं तवे-
श्वरस्येहितमलौकिकमित्यर्थः ॥ आस्थितः पदवीं सुभ्रु प्रायः सीदंति योषित इति ॥ अस्य परिहारं स्वस्पति ॥ यद्वाञ्छयेति पंचमश्लोके ॥ ३६

निष्किंचनावयंशश्वन्निष्किंचनजनप्रियाः॥तस्मात्प्रायेणनह्याढ्यामांभजंतिसुमध्यमेइतिश्लोकोक्तंदोषत्रयंपरिहरति निष्किंचनइतिद
रिद्रत्वाल्लक्षणंनिष्किंचनत्वंतवनघटतेइत्याह॥यस्मादिति॥अन्यतोबलिभुजःपूज्याअपिब्रह्मादयोयस्मैभगवतेबलिंहरंतितस्यसर्वे
श्वर्यस्यभवतोदरिद्रतानघटतेइत्यर्थः॥निष्किंचनजनप्रियइत्यत्रतत्पुरुषेणचबहुब्रीहिणावानिंदास्यादितिस्वयमपिउभयथास्तौति
प्रेष्ठोभवानिति॥तेनवित्तेकर्तृभूतेनयोनिष्क्रांतोवित्तानिष्किंचनाः॥विद्ययावृत्तःविद्याचरणः॥निष्क्रांतवित्तःनिष्किंचनःबलिभुजांलो

निष्किंचनोननुभवान्नयतोस्तिकिंचिद्यस्मैबलिंबलिभुजोपिहरंत्यजाद्याः॥नत्वाविदंत्यसुतृपोंतकमाढ्यतांधाःप्रेष्ठो
भवान्बलिभुजामपितेपितुभ्यं॥३४॥त्वंवैसमस्तपुरुषार्थमयःफलात्मायद्वांछयासुमतयोविसृजंतिकृत्स्नंतेषांवि
भोसमुचितोभवतःसमाजःपुंसःस्त्रियश्चरतयोःसुखदुःखिनोर्न॥३५॥ राम राम श्री राम रामं ॥

केश्वराणांब्रह्मादीनांत्वंप्रेष्ठःतेपितुभ्यंतवेति॥तस्मात्प्रायेणनैवाढ्यामांभजंतीत्यस्योत्तरंनत्वाविदंतीति॥आढ्यतयाअंधाःत्वामंतकं
नविदंतीतिअतस्तेअसुतृपःअसूनेवतर्पयंति॥नत्वांभजंतीत्यर्थः॥३४॥बलिभुजामपिभवान्प्रेष्ठइत्यत्रहेतुंवदन्॥ययोरेवसमंवित्तं
मित्यनेनोक्तमनौचित्यंपरिहरति॥त्वंवेति॥फलात्मापरमानंदरूपः॥एतस्यैवानंदस्यान्यानिभूतानिमात्रामुपजीवंतीतिश्रुतेः॥समाजः
सेव्यसेवकलक्षणःसंबंधः॥नतुपुंसः॥स्त्रियश्चमिथोरतयोः॥अतएवतत्कृतसुखदुःखिनोस्तदाकुलयोरित्यर्थः॥३५॥ राम रामं ॥

मिहृभिः आश्रिता स्तुथेत्यस्य परिहारमाह ॥ त्वमिति ॥ मिहृपदव्याख्यानं न्यस्तदंडं मुनिभिरिति मुधेत्यस्य परिहारः ॥ आत्मेति ॥ यदर्थं सर्वं प्रियं
तस्य ज्ञाता मात्मनः तव वर्णनं न हथेत्यर्थः ॥ किंच आत्मद इति ॥ वेदे श्रुतं तदविज्ञायत्वया दीर्घसमीक्षयेति ॥ स्वस्मिन्नुक्तं दोषद्वयं परिहरति
इतीति ॥ इति ज्ञात्वैव मे मया हृतोसीत्यज्ञानपरिहारः ॥ हित्वेति अदीर्घसमीक्षापरिहारः ॥ भवतो भ्रुवः सकाशाडदीरितो यः कालवेग

त्वं न्यस्तदंडमुनिभिर्गदितानुभाव आत्मात्मदश्च जगतामिति मे वृतोसि ॥ हित्वा भवद्भ्रुव उदीरितकालवेगाध्वस्ता
शिषोब्जभवनाकपतीन्कुतोन्ये ॥ ३९ ॥ जाड्यं वचस्तव गदाग्रज यस्तु भूयान्विद्राव्य शार्ङ्गनिनदेन जहर्थ सां त्वं ॥ सिंहो
यथा स्वबलिमीश पशून्स्वभागं तेभ्यो भयाद्यदुदधिं शरणं प्रपन्नः ॥ ४० ॥ ॥ रामाय श्रीकृष्णाय नमः ॥ ॥

गेन ध्वस्ता आशिषो येषां तान् ॥ ब्रह्मादीनपि विहाय कुतोन्ये वराका इत्यर्थः ॥ ३९ ॥ स्वाज्ञानं परिहृत्य पुरुषांतरगुणावर्णनप्रदीप्तको
पसंरंभेण तस्मिन्नेवाज्ञानमापादयति ॥ जाड्यमिति ॥ सिंहो यथा पशून्विद्राव्य स्वबलिं हरति तथा शार्ङ्गधनुर्निनादेनैव जरासंधा
दीन्विद्राव्य मां स्वभागार्हां यस्त्वं जहर्थ हृतवानसि तस्य तव रातेभ्यो भयादुदधिं प्रपन्न इति ॥ यद्वचो भाषणं तज्जाड्यं मां द्यंनघटते इत्य
र्थः ४० राम श्री रामायनमः श्री श्री श्री श्री श्री श्री श्री श्री श्री श्रीरामायनमः

यद्वान्यदस्य ष्टवर्त्मनामित्यादिना अर्थात्वां भजंतः सीदंतीति अवसादनं असावहत्वमुक्तं तदपि मंदमेवेत्याह यद्वांक्कयेति ॥ यस्तव भजन
वांक्कया अपशिवाम गाग्यो अपोत्तमाः ॥ अंगो वेनस्य पिता वेन्यः पृथुः ज्ञायंतो भारतः नाक्रोपोयथ्यातिर्गयस्वादिर्येषां ते ॥ यएते तव पद
वीमार्गमाश्रितास्ते किं सीदंति न सीदंत्येव अपितु त्वत्पदं प्राप्ता इत्यर्थः ॥ एवं चकोपावेशेनावसादनस्य परिहारादस्य ष्टवर्त्मनामित्येतदा

पा

यद्वांक्कया अपशिवामगाग्यो वैन्य ज्ञायंतनाक्रूघगादादय एकपत्यं ॥ राज्यं विसृज्य विविशुर्वसमं तु ज्ञात्वा सीदंति ते उ
पदवीय इहास्थिताः किं ॥ ४७ ॥ कान्यं अथेत्तत्तव पादसरोजगंधमाघ्राय सन्मुखरितं जनतापवर्गं ॥ लक्ष्म्यालयं त्ववि
गणय्य गुणालयस्य मर्त्यो सदोरुभयमर्थविविक्तदृष्टिः ॥ ४८ ॥ रामा राम श्री श्री राम राम ॥

नेतर्थे विहायात्रोत्कर्षः ॥ ४७ ॥ यच्चोक्तं मधार्मनोनुरूपमिति तत्राह श्लोकद्वयेन कान्यमिति ॥ गुणानामालयस्य तव पादसरोजगंधं ज
नतायाः अपवर्गो मोक्षस्तद्रूपं लक्ष्म्या आलयं तत्संबंधसज्जिमहद्भिर्मुखरितं वर्णितमाघ्राय लब्ध्वा विगणय्य मर्त्यो मनः णोधार्मिकासदाउ
रुभयं यस्मात मन्यं का ह्री अर्थयेतमेवेत अर्थविविक्तादृष्टिर्यस्याः सा ॥ गुणालयस्येत्यनेन गुणो ह्रीन इति यदुक्तं तदपास्तं ॥ ४८ ॥

अतस्त्वामेवाहमभजमित्याह ॥ तंत्वेति ॥ प्रार्थ्यते स्मादिति प्रार्थ्यः अगणां शरणां स्तुतिभिर्देवतिर्यगादिभिर्जन्मभिः प्रागंतरे त्वर्थवाद
वकुलकर्मअवगोभित्यर्थः ॥ कथंभूतस्य तव यस्त्वमहतस्य संसारस्य अपवर्गो नाशो यस्मात् स भजंतमुपयाति आत्मसात्करोति
तस्य तवांघ्रिरितिभीतस्य हि शरणमेवानुरूपं भजनयोग्य अतस्त्वामहमभजमित्यर्थः ॥ ७३ ॥ यच्चोक्तं राज्ञां बहवो गुणा राज्ञ ईश्वरी
क्षिताभूपैर्लोकपालविभूतिभिरित्यादिना तत्र सेर्ष्यं सशापमंगुलिभंगं चाहह्वामं ॥ तस्याः स्युरिति ॥ खरा इव केवलं भारवाहाः
गावो वलीवर्दा इव नित्यं मायापाशक्लिष्टाः श्वान इव अवमताः ॥ बिडाला इव कृपणा हिंसा श्वस्टत्या इव किंकराः नृपाः तस्याः दुर्भगायाः

तंत्वानुरूपमभजं जगतामधीशमात्मानमत्रचपरत्रचकामरूपं ॥ स्यान्मेतवांघ्रिररणं स्तुतिभिर्भ्रमंत्यायोवैभक्तं
तमुपयात्यनृतापवर्गः ॥ ७३ ॥ तस्याः स्युरच्युतनृपाभवतोपदिष्टाः स्त्रीणां गृहेषु खरगोश्वबिडालभृत्याः ॥ य
त्कर्णमूलमरिकर्षणनोपयायाद्युष्मत्कथामृडविरिंचसभासुगीता ॥ ७४ ॥ त्वक्श्मश्रुकेशनखरोमपिनद्धमंत
र्मांसास्थिरक्तकृमिविट्कफवातपित्तं ॥ जीवच्छवं भजति कांतमतिर्विमूढा या ते पादाब्जमकरंदमजिघ्रती स्त्री ॥ ७५
अस्त्वंबुजाक्षममतेचरणानुराग आत्मन्रतस्यमयिचानतिरिक्तदृष्टेः ॥ यर्ह्यस्यवृद्धयउपात्तरजोतिमात्रोमामीक्ष

पतयः स्युर्यस्याः कर्णपथं न प्राप्नुयात् त्वत्कथेति ॥ ७४ ॥ तथाहि ते पदाब्जमकरंदमजिघ्रती या स्त्री विमूढा स कांतोयमिति मतिर्यस्याः सा
कांतमतिः कामयंती जीवच्छवं भजति त्वगादिभिर्बहिः पिनद्धं अंतर्मांसादिमयमिति ॥ ७५ ॥ यदुक्तं उदासीना वयमिति तत्राह ॥ अस्त्वि
ति ॥ यद्यपि त्वं निरपेक्षस्तथापि मम ते चरणानुरागोस्तु मयि च मय्यपि न अतिरिक्ता अतिशयवती दृष्टिर्यस्य तस्य ते आत्मन् आत्म
न्येव रतस्य तर्हि तव तेन को नु लाभः त्वच्चरणानुराग एव महांल्लाभः किंच यर्हि अस्य विश्वस्य वृद्धये उपात्तरजः अतिमात्रोत्कं गं ये
न स तथाभूतः सन् मामीक्षसे ॥ अपांगैर्ह हर्षैतदेव नः परमानुकंपा अत्यनुग्रह इति ॥ ७६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

तदेवंतदुक्तंसर्वंप्रतिश्रुत्याख्यायप्रसन्नचित्तामंत्रमुपदिशंत्याहद्वाभ्यांनैवेति ॥ अथात्मनोनुरूपमित्यादितेवचः अलीकंमिथ्येतिनम
न्येयतोहेतोर्लौकिककन्याया एवकोपिचेद्रतिर्भवति ॥ यथाकाशिराजकन्यानांअंबांबिकांबालिकानांतिसृणांमध्येअंबायाएवशाल्वे
रतिर्जातातद्वदिति ॥ ४७ ॥ ऊढायाः परिणीतायाअपीतिउभयस्मात्तल्लोकद्वयात्च्युतोभ्रष्टइति ॥ ४८ ॥ प्रलंबिताउपहसितासिअन्वा
स्यअन्वाख्यातवती ॥ ४९ ॥ मयिएकांतभक्तायास्तेकामाःसंत्येव ॥ अकामायकामानिष्टत्नयेमोक्षपर्यवसायिनइत्यर्थः ॥ ५० ॥ अनुवादे

नैवालीकमहंमन्येवचस्तेमधुसूदन ॥ अंबायाइवहिप्रायःकन्यायाःस्याद्रतिःक्वचित् ॥ ४७ ॥ व्यूढायाश्चापि
पुंश्चल्यामनोभ्येतिनवंनवं ॥ बुधोसतींनबिभृयात्तांबिभ्रदुभयच्युतः ॥ ४८ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ साध्व्येतच्छ्रोतुका
मैस्त्वंराजपुत्रिप्रलंबिता ॥ मयोदितंयदन्वात्थसर्वंतत्सत्यमेवहि ॥ ४९ ॥ यान्यान्कामयसेकामान्मय्यकामायभा
मिनि ॥ संतिह्येकांतभक्तायास्तवकल्याणिनित्यदा ॥ ५० ॥ उपलब्धंपतिप्रेमपातिव्रत्यंचतेनघे ॥ यद्वाक्यैश्चाल्यमा
नायानधीर्मय्यपकर्षिता ॥ ५१ ॥ येमांभजंतिदांपत्येतपसाव्रतचर्यया ॥ कामात्मनोपवर्गेशंमोहितामममायया ॥
५२ ॥ मांप्राप्यमानिन्यपवर्गसंपदंवांछंतियेसंपदएवतत्पतिं ॥ तेमंदभाग्यानिरयेपियेनृणांमात्रात्मकत्वान्निरयःसुसं
गमः ॥ ५३ ॥

नवरान्वृदत्वातामभिनंदति ॥ उपलब्धमिति ॥ यद्यस्मात्त्वयिवर्तमानाधीर्नापकर्षितानान्यविषयाजाता ॥ ५१ ॥ एकांतभक्तिमभिनंदयता
मेवद्रढीकर्तुंसकामान्भक्तान्निंदति ॥ येमामिति ॥ दांपत्येदांपत्यउपभोगमयसुखार्थं ॥ ५२ ॥ मायामोहितत्वमेवोपपादयति ॥ मांप्राप्येति ॥ अप
वर्गाणांसंपदोयस्मिंस्तंमांप्राप्यप्रसाद्ययेकेवलंसंपदएवविषयान्वांछंतिनतुमांतत्पतिंतासांसंपदामहमेवपतिर्यस्तं ॥ तेवि
षयानिरयेपिअतिनिकृष्टयोनावपिस्युःतान्किंचतेषांमात्रात्मकत्वात्विषयात्मकत्वान्निरयःसुसंगमःशोभनसंगमएवस्यादतो
मंदभाग्याइत्यर्थः ॥ ५३ ॥

५८

तस्मात् हे स्वामिन् त्वया मयि भवमोचनी निष्कामा अनुवृत्तिः कृता दिष्ट्या एतत् नः भद्रं कथं भूता त्वं वल्लेः स्वडष्कराडराशिभोडः अभिप्रायाया अत्र तपव अंहोभराया यः प्राणान् अर्पणपरायालिकृति तु षोडवचनपरायाः स्त्रियः हृत तरामसौ अनुवृत्तिः स्वडष्करोति ॥ ५७ ॥ किंच संति निष्कामाः प्रेमैव मध्यनुवर्तमाना बाह्याः किंतु त्वया सह अंगीकापि न पश्यामीति तस्या भक्तिं बहुमानेनाभिनंदति ॥ मत्वा हरी मिति त्रिभिः ॥ उप आतः सत्याः कषायस्पर्शे ॥ ५५ ॥ प्रोद्वाहपर्वणि अनिरुद्धविवाहे ॥ अत्र गोष्ठ्यां द्यूतसभायां तस्य भ्रातृवधे तस्मिन्काले कालांतरे तत्

दिष्ट्या हे स्वयं सकलं मयि त्वया कृता अनुवृत्तिर्भवमोचनी वल्लेः ॥ स्वडष्करा सेवितरां डराशिभोग्य संभराया निष्कृतिं तु या स्त्रियः ॥ ५६ ॥ मत्वा हरी प्रणयिनीं गृहिणीं गृहेषु पश्यामि ता निनियया स्वविवाहकाले प्राप्तान् नृपान्विगण प्य रहो हरो मे पस्यापितो द्विज उपश्रुत सत्कथस्य ॥ ५५ ॥ भ्रातुर्विरूपकरणं युधि निर्जितस्य प्रोद्वाहपर्वणि च तद्वध मक्षगोष्ठ्यां ॥ दुःखं समुत्थमसहो स्मदयोगभीत्या नैवाब्रवीः किमपि तेन वयं जितास्ते ॥ ५७ ॥ हृतस्त्वयात्मलभने धर्मस्तु गोष्ठ्यां तत्र विश्वमत्रः पस्यापि तेमयि चिरायति शून्यमेतत् ॥ मत्वा जिहासमिदमंगममनन्ययोग्यं यत्तिष्ठ ततत्वयि वयं प्रति

दक्षसमागतः ॥ पुनः पुनः समुत्थं दुःखं अस्माभिरयोगो वियोगस्तस्माद्भीत्या असहः सोढवती असि अनेनैव अनिरुद्धविवाहानंतर मपि ज्ञातव्यं ॥ ५८ ॥ किंच हृतइति ॥ आत्मलभने मत्वा स्वयं मयि चिरायति प्रभाविनि विवाहे आगंतव्यमिति हृते सति समये कथंचि दपाद्वति सति पतिहि ॥ अंगं मत्वा इदमनन्ययोग्यमंगं जिहासेत्यपेक्षमिष्का मित्यस्यामीत्यवहृतः पस्यापि तः तथाह कक्षे त्वया यहो उजासस्तलभेयभवत्स्मादं जह्यामसत्सु व्रतकृशा तज्जन्मभिः स्यादिति ॥ यद्वा अजिहास इति छेदः त्यक्तामिके इत्यर्थः ॥ तत्वक मेत्वष्येवतिष्ठेत ननतो जाति कर्तुंशक्यमित्यर्थः ॥ किंतु त्वां पतिके वलं नंदयामो हर्षयाम इति ॥ ५९ ॥ राम श्री राम श्री रामाय ॥

सौरतसंल्लापैः स्मरतंत्रनर्मगोष्टीभिः ॥५९॥ इति श्रीभागवते दशमस्कंधे षष्टितमोध्यायः ॥६०॥ एकषष्टितमे शौरेः पुत्रपौत्रादिसंततिः
अनिरुद्धविवाहे च रुक्मिणो रामतो वधः ॥ अष्टाधिकशतद्वयषोडशसहस्रस्त्रीषु दश दश सुतान् ॥ कोटिशः पुत्रपौत्रादीन् हरिर्दारैरयोजयत ॥ तदे
तद्वक्तुमाह ॥ एकैकशः इति ॥ कृष्णस्य अबला भार्याः सर्वा आत्मनियाः संपदा तस्या पितुः सकाशात अनवमान् ॥१॥ प्रेष्ठं न्यमंसत अच्यु

श्रीशुक उवाच ॥ एवं सौरतसंलापैर्भगवान्जगदीश्वरः ॥ स्वरतो रमया रेमे नरलोकं विडंबयन् ॥५९॥ तथान्यासामपि
विभुर्गृहेषु गृहवानिव ॥ आस्थितो गृहमेधीयान् धर्मान्लोकगुरुर्हरिः ॥६०॥ इति श्रीदशमस्कंधे एकषष्टी विवाहेषु
ष्टितमोध्यायः ॥६०॥ श्रीशुक उवाच ॥ ॐ एकैकशस्ताः कृष्णस्य पुत्रान् दश दशाबलाः ॥ अजीजनन्ननवमान्पितुः सर्वा
त्मसंपदा ॥१॥ गृहादनपगं वीक्ष्य राजपुत्र्योच्युतं स्थितं ॥ प्रेष्ठं न्यमंसत स्वं स्वं न तत्तत्त्वविदः स्त्रियः ॥२॥ चार्वब्जकोशव
दनायतबाहुनेत्रसप्रेमहासरसवीक्षितवल्गुजल्पैः ॥ संमोहिता भगवतो न मनो विजेतुं स्वैर्विभ्रमैः समशकन्वनिता
विभूम्नः ॥३॥

तस्य प्रियतमं प्रत्येकं स्वं स्वं मेनिरे न तु तस्य तत्त्वं आत्मारामत्वं विदंति ता आत्मारामत्वं न हि हृदयेन ॥ चार्विति ॥ चार्वब्जकोशवद्वदनं
च आयतानि बाहुनेत्राणि च सप्रेमहासरसेन वीक्षितानि वल्गुजल्पाश्च भगवतो एतैः स्वैः स्वैरनेकैर्विभ्रमैस्तस्य मनो विजेतुं हर्तुं वे
न समशकन् न शक्ता बभूवुः ॥ विभूम्नः परिपूर्णस्य ॥३॥ राम श्री राम श्री रामा य नमः श्रीपरमेश्वराय ॥

तासां विभ्रमान्वर्णयन्नेतद्धिशिनोति ॥ स्मायेति ॥ स्मायः सहसितं तद्युक्तः अवलोकलवः कटाक्षलेशस्तेन दर्शितः सूचितः भावोभिप्रा
यः तेन मनोहारि मनोहरणशीलं यद्भ्रूमंडलं तेन प्रहिताः प्रस्थापिताः सौरतास्सुरतसंबंधाः तेषु शोंडैः प्रगल्भैः रंगस्य बाणैः शरैः व्याप्यः
करणैः कामशास्त्रप्रसिद्धैर्यस्यैंद्रियं मनो विमथितं क्षोभयितुं षोडशसहस्रमपि पत्न्यो न शेकुरिति ॥ ५ ॥ अनुरागेण हासो कलो
कनस्य नवसंगमस्य लालसा यद्वेंद्रः तस्य चातो प्राद्यायस्य विभ्रमकंदपस्य तं भेजुः अनुरागहासावलोकनवसंगमलालसाद्यं भेजुः तस्य

स्मायावलोकलवदर्शितभावहारिभ्रूमंडलप्रहितसौरतमंत्रशौंडैः ॥ पत्न्यस्तु षोडशसहस्रमनंगबाणैर्य
स्येंद्रियं विमथितुं करणैर्न शेकुः ॥ ७ ॥ इत्थं रमापतिमवाप्य पतिं स्त्रियस्ता ब्रह्मादयोपि न विदुः पदवीं यदीयां ॥ भेजु
र्मुदाविरतमेधितयानुरागहासावलोकनवसंगमलालसाद्यं ॥ ५ ॥ प्रत्युद्गमासनवरार्हणपादशौचतांबूल
विश्रमणवीजनगंधमाल्यैः ॥ केशप्रसाधशयनस्नपनोपहार्यैर्दासीशता अपि विभोर्विदधुः स्म दास्यं ॥ ६ ॥ तासां
या दशपुत्राणां कृष्णस्त्रीणां पुरोदिताः ॥ अष्टौ महिष्यस्तत्पुत्रान् प्रद्युम्नादीन् गृणामि ते ॥ ७ ॥ चारुदेष्णः सुदेष्णश्च
चारुदेहश्च वीर्यवान् ॥ सुचारुश्चारुगुप्तश्च भद्रचारुस्तथापरः ॥ ५ ॥ चारुचंद्रो विचारुश्च चारुश्च दशमो हरेः ॥ प्र
द्युम्नप्रमुखा जाता रुक्मिण्यां नावमाः पितुः ॥ ९ ॥ भानुः सुभानुः स्वर्भानुः प्रभानुर्भानुमांस्तथा ॥ चंद्रभानुर्बृहद्भानु
रतिभानुस्तथाष्टमः ॥ १० ॥ श्रीभानुः सत्यभानुश्च सत्यभामात्मजा दश ॥ ११ श्री श्री रामकृष्णायनमः ॥

मनो विजेतुं न शेकुरिति वा ॥ ५ ॥ किंच प्रत्युद्गमादिभिर्विभोस्तस्य दास्यं नित्यं विदधुरिति ॥ प्रोद्भावे पि नवसंगमाद्यभिधानं अगतस्पृहत्वे
नौत्सुक्येन च तथा प्रतीतेः ॥ तेषामेव श्लोकानां प्रसक्तावांतरे पुनः पुत्रान् तिरोति सौंदर्यान ॥ ६ ॥ प्रासंगिकमुक्त्वा प्रकृतमाह ॥ तासामिति
स्वाष्टपत्नीनां तासां मध्ये अष्टौ महिष्यो याः प्राग्युक्ताः तत्पुत्रानिति ॥ ७।५।९ ।१०।११ ॥ राम राम राम राम राम ॥

१२ ॥ श्रीमानिति वसोः कुंतेर्वा विशेषणं ॥ १३ ॥ भद्रो नाम एकलः एकः सोमकोऽवरः कनीयानिति एते कालिंद्याः सुता इति ॥ १४ ॥ माद्र्याः लक्ष्मणायाः ॥ १५ ॥ क्षुधिर्दशम एते मित्रविंदात्मजाः ॥ १६ ॥ संग्रामजित्प्रमुखाः सत्यकांता भद्रायाः सुताः षोडशानामपि सैव ॥ १७ । १८ । १९ ॥ एते

सांबाः सुमित्रः पुरुजिच्छतजिच्च सहस्रजित् ॥ विजयश्चित्रकेतुश्च वसुमान्द्रविडः क्रतुः ॥ जांबवत्याः सुता एते सांबाद्याः पितृसंमताः ॥ १२ ॥ वीरश्चंद्रोऽश्वसेनश्च चित्रगुर्वेगवान्वृषः ॥ आमः शंकुर्वसुः श्रीमान्कुंतिर्नाग्निजितेः सुताः ॥ १३ ॥ श्रुतः कविर्वृषो वीरः सुबाहुर्भद्र एकलः ॥ शांतिर्दर्शः पौर्णमासः कालिंद्याः सोमकोऽवरः ॥ १४ ॥ प्रघोषो गात्रवान्सिंहो बलः प्रबल ऊर्ध्वगः ॥ माद्र्याः पुत्रा महाशक्तिः सह ओजोऽपराजितः ॥ १५ ॥ वृको हर्षोऽनिलो गृध्रो वर्धनोऽन्नाद एव च ॥ महांसः पवनो वह्निर्मित्रविंदात्मजाः क्षुधिः ॥ १६ ॥ संग्रामजिद्बृहत्सेनः शूरः प्रहरणोऽरिजित् ॥ जयः सुभद्रो भद्राया वाम आयुश्च सत्यकः ॥ १७ ॥ दीप्तिमांस्ताम्रतप्ताद्या रोहिण्यास्तनया हरेः ॥ १८ ॥ प्रद्युम्नाच्चानिरुद्धोऽभूद्रुक्मवत्यां महाबलः ॥ पुत्र्यां तु रुक्मिणो राजन्नाम्ना भोजकटे पुरे ॥ १९ ॥ एतेषां पुत्रपौत्राश्च बभूवुः कोटिशो नृप ॥ मातरः कृष्णजातीनां सहस्राणि च षोडश ॥ २० ॥ राजोवाच ॥ कथं रुक्म्यरिपुत्राय प्रादाद्दुहितरं युधि ॥ कृष्णेन परिभूतस्तं हंतुं रंध्रं प्रतीक्षते ॥ २१ ॥ एतदाख्याहि भगवन्द्विषोर्वैवाहिकं मिथः ॥ २२ ॥ राम राम श्री श्री श्रीराम ॥

षां चेति अन्येषामपि कृष्णपुत्राणां शतसंख्यत्वे पुत्राः पौत्राश्च कोटिशो बभूवुः ततो हेतुत्वेन श्रीकृष्णपत्नीनां बाहुल्यमनुस्मारयति ॥ मातरः कृष्णजातानामिति वंशहेतुनाधिका इत्यर्थः ॥ २० ॥ यः कृष्णं हंतुं रंध्रं प्रतीक्षते स कथं प्रादादिति ॥ २१ ॥ वैवाहिकं विवाहनिमित्तं ॥ २२

रुक्मिणोभिप्रायंकथंजानीमइतिचेदत्तआह ॥ अनागतमिति ॥ अतींद्रियंदस्मदादींद्रियागोचरं ॥ विप्रकृष्टंदूरस्थंव्यवहितंतुआच्छादितं ॥ २३ ॥ यद्यपिश्रीकृष्णावमानितः ॥ तथापिवैरमनुस्मरन्नपिव्यतरद्दत्तवान्तदन्वमोदतेत्यर्थः ॥ २४ ॥ ततोनंतरंस्वयंवरेरुक्मवत्यावृतःसन्

५

अनागतमतीतंचवर्तमानमतींद्रियं ॥ विप्रकृष्टंव्यवहितंसम्यक्पश्यंतियोगिनः ॥ २३ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ यद्यप्यनुस्मरन्वैरंरुक्मीकृष्णावमानितः ॥ व्यतरद्भागिनेयायसुतांकुर्वन्स्वसुःप्रियं ॥ २४ ॥ वृतःस्वयंवरेसाक्षादनंगोंगयुतस्तया ॥ राज्ञःसमेतान्निर्जित्यजहारैकरथोयुधि ॥ २५ ॥ रुक्मिण्यास्तनयांराजन्कृतवर्मसुतोबलीउपयेमेविशालाक्षींकन्यांचारुमतींकिल ॥ २६ ॥ दौहित्रायानिरुद्धायपौत्रींरुक्म्याददद्धरेः ॥ रोचनांबद्धवैरोपिस्वसुःप्रियचिकीर्षया ॥ २७ ॥ जानन्नधर्मंतद्यौनंस्नेहपाशानुबंधनः ॥ २८ ॥ तस्मिन्नभ्युदयेराजन्रुक्मिणीरामकेशवौ ॥ पुरंभोजकटंजग्मुःसांबप्रद्युम्नकादयः ॥ २९ ॥ तस्मिन्निवृत्तउद्वाहेकालिंगप्रमुखानृपाः ॥ दृप्तास्तेरुक्मिणंप्रोचुर्बलमक्षैर्विनिर्जय ॥ ३० ॥ अनक्षज्ञोह्ययंराजन्नपितद्व्यसनंमहत् ॥ इत्युक्तोबलमाहूयतेनाक्षैरुक्म्यदीव्यत ॥ ३१ ॥ शतंसहस्रमयुतंरामस्तत्राददेपणं ॥ तंतुरुक्म्यजयत्तत्रकालिंगःप्राहसद्बलं ॥ ३२ ॥ दंतान्संदर्शयन्नुच्चैर्नामृष्यत्तद्धलायुधः ॥ ३३ ॥

राज्ञोनिर्जित्यजहारेति ॥ २५ ॥ सर्वासामेवैकाकन्यातत्सर्वविवाहोपलक्षणार्थंउपेष्टकन्याविवाहमाह ॥ रुक्मिण्याइति ॥ २६ ॥ २७ यौनंविवाहः तद्यौनमधर्मंजानन्निति ॥ २८ ॥ द्विषदन्नंनभोक्तव्यंद्विषंतंनैवभोजयेदित्यादिलोकविरोधात् ॥ अस्वर्ग्यंलोकविद्विष्टंहितमप्याचरेन्नहि इतिधर्मात्वेत्यर्थः ॥ लोकविरुद्धाचरणफलंवक्तुमाह ॥ तस्मिन्निति ॥ २९ ॥ ३० अदीव्यताक्रीडत ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

निष्काणां लक्षं ग्लहं पणं कृतवान् कैतवं कपटं ३४ न्यर्बुधं दशकोटीः ग्लहं सोक्षितो राम आददे ३५ छलमाश्रितो रुक्मी मया जितमि

रु कमी

ततो लक्षं रुक्म्यगृह्णाद्ग्लहं तत्राजयद्बलः ।३४। जितवानहमित्याह रुक्मी कैतवमाश्रितः ।३४। मन्युना क्षोभितः श्रीमान् समुद्र इव पर्वणि । जात्यारुणाक्षोतिरुषा न्यर्बुधं ग्लहमाददे ।३५। तं चापि जितवान् रामो धर्मेण छलमाश्रितः । रुक्मी जितं मयात्रेमे वदंतु प्राश्निका इति ।३६। तदाब्रवीन्नभोवाणी बलेनैव जितो ग्लहः । धर्मतो वचनेनैव रुक्मी वदति वै मृषा ।३७। तमनादृत्य वैदर्भो दुष्टराजन्यचोदितः । संकर्षणं परिहसन् बभाषे कालचोदितः ।३८। नैवाक्षकोविदा यूयं गोपाला वनगोचराः । अक्षैर्दीव्यंति राजानो बाणैश्च न भवादृशाः ।३९। रुक्मिणैवमधिक्षिप्तो राजभिश्चोपहासितः । क्रुद्धः परिघमुद्यम्य जघ्ने तं नृपसंसदि ।४०। कलिंगराजं तरसा गृहीत्वा दशमे पदे । दंतानपातयत्क्रुद्धो योहसद्विवृतैर्द्विजैः ।४१। अन्ये निर्भिन्नबाहूरुशिरसो रुधिरोक्षिताः । राजानो दुद्रुवुर्भीता बलेन परिघार्दिताः ।४२। निहते रुक्मिणि स्याले नाब्रवीत्साध्वसाधु वा । रुक्मिणीबलयो राजन् स्नेहभंगभयाद्धरिः ।४३। ततोनिरुद्धं सह सूर्यया वरं रथं समारोप्य ययुः कुशस्थलीं । रामादयो भोजकदाशार्हाः सिद्धाखिलार्था मधुसूदनाश्रयाः ।४४। इति श्रीदश
मस्कंधे एकषष्टितमोध्यायः ६१

यो

त्याह ३६।३७।३८।३९। नृपसंसदि नृपसभायां ४०।४१।४२।४३। सूर्यया न वोढया सिद्धा अखिलार्था अभ्युदयाः शत्रुवधादयो येषां ते ४४ इति दश
मस्कंधे एकषष्टितमोध्यायः ६१

हिमुकश्च स्थितमेवोक्तमनिरुद्धस्य रोधनं ॥ कन्यया रममाणस्य बाणेन बद्धबाहुना ॥ अनिरुद्धो बद्धो हे न्यस्मिन्बाणयादव संयुगे ॥ श्री
हरस्तः ॥ श्रीहरं जित्वा बाणबाहुन्नपाश्छिनत ॥ २ ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ पुराधिपं पुरपालकं ॥ ५ ॥ ६ ॥ कामं मृदयतीति कामम्रदः स चासौ

श्रीराजोवाच ॥ ॐ बाणस्यतनयामूषामुपयेमे यदूत्तमः ॥ तत्र युद्धमभूद्घोरं हरिशंकरयोर्महत् ॥ एतत्सर्वं म
हायोगिन्समाख्यातुं त्वमर्हसि ॥ १ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ बाणः पुत्रशतज्येष्ठो बलेरासीन्महात्मनः ॥ येन वामनरू
पाय हरये दायि मेदिनी ॥ २ ॥ तस्यौरसः सुतो बाणः शिवभक्तिरतः सदा ॥ मान्यो वदान्यो धीमांश्च सत्यसंधो दृढव्रतः
॥ ३ ॥ शोणिताख्ये पुरे रम्ये स राज्यमकरोत्पुरा ॥ तस्य शंभोः प्रसादेन किंकरा इव तेऽमराः ॥ सहस्रबाहुर्वाद्येन तांड
वेऽतोषयन्मृडं ॥ ४ ॥ भगवान्सर्वभूतेशः शरण्यो भक्तवत्सलः ॥ वरेण च्छंदयामास स तं वव्रे पुराधिपं ॥ ५ ॥ स एकदा
ह गिरिशं पार्श्वस्थं वीर्यदुर्मदः ॥ किरीटेनार्कवर्णेन संस्पृशंस्तत्पदांबुजं ॥ ६ ॥ नमस्ये त्वां महादेव लोकानां गुरुमी
श्वरं ॥ पुंसामपूर्णकामानां कामपूरामरांघ्रिपं ॥ ७ ॥ दोःसहस्रं त्वया दत्तं परं भाराय मेऽभवत् ॥ त्रिलोक्यां प्रतियोद्धारं
न लभे त्वदृते समं ॥ ८ ॥ कंडूत्या निभृतैर्दोर्भिर्युयुत्सुर्दिग्गजानहं ॥ आद्यायां चूर्णयन्नद्रीन्भीतास्तेऽपि प्रदुद्रुवुः ॥ ९ ॥ ए
तच्छ्रुत्वा भगवान्क्रुद्धः केतुस्ते भज्यते यदा ॥ त्वद्दर्पघ्नं भवेन्मूढ संयुगं मत्समेन ते ॥ १० ॥ इत्युक्तः कुमतिर्हृष्टः स्व
गृहं प्राविशन्नृप ॥ प्रतीक्षन्गिरिशादेशं स्ववीर्यनाशनं कुधीः ॥ ११ ॥ तस्योषा नाम दुहिता स्वप्ने प्राद्युम्निना रतिं कन्या
लभत कांतेन प्रागदृष्टश्रुतेन सा ॥ १२ ॥ सा तत्र तमपश्यंती क्वासि कांतेति वादिनी ॥ सखीनां मध्य उत्तस्थौ विह्वला
व्रीडिता भृशं ॥ १३ ॥ बाणस्य मंत्री कुंभांडश्चित्रलेखा च तत्सुता ॥ सख्यपृच्छत्सखीमूषां कौतूहलसमन्विता ॥ १४ ॥

वमरांघ्रिपः कल्पतरुस्तं ॥ ७ ॥ कंडूत्या अनिभृतैः अभीतैर्दोर्भिः अद्रीन्चूर्णयन् आद्यायां आगतः ॥ ९ ॥ ११ ॥ स्ववीर्यस्य नाशनं नाशकं केतोर्भंगं स
प्रतीक्षमाणः ॥ ११ ॥ श्रीमहेशादिष्टसंग्रामस्य पुरं गमाह तस्योषेति ॥ प्राद्युम्निनानिरुद्धेन तत्रापि स्वप्ने ॥ १२ ॥ तं कांतमपश्यंती सा

श्रीभा० ८३ ६२

हस्तग्राहं भर्तारं १६।१७।१८।१९। त्वया दृष्टः एषां मध्ये को वा भवेदिति देवादीन् यथावत् पटे लिखत् २० प्रद्युम्नं लिखितं वीक्ष्य अङ्गुत्तेय
मिति लज्जिता २१।२२।२३। शोणितपुरं नीत्वा २४ दुष्प्रेक्ष्ये पुंसि प्रसितुमशक्ये २५ सर्वपरार्ध्यैः स्रक्तल्पैः सर्वगन्धादिभिः शुश्रूषणं

कं त्वं मृगयसे सुभ्रु कीदृशस्ते मनोरथः । हस्तग्राहं न तेऽद्यापि राजपुत्र्युपलक्षये ॥ १६ ॥ ऊषोवाच ॥ दृष्टः कश्चिन्नरः स्व
प्ने श्यामः कमललोचनः । पीतवासा बृहद्बाहुर्योषितां हृदयंगमः ॥ १७ ॥ तमहं मृगये कान्तं पाययित्वाधरं मधु ॥
क्वापि यातः स्पृहयतीं क्षिप्त्वा मां वृजिनार्णवे ॥ १८ ॥ चित्रलेखोवाच ॥ व्यसनं तेऽपकर्षामि त्रिलोक्यां यदि भाव्यते ॥ तमानेष्ये व
रं यस्ते मनोहर्ता तमादिश ॥ १९ ॥ शुक उवाच ॥ इत्युक्त्वा देवगंधर्वसिद्धचारणपन्नगान् ॥ दैत्यान्विद्याधरान्यक्षान्मनुजांश्च यथा
लिखत् ॥ २० ॥ मनुजेषु च सा वृष्णीन्शूरमानकदुंदुभिं ॥ व्यलिखद्रामकृष्णौ च प्रद्युम्नं वीक्ष्य लज्जिता ॥ २१ ॥ अनिरुद्धं विलिखितं
वीक्ष्योषावाङ्मुखी ह्रिया । सोऽसावसाविति प्राह स्मयमाना महीपते ॥ २२ ॥ चित्रलेखा तमाज्ञाय पौत्रं कृष्णस्य योगिनी ॥ ययौ
विहायसा राजन्द्वारकां कृष्णपालितां ॥ २३ ॥ तत्र सुप्तं सुपर्यंके प्राद्युम्निं योगमास्थिता ॥ गृहीत्वा शोणितपुरं सख्यै प्रिय
मदर्शयत् ॥ २४ ॥ सा च तं सुंदरवरं विलोक्य मुदितानना ॥ दुष्प्रेक्ष्ये स्वगृहे पुंभी रेमे प्राद्युम्निना समं ॥ २५ ॥ परार्ध्यवासःस्रग्गं
धधूपदीपासनादिभिः ॥ पानभोजनभक्ष्यैश्च वाक्यैः शुश्रूषयार्चितः ॥ २६ ॥ गूढः कन्यापुरे शश्वत्प्रवृद्धस्नेहया तया ॥ ना
हर्गणान्स बुबुधे ऊषयापहृतेंद्रियः ॥ २७ ॥ तां तथा यदुवीरेण भुज्यमानां हतव्रतां ॥ हेतुभिर्लक्षयांचक्रुराप्रीतां दुरव
च्छदैः ॥ २८ ॥ भटा आवेदयांचक्रू राजंस्ते दुहितुर्वयं ॥ विचेष्टितं लक्षयामः कन्यायाः कुलदूषणं ॥ २९ ॥ राम रा ॥

पूर्वकमर्चितः सन् २६ ऊषयापहृतेंद्रियो ह्यर्गणान्न दिनसहस्रान्न बुबुधे । २७ आप्रीतामतिहृष्टां दुरवच्छदैः कादयितुमशक्यैः २८
विचेष्टितं विरुद्धाचरणं २९ राम राम राम श्री राम श्री कृष्ण राम राम राम राम राम ॥

राम ६२

६

अनपायिभिः अपायः अपसरणं प्रमादो वा तद्रहितैः पाठांतरे दुष्प्रेक्ष्या सावीयस्याः तस्याः पुंभिर्दूषणं कृतं वितिन विद्महे न जानीमहे इति २९।३० कामस्यात्मनो देहाज्जातं ॥३१॥ अभिनृम्णया सर्वमंगलया तस्या अंगसंगेन स्तनकुंकुमं यस्यां तां स्रजं बाह्वोर्मध्ये वह

अनपायिभिरस्माभिर्गुप्तायाः स्वगृहे प्रभो ॥ कन्याया दूषणं पुंभिर्दुष्प्रेक्ष्याया न विद्महे ॥२९॥ ततः प्रव्यथितो बाणो दुहितुः श्रुतदूषणः ॥ त्वरितः कन्यकागारं प्राप्तोद्राक्षीद्यदूद्वहं ॥३०॥ कामात्मजं तं भुवनैकसुंदरं श्यामं पिशंगांबरमंबुजेक्षणं ॥ बृहद्भुजं कुंडलकुंतलत्विषा स्मितावलोकेन च मंडिताननं ॥३१॥ दीव्यंतमक्षैः प्रिययाभिनृम्णया तदंगसंगस्तनकुंकुमस्रजं ॥ बाह्वोर्दधानं मधुमल्लिकाश्रितां तस्याग्र आसीनमवेक्ष्य विस्मितः ॥३२॥ स तं प्रविष्टं वृतमाततायिभिर्भटैरनीकैरवलोक्य माधवः ॥ उद्यम्य मौर्वं परिघं व्यवस्थितो यथांतको दंडधरो जिघांसया ॥३३॥ जिघृक्षया तान्परितः प्रसर्पतः शुनो यथा शूकरयूथपोहनत् ॥ ते हन्यमाना भवनाद्विनिर्गता निर्भिन्नमूर्धोरुभुजाः प्रदुद्रुवुः ॥३४॥ तं नागपाशैर्बलिनंदनो बली घ्नंतं स्वसैन्यं कुपितो बबंध ह ॥ ऊषा भृशं शोकविषादविह्वला बद्धं निशम्याश्रुकलाक्ष्यरोदीत् ॥३५॥
इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कंधे अनिरुद्धबंधो नाम द्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥ श्री श्री राम राम ॥

मिदधानं मधुमल्लिका वसंतसंभवा मल्लिका तदाश्रितां तस्याग्र इति आर्षः संधिः तस्या अग्रे इत्यर्थः ॥३२॥ आततायिभिरुद्यतशस्त्रैः माधवो निरुद्धः मौर्वं कृष्णलोहविशेषः तन्निर्मितं ॥३३।३४॥ शोकविषादाभ्यां विह्वला अश्रवश्च अश्रूणां कला बिंदवो ययोस्ते अक्षिणी यस्याः सा ॥३५॥ इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कंधटीकायां द्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥ श्री रामाय नमः श्रीकृष्णाय नमः

श्रीभा
६३
५

त्रिभुवनमुपहितमेवायुधमुपयादवसंगरे॥ सुतिर्ध्वरेणरौद्रेणबाणबाहुभिदोहवे॥२॥१२ कर्मबंधनाद्रादिकं च १ रामकृष्णानुवर्तिन इति तो पुरतो नि
र्गता इत्यर्थः २ सर्वतोदिशमित्यस्योत्तरेणान्वयः ४ भज्यमानानि पुरोद्यानादीनि इति द्वंद्वैकवद्भावः॥ अट्टालाः प्राकारादुपरितनास्तु

श्रीशुक उवाच॥ अपश्यतां चानिरुद्धं तद्बंधूनां च भारत॥ चत्वारो वार्षिका मासा व्यतीयुरनुशोचतां॥१॥ नारदात्तदुपाक
र्ण्य वार्तां बद्धस्य कर्म च॥ प्रययुः शोणितपुरं वृष्णयः कृष्णदेवताः॥२॥ प्रद्युम्नो युयुधानश्च गदः सांबोथ सारणः॥ नं
दोपनंदभद्राद्या रामकृष्णानुवर्तिनः॥३॥ अक्षौहिणीभिर्द्वादशभिः समेताः सर्वतोदिशं॥ रुरुधुर्बाणनगरं समंतात्सा
त्वतर्षभाः॥४॥ भज्यमानपुरोद्यानप्राकाराट्टालगोपुरं॥ प्रेक्ष्यमाणो रुषाविष्टस्तुल्यसैन्योभिनिर्ययौ॥५॥ बाणार्थे भग
वान्रुद्रः ससुतः प्रमथैर्वृतः॥ आरुह्य नंदिवृषभं युयुधे रामकृष्णयोः॥६॥ आसीत्सुतुमुलं युद्धमद्भुतं रोमहर्षणं॥ कृष्ण
शंकरयो राजन्प्रद्युम्नगुहयोरपि॥७॥ कुंभांडकूपकर्णाभ्यां बलेन सह संयुगः॥ सांबस्य बाणपुत्रेण बाणेन सह सा
त्यकेः॥८॥ ब्रह्मादयः सुराधीशा मुनयः सिद्धचारणाः॥ गंधर्वाप्सरसो यक्षा विमानैर्द्रष्टुमागमन्॥९॥ शंकरानुचराञ्छौ
रिर्भूतप्रमथगुह्यकान्॥ डाकिनीर्यातुधानांश्च वेतालान्सविनायकान्॥१०॥ प्रेतमातृपिशाचांश्च कूष्मांडान्ब्रह्मरा
शरैः
क्षसान्॥ द्रावयामास तीक्ष्णाग्रैः शार्ङ्गधनुश्च्युतैः॥११॥ पृथग्विधानि प्रायुंक्त पिनाक्यस्त्राणि शार्ङ्गिणे॥ प्रत्यस्त्रैः श
मयामास शार्ङ्गपाणिरविस्मितः॥१२॥ ब्रह्मास्त्रस्य च ब्रह्मास्त्रं वायव्यस्य च पार्वतं॥ आग्नेयस्य च पार्जन्यं नैजं पाशु
पतस्य च॥१३॥

तरस्थानानि अभिनिर्ययौ बाणः॥५॥ सुतः स्कंदः तत्सहितः प्रमथैर्गणैः॥ रामकृष्णाभ्यां युयुधे॥६।७।८।९।१०।११।१२॥
प्रत्यस्त्राण्येवाह ब्रह्मास्त्रस्येति॥ नैजं नारायणास्त्रं॥१३॥॥ श्री श्री राम राम राम राम श्रीकृष्ण॥

राम
५

१४ ॥ शिविनामवरेण वाहनेन ॥ १५ ॥ तयोरनीकानि हतौ नाथौ येषां तानि १६।१७।१८।१९।२०। अनिरीक्ष्यं तिर्यक् अभ्रु वाबभ्रुवेति ॥ २१ ॥ ज्वर
स्तयोस्तु मभ्यधावदिति ॥ २२ ॥ नारायणः श्रीतज्वरमसृजत् ॥ २३ ॥ माहेश्वरः समाक्रंदत् श्युध्ये ॥ २४ ॥ आत्मानं परमशक्तिमंतं मन्यमानः
श्रीकृष्णं तापयितुं प्रवृत्तः स्वयमेव क्लान्तः सन्नंतं परमेश्वरं ज्ञात्वा स्तुवन्नमस्करोति ॥ नमामीति ॥ त्वां अनंतशक्तिं नमामि अतः परे

मोहयित्वा तु गिरिशं जृंभणास्त्रेण जृंभितं ॥ बाणस्य तत्तनां शौरिर्जघानासिगदेषुभिः ॥ १४ ॥ स्कंदः प्रद्युम्नबाणौ
घैरर्द्यमानः समंततः ॥ असृग्विमुंचन्गात्रेभ्यः शिखिनापक्रमद्रणात् ॥ १५ ॥ कुंभांडः कूपकर्णश्च पेततुर्मुसलार्दि
तौ ॥ दुद्रुवुस्तदनीकानि हतनाथानि सर्वतः ॥ १६ ॥ विशीर्यमाणं स्वबलं दृष्ट्वा बाणोऽत्यमर्षणः ॥ कृष्णमभ्यद्रवत्संख्ये
रथी हित्वैव सात्यकिं ॥ १७ ॥ धनूंष्याकृष्य युगपद्बाणः पंचशतानि वै ॥ एकैकस्मिञ्छरौ द्वौ द्वौ संदधे रणदुर्मदः ॥ १८ ॥ ता
नि चिच्छेद भगवान्धनूंषि युगपद्धरिः ॥ सारथिं रथमश्वांश्च हत्वा शंखमपूरयत् ॥ १९ ॥ तन्माता कोटरा नाम नग्ना मुक्त
शिरोरुहा ॥ पुरोवतस्थे कृष्णस्य पुत्रप्राणरिरक्षया ॥ २० ॥ ततस्तिर्यङ्मुखो नग्नामनिरीक्षन्गदाग्रजः ॥ बाणश्च ताव
द्विरथः छिन्नधन्वाविशत्पुरं ॥ २१ ॥ विद्राविते भूतगणे ज्वरस्तु त्रिशिरास्त्रिपात् ॥ अभ्यधावत दाशार्हं दहन्निव दिशो
दश ॥ २२ ॥ अथ नारायणो देवस्तं दृष्ट्वा व्यसृजज्ज्वरं ॥ माहेश्वरो वैष्णवश्च युयुधाते ज्वरावुभौ ॥ २३ ॥ माहेश्वरः समाक्रंद
न्वैष्णवेन बलार्दितः ॥ अलब्ध्वाभयमन्यत्र भीतो माहेश्वरो ज्वरः ॥ २४ ॥ शरणार्थी हृषीकेशं तुष्टाव प्रयतांजलिः ॥ २५ ॥
ज्वर उवाच ॥ नमामि त्वानंतशक्तिं परेशं सर्वात्मानं केवलं ज्ञप्तिरूपं ॥ विश्वोत्पत्तिस्थानसंरोधहेतुं यत्तद्ब्रह्म ब्रह्मलिंगं प्र

शांतं ब्रह्मादीनामीशं तत्र हेतुः सर्वात्मानं सर्वस्यात्मानं चेतयितारं तत्र हेतुः केवलं शुद्धं ज्ञप्तिमात्रं चैतन्यघनं तदेवं सर्वं चेतयितृत्वेन परमेश्वर
त्वमुक्तं ॥ किंच ॥ विश्वस्य सृष्ट्यादिहेतुत्वादपीत्याह ॥ विश्वोत्पत्तीति ॥ नन्वेवंभूतं ब्रह्म स्वप्रसिद्धं नाहमिति तत्राह ॥ यत्तद्ब्रह्मेति यद्ब्रह्म तदेव त्वमित्य
र्थः किंच तद्ब्रह्मेति तत्राह ब्रह्मलिंगं ब्रह्मणा वेदेन लिंग्यते द्योत्यते इति तत्र हेतुः प्रशांतं सर्वविक्रियारहितत्वात्साक्षा

किंच यावन्मात्रविशेषं वस्तु तत्र वयं प्रभवामः त्वयि तु सर्वविशेषाधारे तेन न कस्यापि प्रभुत्वं किं तु त्वमेव सर्वप्रभुरिति तत्त्रिमात्रत्वं विहृत एव भूलो
ति ॥ काल इति कालः क्षोभकः कर्म निमित्तं तदेव फलाभिव्यक्त्याभिमुखं दैवं स्वभावः तत्संस्कारो जीवस्तद्वान् ॥ द्रव्यं भूतसूक्ष्माणि क्षेत्रं शरीरं
प्राणः सूत्रं आत्मा अहंकारो विकारः ॥ एकादशेंद्रियाणि महाभूतानि चेति षोडशकस्तत्संघातो देहः एतस्य च बीजरोहवत्प्रवाहः
रोहो अंकुरः देहाद्बीजरूपं कर्म ततो अंकुररूपो देहः ॥ ततः पुनरेवमिति प्रवाहः एषा त्वन्माया तस्या निरोधः अपोह्य यस्मिन् तं त्वां निषेधाव
धिभूतं प्रपद्ये भजे इति ॥ ११ ॥ नन्वेवं कीर्तनं यस्य मे कथमेवंभूतत्वं तत्राह ॥ नानाभावैरिति ॥ सर्वोपाधिविनिर्मुक्त एव त्वं यथा लील

कालो दैवं कर्म जीवः स्वभावो द्रव्यं क्षेत्रं प्राण आत्मा विकारः तत्संघातो बीजरोहप्रवाहस्त्वन्मायैषा तन्निषेधं प्रपद्ये
११ ॥ नानाभावैर्लीलयैवोपपन्नैर्देवान्साधून्लोकसेतून्बिभर्षि ॥ हंस्युन्मार्गान्हिंसया वर्तमानाञ्जन्मैतत्ते भारहारा
य भूमेः ॥ १२ ॥ तप्तोऽहं ते तेजसा दुःसहेन शीतोग्रेणात्युल्बणेन ज्वरेण तावत्तापो देहिनां तेंऽघ्रिमूलं नो सेवेरन्यावदी
शानुबद्धाः ॥ १३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ रामाय ॥

यास्वीकृतैर्मत्स्याद्यवतारैर्देवान्बिभर्षि पालयसि तदर्थं लोकसेतून्वर्णाश्रमधर्मांश्च तदर्थं तदनुष्ठातॄन्साधूंश्च तदर्थं त्वं जन्मा
णीकृदेवादीन्हंसि संहरसि ॥ एवमेतदपि तव जन्म भूमेर्भारहरणाय लीलावतारो येन कस्यापि त्वं तनय इत्यर्थः ॥ १२ ॥ अतो ज्ञानत
स्त्वदभिभवप्रष्टं मातंग्नरलेत्याशयेनाह ॥ तप्तोहमिति ॥ ते तेजसा त्वत्स्पष्टेन ज्वरेण शीतोग्रेण शीतज्वरेण परसंतापकस्य युक्त
एव संताप इति वेदत आह ॥ तावदिति ॥ सेवायां प्रवृत्ता नानामनुचितमिति भावः ॥ १३ ॥ राम श्री कृ ष्णा य नमः ॥

हे त्रिशिरः व्येतु अपयातु मदाज्ञापालकः सन् त्वं विचर ॥ कामावज्ञातमाह ॥ य इति नौ आवयोरिमं संवादं यः स्मरेत् तस्य त्वत्तो न भयं भवेत
त्वया भयं नोत्पादनीयमित्यर्थः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ भक्तरक्षार्थं श्रीरुद्रो भगवन्तं स्तौति ॥ त्वं हीति ॥ अयमर्थः त्वामज्ञात्वा अयं युध्यते इति व
चिन्तयत त्वं वाङ्मये ब्रह्मणि अपि सृष्टं ब्रह्म अभिधाविषयत्वात् ॥ कुतः परं ज्योतिः ज्योतिषामपि प्रकाशकत्वात् अविषय इत्यर्थः ॥ कथं तर्हि
प्रतीतिरत आह ॥ यमिति ॥ अमलात्मना स्वतः प्रकाशते इत्यर्थः ॥ आत्मा तावन्निर्गुणस्य तव ज्ञाने लीलया धिष्ठित त्वया यो विराड्वि

श्रीभगवानुवाच ॥ त्रिशिरस्ते प्रसन्नोऽहं व्येतु ते भीर्ज्वरान्वयं ॥ यो नौ स्मरति संवादं तस्य त्वन्न भवेद्भयं ॥ ३० ॥ इत्युक्तोऽच्युत
मानम्य गतो माहेश्वरो ज्वरः ॥ बाणस्तु रथमारूढः प्रागाद्योत्स्यन् जनार्दनं ॥ ३१ ॥ ततो बाहुसहस्रेण नानायुधधरो हरः
मुमोच परमक्रुद्धो बाणांश्चक्रायुधे नृप ॥ ३२ ॥ तस्यास्यतोऽस्त्राण्यसकृच्चक्रेण क्षुरनेमिना ॥ चिच्छेद भगवान्बाहून् शाखा
इव वनस्पतेः ॥ ३३ ॥ बाहुषु छिद्यमानेषु बाणस्य भगवान्भवः ॥ भक्तानुकम्प्युपव्रज्य चक्रायुधमभाषत ॥ ३४ ॥ श्रीरुद्र उवा
च ॥ त्वं हि ब्रह्म परं ज्योतिर्गूढं ब्रह्मणि वाङ्मये ॥ यं पश्यन्त्यमलात्मान आकाशमिव केवलं ॥ ३५ ॥ नाभिर्नभोऽग्निर्मुखमम्बु रे
तो द्यौः शीर्षमाशाः श्रुतिरङ्घ्रिरुर्वी ॥ चन्द्रो मनो यस्य दृगर्क आत्मा अहं समुद्रो जठरं भुजेन्द्रः ॥ ३६ ॥ राम श्रीराम ॥ ॥

ग्रहः ॥ सोऽपि न ज्ञायते इत्यर्थः ॥ ३५ ॥ उडुम्बरफलान्तर्वर्तिमशकैरिव उडुम्बरफलमित्याशयेन विराड्रूपेण स्तौति द्वाभ्यां ॥ नाभिरिति ॥ यस्य नभ
आदयो नाभ्याद्यवयवाः स भवान् लोककल्पः प्रसीद इत्युत्तरेणान्वयः ॥ नभो यस्य नाभिः अग्निर्मुखं अम्बु रेतः द्यौः शीर्षं आशा दिशः श्रुतिः श्रव
णेन्द्रियं उर्वी अङ्घ्रिः ॥ चन्द्रो मनः ॥ अर्को दृक् ॥ अहं श्रीशिव आत्मा अहंकारः समुद्रो जठरं इन्द्रः भुजा बाहुः इन्द्रादयो लोकपाला बाहव इत्यर्थः ॥ ३६

ञ्मैषधयो रोमाणि यस्य हृद्धातुरेतिः स्पष्टतार्था ॥ अंबुवाहाः केशाः विरिंचो धिषणा बुद्धिः प्रजापतिर्विसर्गो मेढ्रं धर्मो हृदयं लोकैः कल्प्यते अव
कल्प्यते इति लोककल्पः ॥ २६ ॥ ननु प्रादेशिकशरीरस्य नेत्थं नभो नाभित्वादीनि इत्यत आह ॥ तवेति ॥ हे अकुंठधामन् अप्रच्युतस्वरूप भवाय
अभ्युदयाय न केवलमेतावत् ॥ किंतु अस्मदनुग्रहार्थमपीत्याह ॥ वयं चेति ॥ सर्वे लोकपालाः त्वया पालिताः सप्तापि भुवनानि पालया
मइति ॥ २७ ॥ ननु यदि भावयितारोऽप्येवं विभाव्यानि भुवनानि संति ॥ तर्हि कथमुक्तं त्वं हि ब्रह्मेति ॥ नहि ब्रह्मत्वे मम सजातीय विजाती

रोमाणि यस्यौषधयोंऽबुवाहाः केशा विरिंचो धिषणा विसर्गः ॥ प्रजापतिर्हृदयं यस्य धर्मः स वै भवान्पुरुषो लोककल्पः
२६ ॥ तवावतारोऽयमकुंठधामन्धर्मस्य गुप्त्यै जगतो भवाय ॥ वयं च सर्वे भवतानुभाविता विभावयामो भुवनानि सप्त ॥ २७
त्वमेक आद्यः पुरुषो द्वितीयस्तुर्यः स्वदृग्हेतुरहेतुरीशः ॥ प्रतीयसेथापि यथाविकारं स्वमायया सर्वगुणप्रसिद्ध्यै ॥ २८

यभेदः संभवतीत्यत आह ॥ त्वमिति ॥ एकः सजातीयरहितः कुतः आद्यः पुरुषः पुरुषाणामवस्थात्रयवतामाद्यः प्रकृतिस्थः पुरुषः
कुतस्तुरीयः शुद्ध इत्यर्थः तदपि कुतः स्वदृक् स्वप्रकाशज्ञानरूपः ॥ शुद्धादेव हि उपाधियोगाज्जीवा जायंते ॥ यथाग्नेः क्षुद्रा विस्फुलि
गा व्युच्चरंत्येवमेवास्मादात्मनः सर्वे एवात्मानो व्युच्चरंतीति श्रुतेः ॥ अतः सजातीयभेदरहितः किंचाद्वितीयः विजातीयरहितोपि
कुतः हेतुः सर्वस्य तथा स्वयं हेतुरहेतुश्चेति कथं तर्हि प्रतिशरीरं जीवभेदः प्रतीयते अत आह ॥ प्रतीयसे इति सर्वगुणप्रसिद्ध्यै सर्ववि
षयप्रकाशनाय ॥ २८ ॥ राम श्रीकृष्णायनमः रामायनमः श्रीरामायनमः परमहंसायनमः ॥ श्रीवासुदेवायनमः

तर्हि किमहमेव संसारी त्वं च्युतेन हि न हि स दृष्टांतमाह ॥ यथैवेति ॥ हे ब्रह्मन् स्वच्छायया मेघलक्षणया परदृष्ट्याच्छादितः पिहितोपि
सूर्यः ॥ छायां मेघं च रूपाणि च स्वसंबंधं तरितान् घटादीनपि संचकास्ति प्रकाशयति एवं गुणेनाहंकारेण स्वकार्येण जीवावरकेण तद्व
शापिहितोपि गुणान्सत्वादीनुपाधीन् ॥ गुणिनश्च उपहितान् जीवांश्च काशयति आत्मप्रदीपाः स्वप्रकाशः अतः सर्वसाक्षित्वात्त्वं न
संसार इत्यर्थः ॥ ७० ॥ किंच मायाश्रयस्यापि त्वन्मोहयतः तव कुतः संसृतिरित्याशयेनाह ॥ यन्मायेति ॥ उत्रादिषु प्रसक्ता वृजिनार्णवेऽः

यथैव सूर्योऽपिहितः स्वच्छायया छायां च रूपाणि च संचकास्ति ॥ एवं गुणेनापिहितो गुणांस्त्वमात्मप्रदीपो गुणि-
नश्च भूमन् ॥ ७० ॥ यन्मायया मोहितधियः पुत्रदारगृहादिषु ॥ उन्मज्जंति निमज्जंति प्रसक्ता वृजिनार्णवे ॥ ७१ ॥ देवदत्तमि-
मं लब्ध्वा नृलोकमजितेंद्रियः ॥ यो नाद्रियेत त्वत्पादौ स शोच्यो ह्यात्मवंचकः ॥ ७२ ॥ यस्त्वां विसृजते मर्त्य आत्मा-
नं प्रियमीश्वरं ॥ विपर्ययेंद्रियार्थार्थं विषमत्त्यमृतं त्यजन् ॥ ७३ ॥ अहं ब्रह्माथ विबुधा मुनयश्चामलाशयाः सर्वा-
त्मना प्रपन्नास्त्वामात्मानं प्रेष्ठमीश्वरं ॥ ७४ ॥ राम राम श्रीकृष्णाय राम जप राम श्री राम

त्वं संसारे उन्मज्जंति देवादियोनिषु निमज्जंति स्थावरादिषु ॥ तदुक्तं वायवीये ॥ विपर्ययश्च भवति ब्रह्मत्वस्थावरत्वयोरिति ॥ ७१ ॥ एवं श्री-
वेश्वरत्वमवस्थानिरूप्येदानीमभजतो निंदति द्वाभ्यां ॥ देवेति ॥ देवेन त्वया कर्माध्यक्षेण दत्तं नृदेहमिमं लब्ध्वापीति ॥ ७२ ॥ शोच्यत्वे हेतुः
यस्त्वामिति ॥ विपर्यया विपरीता अनात्मा अप्रिया अनीश्वरा ये इंद्रियार्थाः ॥ पुत्रादयस्तदर्थं ॥ ७३ ॥ अहमन्ये च शुद्धमनसः त्वामेव भक्ता
इत्याह ॥ अहमिति ७४ ॥ राम ॥ श्री ॥ राम ॥ श्री ॥ राम ॥ श्री ॥ राम ॥

भगवतो भजनीयत्वे हेतुत्वेन त्वं देवं तत्र द्वाभ्यां प्रार्थयते । समत्वे हेतुः प्रशांतमिति । असेव्यत्वमाह सुहृत्त्वे बुद्धिप्रवर्तकत्वात् आत्मा च सर्वात्मकत्वा
त् । एवं भूतं दैवमीश्वरं त्वां । न चान्यो भजनीयोस्तीत्याह अनन्यमेकं समानासमानजातीयरहितं तत्कुतः जगतामात्मनां च केतं निकेतमधि
ष्ठानं ॥४५॥ स्वयं भक्तिं गमयत्य स्वभक्तस्याभीष्टमाशास्ते अयमिति दैत्यपतौ प्रह्लादे ॥४६॥ व्यवसितसंकल्पः ॥४७॥ वैरोचनिर्बलिः अवध्य

८२

त्वां जगत्स्थित्युदयांतहेतुं समं प्रशांतं सुहृदात्मदैवं । अनन्यमेकं जगदात्मकेतं भवापवर्गाय भजाम देवं ॥४५॥ अ
यं ममेष्टो दयितोनुवर्ती मयाभयं दत्तममुष्य देव । संपद्यतां तद्भवतः प्रसादो यथा हि ते दैत्यपतौ प्रसादः ॥४६॥ श्रीभगवा
नुवाच ॥ यदात्थ भगवंस्त्वं नः करवाम प्रियं तव ॥ भवतो यद्व्यवसितं तन्मे साध्वनुमोदितं ॥४७॥ अवध्योयं ममाप्येष वैरोच
निसुतोसुरः ॥ प्रह्लादाय वरो दत्तो न वध्यो मे तवान्वयः ॥४८॥ दर्पोपशमनायास्य प्रवृक्णा बाहवो मया ॥ सूदितं च बलं भू
रि यच्च भारायितं भुवः ॥४९॥ चत्वारोस्य भुजाः शिष्टा भविष्यत्यजरामरः ॥ पार्षदमुख्यो भवतो न कुतश्चिद्भयोसुरः ॥५०॥
इति लब्ध्वाभयः कृष्णं प्रणम्य शिरसासुरः ॥ प्राद्युम्निं रथमारोप्य सवध्वा समुपानयत् ॥५१॥ अक्षौहिण्या परिवृतं सुवा
सः समलंकृतं ॥ सपत्नीकं पुरस्कृत्य ययौ रुद्रानुमोदितः ॥५२॥ स्वां राजधानीं समलंकृतां ध्वजैः सतोरणैरुक्षितमार्गचत्व
रां ॥ विविशे शंखानकदुंदुभिस्वनैरभ्युद्यतः पौरसुहृद्द्विजातिभिः ॥५३॥ य एवं कृष्णविजयं शंकरेण च संयुगं ॥ संस्मरे
त्प्रातरुत्थाय न तस्य स्यात्पराजयः ॥५४॥ इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कंधे त्रिषष्टितमोध्यायः ॥६३॥ राम राम ॥

ता

स्तावत् ॥ किंच प्रह्लादायेति ॥ अन्वयो वंश्यः ॥४८॥ तर्हि किमित्येवं कृतं तत्राह दर्पोपशमनायेति ॥४९॥ अजरामरा इति चत्वार इति ॥५०॥ सुहृद्बांधवया
रुद्रानुमोदित इति ॥५१॥ तदभिप्रेत्य तस्यैव बाणमभ्यागतस्यैकत्वात् तपोवादिभिरभ्युद्यतः अभिमुखमागत्य सत्कृतः ॥५२।५३।५४॥ इति दशमे त्रिषष्टितमोध्यायः ॥

अनिरुद्धानयनं

चतुःषष्टितमे कृष्णो नृगं शापादमोचयत् ॥ ब्रह्मस्वहारिदोषोस्य राज्ञो द्रष्टा न शिक्षयत् ॥ विस्मृतिर्भाग्यभोगादिमदोन्नद्धमनो रमाः ॥ अत्र शा
सघहन्कृष्णो नृगोद्धारप्रसंगतः ॥१॥ पिपासिताः तृषिताः जलं विचिन्वंतः सत्वं जीवितं च ॥२॥ कृकिलासं वीक्ष्य ॥३॥ चर्ममयैः पाशैः तांतवैस्तं
तुमयैश्च ॥४॥

श्रीशुक उवाच ॥ एकदोपवनं राजन्जग्मुर्यदुकुमारकाः ॥ विहर्तुं सांबप्रद्युम्नचारुभानुगदादयः ॥१॥ क्रीडित्वा सुचिरं तत्र
विचिन्वंतः पिपासिताः ॥ जलं निरुदके कूपे ददृशुः सत्वमद्भुतं ॥२॥ कृकिलासं गिरिनिभं वीक्ष्य विस्मितचेतसः ॥ तस्य
चोद्धरणे यत्नं चक्रुस्ते कृपयान्विताः ॥३॥ चर्मजैस्तांतवैः पाशैर्बद्धा पतितमर्भकाः ॥ नाशक्नुवन्समुद्धर्तुं कृष्णायाच
ख्युरुत्सुकाः ॥४॥ तत्रागत्यारविंदाक्षो भगवान्विश्वभावनः ॥ वीक्ष्योज्जहार वामेन तं करेण सलीलया ॥५॥ स उत्तमश्लो
ककराभिमृष्टो विहाय सद्यः कृकिलासरूपं ॥ संतप्तचामीकरचारुवर्णः स्वर्ग्यद्भुतालंकरणांबरस्रक ॥६॥ पप्रच्छ वि
द्वानपि तन्निदानं जनेषु विख्यापयितुं मुकुंदः ॥ कस्त्वं महाभाग वरेण्यरूपो देवोत्तमं त्वां गणयामि नूनं ॥७॥ दशामिमां वा
कतमेन कर्मणा संप्रापितोस्यतदर्हः सुभद्र ॥ आत्मानमाख्याहि विवित्सतां नो यन्मन्यसे नः क्षममत्र वक्तुं ॥८॥ श्रीशु
क उवाच इति स्म राजा संपृष्टः कृष्णेनानंतमूर्तिना ॥ माधवं प्रणिपत्याह किरीटेनार्कवर्चसा ॥९॥ नृग उवाच नृगो नाम न
रेंद्रोहमिक्ष्वाकुतनयः प्रभो ॥ दानिष्वाख्यायमानेषु यदि ते कर्णमस्पृशं ॥१०॥ श्री श्री राम श्री राम ॥

संतप्तं तप्तं यच्चामीकरं तद्वच्चारुर्वर्णो यस्य सः ॥ अद्भुता अलंकारांबरस्रजो यस्य सः स्वर्गी देवो बभूवेति ॥६॥ यत्र यदि त्वं संयोग्यं ॥७॥८॥ यदि ते
कर्णमस्पृशमिति ॥ अस्मदेह वचनं यदि वेदाः प्रमाणमस्त्विति वक्तृकर्णपथं नूनं प्राप्तः स्यामित्यर्थः ॥१०॥ रामाय कृष्णाय नमो नमः ॥ ॥

श्रीभा
द० उ०
७७

किंचकिंत्विति सर्वेषांभूतानामात्मनोबुद्धेःसाक्षिणस्तेअविदितंकिंतुनकिंचित ॥११।१२॥ १३॥ अतव्रतेभ्यःसत्याचारेभ्यःतपसाश्रुतासः व्याषितास्थतेब्रह्माणिविदान्याअत्युदाराः ॥ अध्यापनशीलास्थतेसंतस्थतेभ्यः ॥१४॥ पूर्तंवापीकूपादिचरितंकृतं ॥१५॥ एवंवर्तमानस्यमम संकटंकिंचिदापन्नंशृणुवित्याह ॥ कस्यचिदिति ॥ द्विजमुख्यस्यप्रतिग्रहनिष्टस्यसंपृक्तामिलिता ॥ अविदुषाब्राह्मणस्येयमितिजानता

किंनुतेविदितंनाथसर्वभूतात्मसाक्षिणः ॥ कालेनाव्याहतदृशोवक्ष्येथापितवाज्ञया ॥११॥ यावंत्यःसिकताभूमेर्यावंत्योदिवितारकाः ॥ यावंत्योवर्षधाराश्चतावतीरददंस्मगाः ॥१२॥ पयस्विनीस्तरुणीःशीलरूपगुणोपपन्नाःकपिलाहेमशृंगीः ॥ न्यायार्जितारौप्यखुराःसवत्सादुकूलमालाभरणादादावहं ॥१३॥ स्वलंकृतेभ्योगुणशीलवद्भ्यःसीदत्कुटुंबेभ्यऋतव्रतेभ्यः ॥ तपःश्रुतब्रह्मवदान्यसद्भ्यःप्रादांयुवभ्योद्विजपुंगवेभ्यः ॥१४॥ गोभूहिरण्यायतनाश्वहस्तिनःकन्याःसदासीस्तिलरौप्यशय्याः ॥ वासांसिरत्नानिपरिच्छदान्रथानिष्टंचयज्ञैश्चरितंचपूर्तं ॥१५॥ कस्यचिद्द्विजमुख्यस्यभ्रष्टागौर्ममगोधने ॥ संपृक्ताविदुषासाचमयादत्ताद्विजातये ॥१६॥ तांनीयमानांतत्स्वामीदृष्ट्वोवाचममेतितं ॥ ममेतिप्रतिग्राह्याहनृगोमेदत्तवानिति ॥१७॥ विप्रौविवदमानौमामूचतुःस्वार्थसाधकौ ॥ भवान्दातापहर्तेतितच्छ्रुत्वामेभवद्भ्रमः ॥१८॥ अनुनीतावुभौविप्रौधर्मकृच्छ्रगतेनवै ॥ गवांलक्षंप्रकृष्टानांदास्याम्येषाप्रदीयतां ॥१९॥ भवंतावनुगृह्णीतांकिंकरस्याविजानतः ॥ समुद्धरतंमांकृच्छ्रात्पतंतंनिरयेशुचौ ॥२०॥ नाहंप्रतीच्छेवैराजन्नित्युक्त्वास्वाम्यपाक्रमत् ॥ नान्यद्गवाम

१६॥ १७॥ प्रतिग्राहिणोक्तं दात्रेति ॥ स्वामिनोक्तं अपहर्तेति ॥ अभवद्भ्रमःव्याकुलोभवमित्यर्थः ॥१८॥ तदाउभावपिप्रत्येकमनुनीतौप्रार्थितौ कथंतदाह ॥ गवामितिसार्धेन ॥१९।२०॥ अपरःप्रतिग्राहीइडाग्रहः यल्लब्धंत्वयोक्तमन्यदपिगवामयुतंयदितदपीमांविहायनेच्छामीइत्यु क्त्वागांत्यक्त्वाययावित्यर्थः ॥२१॥

राम
७७

एतस्मिन्नंतर इति ॥ इतः सर्वपापाभावान्नेतुं मम सामर्थ्यं इति भावः ॥ २२ ॥ उताहो इत्येकं पदं अथवा सर्वं शुभमिति नांतमिति यमस्य यमस्य स्वस्य
वा वाक्यं पदं पश्यामि ॥ २३ ॥ हे देव यम सर्वमशुभं भुंक्ते इति मयोक्ते स यमः पतेति प्राह ॥ २४ ॥ उर्ध्वं देन श्रीकृष्णसंगेन विस्मितः सन् आत्मनो
भाग्यमभिनंदति ॥ सत्वमिति ॥ हे विभो सत्वं ममाक्षिपथः लोचनगोचरः सन् कथं साक्षात्वं स्पष्टोसीति भावः ॥ किमत्राश्चर्यं तदाह परः

एतस्मिन्नंतरे याम्यैर्हृतै नीतोयमक्षयं ॥ यमेन दृष्टस्तत्राहं देवदेव जगत्पते ॥ २२ ॥ सर्वं त्वमशुभं भुंक्ष्व उताहो स्वपते शुभं
नांतं दानस्य धर्मस्य पश्ये लोकस्य भास्वतः ॥ २३ ॥ सर्वदेवाशुभं भुंक्ष्व इति प्राह पतेति सः ॥ तावद्द्रष्टस्समात्मानं कृकि
लासं पतंतं विभो ॥ २४ ॥ ब्रह्मण्यस्य वदान्यस्य तव दासस्य केशव ॥ स्मृतिर्नाद्यापि विध्वस्ता भवत्संदर्शनार्थिनः ॥ २५ ॥ स
त्वं कथं मम विभोक्षिपथः परात्मा योगीश्वरैः श्रुतिदृशामलहृद्विभाव्यः ॥ साक्षादधोक्षज उरुव्यसनांधबुद्धेः स्यान्
मेनुदृश्य इह यस्य भवापवर्गः ॥ २६ ॥ देवदेव जगन्नाथ गोविंद पुरुषोत्तम ॥ नारायण हृषीकेश पुण्यश्लोकाच्युताव्य
य ॥ २७ ॥ अनुजानीहि मां कृष्ण यातं देवगतिं विभो ॥ यत्र क्वापि सतश्चेतो भूयान्मे त्वत्पदास्पदं ॥ २८ ॥ श्रीकृष्णाय

आत्मा अत एव योगीश्वरैरपि दृशा उपनिषच्चक्षुषा अमले हृदि विभाव्यः ॥ श्रितोयतोधोक्षजः ॥ अक्षजमैंद्रियकज्ञानं तदधः अर्वा
गेव यस्मात् ॥ यस्येह भवापवर्गो भवेत्तस्य भवानुदृश्यः स्यात् ॥ उरुव्यसनेन कृकिलासत्वभवदुःखेनांधबुद्धेस्तु मम एतच्चित्रमित्य
र्थः ॥ २६ ॥ उद्रिक्तभक्तिबद्धधा संबोधयन्ननुज्ञां प्रार्थयति ॥ अन्विति ॥ अनुजानीहि इति देवलोके वर्तमानस्यात्मनो मनसा सन्निधिं प्रार्थय
ते ॥ यत्र क्वापीति ॥ त्वत्पदमास्पदं विषयो यस्य तथाभूतं भूयादिति ॥ २८ ॥ रामे श्री श्री रामा यश्री कृष्णायनमोनमः

यास्य त्वमसि ॥ नम इति ॥ सर्वभावाय सर्वस्य भावो जन्म येन तस्मै ब्रह्मणे कर्तृत्वेपि अविकाराय अतः ॥ अनंतशक्तये अनंतमायाशक्त्याश्र
यिणे यस्य तस्मै वासुदेवाय सर्वभूताश्रयाय ते तु पादाववतु उक्तं ॥ श्रीकृष्णाय सदानंदरूपायेति कृष्णार्थत्वमुक्तं ॥ कृषिर्भूवाचकः शब्दो णश्च
निर्वृतिवाचकः ॥ तयोरैक्यं परं ब्रह्म कृष्ण इत्यभिधीयते इति स्मृतेः ॥ किंच योगानामिष्टाश्वमेधादिकर्मणां पतये फलदात्रे ॥ अयं भावः एवंभूतं
त्वां विहाय गन्तुमनिच्छन्नपि गमिष्यामि त्वद्दत्तकर्मफलभोगायेति ॥३०।३१।३२। मनाक् ईषदपि भुक्तं सत् अग्नेः अग्निसदृशस्य तेजीयसः

नमस्ते सर्वभावाय ब्रह्मणेऽनंतशक्तये ॥ कृष्णाय वासुदेवाय योगानां पतये नमः ॥३०॥ श्रीशुक उवाच ॥ इत्युक्त्वा तं परिक्र
म्य पादौ स्पृष्ट्वा स्वमौलिना ॥ अनुज्ञातो विमानाग्र्यमारुहत्पश्यतां नृणां ॥३१॥ कृष्णः परिजनं प्राह भगवान्देवकीसु
तः ॥ ब्रह्मण्यदेवो धर्मात्मा राजन्याननुशिक्षयन् ॥३२॥ दुर्जरं बत ब्रह्मस्वं भुक्तमग्नेर्मनागपि ॥ तेजीयसोपि किमुत राज्ञा
मीश्वरमानिनां ॥३३॥ नाहं हालाहलं मन्ये विषं यस्य प्रतिक्रिया ॥ ब्रह्मस्वं हि विषं प्रोक्तं नास्य प्रतिविधिः क्वचित् ॥३४॥
हिनस्ति विषमत्तारं वह्निरद्भिः प्रशाम्यति ॥ कुलं समूलं दहति ब्रह्मस्वारणिपावकः ॥३५॥ ब्रह्मस्वं दुरनुज्ञातं भुक्तं हंति
त्रिपूरुषं ॥ प्रसह्य तु बलाद्भुक्तं दश पूर्वान्दशापरान् ॥३६॥ राजानो राजलक्ष्म्यांधा नात्मपातं विचक्षते ॥ निरयं येऽभि
मन्यंते ब्रह्मस्वं साधु बालिशाः ॥३७॥

अतितेजस्विनोपि दुर्जरं ३३।३४ किंच विषादपि घोरमित्याह ॥ हिनस्तीति । संसर्गिसंसर्गेण मारकत्वादमितदुर्भ्यनाश्यत्वात् ॥ तदपि नेत्याह । वह्निरिति । अ
पि च समूलमिति ॥ वह्निर्जलादिना क्षेपयति ॥ ब्रह्मस्वलक्षणारणिजः पापपावकस्तु कुलं तदपि समूलमिति ॥३५॥ दुरनुज्ञातं यथायथावदन
नुज्ञातं त्रिपुरुषं कुलं स्वयं पुत्रं पौत्रं च प्रसह्य हरणात् । बलात् राज्यश्रिया अंधाः यतः ॥३६ ये ब्रह्मस्वमभिमन्यंते इच्छंति ते निरयमेवाभिमन्यंते अतो बालिशाः अ
तः आत्मपातं न चक्षते इति ।३७।

अपिवत्संहंतीति ४१ ४२ ४० शुद्धाअभिकाम्नायांधात्वः ॥४२॥ प्रणमेनमामि ४३ नकेवलमर्घवादविभीषिकेयंकिंतुप्रत्यक्षमित्याह
ब्राह्मणार्थइति ४४ ४५ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेचतुःषष्टितमोध्यायः ६४ पंचषष्टितमेरामस्यक्रीडागोकुलमागतः ॥ राम

गृह्णंतियावतःपांसून्क्रंदतामश्रुबिंदवः ॥ विप्राणांहृतवृत्तीनांवदान्यानांकुटुंबिनां ॥३८॥ राजानोराजकुल्या
श्चतावतोब्दान्निरंकुशाः ॥ कुंभीपाकेषुपच्यंतेब्रह्मदायापहारिणः ॥३९॥ स्वदत्तांपरदत्तांवाब्रह्मवृत्तिंहरेच्चयः ॥ षष्टि
वर्षसहस्राणिविष्टायांजायतेकृमिः ॥४०॥ नमेब्रह्मधनंभूयाद्यद्गृध्वाल्पायुषोनराः ॥ पराजिताश्च्युताराज्याद्भवंत्यु
द्वेजिनोहयः ॥४१॥ विप्रंकृतागसमपिनैवाद्रुह्यतमामकाः ॥ घ्नंतंबहुशपंतंवानमस्कुरुतनित्यशः ॥४२॥ यथाहं
प्रणमेविप्राननुकालंसमाहितः ॥ तथानमतयूयंचयोन्यथामेसदंडभाक् ॥४३॥ ब्राह्मणार्थोह्यपहृतोहर्तारंपा
तयत्यधः ॥ अजानंतमपिह्येनंनृगंब्राह्मणगौरिव ॥४४॥ एवंविश्राव्यभगवान्मुकुंदोद्वारकौकसः ॥ पावनःसर्व
लोकानांविवेशनिजमंदिरं ॥४५॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेनृगोपाख्याननामचतुःषष्टितमोध्या
यः ॥६४॥ श्रीशुकउवाच ॥ बलभद्रःकुरुश्रेष्ठभगवान्रथमास्थितः ॥ सुहृद्दिदृक्षुरुत्कंठःप्रययौनंदगोकुलं ॥१॥
परिष्वक्तश्चिरोत्कंठैर्गोपैर्गोपीभिरेवच ॥ रामोभिवाद्यपितरावाशीर्भिरभिनंदितः ॥ चिरंनःपाहिदाशार्हसानुजो
जगदीश्वर ॥ इत्यारोप्यांकमालिंग्यनेत्रैःसिषिचतुर्जलैः ॥२॥ राम श्री राम श्री राम श्री राम ॥

मानस्तुगोपीभिःकालिंद्याकर्षणंमहान् ॥ रामस्यचरितंचित्रंकालिंद्याकर्षणादियत् ॥ पौंड्रकांतादिकृष्णस्यस्पष्टमग्रतनमतःपरं १॥
आशीर्भिनंदितोवक्ष्यच २॥ तदाहचिरमिति ॥३॥ राम राम राम राम श्री श्री राम श्री राम राम ॥

श्रीभा
द ३
७६

गोपवृद्धांश्च विधिवदभिवंद्य यविष्ठैरभिवंदितो बभूवेत्यर्थः ॥ अपि वयथा वय इति ॥ ४ ॥ ते सर्वे स्वभुज्यादेवं तं राममनामयमारोग्यं पप्रच्छुः
तेचतेनपृष्टाश्चेति ॥ ५ ॥ कृष्णे कमलपत्राक्षे संन्यस्ताखिलराधसः त्यक्तसर्वविषयाः ॥ ६ ॥ ७ ॥ रामस्य संदर्शनेनादृताः सादराः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

गोपवृद्धांश्च विधिवद्यविष्ठैरभिवंदितः ॥ यथावयो यथासख्यं यथासंबंधमात्मनः ॥ ४ ॥ समुपेत्याथ गोपालान्
हास्यहस्तग्रहादिभिः ॥ विश्रांतं सुखमासीनं पप्रच्छुः पर्युपागताः ॥ ५ ॥ पृष्टाश्चानामयं स्वेषु प्रेमगद्गदया गिरा ॥ कृ
ष्णे कमलपत्राक्षे संन्यस्ताखिलराधसः ॥ ६ ॥ गोप ऊचुः ॥ कच्चिन्नो बांधवा राम सर्वे कुशलमासते ॥ कच्चित्स्मरथ नो रा
म यूयं दारसुतान्विताः ॥ ७ ॥ दिष्ट्या कंसो हतः पापो दिष्ट्या मुक्ताः सुहृज्जनाः ॥ निहत्य निर्जित्य रिपून्दिष्ट्या दुर्गं स
माश्रितः ॥ ८ ॥ गोप्यो हसंत्यः पप्रच्छू राम संदर्शनादृताः ॥ कच्चिदास्ते सुखं कृष्णः पुरस्त्रीजनवल्लभः ॥ ९ ॥ कच्चित्स्मरति
वा बंधून्पितरं मातरं च सः ॥ अप्यसौ मातरं द्रष्टुं सकृदप्यागमिष्यति ॥ १० ॥ अपि वा स्मरतेऽस्माकमनुसेवां महाभुजः ॥
१० ॥ मातरं पितरं भ्रातॄन्पतीन्पुत्रान्स्वसॄरपि ॥ यदर्थे जहिम दाशार्ह दुस्त्यजान्स्वजनान्प्रभो ॥ ११ ॥ ता नः सद्यः परि
त्यज्य गतः संछिन्नसौहृदः ॥ कथं नु तादृशं स्त्रीभिर्न श्रद्धीयेत भाषितं ॥ १२ ॥ कथं नु गृह्णंत्यनवस्थितात्मनो वचः कृत
घ्नस्य बुधाः पुरस्त्रियः ॥ गृह्णंति वै चित्रकथस्य सुंदरस्मितावलोकोच्छ्वसितस्मरातुराः ॥ १३ ॥ राम राम ॥

पुर

म

तर्हि तद्गमने युष्माभिः प्रतिबंधः किं न कृतः तद्वाक्यविश्वासादिति चेत्तत्र तु विश्वासः किमिति कृतः तत्राहुः कथं त्विति ॥ १२ ॥ कार्ये
बहुत्वान्नानाविधानि वाक्यानि तत्राप्याहुः कथं नु गृह्णंतीति चित्रकथस्य विचित्रकथाकथनकोविदस्य किंच सुंदरं स्मितं यस्मिंस्तेनाव
लोकेनोच्छ्वसितः प्रभितायः स्मरः तेनातुराः ॥ १३ ॥

७६
राम

अनुत्पन्नानां

अपराऽऽहुः ॥ किं न इति कालस्तावत्तस्य वास्माकं च यात्येव किं तु तस्य हरेरस्माकं च डुःखेनेत्येतावानेव विशेष इति ध्वनितं १४। १५ नानाविधानुनयेषु कोविदः ॥ १६ ॥ मधुं चैत्रं माधवं वैशाखं गोपीनां रतिमिति ॥ श्रीहरस्तत्क्रीडासमये मुत्पन्नानामतिबालानां चान्यासामि

किं नस्तत्कथया गोप्यः कथाः कथयतापराः ॥ यात्यस्माभिर्विना कालो यदि तस्य तथैव नः ॥ १४ ॥ श्रीशुक उवाच
इति प्रहसितं शौरेर्जल्पितं चारुवीक्षितं ॥ गतिं प्रेमपरिष्वंगं स्मरंत्यो रुरुदुः स्त्रियः ॥ १५ ॥ संकर्षणस्ताः कृष्णस्य संदेशैर्हृदयंगमैः ॥ सांत्वयामास भगवान्नानानुनयकोविदः ॥ १६ ॥ द्वौ मासौ तत्र चावात्सीन्मधुं माधवमेव च ॥ रामः क्षपासु भगवान्गोपीनां रतिमावहन् ॥ १७ ॥ पूर्णचंद्रकलामृष्टे कौमुदीगंधवायुना ॥ यमुनोपवने रेमे सेविते स्त्रीगणैर्वृतः ॥ १८ ॥ वरुणप्रेषिता देवी वारुणी वृक्षकोटरात् ॥ पतंती तद्वनं सर्वं स्वगंधेनाध्यवासयत् ॥ १९ ॥ तं गंधं मधुधाराया वायुनोपहृतं बलः ॥ आघ्रायोपगतस्तत्र ललनाभिः पपौ समं ॥ २० ॥ उपगीयमानचरितो वनिताभिर्हलायुधः वनेषु विचरत्क्षीवो मदविह्वललोचनः ॥ २१ ॥ स्रग्व्येककुंडलो मत्तो वैजयंत्या च मालया ॥ बिभ्रत्स्मितमुखांभोजं स्वेदप्रालेयभूषितं ॥ २२ ॥ स आजुहाव यमुनां जलक्रीडार्थमीश्वरः ॥ निजं वाक्यमनादृत्य मत्त इत्यापगां बलः ॥ २३ अनागतां हलाग्रेण कुपितो विचकर्ष ह ॥ २४ ॥ राम श्री श्री राम राम राम राम श्रीराम

तिवसिद्धिः १७ पूर्णचंद्रस्य कलाभिर्मरीचिभिर्मृष्टे उज्ज्वले कौमुदीगंधवायुना कुमुद्वतीनां गंधवातेन सेविते ॥ यद्वा कौमुदी शब्देन तद्दिक सिता निकुमुदानिलस्पृते कुमुदगंधवायुनेत्यर्थः १९ वारुणी स्वधया सहोत्पन्ना मदिरा २० । २१ । क्षीवो मत्तः २१ स्वेद एव प्रालेयं हिमं तेन भूषितं २२ मत्तोयमित्यनादृत्यानागतामापगां नदीं २३ । २४

आहूताआहूताय तयस्मान्नागच्छसि नेष्ये नेष्यामि ॥ २७ ॥ चकिताकंपिता ॥ २५ ॥ एकांशेन शेषाख्येन ॥ २६ ॥ २७ ॥ विजगाह अवगाहनं कृतवान् ॥ २८ ॥
उत्तीर्णाय निर्गताय असिताबरादीनि कांतिर्ददौ कांतिर्लक्ष्मीः ॥ यथोक्तं वैष्णवे ॥ वरुणप्रहितां चास्मै मालाममलानपंकजां ॥ समुद्राभे तथा
वस्त्रे नीले लक्ष्मीरयच्छत ॥ इति ॥ हीरंवे धीच बलेपातितल्लक्ष्मीवाक्यं ॥ जातरूपमयं चैकं कुंडलं वज्रभूषणं ॥ देवमांप्रतिरूह्लीभूपोराणांभूषणं

पापे त्वं मामवज्ञाय यन्नायासि मयाहूता ॥ नेष्ये त्वां लांगलाग्रेण शतधा कामचारिणीं ॥ २७ ॥ एवं निर्भर्त्सिता भीताय
मुनाय दुनंदनं ॥ उवाच चकिता वाचं पतिता पादयोर्नृप ॥ २५ ॥ राम राम महाबाहो न जाने तव विक्रमं ॥ यस्यैकांशेन वि
धृता जगती जगतः प्रभो ॥ २६ ॥ परं भावं भगवतो भगवन्मामजानतीं ॥ मोक्तुमर्हसि विश्वात्मन्प्रपन्नां भक्तवत्सल
२७ ॥ ततो व्यमुंचद्यमुनां याचितो भगवान्बलः ॥ विजगाह जलं स्त्रीभिः करेणुभिरिवेभराट् ॥ २८ ॥ कामं विहृत्य स
लिलादुत्तीर्णायासितांबरे ॥ भूषणानि महार्हाणि ददौ कांतिः सितां स्रजं ॥ २९ ॥ वसित्वा वाससी नीले मालामा
मुच्य कांचनीं ॥ रेजे स्वलंकृतो लिप्तो माहेंद्र इव वारणः ॥ ३० ॥ अद्यापि दृश्यते राजन्यमुनाकृष्टवर्त्मना ॥ बलस्यानंत
वीर्यस्य वीर्यं सूचयतीव हि ॥ ३१ ॥ एवं सर्वा निशा याता एकेव रमतो व्रजे ॥ रामस्याक्षिप्तचित्तस्य माधुर्यैर्व्रजयोषि
तां ॥ ३२ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कंधे बलदेवविजये यमुनाकर्षणं नाम पंचषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५
रामायनमः श्री रामाय श्रीराम जयराम श्रीराम श्रीराम श्रीकृष्णायनमोनमः ॥ राम ॥

क्रियां इत्यादि ॥ २९ ॥ वसित्वा परिधाय आमुच्य कंठे निधाय चंदनादिभिरालिप्तः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ एकेव एकेव निशायये माधुर्यैर्विलासैः ॥ ३२ ॥
इति भागवते महापुराणे दशमस्कंधे टीकायां बलदेवविजये यमुनाकर्षणं नाम पंचषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥ ॥ राम राम राम ॥

॥ पौंड्रकः

षट्षष्टितमे काशीं हत्वा हि पौंड्रकं हरिः ॥ तन्मित्रं च ततो दृप्तं सुदक्षिणवधादिकं ॥१॥ प्रस्तोभितः प्रोत्साहितः बालैरज्ञैः ॥२॥ बालकृतो नृपः बालैरुपेतत्वेन क्रीडायां परिकल्पितः ॥३॥४॥५॥६॥७॥ हे मूढ उत्स्रक्ष्ये त्वयि ये चिह्नान्यामि यैः सह त्वमेवं विकत्थसे तेषपीत्यर्थः ॥ यद्वा यैः कृत्रि

श्रीशुक उवाच ॥ नंदव्रजं गते रामे करूषाधिपतिर्नृपः ॥ वासुदेवोहमित्यज्ञो दूतं कृष्णाय प्राहिणोत् ॥१॥ त्वं वासुदेवो भगवानवतीर्णो जगत्पतिः ॥ इति प्रस्तोभितो बालैर्मेने आत्मानमच्युतं ॥२॥ दूतं च प्राहिणोन्मंदः कृष्णायाव्यक्तवर्त्मने ॥ द्वारकायां यथा बालो नृपो बालकृतो बुधः ॥३॥ दूतस्तु द्वारकामेत्य सभायामास्थितं प्रभुं ॥ कृष्णं कमलपत्राक्षं राजसंदेशमब्रवीत् ॥४॥ वासुदेवोवतीर्णोहमेक एव न चापरः ॥ भूतानामनुकंपार्थं त्वं तु मिथ्याभिधां त्यज ॥५॥ यानि त्वमस्मच्चिह्नानि मौढ्याद्बिभर्षि सात्वत ॥ त्यक्त्वैहि मां त्वं शरणं नो चेद्देहि ममाहवं ॥६॥ श्रीशुक उवाच ॥ कत्थनं तदुपाकर्ण्य पौंड्रकस्याल्पमेधसः ॥ उग्रसेनादयः सभ्या उच्चकैर्जहसुस्तदा ॥७॥ उवाच दूतं भगवान्परिहासकथामनु ॥ उत्स्रक्ष्ये मूढ चिह्नानि यैस्त्वमेवं विकत्थसे ॥८॥ मुखं तदपिधायाज्ञ कंकगृध्रवटैर्वृतः ॥ शयिष्यसे हतस्तत्र भविता शरणं शुनां ॥९॥ इति दूतस्तदाक्षेपं स्वामिने सर्वमाहरत् ॥ कृष्णोपि रथमास्थाय काशीमुपजगाम ह ॥१०॥ पौंड्रकोपि तदुद्योगमुपलभ्य महारथः ॥ अक्षौहिणीभ्यां संयुक्तो निश्चक्राम पुराद्द्रुतं ॥११॥ तस्य काशिपतिर्मित्रं पार्ष्णिग्राहोन्वयान्नृप ॥ अक्षौहिणीभिस्तिसृभिरपश्यत्पौंड्रकं हरिः ॥१२॥ ॥ राम ॥ राम ॥ श्री ॥ श्री ॥ श्री ॥ श्री ॥ श्री ॥

मैः सुदर्शनादिभिस्त्वमेवं विकत्थसे तानि उत्स्रक्ष्ये त्वय्युत्पादयिष्यामीत्यर्थः ॥८॥ मां शरणमेहि ॥ अस्योत्तरमाह ॥ मुखमिति ॥ वटाः कंकादिवत्पक्षिविशेषाः तत्र तदा श्वानां शरणं आश्रयो भवितासि ॥९॥ काशीमिति पौंड्रकस्यापि तदा मित्रपुरे वस्थानात् ॥१०॥११॥ पार्ष्णिग्राहः पृष्ठतो रक्षकः ॥१२॥

१३ गरुडः ध्वजे यस्य तं ॥ अमूल्यान्यर्घ्याणि मौलिराभरणानि १४।१५।१६। गजस्यंदनादि चतुरंगबलं अर्दितवान् हुतभुक् पृथक् प्रजाः चतुर्विधं भूतग्रामं यथा युगान्ते तथेति ॥ १७ ॥ आयोधनं रणस्थानं ॥ अरिणा चक्रेण चितं आकीर्णं आक्रीडनमिव कल्पान्ते महारुद्रस्य क्रीडास्था

शंखार्यसिगदाशार्ङ्गश्रीवत्साद्युपलक्षितं ॥ बिभ्राणं कौस्तुभमणिं वनमालाविभूषितं ॥ १२ ॥ कौशेयवाससी पीते वसानं गरुडध्वजं ॥ अमूल्यमौल्याभरणं स्फुरन्मकरकुंडलं ॥ १३ ॥ दृष्ट्वा तमात्मनस्तुल्यवेषं कृत्रिममास्थितं यथा नटं रंगगतं विजहास भृशं हरिः ॥ १४ ॥ शूलैर्गदाभिः परिघैः शक्त्यृष्टिप्रासतोमरैः ॥ असिभिः पट्टिशैर्बाणैः प्राहरन्नरयो हरिं ॥ १५ ॥ कृष्णस्तु तत्पौंड्रककाशिराजयोर्बलं गजस्यंदनवाजिपत्तिमत् ॥ गदासिचक्रेषुभिरार्दयद्भृशं यथा युगांते हुतभुक्पृथक्प्रजाः ॥ १६ ॥ आयोधनं तद्रथवाजिकुंजरद्विपत्खरोष्ट्रैरिणावखंडितैः ॥ बभौ चितं मोदवहं मनस्विनामाक्रीडनं भूतपतेरिवोल्बणं ॥ १७ ॥ अथाह पौंड्रकं शौरिर्भो भोः पौंड्रक यद्भवान् ॥ दूतवाक्येन मामाह तान्यस्त्राण्युत्सृजामि ते ॥ १८ ॥ त्याजयिष्येऽभिधानं मे यत्त्वयाज्ञ मृषा धृतं ॥ व्रजामि शरणं तेऽद्य यदि नेच्छामि संयुगं ॥ १९ ॥ इति क्षिप्त्वा शितैर्बाणैर्विरथीकृत्य पौंड्रकं ॥ शिरोऽवृश्चद्रथांगेन वज्रेणेंद्रो यथा गिरेः ॥ २० ॥ तथा काशिपतेः कायाच्छिर उत्कृत्य पत्रिभिः ॥ न्यपातयत्काशिपुर्यां पद्मकोशमिवानिलः ॥ २१ ॥ एवं मत्सरिणं हत्वा पौंड्रकं ससखं हरिः ॥ द्वारकामाविशत्सिद्धैर्गीयमानकथामृतः ॥ २२ ॥ स नित्यं भगवद्ध्यानप्रध्वस्ताखिलबंधनः ॥ बिभ्राणश्च हरे राजन्स्वरूपं तन्मयोऽभवत् ॥ २३ ॥ शिरः पतितमालोक्य राजद्वारे सकुंडलं ॥ किमिदं कस्य वा वक्त्रमिति संशयिरे जनाः ॥ २४ ॥ राज्ञः काशिपतेर्ज्ञात्वा महिष्यः पुत्रबांधवाः ॥ पौराश्च हा हता राजन्नाथ नाथेति प्रारुदन् ॥ २५ ॥ श्री रामायनमः

नमिव १८।१९।२०। गिरेः शृंगं यथेति २१।२२।२३।२४ प्रथमं किमिदमिति ॥ पश्चाद्वक्त्रमिति विभाव्य कस्य वेति संशयिरे संशयं कृतवंत इति २५

२६

संस्थाविधिमुत्तरक्रियां अपचितिं निष्कृतिं ॥१७॥ आत्मना बुद्ध्या अभिसंधाय अध्यवस्य सुदक्षिणो ऽतुदारः ॥१८॥ वरमदात् इत्याशिषमुक्तवानित्यर्थः ॥१९॥ ऋत्विजमिव स्वनियोगकारिणं ॥ यत्तस्य देवस्य त्विजमिति श्रुतेः ॥२०॥ अब्राह्मण्ये प्रयोजितमिति ऋत्विक्प्रयोजितो

सुदक्षिणस्तस्य सुतः कृत्वा संस्थाविधिं पितुः ॥ निहत्य पितृहंतारं यास्याम्यपचितिं पितुः ॥१७॥ इत्यात्मनाभिसंधाय सोपाध्यायो महेश्वरं ॥ सुदक्षिणोर्चयामास परमेण समाधिना ॥१८॥ प्रीतोविमुक्तो भगवांस्तस्मै वरमदाद्भवः ॥ पितृहंतृवधोपायं स वव्रे वरमीप्सितं ॥१९॥ दक्षिणाग्निं परिचर ब्राह्मणैः सममृत्विजं ॥ अभिचारविधानेन स चाग्निः प्रमथैर्वृतः ॥२०॥ साधयिष्यति संकल्पमब्राह्मण्ये प्रयोजितः ॥ यत्पादिष्टस्तथा चक्रे कृष्णायाभिचरन्व्रती ॥२१॥ ततोऽग्निरुत्थितः कुंडान्मूर्तिमानतिभीषणः ॥ तप्तताम्रशिखाश्मश्रुरंगारोद्गारिलोचनः ॥२२॥ दंष्ट्रोग्रभ्रुकुटीदंडकठोरास्यः स्वजिह्वया ॥ आलिहन्सृक्किणी नग्नो विधुन्वंस्त्रिशिखं ज्वलन् ॥२३॥ पद्भ्यां तालप्रमाणाभ्यां कंपयन्नवनीतलं ॥ सोभ्यधावद्वृतो भूतैर्द्वारकां प्रदहन्दिशः ॥२४॥ तमाभिचारदहनमायांतं द्वारकौकसः ॥ विलोक्य तत्रसुः सर्वे वनदाहे यथा मृगाः ॥२५॥ अक्षैः सभायां क्रीडंतं भगवंतं भयातुराः ॥ त्राहि त्राहि त्रिलोकेश वह्नेः प्रदहतः पुरं ॥२६॥ श्रुत्वा तज्जनवैक्लव्यं दृष्ट्वा स्वानां च साध्वसं ॥ शरण्यः संप्रहस्याह माभैष्टेत्यविता स्म्यहं ॥२७॥ राम ॥

विपरीतो भविष्यतीति निरूपितं अभिचारं कुर्वन् व्रती गृहीतनियमः ॥२१॥ तप्तं ताम्रमिव शिखा श्मश्रूणि च यस्य सः अंगारोद्गाराणि लोचनानि यस्य सः ॥२२॥ दंष्ट्राभिरुग्रे भ्रुकुटीदंडेन च कठोरं आस्यं यस्य सः त्रिशिखं त्रिशूलं ॥२३॥ दिशः प्रदहन् ॥२४॥ ॥२५॥ त्राहि त्राहि आक्रंदेति शेषः ॥२६॥ अहमविता अस्मि रक्षिष्यामीति ॥२७॥

३७ रोदसीच प्रकाशयदितिशेषः ॥ यद्वा स्वतेजसा खादीन्ज्वलितज्वाज्वल्यमानमत्यर्थं प्रकाशमानमित्यर्थः ॥ आर्दयत् अपीडयत् ॥ ३८ ॥ अर्दितोग्निर्यत्र हतवांस्तदाह कृत्यानलइति ॥ सहऋत्विग्भिः जनैः अवर्तमानं अभिवर्धयंतेऽनेनेत्यभिचारः ॥ ४० ॥ अट्टादिसहितां अट्टाः मंचाः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ इति दशमस्कंधे षट्षष्टितमोध्यायः ॥ ६६ ॥ सप्तषष्टितमे रामो गिरौ रैवतकेमदात् ॥ स्वैरयुवतिभिः क्रीडन्नवधी

सर्वस्मात्तद्बहिः सास्मीकृत्यां माहेश्वरीं विभुः ॥ विज्ञाय तद्विघातार्थं पार्श्वस्थं चक्रमादिशत् ॥ ३६ ॥ तत्सूर्यकोटि प्रतिमंसुदर्शनंजाज्वल्यमानं प्रलयानलप्रभं ॥ स्वतेजसा खंककुभोथरोदसीचक्रंमुकुंदास्त्रमथाग्निमार्दयत् ॥ ३७ ॥ कृत्यानलः प्रतिहतः सरथांगपाणेरस्त्रौजसा सनृपभग्नमुखोनिवृत्तः ॥ वाराणसींपरिसमेत्यसुदक्षिणंतंसर्त्विग्जनंसमदहत्स्वकृतोभिचारः ॥ ३८ ॥ चक्रंचविष्णोस्तदनुप्रविष्टंवाराणसींसाट्टसभालयापणां ॥ सगोपुराट्टालककोष्ठसंकुलांसकोशहस्त्यश्वरथान्नशालिनीं ॥ ३९ ॥ दग्ध्वावाराणसींसर्वांविष्णोश्चक्रंसुदर्शनं ॥ भूयः पार्श्वमुपातिष्ठत्कृष्णस्याक्लिष्टकर्मणः ॥ ४० ॥ यएनंश्रावयेन्मर्त्यउत्तमश्लोकविक्रमं ॥ समाहितोवाशृणुयात्सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ४१ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कंधे षट्षष्टितमोध्यायः ॥ ६६ ॥ श्रीराजोवाच ॥ भूयोहंश्रोतुमिच्छामिरामस्याद्भुतकर्मणः ॥ अनंतस्याप्रमेयस्ययदन्यत्कृतवान्विभुः ॥ १ ॥ श्रीशुकउवाच नरकस्यसखाकश्चिद्द्विविदोनामवानरः ॥ सुग्रीवसचिवः सोथभ्रातामैंदस्यवीर्यवान् ॥ २ ॥ राम श्री जप राम जप राम श्रीराम

द्विविधंबलं कालिंदिदारणानंतरं रामचरितं द्विविधवधादिसंगतमप्यनुक्तात्तत्पूर्वभावित्वेनपौंड्रकवधादिनिरूप्येदानींतमेवप्रस्तौतिभूयोहमि त्यादिना रामचरितश्रवणोत्कंठायामद्भुतकर्मत्वंहेतुः तत्रचानंतत्वंतत्रचाप्रमेयत्वमिति ॥ १ ॥ नरकस्यसखेतिहरिणावैरकारणमुक्तं सुग्रीवसचिवइति तस्यमंत्रबलं मैंदस्यभ्रातेतिरामायणेतस्यातिप्रसिद्धत्वेनवीर्याधिक्यमुक्तमिति ॥ २ ॥

सत्वमुर्नरकस्यापचितिशान्त्यां परां प्राप्य विप्लवो नाशो यथा भवति तथा उरारीन् दहदिति ॥३॥ किंच कश्चदिति कदाचित् सद्धिविधः मित्रहा सवि
हंता ॥४॥ तस्य समुद्रस्य जलं दोर्भ्यां बाहुभ्यामुत्क्षिप्य वेलायाः कूले वर्तमानान् नाशयामासेति ॥५॥ आश्रमस्थान् वनस्पतीन् भंक्त्वा आहव

सात्वतः सोऽपचितिं कुर्वन् सुवानरो राष्ट्रविप्लवं ॥ पुरग्रामाकरान् घोषान् ददाह वह्निमुत्सृजन् ॥३॥ कश्चित् सशैलानुत्पाट्य तैर्दे
शाः समचूर्णयत ॥ आनर्तान्नितरामेव यत्रास्ते मित्रहा हरिः ॥४॥ क्वचित्समुद्रमध्यस्थो दोर्भ्यामुत्क्षिप्य तज्जलं देशा
न्नागपुरत्राणो वेलाकूले न्यमज्जयत ॥५॥ आश्रमान् ऋषिमुख्यानां कृत्वा भग्नवनस्पतीन् ॥ अदूषयच्छकृन्मूत्रैरग्नी
न्वैतानिकान् खलः ॥६॥ पुरुषान्योषितो दृप्तः क्ष्माभृद्द्रोणीगुहासु सः ॥ निक्षिप्य चाप्यधाच्छैलैः पेशस्कारीव कीटकं ॥
७॥ एवं देशान्विप्रकुर्वन् दूषयंश्च कुलस्त्रियः ॥ श्रुत्वा सुललितं गीतं गिरिं रैवतकं ययौ ॥८॥ तत्रापश्यद्यदुपतिं रा
मं पुष्करमालिनं ॥ सुदर्शनीयसर्वांगं ललनायूथमध्यगं ॥९॥ गायंतं वारुणीं पीत्वा मदविह्वललोचनं ॥ विभ्राज
मानं वपुषा प्रभिन्नमिव वारणं ॥१०॥ दुष्टः शाखामृगः शाखामारूढः कंपयन् द्रुमान् ॥ चक्रे किलकिलाशब्दमात्मा
नं संप्रदर्शयन् ॥११॥ तस्य धार्ष्ट्यं कपेर्वीक्ष्य तरुण्यो जातिचापलाः ॥ हास्यप्रिया विजहसुर्बलदेवपरिग्रहाः ॥१२॥
ता हेलयामास कपिर्भ्रूक्षेपैः संमुखादिभिः ॥ दर्शयन् स्वगुदं तासां रामस्य च निरीक्षतः ॥१३॥ तं ग्राव्णा प्राहरत् क्रुद्धो
बलः प्रहरतां वरः ॥ स वंचयित्वा ग्रावाणं मदिराकलशं कपि ॥१४॥ राम श्री श्री राम राम ॥

नीया यग्निशुश्रूषादिकृतवान् ॥६॥ अपिधात् पिदधे पेशस्कारी भ्रमरः ॥७। ८। ९। ॥ प्रभिन्नं मत्तं ॥ १०।११ जात्या स्वभावेनैव चापलं यासां ताः
१२ ॥ हेलयामास अवजज्ञे निरीक्षतः ॥ निरीक्ष्यमाणस्य तमनादृत्येत्यर्थः ॥ १३। १४ ॥ ॥ राम श्री राम राम राम ॥

श्रीभा
द ३
५०

आस्फलयन्योषितां वासांसि ॥ आक्रम्य पादितवान् विप्रचक्रे पवस्य पृकृतवान् १४ ॥ सालं वृक्षं १७ ॥ सुनंदेन मुसलेन अहनत अह
न्नित्यर्थः तेवानवं २० ॥ मस्तिष्कं मस्तकावयवविशेषः ॥ गैरिकया लोहितधातुना नानाशुचिं तयन्नगणायन् १९।२०।२१।२२ अवकन्त

गृहीत्वा हेलयामास धूर्तस्तं कोपयन्हसन् ॥ निर्भिद्य कलशं धृष्टो वासांस्यास्फालयन्बलं ॥ १५ ॥ कदर्थीकृत्य बल
वान्विप्रचक्रे मदोद्धतः ॥ ततस्याविनयं दृष्ट्वा देशांश्च तदुपद्रुतान् ॥ क्रोधेन मुसलमादत्त हलं चारिजिघांसया ॥ १६ ॥ द्विवि
दोपि महावीर्यः सालमुत्पाट्य पाणिना ॥ अभ्येत्य तरसा तेन बलं मूर्धन्यताडयत् ॥ १७ ॥ तं तु संकर्षणो मूर्ध्नि पतंत
मचलं यथा ॥ प्रतिजग्राह भगवान्सुनंदेनाहनच्च तं ॥ १८ ॥ मुसलाहतमस्तिष्को विरेजे रक्तधारया ॥ गिरिर्यथा गैरिक
या प्रहारं नानुचिंतयन् ॥ १९ ॥ पुनरन्यं समुत्क्षिप्य कृत्वा निष्पत्रमोजसा ॥ तेनाहनत्सुसंक्रुद्धस्तं बलः शतधाभिनत २
ततोन्येन रुषा जघ्ने तं चापि शतधाभिनत ॥ एवं युध्यन्भगवता भग्ने भग्ने पुनः पुनः ॥ २१ ॥ आकृष्य सर्वतो वृक्षान्निर्वृक्ष
मकरोद्वनं ॥ ततोमुंचच्छिलावर्षं बलस्योपर्यमर्षितः ॥ २२ ॥ तत्सर्वं चूर्णयामास लीलया मुसलायुधः ॥ २३ ॥ सबाहू
तालसंकाशौ मुष्टीकृत्य कपीश्वरः ॥ आसाद्य रोहिणीपुत्रं ताभ्यां वक्षस्यरूरुजत् ॥ २४ ॥ यादवेंद्रोपितं दोर्भ्यां त्यक्त्वा
मुसललांगले ॥ जत्रावभ्यर्दयत्क्रुद्धः सोपतद्रुधिरं वमन् ॥ २५ ॥ चकंपे तेन पतता सटंकः सवनस्पतिः ॥ पर्वतः कुरु
शार्दूल वायुना नौरिवांभसि ॥ २६ ॥ जयशब्दो नमःशब्दः साधु साध्विति चांबरे ॥ सुरसिद्धमुनींद्राणामासीत्कुसुमव
र्षिणां ॥ २७ ॥ एवं निहत्य द्विविदं जगद्व्यतिकरावहं ॥ संस्तूयमानो भगवाञ्जनैः स्वपुरमाविशत् ॥ २८ ॥ इति दशमे सप्त

[illegible]

ताडयामास २३ जत्रौ स्कंधवाक्रूसले २४ टंकाः सतोयविवराणि तत्सहितः २५ जगतां व्यतिकरं नाशं आवहतीति तथा २९ । इति दशमे सप्तषष्टितमोध्यायः ६७

राम
५०

अथ षष्टितमे सांबो निबद्धः कौरवैर्युधि ॥ तद्विमोक्षाय रामेण नागाह्वयविकर्षणं ॥ २ ॥ रामचरित्रांतरं निरूपयितुमाह ॥ दुर्योधनसुतामिति
समितिंजयः संग्रामजित् ॥ १ ॥ ४ ॥ नोऽस्माकं महीमस्माभिर्दत्तां न ते भुञ्जमिपत इत्यर्थः ॥ ३ ॥ यांति यास्यंति प्राणा इन्द्रियाणीव सुसंय

श्रीशुक उवाच ॥ दुर्योधनसुतां राजन् लक्ष्मणां समितिंजयः ॥ स्वयंवरस्थामहरत् सांबो जांबवतीसुतः ॥ १ ॥ कौरवाः
कुपिता ऊचुर्दुर्विनीतोऽयमर्भकः ॥ कदर्थीकृत्य नः कन्यामकामामहरद्बलात् ॥ २ ॥ बध्नीतेमं दुर्विनीतं किं करिष्यंति
वृष्णयः ॥ येऽस्मत्प्रसादोपचितां दत्तां नो भुंजते महीं ॥ ३ ॥ निगृहीतं सुतं श्रुत्वा यद्येष्यंतीह वृष्णयः ॥ भग्नदर्पाः शमं या
न्ति प्राणा इव सुसंयताः ॥ ४ ॥ इति कर्णः शलो भूरिर्यज्ञकेतुः सुयोधनः ॥ सांबमारेभिरे बद्धुं कुरुवृद्धानुमोदिताः ॥ ५ ॥
दृष्ट्वानुधावतः सांबो धार्तराष्ट्रान् महारथः ॥ प्रगृह्य रुचिरं चापं तस्थौ सिंह इवैकलः ॥ ६ ॥ तं ते जिघृक्षवः क्रुद्धास्तिष्ठ ति
ष्ठेति भाषिणः ॥ आसाद्य धन्विनो बाणैः कर्णाग्रण्यः समाकिरन् ॥ ७ ॥ सोऽपविद्धः कुरुश्रेष्ठ कुरुभिर्यदुनंदनः ॥ नामृष्य
त्तदचिंत्यार्भः सिंहः क्षुद्रमृगैरिव ॥ ८ ॥ विस्फूर्ज्य रुचिरं चापं सर्वान्विव्याध सायकैः ॥ कर्णादीन् षड्रथान्वीरस्तावद्भिर्युगप
त्पृथक् ॥ ९ ॥ चतुर्भिश्चतुरो वाहानेकैकेन च सारथीन् ॥ रथिनश्च महेष्वासांस्तस्य तत्तेऽभ्यपूजयन् ॥ १० ॥ तं तु ते विरथं च
क्रुश्चत्वारश्चतुरो हयान् ॥ एकस्तु सारथिं जघ्ने चिच्छेदान्यः शरासनं ॥ ११ ॥ तं बद्ध्वा विरथीकृत्य कृच्छ्रेण कुरवो युधि कु
मारं स्वस्य कन्यां च स्वपुरं जयिनोऽविशन् ॥ १२ ॥

ताः प्राणायामादिभिर्नियमिताः ॥ ४ ॥ कुरुवृद्धो भीष्मस्तेनानुमोदिताः तत्साहिताः ॥ ५ ॥ ६ ॥ कर्णाग्रणीर्येषां ते षडेवेत्यर्थः ॥ ७ ॥ अपविद्धस्ताडि
तः हतः अचिंत्यस्य श्रीभगवतोऽर्भः अचिंत्यप्रभावो बालो वा ॥ तदेवाह ॥ चतुर्भिरिति ॥ चतुर्भिश्चतुरश्चतुरः प्रत्येकं वीप्सा तत्संधेयात तत्कर्म ते संमा
नितवंतः ॥ ८ ॥ १० ॥ ११ ॥ स्वस्य दुर्योधनस्य कन्यां च ॥ १२ ॥

भीष्मं

यतः कलिं नैच्छत् अतः सांत्वयित्वा ॥१७॥ जगामेति ॥१८॥ धृतराष्ट्रं प्रति तद्बुभुत्सया अभिप्रायजिज्ञासयेत्यर्थः ॥१९॥ विधिवदभिवंद्य ॥२०॥
तमुद्धवमर्चयित्वा सत्कृत्य मंगलपाणयः उपायनहस्ताः ॥२१॥ तत्प्रभावज्ञा अपि प्रणेमुः ॥२२॥ यद्यूयमित्युग्रसेनस्य वाक्यं तन्मृष्ये सहे ॥ अथापि

तच्छ्रुत्वा नारदोक्तेन राजन्संजातमन्यवः ॥ कुरून्प्रत्युद्यमं चक्रुरुग्रसेनप्रचोदिताः ॥१६॥ सांत्वयित्वा तु तान्रामः सन्न
द्धान्वृष्णिपुंगवान् ॥ नैच्छत्कुरूणां वृष्णीनां कलिं कलिमलापहः ॥१७॥ जगाम हास्तिनपुरं रथेनादित्यवर्चसा ॥
ब्राह्मणैः कुलवृद्धैश्च वृतश्चंद्र इव ग्रहैः ॥१८॥ गत्वा गजाह्वयं रामो बाह्योपवनमाश्रितः ॥ उद्धवं प्रेषयामास धृतरा
ष्ट्रं बुभुत्सया ॥१९॥ सोभिवंद्यांबिकापुत्रं भीष्मं द्रोणं सबाह्लिकं ॥ दुर्योधनं च विधिवद्राममागतमब्रवीत् ॥२०॥ तेति
प्रीतास्तमाकर्ण्य प्राप्तं रामं सुहृत्तमं ॥ तमर्चयित्वाभिययुः सर्वे मंगलपाणयः ॥२१॥ तं संगम्य यथान्यायं गामर्घ्यं
च न्यवेदयन् ॥ तेषां ये तत्प्रभावज्ञाः प्रणेमुः शिरसा बलं ॥२२॥ बंधून्कुशलिनः श्रुत्वा पृष्ट्वा शिवमनामयं ॥ परस्प
रमथो रामो बभाषेविक्लवं वचः ॥२३॥ उग्रसेनः क्षितीशेशो यद्व आज्ञापयत्प्रभुः ॥ तदव्यग्रधियः श्रुत्वा कुरुध्वमवि
लंबितं ॥२४॥ यद्यूयं बहवस्त्वेकं जित्वाधर्मेण धार्मिकं ॥ अबध्नीताथ तन्मृष्ये बंधूनामैक्यकाम्यया ॥२५॥ वीर्यशौ
र्यबलोन्नद्धमात्मशक्तिसमं वचः ॥ कुरवो बलदेवस्य निशम्योचुः प्रकोपिताः ॥२६॥ अहो महच्चित्रमिदं कालगत्या
दुरत्यया ॥ आरुरुक्षत्युपानद्वै शिरो मुकुटसेवितं ॥२७॥ श्री रामायनमः श्रीकृष्णगोपालायनमः ॥

तमानीय समर्पयेतिशेषः ॥२५॥ वीर्यं प्रभावः शौर्यमुत्साहः बलं सत्वं तैरुन्नद्धं उत्कटं बलं कथमात्मनः शक्तेः सममनुरूपं ॥२६॥
पादत्राणं शिर आरोढुमिच्छति हीना अस्मानाज्ञापयंतीत्यर्थः ॥२७॥ राम श्री कृ ष्णा य नमः श्रीश्रीराम॥

अस्मेव श्रंपंचपतं इति वत्तभिः योनेनस्थायायाविवाहेन ॥२५॥ अस्मडुपेक्षयास्माकमनाग्रहेण ॥२६॥ अलमिति अतः पांतानि अपहरिष्य
मइत्यर्थः ॥२७॥ अवरुंधी नस्वीकुर्याडुरणामेषः ॥२८॥ तन्मनाबंधुभिश्चोपलक्षितयाश्रियाउन्नद्धउत्कटो मदोयेषां ते दुर्वाच्यंपरुषंवाक्यं

एते ये येनेनसंबद्धाः सत्कृशाभ्यामनामनाः ॥ हस्तमयः तल्पतां नीता अस्मद्दत्तनृपासनाः ॥२५॥ चामरव्यजने शंखमातप
त्रंचपांडुरं ॥ किरीटमासनं शय्या भुंजंतत्यस्मदुपेक्षया ॥२६॥ अलंयदूनां नरदेवलांछनैर्दातुः प्रतीपैः फणिनामिवास्तुते
येनः प्रसादोपचिताह्रियादवा आज्ञापयंत्यद्यगतत्रपावत ॥२७॥ कथमिंद्रोपि कुरुभिर्भीष्मद्रोणार्जुनादिभिः ॥ अद
त्तमवरुंधीत सिंहग्रस्तमिवोरणः ॥२८॥ शुक उवाच ॥ जन्मबंधुश्रियोन्नद्धमदास्ते भरतर्षभ ॥ आश्राव्यरामं दुर्वाच्यमस
भ्याः पुरमाविशन् ॥२९॥ दृष्ट्वा कुरूणां दौःशील्यं श्रुत्वावाच्यानि चाच्युतः ॥ अवोचत्कोपसंरब्धो दुष्प्रेक्ष्यः प्रहसन्मु
हुः ॥३०॥ नूनं नानामदोन्नद्धाः शांतिं नेच्छंत्यसाधवः ॥ तेषां हि प्रशमो दंडः पशूनां लगुडो यथा ॥३१॥ अहो यदून्सुसंरब्धा
न्कृष्णं च कुपितं शनैः ॥ सांत्वयित्वाहमेतेषां शममिच्छन्निहागतः ॥३२॥ त इमे मंदमतयः कलहाभिरताः खलाः ॥ तं
मामवज्ञाय मुहुर्दुर्भाषान्मानिनोब्रुवन् ॥३३॥ नोग्रसेनः किल विभुर्भोजवृष्ण्यंधकेश्वरः ॥ शक्रादयो लोकपाला य
स्यादेशानुवर्तिनः ॥३४॥ श्री राम श्रीराम श्री राम श्रीराम श्रीराम जपराम श्रीकृष्ण।

असभ्या दुर्जनाः ॥२९॥ नानाधनाभिजनादिमदेनोन्नद्धा दंड एव प्रशमः प्रकर्षेण शमयतीति तथा यथा लगुडो दंडः ॥३१॥ दुर्भाषान् अवा
च्यानुशब्दान् ॥३३॥ दुर्भाषाणामनुस्मरति षड्भिः नोग्रसेन इति विभुः आज्ञापयितुं समर्थः ॥३४॥ श्रीकृष्णायनमः श्रीरामायपरमात्मनेनमः

अहोधृष्टाः श्रीहस्तमध्यासितंस्ववंतइतिकुपितमाह । सुधर्मेत्यादित्रिभिः ३५ । मौल्युत्तमैर्मौलिषुक्तैरत्नमंगैरत्नमैमौलिभिरितिवा
उपासितानितीर्थानियैर्यौमिभिः तेषामपितीर्थंयद्वाउपासितंसर्वैः सेवितंतीर्थंगंगातस्यतीर्थत्वनिमित्तंकिंचब्रह्माभवःश्रीश्चाह

सुधर्माक्रम्यतेयेनपारिजातोमरांघ्रिपः । आनीयभुज्यतेसोसौनकिलाध्यासनार्हणाः ३५ । यस्यपादयुगंसाक्षा
च्छ्रीरुपास्तेखिलेश्वरी । सनार्हतिकिलश्रीशोनरदेवपरिच्छदान् ३६ । यस्यांघ्रिपंकजरजोखिललोकपालैर्मौल्यु
त्तमैर्धृतमुपासिततीर्थतीर्थं । ब्रह्माभवोहमपियस्यकलाःकलायाः श्रीश्चोद्वहेमचिरमस्यनृपासनंक्व ३७ । भुंजते
कुरुभिर्दत्तंभूखंडंवृष्णयःकिल । उपानहःकिलवयंस्वयंतुकुरवःशिरः ३८ । अहोऐश्वर्यमत्तानांमत्तानामिवमानि
नां । असंबद्धागिरोरूक्षाःकःसहेतानुशासिता ३९ । अद्यनिष्कौरवींपृथ्वींकरिष्यामीत्यमर्षितः । गृहीत्वाहलमु
त्तस्थौदहन्निवजगत्त्रयं ४० । लांगलाग्रेणनगरमुद्विदार्यगजाह्वयं । विचकर्षसगंगायांप्रहरिष्यन्नमर्षितः ४१ ।
जलयानमिवाघूर्णंगंगायांनगरंपतत् । आकृष्यमाणमालोक्यकौरवाजातसंभ्रमाः ४२ । तमेवशरणंजग्मुः
सकुटुंबाजिजीविषवः । सलक्ष्मणंपुरस्कृत्यसांबंप्रांजलयःप्रभुं ४३ । रामरामाखिलाधारप्रभावंनविदामते । मूढा
नांनःकुबुद्धीनांक्षंतुमर्हस्यधीश्वर ४४ । रामायनमः श्रीकृष्णायनमः नमोभगवतेवासुदेवाय

मपिउद्वहेम । कथंभूतावयंयस्यकलायाअंशस्यकलाअंशाः ३७ । ३८ । मत्तानामिवमद्यादिनारूक्षाः परुषाः अनुशासितास्वयं
दंडकरःसन् ३९ । ४० । लांगलाग्रेणदक्षिणतःप्राकारस्थलेनिर्वर्तितेनतद्विदार्यउत्पाट्य ४१ । ४२ । जिजीविषवइत्यन्तराधिक्यंसोढव्यं

४३
४४

७५ ॥ शेषेशयनं करोषि विशेषपर्यंके प्रविशिष्यमाणोयः सत्वमेवेतिवा ॥ ७६ ॥ अस्मात्तुकोपस्त्वयायमत्रचिंतितएवेत्याह ॥ कोपस्त इति स्थितिपा
लनेतत्परः तात्पर्यवान्कोपः पाशांतेरसंबोधनंवा ॥ ७७ ॥ विश्वकर्मेत्याद्यंयस्यसत्वमितिसंबोधनं ॥ ७८ ॥ वेपमानमयनेत्रुरथेषांते ॥ ७९ ॥ त्व

स्थितस्तत्पुरुषप्रधानांत्वमेकोहेतुर्निराश्रयः ॥ लोकाक्रीडनकानीशक्रीडतेहेत्ववदंतिहि ॥ ७५ ॥ त्वमेवश्ष्टीदमनंतली
लयाभूमंडलंबिभर्षिसहस्रमूर्धन् ॥ अंतेचयःस्वात्मनिरुद्धविश्वः शेषेद्वितीयोपरिशिष्यमाणः ॥ ७६ ॥ कोपस्तेवि
लशिक्षार्थमनहेद्वेषान्नचमत्सरात् ॥ बिभ्रतोभगवन्सत्वंस्थितिपालनतत्परः ॥ ७७ ॥ नमस्तेसर्वभूतात्मन्सर्वशक्तिधरा
व्यय ॥ विश्वकर्मन्नमस्तेस्तुत्वांवयंशरणंगताः ॥ ७८ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ एवंप्रपन्नैःसंविग्नैर्वेपमानायनैर्बलः ॥ प्रसादितः
सुप्रसन्नोमाभैष्टेत्यभयंददौ ॥ ७९ ॥ दुर्योधनः पारिबर्हंकुंजरान्षष्टिहायनान् ॥ ददौचद्वादशशतान्ययुतानितुरंग
माणां ॥ ८० ॥ रथानांषट्सहस्राणिरौक्माणांसूर्यवर्चसां ॥ दासीनांनिष्ककंठीनांसहस्रंदुहितृवत्सलः ॥ ८१ ॥ प्रतिगृह्य
तुतत्सर्वंभगवान्सात्वतर्षभः ॥ ससुतःससुहृत्प्रायात्सुहृद्भिरभिनंदितः ॥ ८२ ॥ ततःप्रविष्टःस्वपुरींहलायुधः
समेत्यबंधूननुरक्तचेतसः ॥ शशंससर्वंयदुपुंगवानांमध्येसभायांकुरुषुस्वचेष्टितं ॥ ८३ ॥ अद्यापिचपुरंह्येतत्सूचय
द्रामविक्रमं ॥ समुन्नतंदक्षिणतोगंगायामनुदृश्यते ॥ ८४ ॥ एतत्तेकथितंसर्वंरामस्यचरितंमहत् ॥ यःपठेच्छ्रावयेद्वापि
सर्वपापैःप्रमुच्यते ॥ ८५ ॥ इति श्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेअष्टषष्टितमोध्यायः ॥ ६८ ॥ राम ॥ राम ॥

णमांषड्द्वादशायुतानि ॥ ८० । ८१ सुहृद्भिःकौरवैः ८२ मध्येसभायांसभामध्ये ८३ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेअष्टषष्टितमध्यायः

६८

तो

पकोनमसन्नितितमोगार्हस्थ्यपतिमंदिरं ॥ हसन्नारदो दृष्ट्वा विस्मितोऽगात्ततः स्ववृत् ॥ १ ॥ दिदृक्षामभिनयेनाह ॥ चित्रमिति द्व्यष्टसह
स्रस्त्रीः उदावहत्यग्रिणोतिह्वान् ॥ २ ॥ तां द्वारवतीमनुवर्णयति सार्धत्रयेण पुष्पितेषु उद्यानेषु उद्यानेषु च द्विजानामलीनां च कुलानि तै
र्नादितां ॥ ३ ॥ कुरितेषु व्याप्तेषु ॥ ४ ॥ महामरकतैः प्रख्यायंते प्रकाशंते इति तथोक्तैः स्वर्णरत्नमयाः परिच्छदाः परिकरा येषु तैः ॥ ५ ॥ पत

शुक उवाच नरकं निहतं श्रुत्वा तथोद्वाहं च योषितां ॥ कृष्णेनैकेन बह्वीनां तद्दिदृक्षुः स्म नारदः ॥ १ ॥ चित्रं बतैतदेकेन
वपुषा युगपत्पृथक् ॥ गृहेषु द्व्यष्टसाहस्रं स्त्रिय एक उदावहत् ॥ २ ॥ इत्युत्सुको द्वारवतीं देवर्षिर्द्रष्टुमागमत् ॥ पु
ष्पितोपवनारामद्विजालिकुलनादितां ॥ ३ ॥ उत्फुल्लेंदीवरांभोजकल्हारकुमुदोत्पलैः ॥ छुरितेषु सरस्सूच्चैः कूजितां
हंससारसैः ॥ ४ ॥ प्रासादलक्षैर्नवभिर्जुष्टां स्फाटिकराजतैः ॥ महामरकतप्रख्यैः स्वर्णरत्नपरिच्छदैः ॥ ५ ॥ विभक्तर
थ्यापथचत्वरापणैः शालासभाभी रुचिरां सुरालयैः ॥ संसिक्तमार्गांगनवीथिदेहलीं पतत्पताकाध्वजवारिता
तपां ॥ ६ ॥ तस्यामंतःपुरं श्रीमदर्चितं सर्वधिष्ण्यपैः ॥ हरेः स्वकौशलं यत्र त्वष्ट्रा कार्त्स्न्येन दर्शितं ॥ ७ ॥ तत्र षोडशभिः
सद्मसहस्रैः समलंकृतं ॥ विवेशैकतमं शौरेः पत्नीनां भवनं महत् ॥ ८ ॥ विष्टब्धं विद्रुमस्तंभैर्वैडूर्यफलकोत्तमैः
इंद्रनीलमयैः कुड्यैर्जगत्या चाहतत्विषा ॥ ९ ॥ ॥ राम राम राम राम राम राम राम

न्त्यः प्रचलंत्यः पताका येषां तैः ध्वजैर्वारित आतपो यस्यां तां ॥ ६ ॥ ७ ॥ तस्यां सर्वैर्धिष्ण्यपैर्लोकपालैरर्चितं षोडशभिः सद्मसहस्रैः सम
लंकृतं हरेरंतःपुरं विवेश तत्र च शौरेः पत्नीनां भवनेष्वेकतमं विवेशेत्यन्वयः यत्र कौशलं त्वष्ट्रा दर्शितमित्यंतःपुरभवनयोर्विशेष
णं तदनुवर्णयति चतुर्भिः ॥ विष्टब्धमिति विद्रुमस्तंभैर्विष्टब्धं विधृतं वैडूर्यमयानि फलकोत्तमानि तैर्भाश्रयाणि कुड्यानि तैः इंद्रनी
लमयैः कुड्यादिभिः शोभमानं जगत्या भूमिकया इंद्रनीलमय्या न हता त्विट् यस्याः तया ॥ ९

मुक्तादाम्नां विलंबाः विविधानि लंबनानि विद्यंते येषु तैः माणुत्तमैः परिष्कृतैर्भूषितैः ॥ २१ ॥ ईदृशसमीपस्थघनो मेघो यमिति बुद्धिर्येषां ते
२२ ॥ अथ तस्य सर्वकालं आत्मना समानानि गुणरूपवयांसि सुवेशोलंकारश्च यस्य तेन दासीसहस्रयुतया गृहिण्या सह ॥ २३ ॥ श्रियः रुक्मि
ण्याः पर्यंकतः अवीविशत् उपवेशयामास ॥ २४ ॥ अबिभ्रत अभितो दधारेत्यर्थः बिभ्रदिति शत्रंतं वा ॥ तदा संपूज्याभिभाष्य वशाहेतु

विमाने निर्मितैस्त्वष्ट्रा मुक्तादामविलंबिभिः ॥ दांतैरासनपर्यंकैर्माण्युत्तमपरिष्कृते ॥ २० ॥ दासीभिर्निष्ककंठीभिः सु
वासोभिरलंकृते ॥ पुंभिः सकंचुकोष्णीषसुवस्त्रमणिकुंडलैः ॥ २१ ॥ रत्नप्रदीपनिकरद्युतिभिर्निरस्तध्वांतविचित्रवल
भीषु शिखंडिनोंग ॥ नृत्यंति यत्र विहितागुरुधूपमक्षैर्निर्यांतमीक्ष्य घनबुद्धय उन्नदंतः ॥ २२ ॥ तस्मिन्समानगुणरूपवयः
सुवेशदासीसहस्रयुतयानुसवं गृहिण्या ॥ विप्रो ददर्श चमरव्यजनेन रुक्मदंडेन सात्वतपतिं परिवीजयंत्या ॥ २३ ॥ तंस
न्निरीक्ष्य भगवान्सहसोत्थितः श्रीपर्यंकतः सकलधर्मभृतां वरिष्ठः ॥ आनम्य पादयुगलं शिरसा किरीटजुष्टेन सांज
लिरवीविशदासने स्वे ॥ २४ ॥ तस्यावनिज्य चरणौ तदपः स्वमूर्ध्ना बिभ्रज्जगद्गुरुतरोपि सतां पतिर्हि ॥ ब्रह्मण्यदेव इति
यद्गुणनामयुक्तं तस्यैव यच्चरणशौचमशेषतीर्थं ॥ २५ ॥ संपूज्य देवऋषिवर्यमृषिः पुराणो नारायणो नरसखो वि
धिनोदितेन ॥ वाण्याभिभाष्य मितयामृतमिष्टया तं प्राह प्रभो भगवते करवाम किं ते ॥ २६ ॥ राम श्री ॥

रणान्वयः ॥ कथंभूतो यस्य चरणशौचं गंगाख्यं अशेषतीर्थं सः ॥ अत एव जगद्गुरुतरोपि सतां धर्मभृतां पतित्वादेवमकरोदित्यर्थः ॥ सतांप
तित्वे हेतुः ब्रह्मण्यदेव इति यत् गुणकृतं नाम तस्यैव यतो युक्तं समं तत्र तत्र एवं मे प्रवर्तमाना येवमाचरणमित्यर्थः ॥ २५ ॥ अभिभाष्य दिष्ट्यात्व
दागमनमित्यादि वियमृता ॥ २६ ॥

श्रीभा०
८ ३
५७

श्रीभगवता स्वस्यानर्हणमनर्हं मन्यमानस्तत्संभावयन्नाह ॥ नैवेति ॥ सर्वमित्रत्वादेव ममार्हणं न तु सम गौरवात् । तर्हि कथं साधुषु मैत्री तत्राह खलानां दमश्च नैवाद्भुतमिति । कुतो जगतः स्थितिर्धारणं पालनं च ताभ्यां सह निःश्रेयसाय तवायं स्वेच्छावतार इति वयं सम्यक् विद्मः ॥ अतः खलदमः साधुसंमाननं च युक्तमिति भावः ॥१७॥ यदुक्तं प्रभो किं करवामेति तत्राह ॥ दृष्टमिति ॥ भक्तजन

श्रीनारद उवाच ॥ नैवाद्भुतं किल विभोऽखिललोकनाथे मैत्री जनेषु सकलेषु दमः खलानां ॥ निःश्रेयसाय हि जगत्स्थितिरक्षणाभ्यां स्वैरावतार उरुगाय विदाम सम्यक् ॥१७॥ दृष्टं तवांघ्रियुगलं जनतापवर्गं ब्रह्मादिभिर्हृदि विचिंत्यमगाधबोधैः ॥ संसारकूपपतितोत्तरणावलंबं ध्यायंश्चराम्यनुगृहाण यथा स्मृतिः स्यात् ॥१८॥ ततोन्यदाविशद्गेहं कृष्णपत्न्याः स नारदः ॥ योगेश्वरेश्वरस्यांग योगमायाविवित्सया ॥१९॥ दीव्यंतमक्षैस्तत्रापि प्रियया चोद्धवेन च ॥ पूजितः परया भक्त्या प्रत्युत्थानासनादिभिः ॥२०॥ पृष्टश्चाविदुषेवासौ कदायातो भवानिति ॥ क्रियते किं नु पूर्णानाम पूर्णैरस्मदादिभिः ॥२१॥ अथापि ब्रूहि नो ब्रह्मन् जन्मैतच्छोभनं कुरु ॥ स तु विस्मित उत्थाय तूष्णीमन्यदगाद्गृहं ॥२२॥ तत्राप्यचष्ट गोविंदं लालयंतं सुताञ्शिशून् ॥ ततोन्यस्मिन् गृहेऽपश्यन्मज्जनाय कृतोद्यमे ॥२३॥ ॥

तापात् अपवर्गो यस्मात् । किंचातिदुर्लभं यद्ब्रह्मादिभिर्योगेश्वरैरपि हृदि विचिंत्यं किंच संसारकूपे पतितानामुत्तरणावलंबमाश्रयभूतं एवंभूतं तवांघ्रियुगलं मया दृष्टं अलं कृतकृत्योस्मि तथापि तव स्मृतिर्यथा स्यात् तथानुगृहाण ॥ ततस्तद्ध्यायन्नेव नित्यं चरामीति ॥१८।१९॥ अक्षैर्दीव्यंतमित्यादौ चददर्शेति ज्ञातव्यं २०।२१।२२।२३। राम श्री राम राम ॥

मी

राम
५७

वितानाग्नीनाहवनीयादीनग्निहोत्रेण पंचभिर्महायज्ञैर्यजंतं ॥ २७।२५।२६। २७। २८। २९।३०।३१। ३२। कालेतत्समये विधिनाउपयाचनं च

यांगं विवाहमित्यर्थः ॥ कल्पयंतं घटयंतं विभूतिभिर्विभवैः ॥ ३३ ॥ प्रस्थापनं दुहितॄजामात्रादीनां स्वगृहान्प्रति गृहपतिनयनं तस्मै हा

जुह्वंतं च वितानाग्नीन्यजंतं पंचभिर्मखैः ॥ भोजयंतं द्विजान्क्वापि भुंजानमवशेषितं ॥ २४ ॥ क्वापि संध्यामुपासीनं
जपंतं ब्रह्म वाग्यतं ॥ एकत्र चासिचर्मभ्यां चरंतमसिवर्त्मसु ॥ २५ ॥ अश्वैर्गजै रथैः क्वापि विचरंतं गदाग्रजं ॥ क्वचिच्छय्या
ने पर्यंके स्तूयमानं च वंदिभिः ॥ २६ ॥ मंत्रयंतं च कस्मिंश्चिन्मंत्रिभिश्चोद्धवादिभिः ॥ जलक्रीडारतं क्वापि वारमु
ख्या बलावृतं ॥ २७ ॥ कुत्रचिद्द्विजमुख्येभ्यो ददंतं गाः स्वलंकृताः ॥ इतिहासपुराणानि शृण्वंतं मंगलानि च ॥ २८
हसंतं हास्यकथया कयाचित्प्रियया गृहे ॥ क्वापि धर्मं सेवमानमर्थकामौ च कुत्रचित ॥ २९ ॥ ध्यायंतमेकमात्मा
नं पुरुषं प्रकृतेः परं ॥ शुश्रूषंतं गुरून्क्वापि कामैर्भोगैः सपर्यया ॥ ३० ॥ कुर्वंतं विग्रहं कैश्चित्संधिं चान्यत्र केशवं ॥
कुत्रापि सह रामेण चिंतयंतं सतां शिवं ॥ ३१ ॥ पुत्राणां दुहितॄणां च काले विध्युपयापनं ॥ दारैर्वरैस्तत्सदृशैः कल्पयं
तं विभूतिभिः ॥ ३२ ॥ प्रस्थापनोपनयनैरपत्यानां महोत्सवैः ॥ वीक्ष्य योगेश्वरेशस्य येषां लोका विसिस्मिरे ॥ ३३
यजंतं सकलान्देवान्क्वापि क्रतुभिरूर्जितैः ॥ पूर्तयंतं क्वचिद्धर्मं कूपारामालयादिभिः ॥ ३४ ॥ चरंतं मृगयां क्वा
पि हयमारुह्य सैंधवं ॥ घ्नंतं ततः पशून्मेध्यान्परीतं यदुपुंगवैः ॥ ३५ ॥ अव्यक्तलिंगं प्रकृतिष्वंतःपुरगृहादिषु ॥ क्व
चिच्चरंतं योगेशं तत्तद्भावबुभुत्सया ॥ ३६ ॥ अथोवाच हृषीकेशं नारदः प्रहसन्निव ॥ योगमायोदयं वीक्ष्य मानुषीमी

पुनरानयनं तैर्महोत्सवान्कल्पयंतं योगेश्वरेशस्य येषामपत्यानां महोत्सवान्वीक्ष्य लोकाः सर्वे विसिस्मिरे विस्मयं चक्रुः तथाभूतान्कल्प
यंतं ३४।३५।३६। अव्यक्तलिंगं वेषांतरेण कृत्वा ॥

हे योगेश्वर आत्मन् आत्मनि मम मनसि ततं वस्तु रूपेण वा निर्भाताः प्रतीतास्तव योगमायाः केवलं विदाम विद्मः न तु तत्र सामर्थ्यमिति भावः
३८ तन्मानुग्रहनाट्येन सुरामि अतो मां प्रस्थापयेत्याह ॥ अनुजानीहीति ॥ ३९ ॥ तत्तस्माल्लोकं शिक्षयन् इमं धर्ममास्थितः ॥ न तु तत्त्वतः
अतः हे पुत्र मा खिदः मोहं मा प्राप्नुहीति ॥ ४० ॥ एवमनुगृहीतस्तमेकमेव संतं ददर्शेति ॥ ४१ ॥ मुहुर्दृष्ट्वा जातकौतुको मुनिर्विस्मितोऽभू

विदाम योगमायास्ते दुर्धर्षा अपि योगिनां ॥ योगेश्वरात्मन्निर्भाता भवत्पादनिषेवया ॥ ३८ ॥ अनुजानीहि मां देव
लोकांस्ते यशसाप्लुतान् ॥ पर्यटामि तवोद्गायंल्लीला भुवनपावनीः ॥ ३९ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ब्रह्मन्धर्मस्य वक्ता
हं कर्ता तदनुमोदिता ॥ तच्छिक्षयंल्लोकमिमम् आस्थितः पुत्र मा खिद ॥ ४० ॥ श्रीशुक उवाच ॥ इत्याचरंतं तद्धर्मान्पाव
नान्गृहमेधिनां ॥ तमेव सर्वगेहेषु संतमेकं ददर्श ह ॥ ४१ ॥ कृष्णस्यानंतवीर्यस्य योगमायामहोदयं ॥ मुहुर्दृष्ट्वा ऋ
षिरभूद्विस्मितो जातकौतुकः ॥ ४२ ॥ इत्यर्थकामधर्मेषु कृष्णेन श्रद्धितात्मना ॥ सम्यक्सभाजितः प्रीतस्तमेवा
नुस्मरन्ययौ ॥ ४३ ॥ एवं मनुष्यपदवीमनुवर्तमानो नारायणोऽखिलभवाय गृहीतशक्तिः ॥ रेमेंऽग षोडशसहस्र
वरांगनानां सव्रीडसौहृदनिरीक्षणहासजुष्टः ॥ ४४ ॥ यानीह विश्वविलयोद्भववृत्तिहेतुः कर्माण्यनन्यविष
याणि हरिश्चकार ॥ यस्त्वंग गायति शृणोत्यनुमोदते वा भक्तिर्भवेद्भगवति ह्यपवर्गमार्गे ॥ ४५ ॥ इति श्रीभागव
ते महापुराणे दशमस्कंधे एकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥ राम श्री रामाय नमः श्रीरामाय नमः

रिति ४२ श्रद्धितः श्रद्धायुक्तः आत्मा यस्य तेन ४३ नारदः दृष्टां श्रीकृष्णलीलां निगमयति ॥ एवमिति ॥ अखिलस्य भवाय योद्भवाय गृही
ताः शक्तयो नानामूर्तयो येन सः ॥ सव्रीडं च तत्सौहृदं च तेन निरीक्षणं हासश्च ताभ्यां जुष्टः ४४ अनन्यविषयाणि असाधारणानि अ
पवर्गमार्गे मोक्षप्रदे ४५ इति एकोनसप्ततितमोऽध्यायः ६९

ततस्तु सप्ततितमे कृष्णस्याह्निककर्मणि ॥ दूतनारदयोः कार्ये मंत्रस्यापि विचारणं ॥१॥ जगन्मंगलचारित्रमाह्निकं जगदीशितुः
नारदेन कृचिल्लिंकिचिद्दृष्टमाह यथाक्रमं ॥२॥ इत्यर्थधर्मकामेषु कृष्णेन अधिष्ठितात्मनेति पृच्छत स श्रीकृष्णस्याह्निकस्याधिका
रेयथाह ॥ उपवृत्तायामासन्नायां पतिभिः श्रीकृष्णैर्माधव्यो माधवस्य भार्याः ॥१॥ वंदिन इव श्रीकृष्णं बोधयंतीव वयांसि पक्षिणः
अरोरुवन् ॥ अतिशयेनारुवन् मंदारवनवायुभिः गायत्स्वलिषु अनिद्राणि वयांसि ॥२॥ वैदर्भी तु उपलक्षणं परिरंभणविश्लेषा

श्रीशुक उवाच ॥ अथोषस्युपवृत्तायां कुक्कुटान्कूजतोऽशपन् ॥ गृहीतकंठ्यः पतिभिर्माधव्यो विरहातुराः ॥१॥
वयांस्यरोरुवन्कृष्णं बोधयंतीव वंदिनः ॥ गायत्स्वलिष्वनिद्राणि मंदारवनवायुभिः ॥२॥ मुहूर्तं तं तु वैदर्भी
नामृष्यदतिशोभनं ॥ परिरंभणविश्लेषात्प्रियबाह्वंतरं गता ॥३॥ ब्राह्मे मुहूर्त उत्थाय वार्युपस्पृश्य माधवः ॥
दध्यौ प्रसन्नकरण आत्मानं तमसः परं ॥४॥ एकं स्वयंज्योतिरनन्यमव्ययं स्वसंस्थया नित्यनिरस्तकल्मषं ॥ ब्र
ह्माख्यमस्योद्भवनाशहेतुभिः स्वशक्तिभिर्लक्षितभावनिर्वृतिं ॥५॥ यथाप्लुतोंऽभस्यमले यथाविधि क्रियाकला
पं परिधाय वाससी ॥ चकार संध्योपगमादि सत्तमो हुतानलो ब्रह्म जजाप वाग्यतः ॥६॥ उपस्थायार्कमुद्यंतं त
र्पयित्वात्मनः कलाः ॥ देवानृषीन्पितॄन्वृद्धान्विप्रानभ्यर्च्य चात्मवान् ॥७॥ राम राम श्री कृ स्ना॥

तं पर्यालोच्य ॥३॥ एकमखंडं हेतुं अनन्यं निरुपाधिं अतएव अव्ययं स्वयंज्योतिष्ट्वे हेतुः नित्यनिरस्तं कल्मषं अविद्या यस्मात्तं ॥ उपलक्षण
माह ॥ अस्येति ॥ अस्य विश्वस्य लक्षितभावस्थासौ निर्वृतिश्च भावः सत्तानिर्वृतिरानंदः तथा हि यतो वा इमानि सर्वं सन्मात्रमयः सदेव सोम्येद
मग्र आसीदित्यादिश्रुतेः सच्चानंदश्च विज्ञानमानंदमितिश्रुतेः ॥ तत्सदानंदमित्यर्थः ॥५॥ आप्लुतः स्नातः संध्याया उपगम उपासनं आ
दिर्यस्य भवति तत्तथा क्रियाकलापं पंचकारकार्यं तात्पर्यं सर्वं से कृतानलः ब्रह्म गायत्रीं जजाप ॥६॥ कला अंशान् देवान् ऋषीन् पितॄन्

श्रीभा
द० उ०
८६

गृष्टीनां प्रथमप्रसूतानां ९ ॥ बद्वमिति द्विशतेनपरिच्छिन्नानां गुल्फदतो ह्यगान्मुसलारेभ्यतो ददावकृतं बद्वानि सप्त चेति श्रात्प्रयुक्तानि सप्तो
त्तरशतं च बद्वान्येकीकृत्य प्रत्यगो चतुर्दशलक्षत्वेन गणितानि यथोक्तं भारते मेवाधिकृत्य नवमस्कंधे ह्यगान्मुसलारेदतः कृष्णान्स्वर्णै
नपरिच्छिन्नाः ॥ अदात्कर्मणि मष्णो निष्प्रतानि चतुर्दशेति ॥ तत्र चैयं बद्वसंख्याऽप्योकेन संगृह्यते ॥ चतुर्दशानां लक्षाणां सप्ताधिकशतो
त्तरकः ॥ बद्वं चतुरशीत्यग्रसहस्राणि त्रयोदशेति दिने दिने चेति प्रति संग्रहं चेति ॥ ९ ॥ आत्मसंभूतीः स्वविभूतीः मंगलानि कपिलादीनि २

धेनूनां रुक्मशृंगीणां साध्वीनां मौक्तिकस्रजां ॥ पयस्विनीनां गृष्टीनां सवत्सानां सुवाससां ॥ ८ ॥ ददौ रूप्यखुराग्रा
णां सक्षौमाजिनतिलैः सह ॥ अलंकृतेभ्यो विप्रेभ्यो बद्वं बद्वं दिने दिने ॥ ९ ॥ गोविप्रदेवतावृद्धगुरून्भूतानि सर्वशः नम
स्कृत्यात्मसंभूतीर्मंगलानि समस्पृशत ॥ १० ॥ आत्मानं भूषयामास नरलोकविभूषणं ॥ वासोभिर्भूषणैः स्वीयै
र्दिव्यस्रगनुलेपनैः ॥ ११ ॥ अवेक्ष्याज्यं तथादर्शं गोवृषद्विजदेवताः ॥ कामांश्च सर्ववर्णानां पौरांतःपुरचारिणां ॥ ११
प्रदाप्य प्रकृतीः कामैः प्रीतोऽप्रत्यनंदत ॥ संविभज्याग्रतो विप्रान्स्रक्तांबूलानुलेपनैः ॥ १३ ॥ सुहृदः प्रकृतीर्दारान
पायुंक्त ततः स्वयं ॥ तावत्सूत उपानीय स्यंदनं परमाद्भुतं ॥ १४ ॥ सुग्रीवाद्यैर्हयैर्युक्तं प्रणम्यावस्थितोऽग्रतः ॥ गृहीत्वा
पाणिना पाणी सारथेस्तमथारुहत ॥ १५ ॥ सात्यक्युद्धवसंयुक्तः पूर्वाद्रिमिव भास्करः ॥ १६ ॥ ईक्षितोंतःपुरस्त्रीणां
सव्रीडप्रेमवीक्षितैः ॥ कृच्छ्राद्विसृष्टो निरगाज्जातहासो हरन्मनः ॥ १७ ॥ राम श्री राम श्री श्री श्रीराम

नरलोकविभूषणमुपमात्मानं स्वीयैः पीतांबरकौस्तुभादिभिः ॥ ११ ॥ कामानभिलषितानर्थांश्च ॥ १२ ॥ विप्रादीन्स्रगादिभिः संविभ
ज्यते भ्यस्तानि दत्वा इत्यर्थः ॥ १३ ॥ उपायुंक्त भोगार्थमगृहीत ॥ १४ ॥ पाणीकृतेन जलेन गृहीत्वा ॥ १५ ॥ सव्रीडप्रेमवीक्षितैरीक्षितः सोऽ
वस्थितः ताभिरेव वीक्षितः कृच्छ्राद्विसृष्टो निरगादिति ॥ १७ ॥ राम श्री जय जय राम राम श्रीकृष्णायनमोनमः

राम
५६

एवंसर्वशुभे हेमः पृथक्पृथक्निर्गत्यानंततं एकएवसन् तद्धर्मसभांप्रविशत् यन्निविष्टानां यत्रनिविष्टानां ॥ १५ ॥ नृसिंहेहेः पुत्रश्रेष्ठेः ॥ १६ ॥ उपमं
त्रिणः परिहासकाः पृथक्पृथक्सन्स्वस्वसमुदाये ॥ १७ ॥ पृष्ठदेशात्स्थः प्रसिद्धाः हरः शैवः स्वतादयस्तथैव ॥ स्वताः पौराणिकाः श्रो
त्राः मागधावंशशंसकाः ॥ वंदिनस्तथमलपद्माः प्रस्तावसदृशोक्तयः ॥ १९ ॥ ब्राह्मणाः ब्रह्मवेदसाद्धः मंत्रान्व्याचक्षतेत्वर्थः वादिनः

तद्धर्मसभांसभांसर्वैर्दृष्टिभिः परिवारितः ॥ प्रविश्ययन्निविष्टानांतसंस्पर्शाषट्कृसंयः ॥ २६ ॥ ततोपविष्टः परमास
नेविशुद्धर्वभौस्वभासाकृत्स्नभोवभासयन् ॥ दृष्ट्वातंनृसिंहेहेयंडभिर्यहन्नमोयथोडुराजोदिवितारकागणेः ॥ १७ ॥ ततो
परमंत्रिणोराजन्नानाहास्यरसैर्विधं ॥ उपतस्थुर्नटाचार्यानर्तकास्तांउवेः पृथक् ॥ २० ॥ पृष्ठदेशावेणाभुजवेणुताल
दास्तथैव ॥ नटैस्तत्रजगुस्तत्रकृत्स्नस्तमाराध्यवदिनः ॥ २१ ॥ तत्रस्थाब्राह्मणाः केचिदासीनाब्रह्मवादिनः ॥ सर्वेषां
गुणपच्यवासांराज्ञांचाकथयन्कथाः ॥ २२ ॥ तत्रैकः प्रकृष्टोराजन्नाराणतोऽपूर्वदर्शनः ॥ विज्ञापितोभगवतेपतीहारैः प्र
वेशितः ॥ २४ ॥ सतत्रमत्कृत्यकृत्स्नायपेशायकृतांजलिः ॥ राज्ञामावेदयत्दुःखंत्रासंधनिरोधजं ॥ २४ ॥ येचदिग्वि
जयेतस्यसन्नतिंनयपुःर्पाः ॥ प्रसह्यतद्भक्तेनासन्नरुतेतेह्यगिरिव्रजे ॥ २६ ॥ कृष्णकृष्णाप्रमेयात्मप्रपन्नभयभंज
न ॥ वयंत्वांशरणंयामोभवभीताः पृथक्धिपः ॥ २७ ॥ श्री राम जप राम श्रीरामायकृष्णायनमः

वाहनचत्वराः ॥ २८ ॥ गिरिव्रजेतत्संज्ञकेदौर्गनिरुद्धाआसन्तेषांचइः त्वमावेदयन्नित्यन्वयः ॥ २३ ॥ श्रीकृष्णकृष्णेतिषड्श्लोकीराज्ञां
विज्ञप्तिः ॥ तत्रप्रथमेनशरणप्रयाणंत्रिभिर्भयानुवादः द्वाभ्यांप्रार्थनमिति ॥ २४ ॥ राम जप राम श्रीराम श्रीकृष्णायनमः

९१

ष्टयद्दर्शिनो लोकस्य भवभयं विहाय तं वै तोनमस्यंति ॥ २३ ॥ लोक इति ॥ विकर्म निषिद्धं काम्यं च तस्मिन्निरतः निरतरां रतः स्वे उ कुशले धर्मे भवतोर्चने त्वया उदिते उक्ते पंचरात्रे सामान्यतः स्म गीतासु ॥ यत्करोषि यदश्नासि यज्जुहोषि ददासि यत् ॥ यत्तपस्यसि कौंतेय तत्कुरुष्व मदर्पणमिति ॥ प्रमत्तो नवहितो यावदयं लोकः तावदेवास्य लोकस्य यः सद्यो जीविताशां छिनत्ति तस्मै तुभ्यमनिमिषाय कालात्मने नम इति ॥ २४ ॥ सेयं लोकस्य गतिः वयं तत्र तु कथं स्मः ॥ अतोस्माकं तु तत्पदं दुःखमापन्नमित्याशंक्याह ॥ लोक इति ॥ भो ईश त्रिजगत ईश्वरे

लोको विकर्मनिरतः कुशले प्रमत्तः कर्मण्ययं त्वदुदिते भवदर्चने स्वे ॥ यस्तावदस्य बलवानिह जीविताशां सद्यश्छिनत्त्यनिमिषाय नमोस्तु तस्मै ॥ २५ ॥ लोके भवाञ्जगदिनः कलयावतीर्णः सद्रक्षणाय खलनिग्रहणाय चान्यः ॥ कश्चित्त्वदीयमतियाति निदेशमीश किं वा जनः स्वकृतमृच्छति तन्न विद्मः ॥ २६ ॥ स्वप्नायितं नृपसुखं परतंत्रमीश शश्वद्भयेन मृतकेन धुरं वहामः ॥ हित्वा तदात्मनि सुखं त्वदनीहलभ्यं क्लिश्यामहेतिकृपणास्तव माययेह ॥ २७

त्वयि सद्रक्षणार्थमवतीर्णेपि चेदस्माकं दुःखं समर्थः स्यात् तर्हि किमन्यः कश्चिज्जरासंधादिस्त्वदाज्ञामतिलंघ्य इति किं च त्वया रक्ष्यमाणोपि जनः स्वकर्मजं दुःखं प्राप्नोत्येवेति न विद्मः ॥ न च तद्भयमपि युक्तमिति भावः ॥ २६ ॥ किं दुःखं तत्राह स्वप्नायितमिति स्वप्नवज्ज्ञातं नृपसुखं यतः परतंत्रं विषयसाध्यं ॥ किंच ॥ सप्तति शश्वद्भयं यस्मिन् तेन मृततुल्येन शरीरेण धुरं पुत्रदारादिपुष्टिरूपं राज्यचिंतां केवलं वहामः अहो कष्टं नः केवयमिति सर्वमेव निष्कामाः संतः त्वां नाश्रिता इत्याह ॥ हित्वेति त्वत्त्वतः अनीहैः निष्कामैर्लभ्यमात्मनि स्थितः सिद्धं सुखं तत् हित्वा क्लिश्यामहे क्लिश्यामः ॥ २७ ॥ श्री रामा यनमः श्रीरामभद्रायनमोनमः श्रीकृष्णायनमः ॥ ॥

त्वन्मायाकृतं कर्मबंधं त्वमेव निवर्तयेति प्रार्थयंते तन्न इति ॥ विंशत्यष्टिमो वयमराधो जरासंधः तत्संबंधकालकर्मपाशात् भवद्भिरेव विक्रम्य निर्गमय्यतामिति चेत्तत्राह ॥ यइति ॥ यएवायुतमतंगजानां वीर्यं बिभ्रत्स्वभवने भूभुजोऽस्मान् रुरोध सिंहो मेषीरिव ॥ २९ ॥ किंच युष्मादीयावधमित्यस्मात् ॥ अधिकं बाधतेइत्याहुः ॥ योवाइति ॥ हे उदात्तचक्र उद्यतसुदर्शन यो वै हि द्विनवकृत्वः अष्टादशवारान् त्वया सह युद्धे व

तन्नो भवान्प्रणतशोकहरांघ्रियुग्मो बद्धान्वियुंक्ष्व मगधाह्वयकर्मपाशात् ॥ यो भूभुजोऽयुतमतंगजवीर्यमेको बिभ्रद्रुरोध भवने मृगराडिवावीः ॥ २९ ॥ यो वै त्वया द्विनवकृत्व उदात्तचक्र भग्नो मृधे खलु भवंतमनंतवीर्यं ॥ जित्वा नृलोकनिरतं सकृदूढदर्पो युष्मत्प्रजा रुजति नोऽजित तद्विधेहि ॥ ३० ॥ इति मागधसंरुद्धा भवद्दर्शनकांक्षिणः ॥ प्रपन्नाः पादमूलं ते दीनानां शं विधीयतां ॥ ३१ ॥ राजदूते ब्रुवत्येवं देवर्षिः परमद्युतिः ॥ बिभ्रत्पिंगजटाभारं प्रादुरासीद्यथा रविः ॥ ३२ ॥ तं दृष्ट्वा भगवान्कृष्णः सर्वलोकेश्वरेश्वरः ॥ ववंद उत्थितः शीर्ष्णा ससभ्यः सानुगो मुदा ॥ ३३ ॥ सभाजयित्वा विधिवत्कृतासनपरिग्रहं ॥ बभाषे सूनृतैर्वाक्यैः श्रद्धया तर्पयन्मुनिं ॥ ३४ ॥ अपि स्विदद्य लोकानां त्रयाणामकुतोभयं ॥ ननु भूयान्भगवतो लोकान्पर्यटतो गुणः ॥ ३५ ॥ नहि तेऽविदितं किंचिल्लोकेष्वीश्वरकर्तृषु ॥ अथ पृच्छामहे युष्मान्पांडवानां चिकीर्षितं ॥ ३६ ॥

तमानेन तत्र सप्तदशकृत्वः त्वया स्वयं भग्नः पराजितः पश्चादनंतवीर्यमपि त्वं लोके निरतं नृशरीरविनोदं भगवंतं सकृज्जित्वा ऊढदर्पः प्राप्तगर्वः युष्मत्प्रजानः रुजति पीडयति तत् ॥ तत्र यद्युक्तं तद्विधेहीत्यर्थः ॥ ३० ॥ दूत आह इतीति ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ भूयान्महान्गुणो लाभो यस्माद्यत्त्वत्सर्वलोकदृष्टत्वात् ज्ञातमिति ॥ ३५ ॥ ईश्वरः कर्ता येषां तेषु ॥ ३६ ॥ ॥ राम श्रीकृष्णायनमः श्रीरामायनमः ॥

एवमविडंबेवसर्वंतेनतत्रासंधवधार्थमेवपांडवचिकीर्षितंदृष्टोनारदोमाययेयमितिज्ञात्वाह ॥ दृष्टाइतित्रिभिः ॥ विश्वसृजश्चब्रह्मणो
पिमायिनोमोहकस्यते ॥ स्वशक्तिभिर्विद्यादिभिर्भूतेषुचरतोयामितयाचरतोवर्तमानस्ययद्यहंभूतेषुवर्ततेतर्हिभूतानिमांकिंनपश्यंति
तत्राहवह्नेरिवछन्नरुचइतिस्वशक्तिभिरेवछन्नारुकप्रकाशोयस्यतस्यअतस्तदेवंपश्याादिनमेद्भुतं ॥ ३६ ॥ इदंतुजगत्कथंभूतंअसदेवय
तवमाययाविद्यमानात्मतयाऽवभासतेतज्जगतस्सृजतःकिंतुकेवलंतेतत्स्पनमनमेवशक्यमित्याहतस्मैनमइतित्र्रुतःयेनस्वेनरु

श्रीनारदउवाच ॥ दृष्टामयातेबहुशोदुरत्ययामायाविभोर्विश्वसृजश्चमायिनः ॥ भूतेषुभूमंश्चरतःस्वशक्तिभिर्व
ह्नेरिवछन्नरुचोनमेद्भुतं ॥ ३६ ॥ तवेहितंकोर्हतिसाधुवेदितुंस्वमाययेदंसृजतोनियच्छतः ॥ यद्विद्यमानात्मतयाव
भासतेतस्मैनमस्तेस्वविलक्षणात्मने ॥ ३७ ॥ जीवस्ययःसंसरतोविमोक्षणंनजानतोनर्थवहाच्छरीरतः ॥ लीला
वतारैःस्वयशःप्रदीपकंप्राज्वालयत्त्वातमहंप्रपद्ये ॥ ३८ ॥ अथाप्याश्रावयेब्रह्मन्नरलोकविडंबनं ॥ राज्ञःपैतृष्वस्रे
यस्यभक्तस्यचचिकीर्षितं ॥ ३९ ॥ यक्ष्यतित्वांमखेंद्रेणराजसूयेनपांडवः ॥ पारमेष्ठ्यकामोनृपतिस्तद्भवाननुमोद
तां ॥ ४० ॥

येनसर्वतोविलक्षणात्मनेअचिंत्यायेत्यर्थः ॥ ३७ ॥ नन्वेवंभूतस्यकिंमायाचेष्टितैरित्यतआह ॥ जीवस्येति अविद्यातमसाद्द्दतत्वेनअन
र्थप्रापकाच्छरीरात्संसरतःतेनैवतमसातस्माच्छरीराद्विमोक्षोपायमजानतःप्रज्वालयत्वदीपितवान्त्वंतंत्वांयशःश्रवणादिभिःजी
वस्यमोक्षार्थमित्यर्थः ॥ ३८ ॥ आश्रावयेआश्रावयिष्यामिनरलोकविडंबनंब्रह्मत्वांब्रह्मन्निति पावेह्देब्रह्मन्नृपरमात्मन्नरलोकानुकारिणं
त्वांश्रावयिष्यामीति ३९।४०

नैव वात्र भोदलं कार्यं किंतु तत्रागंतव्यं इत्याशयेनाह ॥ तस्मिन्निति ॥ ४१ ॥ तत्रागतास्तु सर्वे त्वद्दर्शनादिना कृतार्था भविष्यंतीत्याह ॥ श्रवणा
दिति । अंतेवसायिनः श्वपचा अपि ब्रह्ममयस्य ब्रह्मघनस्यैतैः ईक्षाव ॥ अभिमर्शो गात्रस्पर्शो तं च ते विद्यते येषां ते ॥ केऽत्वत्पाशयेनाह ॥ यस्ये
ति ॥ हे भुवनानां मंगल त्वत्पदाद्दिवि पाताले भूमौ च प्रथितं यस्य यशो विश्वं पुनाति कथं प्रथितं दिग्वितानं वितानवदलंकारणं तथा चरणा
म्बु प्रथितं पुनाति कथं तत्प्रथितं दिवि मंदाकिनीति ॥ अधश्च भोगवतीति इह च भूमौ गंगेति तस्मात्त्वदागमनात् सर्वमंगलं पवित्रं च

तस्मिन्स्वदेव क्रतुवरैर्भवंतं वै सुरादयः ॥ दिदृक्षवः समेष्यंति राजानश्च यशस्विनः ॥ ४१ ॥ श्रवणात्कीर्तनाद्ध्यानात्पू
यंतेंतेवसायिनः ॥ तव ब्रह्ममयस्येश किमुतेक्षाभिमर्शिनः ॥ ४२ ॥ यस्यामलं दिवि यशः प्रथितं रसायां भूमौ च ते
भुवनमंगल दिग्वितानं ॥ मंदाकिनीति दिवि भोगवतीति चाधो गंगेति चेह चरणांबु पुनाति विश्वं ॥ ४३ ॥ श्रीशुक उवाच
तत्रेतेष्वात्मपक्षेष्वगृणत्सु विजिगीषया ॥ वाचः पेशैः स्मयन्भृत्यमुद्धवं प्राह केशवः ॥ ४४ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ त्वं हि
नः परमं चक्षुः सुहृन्मंत्रार्थतत्त्ववित् ॥ तथात्र ब्रूह्यनुष्ठेयं श्रद्दध्मः करवाम तत् ॥ ४५ ॥ इत्युपामंत्रितो भर्त्रा सर्वज्ञेना
पि मुग्धवत् ॥ निदेशं शिरसाधाय उद्धवः प्रत्यभाषत ॥ ४६ ॥ इति श्रीभागवते भागवत्याने सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥ श्रीशु
क उवाच ॥ इत्युदीरितमाकर्ण्य देवर्षेरुद्धवोऽब्रवीत् ॥ सभ्यानां मतमाज्ञाय कृष्णस्य च महामतिः ॥ १ ॥ राम श्रीराम

भविष्यतीति भावः ॥ ४३ ॥ तत्रैवं नारदेनोक्ते तेषु तत्र वर्तमानेषु आत्मीयपक्षेषु यादवेषु जरासंधस्य जिगीषया अगृणत्सु अभाषमाणेषु वाचः पे
शैः पेशलैर्वाग्भिरित्यर्थः ॥ ४४ ॥ चक्षुर्हेतुः मंत्रार्थानां मंत्रसाधनानां तत्त्ववित् परिपाकवेदिना ॥ ४५ ॥ इति दशमे सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥ अथै
कसप्ततितमे उद्धवस्य मंत्रतः इंद्रप्रस्थगाते कृष्णेन पार्थानां परमोत्सवः ॥ राजसूयमिषं कृत्वा भीमदुर्योधनादिषु ॥ कलिमुत्पाद्य तद्द्वारा भूभार

महाराजः देवर्षिणोदितमुद्धवस्य रामः

यक्ष्यतः यागं करिष्यतः पैतृष्वस्रेयस्य पितृष्वसुः पुत्रस्य साचिव्यं साहाय्यं तच्च कार्यं तथा शरणार्थिनां राज्ञां रक्षा च कार्या तत्र प्रथमं रा
जसूययागं तत्रं ततो राजरक्षा कर्तव्येत्याह ॥ यष्टव्यमित्यष्टभिः ॥ अतो दिग्विजयहेतोः उभयार्थः राजसूयार्थः शरणागतरक्षार्थश्च ॥ २
अस्तु तत्तु कथं यास्यामः एवं जरासंधं हत्वा मिक्षतो यादवानाल्पस्याह ॥ ४ ॥ स वै इति ॥ अन्येषां ततो बलिनामपि द्विपि समबल एव भीमस्तथा
पि तं विना भीमादेव तस्य मृत्युर्विहित इति भावः ॥ ५ ॥ ननु स्वबलसाम्येपि सेनाबलं तस्याधिकमिति चेदत आह ॥ द्वैरथ इति द्वंद्वयुद्धे शते

उद्धव उवाच ॥ यदुक्तमृषिणा देव साचिव्यं यक्ष्यतस्त्वया ॥ कार्यं पैतृष्वस्रेयस्य रक्षा च शरणैषिणां ॥ १ ॥ यष्टव्यं राज
सूयेन दिक्चक्रजयिना विभो ॥ अतो जरासुतजय उभयार्थो मतो मम ॥ २ ॥ अस्माकं च महानर्थो ह्येतेनैव भविष्य
ति ॥ यशश्च तव गोविंद राज्ञो बद्धान्विमुंचतः ॥ ३ ॥ स वै दुर्विषहो राजा नागायुतसमो बले ॥ बलिनामपि चान्येषां भीमं स
मबलं विना ॥ ४ ॥ द्वैरथे स तु जेतव्यो मा शताक्षौहिणीयुतः ॥ ब्रह्मण्योभ्यर्थितो विप्रैर्न प्रत्याख्याति कर्हिचित् ॥ ५ ॥ ब्र
ह्मवेषधरो गत्वा तं भिक्षेत वृकोदरः ॥ हनिष्यति न संदेहो द्वैरथे तव सन्निधौ ॥ ६ ॥ निमित्तं परमेशस्य विश्वसर्गनि
रोधयोः ॥ हिरण्यगर्भः शर्वश्च कालस्यारूपिणस्तव ॥ ७ ॥ राम श्री श्री श्री रामाय नमो नमः नमः

ना अक्षौहिणीभिर्युतो अपि जितः मा जेतव्य इत्यर्थः ॥ नन्वसौ स्वसैन्यमेव युद्धाय नियुंजीत अत उक्तं तेन द्वैरथमिति तत्राह ॥ ब्रह्मण्य इति विप्र
प्रत्याख्याति न निराकरोति ॥ ६ ॥ भिक्षेत द्वंद्वयुद्धं याचतां ॥ तथापि समबलत्वात्साम्यमेव स्यादत आह ॥ तव सन्निधाविति ॥ ७ ॥ नन्वकिं
चित्करं वर्ततो मम सन्निधानात् किं स्यादत आह ॥ निमित्तमिति ॥ अयमर्थः ॥ यथा तवारूपस्य कालात्मनो विश्वसर्गे निमित्तं केवलं हिर
ण्यगर्भस्तथा शर्वश्च तन्निरोधे तथात्र त्वमेव सन्निधिमात्रेण हंता भीमो निमित्तमात्रं इति ॥ ८ ॥ राम राम श्री श्री ॥

राम
५१

अतोनेनोपायेनत्वयास्वशीघ्रंहंतव्यइत्यभिप्रायेणाह ॥ गायंतीति ॥ जरासंधधृतानां राज्ञां देव्यः पत्न्यः ते विशदं कर्म स्वगृहेषु बालकलालना
दौ गायंति किं तत्कर्म स्वशत्रोर्जरासंधस्य वधमात्मनां पतीनां विमोक्षणं च वत्स मा रोदीः ॥ श्रीकृष्णस्त्व एवं करिष्यतीति ॥ अत्र दृष्टांतः गो
प्यश्चेत्यादि ॥ यथा गोप्यः शंखचूडवधस्वमोक्षं च गायंति अत्र तासां तत्रागतत्वं च गजपतेर्नक्रात् जनकात्मजाया राव्याश्च रावणात् पित्रोश्च कंस
गृहान्मोक्षं अतएवंभूतानां तासां कृपया त्वया तथैव कर्तव्यमितिभावः ॥ ९ ॥ किंच ॥ जरासंधवध इति ततः शिशुपालवधादयोपि स्वयमेवसा

गायंति ते विशदकर्म गृहेषु देव्यो राज्ञां स्वशत्रुवधमात्मविमोक्षणं च ॥ गोप्यश्च कुंजरपतेर्जनकात्मजायाः पित्रोश्च
लब्धशरणा मुनयो वयं च ॥ ९ ॥ जरासंधवधः कृष्ण भूर्यर्थायोपकल्पते ॥ प्रायः पाकविपाकेन तव चाभिमतः क्रतुः ॥
१० ॥ इत्युद्धववचो राजन्सर्वतोभद्रमच्युतं ॥ देवर्षिर्यदुवृद्धाश्च कृष्णश्च प्रत्यपूजयत् ॥ ११ ॥ अथादिशत्प्रयाणाय भ
गवान्देवकीसुतः ॥ भृत्यान्दारुकजैत्रादीननुज्ञाप्य गुरून्विभुः ॥ १२ ॥ रामाय नमो नमः श्रीरामकृष्णाय नमः

ध्याभविष्यंतीतिभावः ॥ एतच्च सर्वं भविष्यत्येवेति संभावयन्नाह ॥ प्राय इति पच्यत इति पाकः कर्म तस्य विपाकः फलं तेन राज्ञां शुभप
विपाकेन जरासंधादीनां पापविपाकेन ॥ पाठांतरे जरासंधस्य पापविपाकेनेति तेन तायं क्रतुस्तवाभिप्रेतः तत्र गते त्वयि सर्वं भविष्यती
त्यर्थः ॥ १० ॥ अत्र तत्रोपपत्त्या शुभं क्रियते इत्युद्धव इति वदता अनिरुद्धादयः तथा नाद्य जयन्निति सूचितं ॥ ११ ॥ अनुज्ञाप्य अनुज्ञां प्रार्थयित्वा गुरून्व

धू।

सुदेवादीन् ॥ १२ ॥

अवरोधान्नुदारान्नुनिर्गमय्य प्रयाणं कारयित्वा ॥ २२ ॥ भदाः पदातयः सादिनः अश्वारोहाः रथादिना यकैः स्थापनादिकैः करालया तीव्रया आत्मसेवया परिहृतो निराक्रामत् निरगात् जनैः सकाशात् मृदंगादिभिः वाद्यैः प्रघोषेण घोषितायाः ॥ २४ ॥ नृवाजीति नरयानैः अश्वैः कांचनशिबिकाभिश्च अन्वगुः तं पतिमनु यथा सुव्रताः पतिव्रताः वराणि अंबरादीनि यासां ताः ॥ २५ ॥ नरोष्ट्रादिभिर्यानैः अश्वतरी गर्दभ्यामश्वा

निर्गमय्यावरोधान्स्वान्स्वस्ति तान्सपरिच्छदाः संकर्षणमनुज्ञाप्य यदुराजं च शत्रुहन् ॥ २३ ॥ सुतोपनीतं स्वरथमारुह्य हरुदध्वजः ॥ ततो रथद्विपभटसादिनायकैः करालया परिवृत आत्मसेनया ॥ मृदंगभेर्यानकशंखगोमुखैः प्रघोषघोषितककुभो निराक्रमत् ॥ २४ ॥ नृवाजिकांचनशिबिकाभिरच्युतं सहात्मजाः पतिमनुसुव्रता ययुः वरांबराभरणविलेपनस्रजः सुसंवृता नृभिरसिचर्मपाणिभिः ॥ २५ ॥ नरोष्ट्रगोमहिषखराश्वतर्यनःकरेणुभिः परिजनवारयोषितः ॥ स्वलंकृताः कटकुटिकंबलांबराद्युपस्करायपुरधिरुह्य सर्वतः ॥ २६ ॥ बलं बृहद्ध्वजपटछत्रचामरैर्वरायुधाभरणकिरीटचर्मभिः ॥ दिवांशुभिस्तुमुलरवं बभौ रवेर्यथार्णवः क्षुभिततिमिंगिलोर्मिभिः ॥ २७ ॥

ज्ञाता ॥ अनः शकटं करेणुः हस्तिनी ॥ परिजनयोषितो वारयोषितश्च कटकुटयः उशीरादितृणनिर्मितगृहाः केवलानां वराद्युपस्कराः कुट्यादि तत्पात्राणि यासां ताः ॥ अधिरुह्य वल्लीवर्दादिषु ता उपस्करा अनु हर्तुं संनह्य ॥ २६ ॥ रवेर्दीप्तिभिश्चातद्बलं दिवा बभौ कथं भूतं तुमुलरवं आकुलस्वनं ॥ क्षुभितैस्तिमिंगिलैः ऊर्मिभिः ॥ २७ ॥ रामा यनमः श्रीराम श्रीरामाय गोवर्धनाय राधाकृष्णाय नमः

मुनिर्नारदो विहाय साधयावितिशेषः ॥ मा भैष्टेति वक्तृत्वं राज्ञाभिप्रायेण ॥ १७ ॥ प्रत्येदन्त्र प्रत्येदं तं न यतः यस्मात्तस्मै मुमुक्षवः ॥ १९ ॥ आनर्ता
द्योमागास्थदेशाः तीर्त्वा अतिक्रम्य विनशनं कुरुक्षेत्रं अतीयाय अतिक्रम्य ययौ ॥ २ ॥ शक्रप्रस्थमिंद्रप्रस्थं ॥ २१ ॥ २२ ॥ इन्द्रियाणि प्राणं

अथो मुनिर्ययौ पत्निना सभाजितः प्रणम्य तं हृदि विदधद्विहायसा ॥ निशम्य तद्व्यवसितमाहृताहृतो मुकुन्दसंदर्शन
निर्वृतेन्द्रियः ॥ राजाहृत प्रवाचेदं भगवान्प्रीणयन्गिरा ॥ मा भैष्ट हृत भद्रं वो घातयिष्यामि मागधं ॥ १८ ॥ इत्युक्त्वा प्रस्थि
तो हृतो यथावदवदन्नृपान् ॥ तेपि संदर्शनं शौरेः प्रत्येदन्त्र मुमुक्षवः ॥ १९ ॥ आनर्तसौवीरमरून् तीर्त्वा विनशनं हरिः ॥ गि
रीन्नदीरतीयाय पुरग्रामव्रजाकरान् ॥ २० ॥ ततो दृषद्वतीं तीर्त्वा मुकुन्दोथ सरस्वतीं ॥ पांचालानथ मत्स्यांश्च शक्रप्रस्थमथा
गमत् ॥ २१ ॥ तमुपागतमाकर्ण्य प्रीतो दुर्दर्शनं नृणां ॥ अजातशत्रुर्निरगात् सोपाध्यायः सुहृद्वृतः ॥ २२ ॥ गीतवादित्रघोषे
ण ब्रह्मघोषेण भूयसा ॥ अभ्ययात्स हृषीकेशं प्राणाः प्राणमिवादृतः ॥ २३ ॥ दृष्ट्वा विक्लिन्नहृदयः कृष्णं स्नेहेन पांडवः ॥
चिराद्दृष्टं प्रियतमं सस्वजेथ पुनः पुनः ॥ २४ ॥ दोर्भ्यां परिष्वज्य रमामलालयं मुकुन्दगात्रं नृपतिर्हताशुभः ॥ लेभे परां नि
र्वृतिमश्रुलोचनो हृष्यत्तनुर्विस्मृतलोकविभ्रमः ॥ २५ ॥ तं मातुलेयं परिरभ्य निर्वृतो भीमः स्मयन्प्रेमजलाकुलेन्द्रियः ॥ य
मौ किरीटी च सुहृत्तमं मुदा प्रवृद्धबाष्पाः परिरेभिरेच्युतं ॥ २६ ॥ अर्जुनेन परिष्वक्तो यमाभ्यामभिवादितः ॥ ब्राह्मणेभ्यो नम
स्कृत्य वृद्धेभ्यश्च यथार्हतः ॥ २७ ॥ मानिनो मानयामास कुरुसृंजयकेकयान् ॥ सूतमागधगंधर्वा वंदिनश्चोपमंत्रिणः ॥ २८

प्राणं प्राणमिव ॥ २३ ॥ सस्वजे परिरेभे ॥ २४ ॥ रमायाः अमलं निर्दोषमालयं विस्मृतो लोकविभ्रमो लोकव्यवहारो येन सः ॥ २५ ॥ २६ ॥ अर्जुनेन स
मत्वात्परिष्वक्त एव केवलं पादौ न मस्कृतवानर्जुनः कृष्णेन भुजाभ्यां धृत इति भावः ॥ यमाभ्यां त्वभिवादितश्चेति ॥ २७ ॥ राम राम राम श्रीराम

॥ ३० ॥ चित्रध्वजादिभिर्विराजमानं ॥ ३१ ॥ प्रतिसद्म उद्दीप्तैर्दीपैर्बलिभिः पुष्पादिप्रकरैश्च गृहं जालेभ्यो गवाक्षेभ्यो निर्गतैर्धूपैः रुचिरं विल
सन्त्यः पताका यस्मिंस्तत् ॥ मूर्धन्याः श्रेष्ठा भवा हेमकलशा येषां तैः ॥ रजतमयानि रुक्ममयानि स्थूलानि शृंगाणि कलशाधस्तनभूमि

शृंगशंखपटहवीणामृदंगवेणुभिः ॥ ब्राह्मणाश्चारविंदाक्षं संतुष्टुवुर्नेत्रवृतजन्तः ॥ २९ ॥ एवं सुहृद्भिः पर्यस्तः पुण्य
श्लोकशिखामणिः ॥ संस्तूयमानो भगवान्विवेशालंकृतं पुरं ॥ ३० ॥ संसिक्तवर्त्मकरिणां मदगंधतोयैश्चित्रध्वजैः कन
कतोरणपूर्णकुंभैः ॥ मृष्टात्मभिर्नवदुकूलविभूषणस्रग्गंधैर्नृभिर्युवतिभिश्च विराजमानं ॥ ३१ ॥ उद्दीप्तदीपबलिभिः
प्रतिसद्मजालनिर्यातधूपरुचिरं विलसत्पताकं ॥ मूर्धन्यहेमकलशै रजतोरुशृंगैर्जुष्टं ददर्श भवनैः कुरुराजधा
म ॥ ३२ ॥ प्राप्तं निशम्य नरलोचनपानपात्रमौत्सुक्यविश्लथितकेशदुकूलबंधाः ॥ सद्यो विसृज्य गृहकर्म पतींश्च त
ल्पे द्रष्टुं ययुर्युवतयः स्म नरेंद्रमार्गे ॥ ३३ ॥ तस्मिन्सुसंकुल इभाश्वरथद्विपद्भिः कृष्णं सभार्यमुपलभ्य गृहाधिरूढाः
नार्यो विकीर्य कुसुमैर्मनसोपगृह्य सुस्वागतं विदधुरुत्स्मयवीक्षितेन ॥ ३४ ॥ ऊचुः स्त्रियः पथि निरीक्ष्य मुकुंदपत्नी
स्तारा यथोडुपसहाः किमकारि याभिः ॥ यच्चक्षुषां पुरुषमौलिरुदारहासलीलावलोककलयोत्सवमातनोति
॥ ३५ ॥ तत्र तत्रोपसंगम्य पौरा मंगलपाणयः ॥ चक्रुः सपर्यां कृष्णाय श्रेणीमुख्या हतेनसः ॥ ३६ ॥ राम कृष्ण राम ॥

कायेषां तैर्भवनैर्जुष्टं कुरुराजस्य धाम पुरं ददर्श ॥ ३२ ॥ नराणां लोचनानि तेषां पानस्य सादरवीक्षणस्य पात्रं विषयं किं तु तन्नारीणामित्यर्थः
॥ ३३ ॥ सुस्वागतं तत्तद्योग्यादिकं उत्स्मयवीक्षितेन वविदधुः ॥ ३४ ॥ उडुपसहाः चंद्रस्य सहा इत्यर्थः ॥ अमूभिः किं पुण्यमकारि ॥ ३५ ॥ श्रेणय
एकशिल्पोपजीविनां संघास्ते मुख्या येषां ॥ ३६ ॥ राम श्री राम श्री राम श्री राम जप राम रामाकृष्णायनमः

अभ्युपेतः अधिरामनेन सत्कृतः ॥ ३७ ॥ सस्नुषा द्रौपदीसहिता ॥ ३८ ॥ कृत्यं प्रकारविशेषं ॥ प्रमोदेनोपहतो अभिभूतः ॥ गुरुस्त्रीणां च कृष्णस्य द्रौपद्या भगिन्या सुभद्रया ॥ ३९ ॥ आनर्च अर्चितवती अन्याश्चयाः कृष्णपत्न्यो अभ्यागतास्ता अपि ॥ ४०।४१ ॥ प्रत्यहं नवं यथा भवति तथा तत्र निवेशयामास ४२।४३ ॥ कथंभूतो यः प्रेम्णा नित्यं फाल्गुनेन संवृत अर्जुन तस्य सहायेन सता येन खांडवेन वह्निं तर्पयि त

अंतःपुरजनैः प्रीत्या मुकुंदः फुल्ललोचनैः ॥ ससंभ्रमैरभ्युपेतः प्राविशद्राजमंदिरं ॥ ३७ ॥ पृथा विलोक्य भ्रात्रेयं कृष्णं त्रिभुवनेश्वरं ॥ प्रीतात्मोत्थाय पर्यंकात्सस्नुषा परिषस्वजे ॥ ३८ ॥ गोविंदं गृहमानीय देवदेवेशमादृतः ॥ पूजायां नाविदत्कृत्यं प्रमोदोपहतो नृपः ॥ ३९ ॥ पितृष्वसुर्गुरुस्त्रीणां कृष्णश्चक्रेभिवादनं ॥ स्वयं च कृष्णया राजन् भगिन्या चाभिवंदितः ॥ ४० ॥ श्वश्र्वा संचोदिता कृष्णा कृष्णपत्नीः सह सर्वशः ॥ आनर्च रुक्मिणीं सत्यां भद्रां जांबवतीं तथा ॥ ४१ ॥ कालिंदीं मित्रविंदां च शैब्यां नाग्नजितीं सतीं ॥ अन्याश्चाभ्यागता यास्तु वासःस्रङ्मंडनादिभिः ॥ ४२ ॥ सुखं निवेशयामास धर्मराजो जनार्दनं ॥ ससैन्यं सानुगामात्यं सभार्यं च नवं नवं ॥ ४३ ॥ तर्पयित्वा खांडवेन वह्निं फाल्गुनसंयुतः ॥ मोचयित्वा मयं येन राज्ञे दिव्या सभा कृता ॥ ४४ ॥ उवास कतिचिन्मासान्राज्ञः प्रियचिकीर्षया ॥ विहरन्रथमारुह्य फाल्गुनेन भटैर्वृतः ॥ ४५ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कंधे इंद्रप्रस्थगमने एकसप्ततितमोऽध्यायः ॥

७१

त्वा तत्र च मयं मोचयित्वा तं मयं प्रत्युपकृत्य धिष्ण्याय दिव्या सभा कृता तं श्रीजनार्दनं अनेन राज्ञः कृष्णोपकारानुस्मरणं द्विमला त्सभा या यथा मनोरथं सर्वावकाशसंपादनं च दर्शितं ४४।४५ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कंधे इंद्रप्रस्थगमने एकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥

श्रा मे

ततो हि सङ्गतिं तमेव राज्ञा कार्यं निवेदितं ॥ दुर्जयं मागधं तु युद्धा भीमसेना घातयद्धरिः ॥ २ ॥ आस्थितं सन्नमिति शेषः ॥ २ ॥ शृण्वतामेवेति यत्र सन्नः
श्रीकृष्णः करोति न तदन्यः कश्चित्कर्तुं समर्थ इति निश्चित्य सर्वानेव तानन्ता इत्यकस्तमुवाचेत्यर्थः ॥ आभाष्य भो कृष्ण भक्तवत्सलेत्येवं
संबोध्य ॥ ३ ॥ विभूतीः अंशान् ॥ ४ ॥ एषु चक्रवर्तिनां मनोरथः कथं त्वया क्रियते इति चेत् अत आह ॥ त्वत्पादुके इति ॥ परि ये चरंति यत्कं ध्यव
धानमर्थं ये परिचरंति देहेन ध्यायंति मनसा अभद्रस्य नशनेनाशके शृण्वंति वा चा ते भवस्यापवर्गं मोक्षं विंदंति ॥ यद्याशासते तर्हि

श्रीशुक उवाच ॥ एकदा तु सभामध्ये आस्थितो मुनिभिर्वृतः ॥ ब्राह्मणैः क्षत्रियैर्वैश्यैर्भ्रातृभिश्च युधिष्ठिरः ॥ १ ॥
आचार्यैः कुलवृद्धैश्च ज्ञातिसंबंधिबांधवैः ॥ शृण्वतामेव चैतेषामाभाष्येदमुवाच ह ॥ २ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ क्रतु
राजेन गोविंद राजसूयेन पावनीः ॥ यक्ष्ये विभूतीर्भवतस्तत्संपादय नः प्रभो ॥ ३ ॥ त्वत्पादुके अविरतं परि ये चरंति
ध्यायंत्यभद्रनशने शुचयो गृणंति ॥ विंदंति ते कमलनाभ भवापवर्गमाशासते यदि त आशिष ईश नान्ये ॥ ४ ॥
तद्देवदेव भवतश्चरणारविंदसेवानुभावमिह पश्यतु लोक एषः ॥ ये त्वां भजंति न भजंत्युत वोभयेषां निष्ठां प्रद
र्शय विभो कुरुसृंजयानां ॥ ५ ॥ ॥ ॥ राम ॥ ॥ श्री ॥ श्री ॥ ॥

आशिषोपि त एव विंदंति ॥ नान्ये चक्रवर्तिनोपि ॥ ४ ॥ भगवतो भक्तपक्षपातमाविष्कारयन्नाह ॥ तद्देवदेवेति ॥ तत्तस्मात्पश्यंतु सा
त् ॥ एवं निश्चिते पि कर्मादिप्रधानाः केपि कुरुसृंजया भवद्भक्तिं न बहु मन्यंते तेषां मोहनिवृत्तये ॥ ये त्वां भजंति ये च नो वा न भजंति
ते चाप्युभये तेषां निष्ठां स्थितिं प्रदर्शय ॥ ५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

ननु रागादिरहिते मयि कथमिदं वैषम्यं स्यात्तत्राह ॥ नेति ॥ स्वः पर इति भेदमतिस्तव न स्यादेव कुतः ब्रह्मणो निरुपाधेः किंच सर्वस्यात्मनः
अतः समदृशः किंच स्वसुखानुभूतेः ॥ अतो रागाद्यभावादिति भावः तथापि संसेवमानानां ॥ सेवकत्वत्प्रसादोऽन्येषां तत्रापि सेवानुरू
पमुदयः फलं ॥ न त्वत्र विपर्ययोऽन्यथाभावः ॥ यथा कल्पद्रुमस्य रागादिराहित्येऽपि सेवकेभ्य एव फलं न कल्पनान्येभ्य ॥ ६ ॥ सत्यं भक्तानां
मेव केवल्यादिना नान्येषामित्यनुमोदमान आह ॥ सम्प्राप्स्यतीति ॥ शत्रुकर्षणेति ॥ संबोधयन् सर्वराजविजयशक्तिं संचारयति अनुभवि

न ब्रह्मणः स्वपरभेदमतिस्तव स्यात्सर्वात्मनः समदृशः स्वसुखानुभूतेः ॥ संसेवतां सुरतरोरिव ते प्रसादः से
वानुरूपमुदयो न विपर्ययोऽत्र ॥ ६ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ सम्यग्व्यवसितं राजन्भवता शत्रुकर्षण ॥ कल्याणी येन ते
कीर्तिर्लोकाननुभविष्यति ॥ ७ ॥ ऋषीणां पितृदेवानां सुहृदामपि नः प्रभो ॥ सर्वेषामपि भूतानामीप्सितः क्रतु
राडयं ॥ ८ ॥ विजित्य नृपतीन्सर्वान्कृत्वा च जगतीं वशे ॥ संभृत्य सर्वसंभारानाहरस्व महाक्रतुं ॥ ९ ॥ एते ते भ्रातरो राजन्
लोकपालांशसंभवाः ॥ जितोऽस्म्यात्मवता तेऽहं दुर्जयो योऽकृतात्मभिः ॥ १० ॥ नकश्चिन्मत्परं लोके तेजसा यशसा
श्रिया ॥ विभूतिभिर्वाभिभवेद्देवोऽपि किमु पार्थिवः ॥ ११ ॥ ॥ श्रीरामाय नमः श्रीकृष्णाय नमः रामाय

ष्यति दृक्ष्यति सर्वलोकव्याप्ता भविष्यतीत्यर्थः ॥ ७ ॥ किमनेन मयान्येन वा संपादनीयं तव सुकर एव क्रतुस्त्वय इत्याह ॥ विजित्येति ॥ जग
तीं सर्वां हस्ती संभारान्यज्ञोपस्करान् संभृत्य संपाद्य आहरस्व आहर अनुतिष्ठेत्यर्थः ॥ ९ ॥ ननु नृपतिविजयादिकं कथं शक्यं स्यादत आह ॥ ए
त इति ॥ किंच आत्मवता जितेन्द्रियेण तेन त्वया अहं च जितोऽस्मि अकृतात्मभिः अजितेन्द्रियैः ॥ १० ॥ आस्तां तावद्देवभूतस्य तव परैरभिभवशंका ॥ अपि किंच
न मत्परं मत्परे कोऽपि नाभिभवितुं भवतीत्याह नकश्चिदिति तेजसा प्रभावेन विभूतिभिः सैन्यादिसामग्रीभिः ११

अयुंक्त नियुक्तवान् ॥ तथा विष्णोस्तेजसा उपबृंहितान् संवर्धितान् ते जोपबृंहितान् इति संधिरार्षः ॥१२॥ नकुलादीनां मत्स्यादिभिः सह
यथासंख्यमन्वयः ॥१३॥ कथंभूताय यक्ष्यते यागं करिष्यते १४ आद्यो हरिः श्रीकृष्णः ॥१५॥ ब्रह्मलिंगधराः ब्राह्मणलिंगधारिणः य
तः यत्र बृहद्रथसुतो जरासंधः ॥१६॥ गृहेषु वर्तमानं समयाचेरन् सम्यक् अयाचंत तत्र ॥१७॥ नन्विदं कामयामह इति विशेषो निर्दिश्यतां

ते

श्रीशुक उवाच ॥ निशम्य भगवद्गीतं प्रीतः फुल्लमुखांबुजः ॥ भ्रातॄन् दिग्विजये ऽयुंक्त विष्णुतेजोपबृंहितान् ॥१२॥ स
हदेवं दक्षिणस्यामादिशत्सह सृंजयैः ॥ दिशि प्रतीच्यां नकुलमुदीच्यां सव्यसाचिनं ॥१३॥ प्राच्यां वृकोदरं मत्स्यैः केकयैः
सह मद्रकैः ॥ ते विजित्य नृपान्वीरा आजह्रुर्दिग्भ्य ओजसा ॥१४॥ अजातशत्रवे भूरि द्रविणं नृप यक्ष्यते ॥ श्रुत्वाजितं जरा
संधं नृपतेर्ध्यायतो हरिः ॥१५॥ आहोपायं तमेवाद्य उद्धवो यमुवाच ह ॥ भीमसेनोऽर्जुनः कृष्णो ब्रह्मलिंगधरास्त्रयः ॥१६॥
जग्मुर्गिरिव्रजं तात बृहद्रथसुतो यतः ॥ ते गत्वातिथिवेलायां गृहेषु गृहमेधिनं ॥१७॥ ब्रह्मण्यं समयाचेरन् राजन्या
ब्रह्मलिंगिनः ॥ राजन्विद्ध्यतिथीन्प्राप्तानर्थिनो दूरमागतान् ॥१८॥ तन्नः प्रयच्छ भद्रं ते यद्वयं कामयामहे ॥ किं दुर्मर्षं
तितिक्षूणां किमकार्यमसाधुभिः ॥ किं न देयं वदान्यानां कः परः समदर्शिनां ॥१९॥ रामाय नमः ॥ श्रीकृष्णाय नमः

अस्माकं वयस्य पुत्रादीवियोगो दुःसहः स कथं देयः ॥ तथा राज्यमंगानि किरीटादि अदेयं यत्र भिक्षुभ्यः कथं देयं तथा तिरस्कारं त्वा भवाणादिपुत्रादि
योगमपि कथं परस्मै देयमिति चेदत आह ॥ किं दुर्मर्षमित्यादि ॥ अत्र दृष्टांतत्वेनार्थांतरमाह ॥ किमकार्यमिति ॥ यथा असाधूनामकार्यं ना
स्ति तथा तितिक्षूणां दुर्मर्षं दुःसहं नास्ति वदान्यानामुदाराणां अदेयं नास्ति समदर्शिनां परश्च नास्ति अतः किंचिद्विशेषेण निर्दिश्यतामित्यर्थः १९

किंच॥ अर्थिनो ध्रुवेण सुहृल्लादिवस्त्राणां वंचनीया इत्याशयेनाह॥ यो नित्येनेति॥ नाचिनोति न संपादयति स वाच्यः निंद्यः॥२१॥ विश्वामित्रार्थाय दक्षिणार्थं हरिश्चंद्रो भार्यासुतादि सर्वं विक्रीय स्वयं चंडालत्वं प्राप्तोऽप्यनिर्विण्णः सत्यहारोधिभाविवासिभिर्जनैः स्वर्गं गतः रंतिदेवः सकुटुंबः आतिथ्यदानेन अष्टचत्वारिंशद्दिनान्यलब्धान्नोदकोऽपि कथंचिल्लब्धान्नोदकादि अर्थिभ्यो दत्त्वा ब्रह्मलोकं गतः॥ उंछवृत्तिमुद्गलः षण्मासं संसीदन् कुटुंबोऽपि आतिथ्यदानेन ब्रह्मलोकं गतः शरणागतकपोतरक्षणाय स्वमांसं श्येनाय दत्त्वा शिबिः दिवंग

यो नित्येन शरीरेण सतां गेयं यशो ध्रुवम्॥ नाचिनोति स्वयं कल्पः स वाच्यः शोच्य एव सः॥२०॥ हरिश्चंद्रो रंतिदेव उंछवृत्तिः शिबिर्बलिः॥ व्याधः कपोतो बहवो ह्यध्रुवेण ध्रुवं गताः॥२१॥ श्रीशुक उवाच॥ स्वैरं रुक्षति भिल्लाद्ये कोपे ऽप्याहतैरपि॥ राजन्यं वधूं निर्विज्ञाय हृष्टः सर्वो न चिंतयत्॥२२॥ राजन्यं वधवो ह्येते ब्रह्मलिंगानि विभ्रति॥ ददामि भिक्षितं तेभ्य आत्मानमपि दुस्त्यजम्॥२३॥ बलेनु श्रूयते कीर्तिर्वितता दिक्ष्वकल्मषा॥ ऐश्वर्यं भ्रंशितस्यापि विप्रव्याजेन विष्णुना॥२४॥ श्रियं जिहीर्षतेंद्रस्य विष्णवे द्विजरूपिणे॥ जानन्नपि महीं प्रादाद्वार्यमाणोऽपि दैत्यराट्॥२५॥

तः॥ बलिः सर्वस्वं ब्राह्मणवेशधारिणे हरये दत्त्वा बलिः तमेवात्मसात्कार॥ कपोत आतिथ्याय व्याधाय कपोत्या सह आत्ममांसं दत्त्वा विमानेन दिवं गतः॥२१॥ व्याधस्तयोः सत्त्वं वीक्ष्य स्वयमति निर्विण्णो महाप्रस्थाने नवनाग्निदग्धदेहो निष्कल्मषो दिवमारोह॥ एवमन्येऽपि बहवो ध्रुवेणाशरीरेण ध्रुवं लोकं गता इति॥ ज्याहतेर्ध्यध्यातकिणांकितैर्दोर्ध्वं सव्याद्रौपदी स्वयं वरादिषु॥२२॥ इंद्रस्य श्रियं जिहीर्षता विष्णुना प्रशितस्यापि बलेर्नु अहो नेति पावेन श्रूयते किमपि तच्छ्रूयते इति तं श्लाघ्यते॥२३॥२४॥ श्रियमिति शुक्राचार्येण माणेऽपि अत एव विश्रुरिति जानन्न

पतमानेनपततात्क्षत्रबंधुनादेहेनब्राह्मणार्थायविपुलंयशोनेहतानेहमानेनअसंपादयताकोन्वर्थःनकोपीत्यर्थः ॥ इत्येवंनिश्चित्य
आहहेविप्राइति ॥ २६।२७। राजन्यतामेवप्रपंचयति ॥ असाविति ॥ २० । २९ । ३१ । यतोमत्प्रियात्समुद्रंशरणंगतः ॥ ३२ । वयसापिअतुल्यः

जीवताब्राह्मणार्थायकोन्वर्थःक्षत्रबंधुना ॥ देहेनपतमानेननेहताविपुलंयशः ॥ २६ ॥ इत्युदारमतिःप्राहकृष्णार्जुन
वृकोदरान् ॥ हेविप्राव्रियतांकामोददाम्यात्मशिरोपिवः ॥ २७ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ युद्धंनोदेहिराजेंद्रद्वंद्वशोयदिम
न्यसे ॥ युद्धार्थिनोवयंप्राप्ताराजन्यानान्नकांक्षिणः ॥ २८ ॥ जरासंधउवाच ॥ किंदेवावोतगंधर्वाःकिन्नरोरगराक्षसाः ॥ ई
दृशाब्राह्मणातेतेजोनुदृष्टंनश्रुतंमया ॥ २९ ॥ नविप्राणांमयादृष्टाधनुर्ज्याविहताभुजाः ॥ इतिश्रुत्वाहभगवान्पुरुहस्प
मगधाधिपं ॥ ३ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ असौवृकोदरःपार्थस्तस्यभ्राताजुनोह्ययं ॥ अनयोर्मातुलेयंमांकृष्णंजानीहिते
रिपुं ॥ ३१ ॥ एवमावेदितोराजाजहासोच्चैःस्ममागधः ॥ आहचामर्षितोमंदायुद्धंतर्हिददामिवः ॥ ३२ ॥ नत्वयाभीरुणा
योत्स्येयुधिविक्लवचेतसा ॥ मथुरांस्वपुरींत्यक्त्वासमुद्रंशरणंगतः ॥ ३३ ॥ अयंतुवयसातुल्योनातिसत्त्वोनमेसमः
अर्जुनोनभवेद्योद्धाभीमस्तुल्यबलोमम ॥ ३४ ॥ इत्युक्त्वाभीमसेनायप्रदायमहतींगदां ॥ द्वितीयांस्वयमादायनि
र्जगामपुराद्बहिः ॥ ३५ ॥ ततःसमेखलेवीरौसंयुक्तावितरेतरं ॥ जघ्नतुर्वज्रकल्पाभ्यांगदाभ्यांरणदुर्मदौ ॥ ३६ ॥ मंडला
निविचित्राणिसव्यंदक्षिणमेवच ॥ चरतोःशुशुभेयुद्धंनटयोरिवरंगिणोः ॥ ३७ ॥ ततश्चटचटाशब्दोवज्रनिष्पेषसन्निभः
गदयोःक्षिप्तयोराजन्दंतयोरिवदंतिनोः ॥ ३८ ॥

नातिसत्त्वःअनतिबलश्चनवदेहेनमयासमः ॥ अतोर्जुनोयोद्धानभवेत् ॥ भीमस्तुभवेत् ॥ यतोममतुल्यबलः ३४ प्रदायदत्त्वेत्यर्थः ३५ स
मेस्थलेयुद्धरंगे ॥ ३६ ॥ मंजलानिगदायुद्धगतिभेदान्सव्यंदक्षिणंचयथाभवतितथा ॥ रंगिणोःरंगागतयोर्नटयोरिवेतिनिर्भयत्वेनोपमा ३७
चटचटेतिगदयोःपरस्पराघातशब्दानुकरणंवज्रस्यनिष्पेषःपातःतत्सदृशः ॥ ३८ ॥ राम राम राम श्री श्री श्री श्री

युध्यतोर्दंतिनोर्दंताघातशब्द इव वज्रस्फूर्जथुः ॥ अंसकक्षादीन् उपेत्य दीर्घाभ्यां मुष्टिभ्यां योस्तयोर्गजयोरर्कशाखाभ्यां संयुध्यतोर्दंतिनोर्यक्ते चूर्णीभवतत्तत् हत ॥ ३४ ॥ अपिष्टं चूर्णीचक्रतुः ॥ ३५ ॥ शिक्षा अभ्यासः बलं सत्त्वं ओजः प्रभावः समानि तानि ययोस्तयोः ॥ ३६ ॥ जन्म शकलद्वयं पृष्ठतिः

ते वै गदे भुजजवेन निपात्यमाने अन्योन्यतोंऽसकटिपादकरोरुजत्रुम् ॥ चूर्णीबभूवतुरुपेत्य यथार्कशाखे संयुध्यतोर्द्विरदयोरिव दीप्तमन्व्योः ॥ ३४ ॥ इत्थं तयोः प्रहतयोर्गदयोर्नृवीरौ क्रुद्धौ स्वमुष्टिभिरयःस्पर्शैरपिष्टाम् ॥ शब्दस्तयोः प्रहरतोरिभयोरिवासीन्निर्घातवज्रपरुषस्तलताडनोत्थः ॥ ३५ ॥ तयोरेवं प्रहरतोः समशिक्षाबलौजसोः ॥ निर्विशेषमभूद्युद्धमक्षीणजवयोर्नृप ॥ ३६ ॥ एवं तयोर्महाराज युध्यतोः सप्तविंशतिः ॥ दिनानि निरगंस्तत्र सुहृद्वन्निशि तिष्ठतोः ॥ ३७ ॥ एकदा मातुलेयं वै प्राह राजन्वृकोदरः ॥ न शक्तोऽहं जरासंधं निर्जेतुं युधि माधव ॥ ३८ ॥ शत्रोर्जन्ममृती विद्वाञ्जीवितं च जराकृतम् ॥ पार्थमाप्याययन्स्वेन तेजसाचिंतयद्धरिः ॥ ३९ ॥ संचिंत्यारिवधोपायं भीमस्यामोघदर्शनः ॥ दर्शयामास विटपं पाटयन्निव संज्ञया ॥ ४० ॥ तद्विज्ञाय महासत्त्वो भीमः प्रहरतां वरः ॥ गृहीत्वा पादयोः शत्रुं पातयामास भूतले ॥ ४१ ॥ एकं पादं पदाक्रम्य दोर्भ्यामन्यं प्रगृह्य सः ॥ गुदतः पाटयामास शाखामिव महागजः ॥ ४२ ॥ एकपादोरुवृषणकटिपृष्ठस्तनांसके ॥ एकबाह्वक्षिभ्रूकर्णे शकले ददृशुः प्रजाः ॥ ४३ ॥ हाहाकारो महानासीन्निहते मगधेश्वरे ॥ पूजयामासतुर्भीमं परिरभ्य जयाच्युतौ ॥ ४४ ॥ सहदेवं तत्तनयं भगवान्भूतभावनः ॥ अभ्यषिंचदमेयात्मा मगधानां पतिं प्रभुः ॥ मोचयामास राजन्यान्संरुद्धा मागधेन ये ॥ ४५ ॥ इति श्रीदशमस्कंधे जरासंधवधो द्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥

उक्तः शकलीभावः ते विद्वान् ज्ञानवृ जरानाम राक्षसी तत्कृतं अचिंतयत् कथमसौ शकलीभवेदिति ॥ ३९ ॥ विटपशाखां करे विटपं गृहीत्वा द्विधा स्पष्टं यथाहं विटपं पाटयामि तथा त्वमेनं विपाटयेति संज्ञया संकेतेन अरिवधोपायं दर्शयामासेत्यर्थः ॥ ४० ॥ एकैकः पदा तिर्यग्योस्तेषु शकले ॥ ४३ ॥ उद्धृत्य अलाद सोऽहतः ॥ न राज्याभिलाषेणेति दर्शयन्नाह ॥ सहदेवमिति ॥ ४५ ॥ इति श्रीभागवते दशमस्कंधे द्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥

ततस्त्रिभिसप्तभितिमेमोचयित्वा नृपान्हरिः ॥ राजार्हभोगैः स्वानुदेशानुप्रस्थाप्य पुरमागमत ॥ १ ॥ अत्र तन्वजरासंधवधात्तेऽप्युत्सृपतीन्विमो
चयन्कृष्णोधाहास्तोमिजद्दयमदर्शयत ॥ २ ॥ ये निर्जिता जरासंधेन निरुद्धा गिरिद्रोण्यां ते ततो निर्गताः संतो घनश्यामं ददृशुरित्युत्तरेणान्व
यः ॥ ३ ॥ क्षुधा क्षामाः कृशाः संरोधनपरिकर्षिताः क्लेशिताः ॥ ४ ॥ भ्राजद्भ्राजमानो वरमणिः कौस्तुभो यस्यां ग्रीवायां यस्य तं ॥ निवीतं कंठलंबि
तया व्याप्तं ॥ ५ ॥ पिबंत इवेत्यादिना हरेः पादयोः प्रणेमुरित्युत्तरेणान्वयः ॥ रंभतः परिरंभमाणा इव ॥ ६ ॥ श्रीमद्दर्शनाह्लादेन ध्वस्तः संरोधन

शुक उवाच ॥ अयुते द्वे शतान्यष्टौ लीलया युधि निर्जिताः ॥ ते निर्गता गिरिद्रोण्यां मलिना मलवाससः ॥ १ ॥ क्षुत्क्षामाः शु
ष्कवदनाः संरोधपरिकर्शिताः ॥ ददृशुस्ते घनश्यामं पीतकौशेयवाससं ॥ २ ॥ श्रीवत्सांकं चतुर्बाहुं पद्मगर्भारुणेक्षणं
चारुप्रसन्नवदनं स्फुरन्मकरकुंडलं ॥ ३ ॥ पद्महस्तं गदाशंखरथांगैरुपलक्षितं ॥ किरीटहारकटककटिसूत्रांगदा
चितं ॥ ४ ॥ भ्राजद्वरमणिग्रीवं निवीतं वनमालया ॥ पिबंत इव चक्षुर्भ्यां लिहंत इव जिह्वया ॥ ५ ॥ जिघ्रंत इव नासाभ्यां रं
भंत इव बाहुभिः ॥ प्रणेमुर्हतपाप्मानो मूर्धभिः पादयोर्हरेः ॥ ६ ॥ कृष्णसंदर्शनाह्लादध्वस्तसंरोधनक्लमाः ॥ प्रशशं
सुर्हृषीकेशं गीर्भिः प्रांजलयो नृपाः ॥ ७ ॥ राजान ऊचुः ॥ नमस्ते देवदेवेश प्रपन्नार्तिहराव्यय ॥ प्रपन्नान्पाहि नः कृष्ण
निर्विण्णान्घोरसंसृतेः ॥ ८ ॥ नैनं नाथानुसूयामो मागधं मधुसूदन ॥ अनुग्रहो यद्भवतो राज्ञां राज्यच्युतिर्विभो ॥ ९ ॥

क्लमो येषां ते ॥ ७ ॥ संरोधाद्भ्रंशितानस्मान्घोरायाः संसृतेरपि पाहि मोचय ॥ ८ ॥ ननु भवंतो जरासंधात्त्रयाविष्टा इहामुत्र च भोगासक्ता
स्तु कथं संसृतेर्मोचनीया इत्याशंक्य संप्रति न वयं तथाभूता इत्याहुः ॥ नैनमिति षड्भिः हे नाथ वयं एनं नानुसूयामः ॥ अन्वनु दोष
दृष्ट्या न पश्यामः ॥ उत इत्यत आह ॥ अनुग्रह इति यद्यस्मात् ॥ ९ ॥ श्री राम श्रीरामाय नमः परमहंसाय नमो नमः व्यासाय ॥

यतदेवमतिरेकेणोपपादयंति॥ राज्यैश्वर्येति॥ राज्यैश्वर्याभ्यां मदस्तेनोन्नद्धउत्कृष्टलो नित्या अचलाश्च संपदो मन्यते॥ यद्वा अनित्याः स
न्तः अचलाः शाश्वतीर्मन्यते॥१॥ किंच अवस्तु सहस्तु तया पश्यंतीत्याह॥ मृगतृष्णामिति वैकारिकीं स्त्र्यादिविकाररूपतां॥ अयुक्ताः
अविवेकिनः॥११॥ राज्यस्य योगवियोगानर्थवहत्वमस्मास्वेव दृष्टमित्याहुः॥ वयमिति द्वाभ्यां॥ श्रीमदेन नष्टा दृष्टिर्येषां ते॥ अस्याः पृथि
व्याः इतरेतरस्पृधः॥ परस्परं स्पर्धमानाः पुरः पुरतः त्वां मृत्युमविगणय्य दुरायेडर्मदा वयं॥१२॥ हे कान्त तएव वयं अद्य विनष्टदर्पास्ते चर

राज्यैश्वर्यमदोन्नद्धो न श्रेयो विंदते नृपः॥ त्वन्मायामोहितो नित्या मन्यते संपदोचलाः॥१०॥ मृगतृष्णां यथा बाला मन्यं
ते उदकाशयं॥ एवं वैकारिकीं मायामयुक्ता वस्तु चक्षते॥११॥ वयं पुरा श्रीमदनष्टदृष्टयो जिगीषयास्या इतरेतरस्पृधः॥
घ्नंतः प्रजाः स्वा अतिनिर्घृणाः प्रभो मृत्युं पुरस्त्वाविगणय्य दुर्मदाः॥१२॥ त एव कृष्णाद्य गभीररंहसा दुरंतवीर्येण विचा
लिताः श्रियः॥ कालेन तन्वा भवतोऽनुकंपया विनष्टदर्पाश्चरणौ स्मराम ते॥१३॥ अथो न राज्यं मृगतृष्णिरूपितं देहेन
शश्वत्पतता रुजां भुवा॥ उपासितव्यं स्पृहयामहे विभो क्रियाफलं प्रेत्य च कर्णरोचनं॥१४॥ तन्नः समादिशोपायं येन
ते चरणाब्जयोः॥ स्मृतिर्यथा न विरमेदपि संसरतामिह॥१५॥ रामं राम श्रीराम श्री कृष्णायनमः॥

णौ स्मरामः स्मर्तुमाशास्महे कथंभूताः भवतस्तन्वा मूर्त्या कालेन श्रियः विचालिताः॥ भ्रंशिता अतो राज्यच्युतिर्भवदनुग्रहरूपैवेत्य
र्थः॥१३॥ अतएव अथो नं तं मृगतृष्णिसदृशं राज्यं पृ शश्वत्पतता प्रतिक्षणं क्षीयमानेन तथा रुजां रोगाणां भुवा जन्मक्षेत्रेण देहेन उपा
सितव्यं सेव्यं न स्पृहयामहे प्रेत्य लोके च क्रियाफलं स्वर्गभोगं उपासितव्यं न स्पृहयामहे कथंभूतं कर्णयोः रोचनं रुचिजनकमात्रं त
त्रगतस्य स्वाधीयत्नपरामेतत्स्वभावाभावादित्यर्थः॥१४॥ यद्येवंभूतास्तर्हि मच्चरणौ स्मरत ततो नायासेन भक्तिर्भविष्यति॥ किंमदपेक्ष
यतिचेदत आहुः॥ तन्न इति॥ त्वच्चरणस्मृतिरपि त्वत्प्रसादफलमेवेत्यर्थः॥१५॥ श्री राम यनमः श्री गणेशायनमः

स्मरणया संजल्पया ॥ यथा भवद्भिराशंसितं तथा वा तं निश्चितं वो मयि भक्तिर्जायते जायतामित्यर्थः ॥ २० ॥ हे भूपा मज्जनमेव कर्तव्यमिति भवद्भिर्यद्व्यवसितं संकल्पितं तद्दिष्ट्या भद्रं ॥ भवद्भिरुक्तं च ॥ सत्यमेवेत्याह ॥ भवत इति ॥ श्रीश्चैश्वर्यं च ताभ्यां मदस्तेनोन्नाहं उद्भधनं स्वैराचा रमित्यर्थः ॥ पश्ये पश्यामि ॥ २१ ॥ तदेवाह ॥ हैहय इति ॥ हैहयः कार्तवीर्यश्चक्रवर्ती नरेश्वरः ॥ पितुः कामधेनुहरणात् परशुरामेण संहतोऽह तः ॥ नहुषो देवेन्द्रत्वं प्राप्तः उन्मत्तः शचीसंगाय ब्राह्मणान् शिविकावाहयन् तैरेव ततो भ्रंशितोऽजगरत्वमवाप वेणोऽप्युन्मत्तो ब्राह्मण

कृष्णाय वासुदेवाय हरये परमात्मने ॥ प्रणतक्लेशनाशाय गोविंदाय नमो नमः ॥ २६ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ संस्तूयमा नो भगवान् राजभिर्मुक्तबंधनैः ॥ तानाह करुणस्तात शरण्यः श्लक्ष्णया गिरा ॥ २७ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ अद्यप्रभृति वो भूपा मय्यात्मन्यखिलेश्वरे ॥ सुदृढा जायते भक्तिर्बाढमाशंसितं तथा ॥ २८ ॥ दिष्ट्या व्यवसितं भूपा भवंत ऋतभाषि णः ॥ श्रियैश्वर्यमदोन्नाहं पश्ये उन्मादकं नृणां ॥ २९ ॥ हैहयो नहुषो वेणो रावणो नरकोऽपरे ॥ श्रीमदाद्भ्रंशिताः स्थाना द्देवदैत्यनरेश्वराः ॥ ३० ॥ भवंत एतद्विज्ञाय देहाद्युत्पाद्यमंतवत् ॥ मां यजंतोऽध्वरैर्युक्ताः प्रजा धर्मेण रक्ष्यथ ॥ ३१ ॥ संत न्वंतः प्रजातंतून् सुखं दुःखं भवाभवौ ॥ प्राप्तं प्राप्तं च सेवंतो मच्चित्ता विचरिष्यथ ॥ ३२ ॥ राम श्री रामायनम

नधिक्षिपंस्तैरेव हुंकृतैः हतः रावणो राक्षसेश्वरः सीताभिलषन् रामेण हतः ॥ नरको दैत्येश्वरोऽदितिकुंडलाहरणान्मयैव हतः ॥ अप रे श्रीमदात् स्थानाद्भ्रंशिताः ॥ ३० ॥ यदुत्पाद्यं देहादि तदंतवत् विज्ञाय युक्ताः अप्रमत्ता रक्षतेत्यर्थः ॥ ३१ ॥ प्रजातंतून् पुत्रादीन् संतन्वंतः प्राप्तं प्राप्तं च सेवंतो मच्चित्ता विचरिष्यथ ॥ ३२ ॥ ॥ राम ॥ श्री राम श्री श्री लक्ष्मी सहाय नमो नमः कृष्णाय

मां ब्रह्मण्यास्थ ॥२३॥ स्त्रियस्तेषां मज्जनकर्मणि ॥ अभ्यंगस्नानादौ न्ययुंक्त ॥२५॥ सुस्नातान् भोगैश्च युक्तान् वरेणान्नेन भोजयित्वा पुनस्तेषां
सपर्यां सहदेवेन कारयामास ग्रहाश्चंद्रादयो यथा ॥२८॥ प्रीणय्यानंदयित्वा ॥२९॥ जगदुः ऊचुः ॥३१॥ शांतं हतं प्राप्तमनोरथो बभूव ॥३३॥३४॥३५॥

उदासीनश्च देहादावात्मारामो धृतव्रताः ॥ मय्यावेश्य मनः सम्यक् मामंते ब्रह्मणः स्थ ॥२४॥ शुक उवाच ॥ इत्यादिश्य नृपान् कृष्णो भगवान् भुवनेश्वरः ॥ तेषां न्ययुंक्त पुरुषान् स्त्रियो मज्जनकर्मणि ॥२५॥ सपर्यां कारयामास सहदेवेन भारत ॥ नरदेवोचितैर्वस्त्रैर्भूषणैः स्रग्विलेपनैः ॥२६॥ भोजयित्वा वरान्नेन सुस्नातान् समलंकृतान् ॥ भोगैश्च विविधैर्युक्तांस्तांबूलाद्यैर्नृपोचितैः ॥२७॥ ते पूजिता मुकुंदेन राजानो मृष्टकुंडलाः ॥ विरेजुर्मोचिताः क्लेशात् प्रावृडंते यथा ग्रहाः ॥२८॥ रथान् सदश्वानारोप्य मणिकांचनभूषितान् ॥ प्रीणय्य सूनृतैर्वाक्यैः स्वदेशान् प्रत्ययापयत् ॥२९॥ त एवं मोचिताः कृच्छ्रात् कृष्णेन सुमहात्मना ॥ युयुस्तमेव ध्यायंतः कृतानि च जगत्पतेः ॥३०॥ जगदुः प्रकृतिभ्यस्ते महापुरुषचेष्टितं ॥ यथान्वशासद्भगवान् तथा चक्रुरतंद्रिताः ॥३१॥ शुक उवाच ॥ जरासंधं घातयित्वा भीमसेनेन केशवः ॥ पार्थाभ्यां संयुतः प्रायात् सहदेवेन पूजितः ॥३२॥ गत्वा ते खांडवप्रस्थं शंखान् दध्मुर्जितारयः ॥ हर्षयंतः स्वसुहृदो दुर्हृदां चासुखावहाः ॥३३॥ तच्छ्रुत्वा प्रीतमनस इंद्रप्रस्थनिवासिनः ॥ मेनिरे मागधं शांतं राजा चाप्तमनोरथः ॥३४॥ अभिवंद्याथ राजानं भीमार्जुनजनार्दनाः ॥ सर्वमाश्रावयांचक्रुरात्मना यदनुष्ठितं ॥३५॥ निशम्य धर्मराजस्तत्केशवेनानुकंपितं ॥ आनंदाश्रुकलां मुंचन् प्रेम्णा नोवाच किंचन ॥३६॥ इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कंधे राजसूये जरासंधवधो नाम त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥७३॥ श्रीशुक उवाच ॥ एवं युधिष्ठिरो राजा जरासंधवधं विभोः ॥ कृष्णस्य चानुभावं तं श्रुत्वा प्रीतस्तमब्रवीत् ॥१॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ये स्युस्त्रैलोक्यगुरवः सर्वे लोका महेश्वराः ॥ वहंति दुर्लभं लब्ध्वा शिरसे

इति दशमे त्रिसप्ततितमः ॥७३॥ चतुःसप्ततितमे राजसूये क्रियाह्निके अग्रपूजाप्रसंगेन चैद्यघातादि वर्ण्यते ॥ राजसूयमवेक्ष्य जरासंधं तदंतरे ॥ चैद्यं
तद्घाते जर्जरितं बीजं कालमिवावयत ॥ कृष्णस्य चानुभावमिति तत्स्य चक्रभात ॥ तस्य स्वाज्ञानुविद्यायित्वं चाले स्पर्धः ॥ तदाह ये स्युरिति त्रैलोक्यस्यापि
गुरवः सनकादयः सर्वलोकपालाश्च ते शिरसैव तवानुशासनं वहंति दुर्लभं लब्ध्वेति मिति भागपैनेतल लब्धमिति भावः ॥

मनोस्पर्धः २

सभगवाननुपरमेश्वरोस्माकंअनुशासमधत्तेतदत्यंतविडंवनंअननुरूपमनुकरणंस्वतोन्योहानिश्चसंगादित्यर्थः ॥ ३ ॥ अथवातवपरिपूर्णस्याज्ञाधार
णास्यांनतेतत्स्मेसोहानिर्वृद्धिः ॥ ४ ॥ अतःकृत्स्नस्वरूपयासर्वसंगाकृतइत्याह ॥ नह्येकस्माद्द्वितीयस्येतिसंनानासमानरहितस्यब्रह्मणस्तवोभय
माययापरमात्मनइति ॥ सर्वजीववतिथेतुस्तवनियस्यत्वंहृतगानवास्तवअतापराजुग्रहार्थः एकैकमंभिस्तवतेजोनवर्धतेनचहृसतिरवेरिवोदया
स्तमायापादिकर्मभिरित्यर्थः ॥ तथाचश्रुतिः ॥ नकर्मणावर्धतेनोकनीयानीति ॥ ४ ॥ नन्वेवमप्यहंपरमेश्वरः प्रसीदंनीचकर्मायोग्यमितिमनसिकथं

सभवानरविंदाक्षोदीनानामीशमानिनां ॥ धत्तेनुभावंभूमंस्तदत्यंतविडंबनं ॥ ३ ॥ नह्येकस्याद्वितीयस्यब्रह्मणःपरमात्म
नः ॥ कर्मभिर्वर्द्धतेतेजोह्रसतेचयथारवेः ॥ ४ ॥ नवैतेजितभक्तानांममाहमितिमाधव ॥ त्वंतवेतिचनानाधीःपशूनामिववैकृती
॥ ५ ॥ शुकउवाच ॥ इत्युक्त्वायज्ञियेकालेववेयुक्तान्सऋत्विजः ॥ कृष्णानुमोदितःपार्थोब्राह्मणान्ब्रह्मवादिनः ॥ ६ ॥ द्वैपायनोभरद्वाजः
सुमंतुर्गोतमोसितः ॥ वसिष्ठश्च्यवनःकण्वोमैत्रेयःकवषस्त्रितः ॥ ७ ॥ विश्वामित्रोवामदेवःसुमंतुर्जैमिनिःक्रतुः ॥ पैलःपराशरो
गर्गोवैशंपायनएवच ॥ ८ ॥ अथर्वाकश्यपोधौम्योरामोभार्गवआसुरिः ॥ वीतिहोत्रोमधुच्छंदःवीरसेनोकृतव्रणः ॥ ९ ॥ उप
हूतास्तथाचान्येद्रोणभीष्मकृपादयः ॥ धृतराष्ट्रःसहसुतोविदुरश्चमहामतिः ॥ १० ॥ ब्राह्मणाःक्षत्रियावैश्याःशूद्रायज्ञदि
दृक्षवः ॥ ततस्तेदेवयजनंब्राह्मणाःस्वर्णलांगलैः ॥ कृष्ट्वातत्रयथाम्नायंदीक्षयांचक्रिरेनृपं ॥ हैमाःकिलोपकरणाः राजा
नश्चसमाहूताराजपत्न्यश्चसर्वशः ॥ १४ ॥ राजसूयंसमेयुस्मराज्ञःपांडुसुतस्यवै ॥ मेनिरेकृष्णभक्तस्यसूपपन्नमवि
स्मिताः ॥ १५ ॥ अयाजयन्महाराजंयाजकादेववर्चसः ॥ राजसूयेनविधिवत्प्राचेतसमिवामराः ॥ १६ ॥ ॥ ॥ ॥

नभवेदतआह ॥ तवैतइति ॥ हेअजिततेतवभक्तानामेवतावदियंनानाधीर्भेदमतिर्नास्ति ॥ यथापशूनामज्ञानांवैकृताशरीरविषयातवतुनास्तीति
किंपुनर्वक्तव्यमित्यर्थः ॥ ५ ॥ यज्ञियेयज्ञोचितेवसंतादिकालेयुक्तान्अभियुक्तान्सप्तर्षिभिः ऋत्विजोहोत्रंपत्रवोऽनुवेदंहृतवान् ॥ ६ ॥ तानाहद्वैपाय
नइतित्रिभिः अहूतब्राह्मणानामेतानृत्विग्गोपद्रष्ट्रादिभेदेनववे ॥ ९ ॥ अन्येचोपहूताःयज्ञदिदृक्षवोतीपतत्रेयुरित्यन्वयः ॥ ११ ॥ देवयजनंयज्ञभूमिंकृष्टाकर्षणा
दिभिःसंशोध्यदीक्षयांचक्रिरेदीक्षासंस्कारवन्तंचक्रुःयस्यराजसूयेयथाम्नायमाम्नातिविशेषः ॥ १२ ॥ किंचइंद्रादयइतिइंद्रादयोदेवगणा ॥ १३ ॥ खेचरास्तादयःस्मो
कृताः ॥ १७ ॥ तत्रसमीयुःस्मतेसर्वेकृष्णभक्तस्यपांडुसुतस्यराज्ञोराजसूयमविस्मिताःततः सूपपन्नंमेनिरइत्यन्वयः युजकास्त्वृत्विजः १६ ॥ ॥ ॥

हतेहनिमेमामभिववर्द्धिने ॥ १९ ॥ अस्माहेमाणश्रयमनुज्ञातस्मार्हयोगं ॥ अनैकाल्लात्योगिनांवक्रत्वेनैकस्मात्निश्चियत ॥ २० ॥ सांख्यंत्तानंयोगउपासना २
ननुसांख्येकेवलपंयोगसविशेषणपरः कथमुभयोरेकार्पत्वंतत्राह ॥ एकंवद्वितीयोसेो अतः सांख्यस्येतत्परत्वंयुक्तंविशेषणभूतस्यचसर्वप्रपंचस्यत
न्मयत्वात्सविशेषणविषयस्ययोगस्यापियुक्तमद्वितीयपरत्वमित्याह ॥ एतदात्म्यमितिएषश्रीकरसः आत्मयस्यतत्एतदात्मतस्यभावएतदात्म्यं

स्तेयहत्यवनीपालोयाज्ञकान्समदस्पतीन् ॥ अस्हजयन्महाभागानुपश्चावत्तसमाहितः ॥ १९ ॥ सदस्पर्वीर्हणाहंवोविस्हषंतः
सभासदः ॥ नाधिगच्छन्नेकांत्पात्सहेदेवत्तथाब्रवीत् ॥ २० ॥ अर्हतिह्यच्युतः श्रेष्ठभगवान्सात्वतांपतिः ॥ एषवैदेवतः सर्वा
देशकालदनादयः ॥ २१ ॥ यदात्मकमिदंविश्वंक्रतवश्चयदात्मकाः ॥ अग्निराहुतयोमंत्राः सांख्ययोगाश्चतत्पराः ॥ २२ ॥ एकएवा
द्वितीयोसेोवैतदात्म्यमिदंजगत् ॥ आत्मनात्माश्रयः सभ्याः स्टजत्यवतिहंत्यजः ॥ २३ ॥ विविधानीहकर्माणिजनयन्यदवेक्षया
ईहतेयदयंसर्वश्रेयोधर्मादिलक्षणं ॥ २४ ॥ तस्मात्कृष्णायमहतेदीयतांपरमार्हणं ॥ एवंचेत्सर्वभूतानामात्मनश्चार्हणंभवेत् ॥ २५ ॥

भवितयेचभावनिर्देशः ॥ एतदात्म्यमिदंसर्वमितिश्रुतेः ॥ अत्रहेतुः ॥ आत्मनेतिहेसभ्यः आत्माश्रयः अन्यनिरपेक्षः स्वयमजः इदंजगत्स्टजति
अवतिहंतिचेति ॥ २३ ॥ किंचविधानेतियस्मादेतयाअनुग्रहेणविविधानिकर्माणितपोयोगादीनिजनयन्तदर्थंचयस्मात् अयंसर्वोपिजनोधर्मा
दिलक्षणंश्रेयईहतेसाधयतिकर्माणितत्फलानिचदधीतानीत्यर्थः ॥ २२ ॥ २३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

आत्मना क्रियमाणमर्हणं आत्मनः कथं स्यात्तत्राह सर्वभूतानामात्मभूताय अनन्यदर्शने निरस्तभेदमतये ॥२४॥ श्रीकृष्णानुभाववित् सहदेव इत्युक्त्वा तूष्णीं बभूव ॥२५॥ द्विजेरितं साधु साध्विति घोषं श्रुत्वा हार्दमभिप्रायं ॥२६॥ हे सदसस्पतयः सर्वे बालस्य भाषितं मा मन्यध्वं मा मानयत मा गृह्णीत

सर्वभूतात्मभूताय कृष्णायानन्यदर्शिने ॥ देयं शान्ताय पूर्णाय दत्तस्यानन्त्यमिच्छता ॥२४॥ इत्युक्त्वा सहदेवोऽभूत्तूष्णीं कृष्णानुभाववित् ॥ तच्छ्रुत्वा तुष्टुवुः सर्वे साधु साध्विति सत्तमाः ॥२५॥ श्रुत्वा द्विजेरितं राजा ज्ञात्वा हार्दं सभासदां ॥ समर्हयद्धृषीकेशं प्रीतः प्रणयविह्वलः ॥२६॥ तत्पादाववनिज्यापः शिरसा लोकपावनीः ॥ सभार्यः सानुजामात्यः सकुटुंबो वहन्मुदा ॥२७॥ वासोभिः पीतकौशेयैर्भूषणैश्च महाधनैः ॥ अर्हयित्वाश्रुपूर्णाक्षो नाशकत्समवेक्षितुं ॥२८॥ इत्थं सभाजितं वीक्ष्य सर्वे प्रांजलयो जनाः ॥ नमो जयेति नेमुस्तं निपेतुः पुष्पवृष्टयः ॥२९॥ इत्थं निशम्य दमघोषसुतः स्वपीठादुत्थाय कृष्णगुणवर्णनजातमन्युः ॥ उत्क्षिप्य बाहुमिदमाह सदस्यमर्षी संश्रावयन्भगवते परुषाण्यभीतः ॥३०॥ ईशो दुरत्ययः काल इति सत्यवती श्रुतिः ॥ वृद्धानामपि यद्बुद्धिर्बालवाक्यैर्विभिद्यते ॥३१॥ यूयं पात्रविदां श्रेष्ठा मा मन्ध्वं बालभाषितं ॥ सदसस्पतयः सर्वे कृष्णो यत्संमतोऽर्हणे ॥३२॥ तपोविद्याव्रतधरान्ज्ञानविध्वस्तकल्मषान् ॥ परमर्षीन्ब्रह्मनिष्ठांल्लोकपालैश्च पूजितान् ॥३३॥ सदस्पतीनतिक्रम्य गोपालः कुलपांसनः ॥ यथा काकः पुरोडाशं सपर्यां कथमर्हति ॥३४॥

तत्किं तत्तदाह यत् कृष्णोऽर्हणे संमतः तत्र अस्यैव वास्तवोऽर्थः सर्ववहने यः गोपालः इति वेदपथिस्थाधिपालकः इत्यर्थः अस्मितं वेदविपरीतं लयतीति कुलपांसनः पापांशः अयोग्यपारे वलोके इत्यर्थः तान् असंते घातयतीति तथा सः अकाकः कं च काके स्तवे डुः खेन विस्मते यस्य सः अकाकः आप्तकाम इत्यर्थः सपर्यामात्मकामो केवलं पुरोडाशमात्रं नार्हति अर्पितसर्वस्वमर्पितप्रार्थश्रीकृष्णोऽपि ब्रह्मर्षिभ्यो यं सपर्यामात्रं कथमर्हति किंतु सम

र्पणमप्यर्हतीत्यर्थः ॥३४॥

टी॰२

वर्णाश्रमकुलेभ्योपेतोबहत्वात् ॥ अनामगोत्रमितिश्रुतेः अतएवानधिकारितात्सर्वधर्मैर्बहिष्कृतः ॥ स्वैरवर्ती परमेश्वरत्वात् अतएववि
गुणः तमआदिरहितः एवंभूतोसौवाना योग्यंतद्ब्रसपर्यामात्रंकथमर्हतीत्यर्थः ॥ २५ ॥ अपिवाक्यधर्माणीनीयोमाहशेरेषांयहूनांमहिमाथ
स्मादेषां ॥ २६ ॥ कुलंयथान्निनाशात्ममपिकिंसर्ववहिःकृतेअपितद्विशिरसाद्यतंकिंच ॥ अस्मदादिकुलवल्किंहृष्यापोनरतः अपितद्वतिनिय
माचारमित्यर्थः ॥ किंचयेराज्ञा ॥ अहोयद्दृनामेवतावदीदृशोमाहात्म्यंयदुतकुलदृष्टस्यययातेःशापोनप्राभूदित्यादि ॥ अयंतुसाक्षादी

प्रा

वर्णाश्रमकुलोपेतः सर्वधर्मवहिःकृतः ॥ स्वैरवर्तीगुणोहीनःसपर्यांकथमर्हति ॥ २५ ॥ ययातिनैषांहिकुलंशप्तंसर्ववहिः
कृतं ॥ दृष्यापानर...तंशश्वत्सपर्यांकथमर्हति ॥ २६ ॥ ब्रह्मर्षिसेवितान्देशान्हित्वैतेब्रह्मवर्चसं ॥ समुद्रंदुर्गमाश्रित
बाधंतेदस्यवःप्रजाः ॥ २७ ॥ एवमादीन्यभद्राणिबभाषेनष्टमंगलः ॥ नोवाचकिंचिद्भगवान्यथासिंहःशिवाकृते २८ भग
वन्निंदितंश्रुत्वादुःसहंतेसभासदः ॥ कर्णौपिधायनिर्जग्मुःशापंतःचेरिपंरुषा ॥ २९ ॥ निंदांभगवतःश्रृण्वंस्तत्परस्यजनस्यवा
ततोनापैतियःसोपियातीदःसुकृताच्युतः ॥ ४· ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

त्यधः

टी॰

श्वरः अतः समर्यामात्रंकथमर्हतीत्यर्थः ॥ किंचयेराज्ञानोदुःशत्रुचार्यंयंति ॥ तदर्थंकीकटादिदेशानप्याश्रयंति एतेषुब्रह्मर्षिसेवितानेवदेशा
नाश्रित्य ॥ आब्रह्मवर्चसंसमुद्रंदुर्गमतिहित्वा ॥ ह्रापयित्वेत्यर्थः बाधंते ॥ तथायथादस्यवः ॥ प्रजातास्तु अयमर्थः ॥ वेदतदर्थाभि ॥ योगोब्रह्म
वर्चसं ॥ शुद्धात्रात्लिंगांतत्सहितंसमुद्रंवेदविरुद्धंलिंगधारणंपापांडुनित्यर्थः ॥ तत्रलिंगेतत्यानयित्वाभावादंतेदंडयंति ॥ कथंभूतेदुर्गंधर्मवत्स्वतीते
स्वधर्मेनयादुर्विज्ञेयमित्यर्थः ॥ तथादस्यूनपिप्राज्ञावेषेणवर्तमानान्दंडयंति ॥ अतोयदुभ्योन्यःकोनामधार्मिकोस्तीति ॥ २७ ॥ शिवापेरूतःतस्याकृत
कृत्वायथासिंहोनकिंचिन्नूतेतद्वत् ॥ २८ ॥ २९ ॥ ४·

त्या

तत्तद्वैपस्यं लभते तन्वेहस्त्वद्बुधै ... ॥४३॥

तावदुपायेत्यस्यायमभिप्रायः ॥ एवमस्यांदोमत्तुल्यवलः सर्वानेताशुहन्यात् ॥ अतोयमेववशीखंहंतव्यइतितत्तत्तदा ममेवोस्यायशिरोच्छेदारेति
पत्र ॥ निंदकस्यकथंवासुदेवेप्रवेशः तत्राहजन्मत्रयेति जन्मत्रयेअनुगुणितमनुवर्णितं ॥ यद्वैरं तेनसंरब्धयातन्मनयत्ता तत्स्वरूपतांयातः ॥ पुनः

ततः पांडुसुताः क्रुद्धा मत्स्यकैकयसृंजयाः ॥ उदायुधाः समुत्तस्थुः शिशुपालजिघांसवः ॥ ४२ ॥ हाहाः कोलोहलोप्यासीत्
शिशुपाले हते महान् ॥ तस्यानुपायिनोभूयाउदुद्रुर्वितैषिणः ॥ ४४ ॥ चैदिदेहोत्थितंज्योतिर्वासुदेवमुपाविशत् ॥ पश्यतां
सर्वभूतानामुल्केवभुविखाच्युता ॥ ४५ ॥ जन्मत्रयानुगुणितवैरसंरब्धयाधिया ॥ ध्यायंस्तन्मयतांयातो भावोहिभवकारणं ॥ ४६ ॥ ऋत्विग्भ्यः ससदस्येभ्यो दक्षिणांविपुलामदात् ॥ सर्वान्संपूज्यविधिवत् चक्रेवभृथमेकराट् ॥ ४७ ॥ साधयित्वाक्रतुं
राज्ञः कृष्णोयोगेश्वरेश्वरः ॥ उवासकतिचिन्मासान्सुहृद्भिरभियाचितः ॥ ४८ ॥ ततोनुज्ञाप्यराजानमनिच्छंतमपीश्वरः ॥
ययौसभार्यः सामात्यः स्वपुरं देवकीसुतः ॥ ४९ ॥ वर्णितंतदुपाख्यानं मयातेबहुविस्तरं ॥ वैकुंठवासिनोर्जन्मविप्रशापा
न्मुनः पुनः ॥ ५० ॥

पार्षदोबभूवेत्यर्थः ॥ अत्रहेतुः भावोहीति ॥ भावोभावना ॥ अनुध्यानंभावस्यधोयाकारजन्मनः कारणंपेशस्कारादिध्यानेनकीटस्येवतथाह
स्त्वादित्यर्थः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

म८

राम
६९

तत्स्वरूपं ... ॥४१॥

सुरा मानवाः तिर्यञ्चः सृष्टा मया ॥ ५२ पापं धर्मद्विषं अत्र हेतुः कलिं कल्मषं अतएव तुलस्यामयं व्याधिं नाशकं ५३ विज्ञानं यज्ञं च ५४ इ-
ति दशमे चतुःसप्ततितमः ७४ ॥ पञ्चसप्ततितमे यज्ञावभृथसंभ्रमः सुयोधनस्य चासीत्स्यामानभंगो हर्षो भ्रमात् दुर्योधनस्यैकस्यैव

राज्ञा सभाजिताः सर्वे सुरमानवखेचराः कृष्णं क्रतुं च शंसंतः स्वधामानि ययुर्मुदा ॥ ५२ ॥ दुर्योधनमृते पापं कलिं कुरु-
कुलामयं यो न सेहे श्रियं स्फीतां दृष्ट्वा पांडुसुतस्य तां ॥ ५३ ॥ य इदं कीर्तयेद्विष्णोः कर्म चैद्यवधादिकं ॥ राजमोक्षं वि-
तानं च सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ५४ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कंधे शु ल धः चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥ राजोवाच
अजातशत्रोस्तं दृष्ट्वा राजसूयमहोदयं ॥ सर्वे मुमुदिरे ब्रह्मन्नृदेवा ये समागताः ॥ १ ॥ दुर्योधनं वर्जयित्वा राजानः सर्षयः सुराः
इति श्रुतं ते भगवंस्तत्र कारणमुच्यतां ॥ २ ॥ ऋषिरुवाच ॥ पितामहस्य ते यज्ञे राजसूये महात्मनः ॥ बांधवाः परिचर्यायां
तस्यासन्प्रेमबंधनाः ॥ ३ ॥ भीमो महानसाध्यक्षो धनाध्यक्षः सुयोधनः ॥ सहदेवस्तु पूजायां नकुलो द्रव्यसाधने ॥ ४ ॥ गुरु-
शुश्रूषणे जिष्णुः कृष्णः पादावनेजने ॥ परिवेषणे द्रुपदजा कर्णो दाने महामनाः ॥ ५ ॥ युयुधानो विकर्णश्च हार्दिक्यो वि-
दुरादयः बाह्लीकपुत्रा भूर्याद्या ये च संतर्दनादयः ॥ ६ ॥ निरूपिता महायज्ञे नानाकर्मसु ते तदा ॥ प्रवर्तंते स्म राजेंद्र राज्ञः
प्रियचिकीर्षवः ॥ ७ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

दुःखे करणं प्रश्नपूर्वकमनुवदति ॥ अजातशत्रोरिति ॥ १ ॥ इति श्रुतं त्वन्मुखाद्देवेत्यर्थः ॥ २ ॥ दुर्योधनस्याभूत्हर्षाकारणत्वेन यागमहोत्सवमे-
व पुनः सिंहावलोकमेनानिरूपयति ॥ पितामहस्येत्यादिना एकादशेनांतः पुरेतस्येत्यन्तः प्राक्तनेन ग्रंथेन प्रेमवद्धानाः प्रेमयंत्रिताः ॥ ३ ॥ पूजा-
यां संमानने नानावस्तुसंपादने ॥ ४ ॥ गुरुशुश्रूषणे चंदनलेपनादौ निरूपिताः नियुक्ताः संतो नानाकर्मसु प्रवर्तंते स्म ॥ ७ ॥ ॥ ॥ ॥

श्री
भाग
६३
७०

ऋत्विक्षु सदस्याश्च सभासदः बहुविदश्च ज्ञातेषु सम्यक् पूजितेषु सूनृतं प्रियवाक् समर्हणं अलंकारादि दक्षिणाश्च प्रसिद्धास्ताभिः पुनः यां गंगायां चित्राणि ध्वजपताकाग्राणि येषु तैः विभेन्द्रैः स्यंदनैः अर्वाभिः अश्वैः भद्रेश्च पर्वताकारैः सैन्यैर्निर्ययुः ॥ १२ ॥ यजमानो युधिष्ठिरः पुरःसरो येषां ते ॥ १३ ॥ सदस्या ऋत्विजोऽन्ये बहिः द्विजश्रेष्ठाः निर्ययुः ॥ १४ ॥ किंच गंधादिभिः स्वलंकृता नरा नार्यश्च मिथो विजह्रुः ॥ १५ ॥ वसनेन वाहते ते लेमि ॥ किंच

ऋत्विक्सदस्यबहुवित्सु सुहृत्तमेषु स्विष्टेषु सूनृतसमर्हणदक्षिणाभिः ॥ चैद्ये च सात्वतपतेश्चरणं प्रविष्टे चक्रुस्ततः स्ववभृथस्नपनं द्युनद्यां ॥ ९ ॥ मृदंगशंखपणवधुंधुर्यानकगोमुखाः ॥ वादित्राणि विचित्राणि नेदुरावभृथोत्सवे ॥ १० ॥ नर्तक्यो ननृतुर्हृष्टा गायका यूथशो जगुः ॥ वीणावेणुतलोन्नादः तेषां स दिवमस्पृशत् ॥ ११ ॥ चित्रध्वजपताकाग्रैरिभेन्द्रस्यंदनार्वभिः ॥ स्वलंकृतैर्भटैर्भूपा निर्ययू रुक्ममालिनः ॥ १२ ॥ यदुसृंजयकांबोजकुरुकेकयकोसलाः ॥ कंपयंतो भुवं सैन्यैर्यजमानपुरःसराः ॥ १३ ॥ सदस्यर्त्विग्द्विजश्रेष्ठा ब्रह्मघोषेण भूयसा ॥ देवर्षिपितृगंधर्वास्तुष्टुवुः पुष्पवर्षिणः ॥ १४ ॥ स्वलंकृता नरा नार्यो गंधस्रग्भूषणांबरैः ॥ विलिंपंत्योऽभिषिंचंत्यो विजह्रुर्विविधै रसैः ॥ १५ ॥ तैलगोरसगंधोदहरिद्रासांद्रकुंकुमैः ॥ पुंभिर्लिप्ताः प्रलिंपंत्यो विजह्रुर्वारयोषितः ॥ १६ ॥ गुप्ता नृभिर्निरगमन्नुपलब्धुमेतद्देव्यो यथा दिवि विमानवरैर्नरेन्द्रैः ॥ ता मातुलेयसखिभिः परिषिच्यमानाः सव्रीडहासविकसद्वदना विरेजुः ॥ १७ ॥

सांद्रकुंकुमादिभिः पुंभिः लिप्ताः स्ताः प्रलिंपंत्यो वारयोषितः विजह्रुः ॥ १६ ॥ नृभिर्गुप्ता रथ्यादियानैः देव्यो राजपत्न्यो निरगमन् ॥ निरगमन् एतदुपलब्धुं विमानवरैर्दिव्यो यथा तद्वत् ॥ मातुलेयैः सखिभिश्च परितः सिच्यमानाः ॥ सव्रीडेन हसेन विकसंति वदनानि यासां ताः ॥ १७ ॥

गमनप

देवाननुपरिश्रान्तान् ॥ उपसर्वीनपि ॥ हूतीभिः ॥ उदकलोद[illegible]वर्मयंत्रैः ॥ सेचनपात्रैश्च सलिलधियं कामिनां ॥ १७ ॥ क्रियाभिंग क्रियाभिः कातराः सरीरो
राजहंसयइव ॥ १८ ॥ पत्नीसंयाजो यागविशेषः ॥ अवभृथ्यासंबंधि आवभृथ्यं स्नातेस्त्वीत्वाज्ञानपुण्ययोस्पर्द्धः ॥ १९ ॥ अहतेनूतने आनर्च अर्चितवान् २२

तादेवाननुतसत्वीनुशिषञ्चहूतीभिः क्लिन्नांबराविहतगात्रञ्चोञ्चमध्याः ॥ गोत्तुकपुञ्जककवराच्यवमानमाल्याः सेमं दधुर्मल
धियं कचिरैर्विहारैः ॥ १७ ॥ ससमर्त्र उपधमामृदेसदृश्यरुकममालिनं ॥ अरोचत स्वपत्नीभिः क्रियाभिः क्रातुराडिव ॥ १८ ॥ पत्नीसंयाजा
वभृथ्यैश्चरित्वा ते तमृत्विजः ॥ आचान्तं पयाचक्रु गंगायां सह हंस्तया ॥ १९ ॥ देवदुंदुभयो नेदुर्नरदुंदुभिभिः समं ॥ मुमुचुः पुष्पवर्षा
णि देवर्षिपितृमानवाः ॥ २० ॥ सस्नुस्तत्र ततः सर्वे वर्णाश्रमयुता नराः ॥ महापातक्यपि यतः सद्यो मुच्येत किल्बिषात् ॥ २१ ॥ अथरा
जाहते क्षौमे परिधाय स्वलंकृतः ॥ ऋत्विक्सदस्यविप्रादीनानर्च भरणांबरैः ॥ २२ ॥ बंधुज्ञातिनृपान्मित्रसुहृदोन्यांश्च सर्वशः
अभीक्ष्णं पूजयामास नारायणपरो नृपः ॥ २३ ॥ सर्वजनैः स्वरुचो मणिकुंडलस्रगुष्णीषकंचुकदुकूलमहार्घ्यहाराः ॥ नार्यश्च
कुंडलयुगालककंठदज्जुष्टवक्त्रश्रियः नेककनकमेखलया विरेजुः ॥ २४ ॥ अथर्त्विजो महाशीलाः सदस्या ब्रह्मवादिनः ॥ ब्रह्मक्ष
त्रियविट्शूद्रा राजानो ये समागताः ॥ २५ ॥ देवर्षिपितृभूतानि लोकपालाः समानुगाः ॥ पूजितास्तमनुज्ञाप्य स्वधामानि ययुस्तु ॥ ॥ ॥ ॥ ॥
र्नृप ॥ २६ ॥ हरिदासस्य राजर्षे राजसूयमहोदयं ॥ नैवातृप्यन् प्रशंसंतः पिबन्मर्त्योऽमृतं यथा ॥ २७ ॥ ॥

पुराणमिवरुकंकांतियेषां ते मणिकुंडलैः सहिताः सगुष्णीषादयो येषां ते ॥ कुंडलयुगेन ॥ अलकवृंदेन च तरुणवक्त्रश्रीर्यासां ताः ॥ २४ ॥ २६ ॥ २७ ॥

श्री
भाग
वती
७२

श्रीमा

गततज्वरः निश्चित आसीत् ॥ २१ ॥ अच्युते आत्मा यस्य तस्य ॥ २२ ॥ भीष्मादीनां लक्ष्मीः लक्ष्मीर्विभूतयः विश्वसृजा मयेन उपकॢप्ता विरचिता ताभिः ॥ सेसह
जुषः दुर्योधनो तप्यत ॥ २३ ॥ महिषी सहस्रमिति ॥ बहुनोपलक्षणं काञ्चीरञ्जिभिः शोभायस्य मध्ये मित्यर्थः ॥ उच्चकुचाः कुचमेः शोणहारायस्य तत्

ततो युधिष्ठिरो राजा सुहृत्संबंधिबांधवान् ॥ प्रेम्णा निवेशयामास सहस्रं च तथा कातरः ॥ २७ ॥ भगवानपि तत्राङ्ग न्यवात्सीत्प्रिय
यं करः ॥ प्रस्थाप्य यदुवीरांश्च सांबादींश्च कुशस्थलीं ॥ २९ ॥ इत्थं राजा धर्मसुतो मनोरथमहार्णवं ॥ सुदुस्तरं समुत्तीर्य कृष्णे नाङ्ग
त ज्वरः ॥ ३० ॥ एकदांतःपुरे तस्य वीक्ष्य दुर्योधनः श्रियं ॥ अतप्यद्राजसूयस्य महित्वं चाच्युतात्मनः ॥ ३१ ॥ यस्मिन्नरेंद्रदितिजेंद्र
सुरेंद्रलक्ष्मीर्नानाविभांति किल विश्वसृजोपकॢप्ताः ॥ ताभिः पतीन्द्रुपदराजसुतोपतस्थे यस्यां विषक्तहृदयः कुरुराडतप्यत्
यस्मिंस्तदा मधुपतेर्महिषीसहस्रं श्रोणीभरेण शनकैः क्वणदंघ्रिशोभं ॥ मध्ये सुचारु कुचकुंकुमशोणहारं श्रीमन्मुखं
कनकचंचलकुंतलाढ्यं ॥ ३२ ॥ सभायां मयकॢप्तायां क्वापि धर्मसुतोधिराट् ॥ वृतो नुजैर्बंधुभिश्च कृष्णेनापि स्वचक्षुषा ॥ ३३ ॥
आसीनः कांचने साक्षादासने मघवानिव ॥ पारमेष्ठ्यश्रिया जुष्टः स्तूयमानश्च वंदिभिः ॥ ३४ ॥ तत्र दुर्योधनो मानी परीतो भ्रा
तृभिर्नृप ॥ किरीटमाली न्यविशदसिहस्तः क्षिपन्रुषा ॥ ३५ ॥ स्थलेभ्यगृह्णाद्वस्त्रांतं जलं मत्वा स्थले पतत् ॥ जले च स्थ
लवद्भ्रांत्या मयमायाविमोहितः ॥ ३६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

सी

श्रीमंति मुखानि यस्य तत् ॥ चलैः कुंडलैः कुंतलैश्च आढ्यं संसक्तं अशोभतेति शेषः ॥ ३३ ॥ क्वापि कदाचित् ॥ मविरेजे इति शेषः स्वस्य चक्षुषा हितः अहित
पनेन ॥ ३४ ॥ मानी साहंकारः किरीटं च माला च विद्येते यस्य सः न्यविशत् ॥ क्षस्यादीनधिक्षिपन् ॥ तत्र स्थले च वस्त्रांतमग्रहीत् ॥ आकुंचितवान् ॥ अतस्त
स्मिन् ॥ स्थलमेवं भ्रांत्वा जले च अपतत् ॥ कुतः स्थलवद्भ्रांत्या ॥ ३६ ॥

ता पक्षेन

राम
७२

कितने ...

नतदाकेन्यसततमध्यायः सार   मत्ते   ह

भुवोभारं जिहीर्षुरिति ॥ अद्य संपादिते नकालिहवीर्यैन कुरूणां संहारं करिष्यामीति मत्वेति किंच ॥ यस्य दृष्टपाद दृष्टिसा वेण दुर्योधनो भूम
तिस्मयंतिपापमस्य सायायात्तु निमित्तमात्रं सः ॥ भूभारहरणाभीज दुर्योधनस्य भ्रमं सीमादिहास्येन च्युतस्य पराभवं विधाय ॥ तस्मीमास्तीदि
त्यर्थः ॥ ४ ॥ इति दशमे पंचसप्ततितमः ॥ ७५ ॥ ततः वदसप्ततितमे दृश्यते सान्यूहे ॥ धर्मसदाचहारेणरणप्रधान निर्गमः ॥ संपाद्यधर्मराजस्य

जहारधीमंतह दृष्ट्वा स्त्रियो नृपतयो परे ॥ निवार्यमाणा अर्पयंरा राज्ञा कृष्णानुमोदिता ॥ ३५ ॥ सब्रीडितो वाग्मदनो
नमाद्वक्तुं निःक्रमस्यतरंसीप्रच्यो गजाह्वयं ॥ हाहेति शब्दः सुमहानभूत्सता मज्जा तशत्रुर्विमना इवाभवत् ॥ ३६ ॥
बभूवतूष्णीं भगवान्भुवो भारं समुज्जिहीर्षुर्भ्रमति स्मयाहृशा ॥ ३७ ॥ एतत्तेभिहितं राजन्
न यत्पृष्टो हमिह त्वया ॥ सुयोधनस्य दौरात्म्यं राजसूये महाक्रतो ॥ ४५ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कंधे
दुर्योधनमानभंगो नाम सप्तसप्ततितमोध्यायः ॥ ७५ ॥ श्रीशुक उवाच अथान्यदपि कृष्णस्य शृणु कर्माद्भुतं नृप ॥ क्री
डानरशरीरस्य यथा सौभपतिर्हतः ॥ १ ॥ शिशुपालसखा साल्वो रुक्मिण्युद्वाह आगतः ॥ यदुभिर्निर्जितः संख्ये
जरासंधादयस्तथा ॥ २ ॥ साल्वः प्रतिज्ञामकरोत् शृण्वतां सर्वभूभुजां ॥ अयादवीं क्ष्मां करिष्ये पौरुषं मम पश्य
त ॥ ३ ॥ इति मूढः प्रतिज्ञाय देवं पशुपतिं प्रभुं ॥ ३ ॥ आराधयामास नृपः पांसुमुष्टिं सकृद्ग्रसन् ॥ संवत्सरांते भगवाना
शुतोष उमापतिः ॥ वरेण छंदयामास साल्वं शरणमागतं ॥ ४ ॥
राजसूय मन्द्रो दयं ॥ निहत्य सौभराजादीन पारमदच्युतः ॥ पृत्यर्हं सकृत्सां सपूष्टिमेकां यसन् भक्षयन् ॥ ३ ॥ संवत्सरांत इ
ति आशुतोषोपि भगवानुमापतिः ॥ श्रीकृष्णविद्विषि साल्वे वरस्य वैफल्यं मन्यमानोपि नपीडितपाड रक्षेत ॥ तस्य अतिनिर्बंधमाल
क्ष्य संवत्सरांते वरेण छंदयामास ॥ इच्छाकारितवान् ॥ वदंशणोस्वेति उवाचेत्यर्थः ॥ ४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ राम ॥

गो६
श्री

श्री
भाग
१० उ
७२

तथेतिप्रतिज्ञायगिरिशेनादिष्टः ॥ अयस्मयंलोहमयंपुरंसौभंतेनसंज्ञंनिर्मायरचयित्वाप्रदात ॥ तमसोधकारस्यधामआश्रयंपुरं
नैदुरासदंदुःप्रापंप्रासादागृहा ॥ अट्टालास्तत्र ॥ उपरिगृहा ॥ तोलिकास्तत्पर्यंतगताः विहारान् ॥ क्रीडास्थानानिचसर्वभंडा ॥
किंचविमानान्याप्यात्समाकृत्यऋष्यादयः ॥ पेतुः आसारशर्कराः धारासंपातवज्ज्ञलोपलाः ॥ १ ॥ शैलस्तुवनान्यपद्यंततत्रमुले

देवासुरमनुष्याणांगंधर्वोरगरक्षसां ॥ अभेद्यंकामगंवव्रेसयानंवृष्णिभीषणं ॥ ५ ॥ तथेतिगिरिशादिष्टोमयः
पुरंजयः ॥ पुरंनिर्मायसाल्वायप्रादात्सौभमयस्मयं ॥ ६ ॥ सलब्ध्वाकामगंयानंतमोधामदुरासदं ॥ ययौद्वार
वतींसाल्वोवैरंवृष्णिकृतंस्मरन् ॥ ७ ॥ निरुध्यसेनयासाल्वोमहत्याभरतर्षभ ॥ पुरींबभंजोपवनान्युद्यानानिचस
र्वशः ॥ ८ ॥ सगोपुराणिद्वाराणिप्रासादाट्टालतोलिकाः ॥ विहारान्सविमानाग्र्यान्निपेतुःशस्त्रवृष्टयः ॥ ९ ॥ शि
लाद्रुमाश्चाशनयःसर्पाआसारशर्कराः ॥ प्रचंडश्चक्रवातोभूद्रजसाच्छादितादिशः ॥ १० ॥ इत्यर्द्यमानासौभेनकृ
ष्णस्यनगरीभृशं ॥ नाभ्यपद्यतशंराजंस्त्रिपुरेणयथामही ॥ ११ ॥ प्रद्युम्नोभगवान्वीक्ष्यबाध्यमानानिजाःप्रजाः
माभैष्टेत्यभ्यधाद्वीरोरथारूढोमहायशाः ॥ १२ ॥ सात्यकिश्चारुदेष्णश्चसांबोक्रूरःसहानुजः ॥ हार्दिक्योभानु
विंदश्चशुकसारणौ ॥ १३ ॥ अपरेचमहेष्वासारथयूथपयूथपाः ॥ निर्ययुर्दंशितागुप्तारथेभाश्वपदातिभिः ॥ १४ ॥
ततःप्रववृतेयुद्धंसाल्वानांयदुभिःसह ॥ यथासुराणांविबुधैस्तुमुलंरोमहर्षणं ॥ १५ ॥ तांश्चसौभपतेर्माया
दिव्यास्त्रैरुक्मिणीसुतः ॥ क्षणेननाशयामासनैशंतमइवोष्णगुः ॥ १६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

गदश्च

व्याकुलंलोमहर्षणंरौद्रं ॥ १५ ॥ नैशंनिशिभवंतमःउष्णगुः ॥ सूर्यइव ॥ १६ ॥ राम रामा यनमः हस्त्रयनमः ॥ ॥

राम
७२

किंच विव्याधेति स्वर्णमयानि पुंखानि शिरस्त्राणं तायेषां ते ॥ अयोलोहं तन्मयानि शल्यानि अग्राणि येषां ते ः ॥ ध्वजिनीपालं सेनान्यं संनतानि
निम्नानि पर्वाणि ग्रन्थयो येषां तैः १९ सैनिकान् भटान् नेहृन्नसारथीन् ॥ २० ॥ स्वपरसेनयोः वर्तमानाः सर्वे सहजया मारुतः ॥ कदाचिद्बहु
रूपं कदाचिदेकरूपं क्वचिद्दृश्यते क्वचिन्न दृश्यते ॥ एवं दुर्विभाव्य वितर्क्यमभूत् ॥ २१ ॥ किंचिक्वचिदिति एवं ततः दुःखस्थितं च भूत ॥ २१ ॥ अग्नि

विव्याध पंचविंशत्या स्वर्णपुंखैरयोमुखैः ॥ सात्वस्य ध्वजिनीपालं शरैः सन्नतपर्वभिः ॥ १९ ॥ शतेनाताडयद्राजन् सात्वमे
कैकेनास्य सैनिकान् ॥ दशभिर्दशभिर्नेतॄन् वाहनानि त्रिभिस्त्रिभिः ॥ २० ॥ तदद्भुतं महत् कर्म प्रद्युम्नस्य महात्मनः ॥
दृष्ट्वा तं पूजयामासुः सर्वे स्वपरसैनिकाः ॥ २१ ॥ बहुरूपैकरूपं तद्दृश्यते न च दृश्यते ॥ मायामयं मयकृतं दुर्विभाव्यं
परैरभूत् ॥ २२ ॥ क्वचिद्भूमौ क्वचिद्व्योम्नि गिरिमूर्ध्नि जले क्वचित् ॥ अलातचक्रवद्भ्राम्यत् सौभं तद्दुरवस्थितम् ॥ २३ ॥ यत्र
यत्रोपलक्ष्येत ससौभः सहसैनिकः ॥ सात्वस्ततस्ततोऽमुंचन् शरान् सात्वतयूथपाः ॥ २४ ॥ शरैरग्न्यर्कसंस्पर्शैराशी
विषदुरासदैः ॥ पीड्यमानपुरानीकः सात्वोऽमुह्यत्परेरितैः ॥ २५ ॥ सात्वानीकपशस्त्रौघैर्वृष्णिवीरा भृशार्दिताः ॥ न तत्
यजुः रणं स्वं स्वं लोकद्वयजिगीषवः ॥ २६ ॥ सात्वामात्यो द्युमान्नाम प्रद्युम्नं प्राक्प्रपीडितः ॥ आसाद्य गदया मौ
र्व्या निहत्य व्यनदद्बली ॥ २७ ॥ प्रद्युम्नं गदया शीर्णवक्षस्स्थलमरिंदम ॥ अपोवाह रणात्सूतो धर्मविद्दारुकात्मजः ॥ २८ ॥

बहुरूपकं त्वर्कस्य ताप तत्सर्वतः संस्पर्शो येषां तैः आशीविषवदेकदेशस्पर्शमात्रेण मारकत्वाद्दुरासदैः ॥ दुःसहैः पीडितं पुरं सैन्यं यस्य सः
परैरीरितैः भृशं अर्दिताः आपरस्परं रणस्थानं त्वाद्यं ग्रामिनत्यजुः ॥ २७ ॥ मौर्व्या कांस्यायसमय्या व्याहत्य प्रहृत्य ॥ २९ ॥ अपोवाह अन्यतो
निनाय ॥ २८ ॥

मन्मत्तो विनाऽस्मत्क्लीबं चिन्तयन्स्यतेनत्वयास्तेन ॥ २४ ॥ पितरौ रामकृष्णावभिसंगम्य तत्पार्श्वमागत्याताभ्यां पृष्टः स्वधर्मं किं नु वक्ष्यामीति ॥ २५ ॥
भ्रातृजायामयोभ्रातृमार्याः ॥ निश्चितं मदीयं क्लैब्यं कथयिष्यंति ॥ तत्कथं तु मत्तु करोति कथं कथयमिति ॥ २६ ॥ विभो हे समर्थ एतत् ॥ अपसर्पणं

प्रद्युम्नं गदया शीर्णो ॥ २६ ॥ सर्वं संतोत्सृज्य नैनका र्ष्णिः सारथिमब्रवीत् ॥ अहो असाधिदं सूत यद्रणान्मेऽपसर्पणं ॥ २० ॥
न यदूनां कुले जातः श्रूयते रणविच्युतः ॥ विना मत्क्लीबचित्तेन सूतेन प्राप्तकल्मषात् ॥ किं नु वक्ष्येऽभिसंगम्य पि
तरौ रामकेशवौ ॥ युद्धात्सम्यगपक्रान्तः पृष्टस्तत्रात्मनः क्षमं ॥ २८ ॥ व्यक्तं मे कथयिष्यन्ति हसंत्यो भ्रातृजामयः ॥
क्लैब्यं कथं कथं वीर तवान्यैः कथ्यतां मृधे ॥ २९ ॥ सारथिरुवाच ॥ धर्मं विजानतायुष्मन्कृतमेतन्मया विभो ॥ सूतः कृ
च्छ्रगतं रक्षेत्रथिनं सारथिं रथी ॥ ३० ॥ एतद्विदित्वा तु भवान्मयापोवाहितो रणात् ॥ उपसृष्टः परेणेति मूर्च्छितो गदा
याहतः ॥ ३१ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कंधे षट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ स उपस्पृश्य सलिलं दं
शितो धृतकार्मुकः ॥ नय मां द्युमतः पार्श्वं वीरस्येत्याह सारथिं ॥ १ ॥ विधमंतं स्वसैन्यानि द्युमन्तं रुक्मिणीसुतः ॥ प्रति
हत्य प्रत्यविध्यन्नाराचैरष्टभिः स्मयन् ॥ २ ॥

णं धर्मं साह सूत इति ॥ ३० ॥ अपोवाहितः अपनीतः उपसृष्टः ॥ उपसर्गं पीडां प्राप्त इति ज्ञात्वा ॥ यतः परेण शत्रुणा गदयाहतान्
नू मूर्च्छितो निःसत्ततां गतो भवानिति ॥ ३१ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कंधटीकायां षट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥ सप्त
सप्ततितमे नानामायाविचक्षणः ॥ कृष्णेन गत्य साल्वस्तु हतः सौभं च चूर्णितं ॥ १ ॥ दंसितः सन्नद्धः विधमंतं नाशयंतं प्रतिहत्य निरुध्य
२

श्रष्टानांविनियोमाह्वचतुर्भिरिति ॥ ३ ॥ सोभेयाः सौभस्थाः ॥ ४ ॥ नवानां रात्रीणां समाहारो नवरात्रं ॥ त्रयाणां नवरात्राणां समाहारस्त्रि
नवरात्रं सप्तविंशतिरहोरात्राणां मध्यः तन्मुल्लमा उल्वेघोरं ॥ ४ ॥ परमतम्भुपन्यस्यति ॥ इद प्रस्थगामनं श्रहे चेति ॥ स्वगतमेवपार्थिवं

चतुर्भिस्त्रत्रोगोवाहाग्रहस्तमेकेनवाहनत ॥ हाभ्यां केतु ध्वजे केन चशूरेणान्येनैवशिरः ॥ गदसात्यकिसांबाद्यान्सुः
सौभपतेर्दलं ॥ पेतुः सम्मुद्रे सौभेयाः सर्वेसंछिन्नकंधराः ॥ ४ ॥ एवं बहूनां साल्वानां निवृत्तामितरेतरं ॥ भुजंगमिवरा
वंतत दभृत्तमुल्लमुल्वणा ॥ ७ ॥ शुकउवाच ॥ इन्द्रप्रस्थं गतः कृष्णं श्राहूतो धर्मसूनुना ॥ राजसूयेथनिर्वृत्ते शिशुपा
लेचसंस्थिते ॥ ५ ॥ कुरुवृद्धाननुज्ञाप्य मुनींश्च ससुतां पृथां ॥ निमित्तान्यतिघोराणि पश्यन्द्वारवतीं ययौ ॥ ६ ॥ [illegible]
श्राहचाहमितायातः श्रार्यमिश्राभिसंगतः ॥ राजन्याश्चैवपक्षीया नूनं हन्युः पुरीमम ॥ ७ ॥ वीक्ष्य तत्कदनं स्वानां नि
रूप्यपुररक्षणं ॥ सौभंचसाल्वराजंच दारुकं प्राहकेशवः ॥ ८ ॥ रथं प्रापयमेसूत साल्वस्यांतिकमाशुवै ॥ संभ्रम
स्तेनकर्तव्यो मायावीसौभराड्यं ॥ ९ ॥ इत्युक्तश्चोदयामास रथमास्थायदारुकः ॥ विशंतंददृशुः सर्वेस्वेपरेचारु
णानुजं ॥ १० ॥ साल्वश्चकृष्णमालोक्य हतप्रायबलेश्वरः ॥ प्राहरत्कृष्णसूताय शक्तिंभीमरवांमृधे ॥ ११ ॥ तामाप
तंतीं नभसि महोल्कामिवरंहसा ॥ भासयंतीं दिशः शौरिः सायकैः शतधाच्छिनत् ॥ १२ ॥ ॥ ॥

ताविद्धं भितमाघ्राणां ॥ श्रार्यमिश्राभिसंगतो बलभद्रमहितः ॥ ७ ॥ दुर्निमित्तदर्शनात् उल्वचित्त एवचिंतयन् ॥ ७ ॥ द्वारिकामागत्यस्वानां कद
नंवीक्ष्य ॥ सौभंचसाल्वराजंचवीक्ष्यरामसंभ्रमरक्षणं प्रतिनिदिश्य पुनिश्चयपदारुकं प्राहेत्याह रथ ॥ तेनत्वयाश्रास्थाय संमिमृद्य दिग्गं ॥ श्ररुणानुजं
ध्वजेवर्तमानं गरुडं ॥ १० ॥ हतप्रायस्यबलस्येश्वरः ॥ ११ ॥

तंच शाल्वं शरसंदोहैः शरजालैः खं सूर्य इव रश्मिभिरिति सूर्योनीलत्वादिभिराकाशो यमासो भासि अचिंत्यवेगत्वाद्वा कल्प्यादिभिः शरणां र
श्मिसादृशं अयनेनैव गम्यते ॥ शरजालप्रसारणात्सूर्यतुल्यः श्रीकृष्ण इति ॥१३॥ दोःबाहुः ॥१४॥ सख्युः शिशुपालस्य ईक्षतां अस्मा

तंच षोडशभिर्विद्ध्वा बाणैः सौभं च खे भ्रमत ॥ अविध्यच्छरसंदोहैः खं सूर्य इव रश्मिभिः ॥१३॥ शाल्वः शौरेस्तु दोः सव्यं
सशार्ङ्गं शार्ङ्गधन्वनः ॥ विभेद न्यपतद्धस्तात् शार्ङ्गमासीत दद्भुतं ॥१४॥ हाहाकारो महानासीद्भूतानां तत्र पश्यतां वि
निद्य सौभराडुच्चैरिदमाह जनार्दनं ॥१५॥ यत्त्वया मूढ नः सख्युर्भ्रातुर्भार्या हृतेक्षतां ॥ प्रमत्तः स सभामध्ये त्वया व्यापा
दितः सखा ॥१६॥ तं त्वाद्य निशितैर्बाणैरपराजितमानिनं ॥ नयाम्यपुनरावृत्तिं यदि तिष्ठेर्ममाग्रतः ॥१७॥ श्रीभगवानुवाच
वृथा त्वं कत्थसे मंद न पश्यस्यंतिकेंतकं ॥ पौरुषं दर्शयंतीह शूरा न बहुभाषिणः ॥१८॥ इत्युक्त्वा भगवान् शाल्वं गदया
भीमवेगया ॥ तताड जत्रौ संरब्धः स चकंपे वमन्नसृक ॥१९॥ गदायां सन्निवृत्तायां शाल्व स्त्वंतरधीयत ॥ ततो मुहूर्त आगत्य
पुरुषः शिरसाच्युतं ॥२०॥ देवक्या प्रहितोस्मीति नत्वा प्राह वचो रुदन = कृष्ण कृष्ण महाबाहो पिता ते पितृवत्सल ॥ ब
द्ध्वापनीतः शाल्वेन सौनिकेन यथा पशुः ॥ निशम्य विप्रियं कृष्णो मानुषीं प्रकृतिं गतः ॥२१॥ विमनस्को घृणी स्नेहाद्ब
भाषे प्राकृतो यथा ॥ कथं राममसंभ्रांतं जित्वाजेयं सुरासुरैः ॥२२॥ शाल्वेनाल्पीयसा नीतः पिता मे बलवान् विधिः ॥ इ
ति ब्रुवाणे गोविंदे सौभराट् प्रत्युपस्थितः ॥ वसुदेवमिवानीय कृष्णं चेदमुवाच ह ॥२३॥ ॥ ॥ ॥ ॥

कंच मत्ताः ॥ अन्ते वहितं व्यापादितः निहतः ॥१६॥ अपराजितोहमिति ॥ मानवंतं ॥ अपुनरावृत्तिं ॥ तिष्ठेः स्थास्यसि घृणी दयावान् ॥२२॥
२३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

जनिता जनयिता ईशश्चेत् शक्तिश्चेत ॥ २४ ॥ स्वबोधः स्वतःसिद्धं ज्ञानवानपि स्वजनस्नेहतः ॥ प्रकृतो मोहः स स्वभावे उपप्लुतः ॥ निमग्न आस्ते
अतिष्ठत ॥ ततस्तत्सर्वमासुरीं मायामबुध्यत ॥ मायेयमिति ज्ञातवान् ॥ स्वप्ने स्वप्नप्रपंचं यथा ॥ २७ ॥ एवं परमतमुपन्यस्य तन्निराकरोति केचन

एवं निर्भर्त्स्य मायावी खड्गेनानक
एषते जनिता तातो यदर्थमिह जीवसि ॥ वधिष्ये वीक्षतस्तेऽमुमीशश्चेत्पाहि वालिश ॥ २४ ॥
दुंदुभेः ॥ उत्कृत्य शिर आदाय खस्थं सौभं समाविशत् ॥ २५ ॥ ततो मुहूर्तं प्रकृत्यावुपप्लुतः स्वबोध आस्ते स्वजनानुषंगा
तः ॥ महानुभावस्तदबुध्यदासुरीं मायां स शाल्वप्रसृतां मयोदितां ॥ २६ ॥ न तत्र दूतं न पितुः कलेवरं प्रबुद्ध आजौ सम
पश्यदच्युतः ॥ स्वाप्नं यथा चांबरचारिणं रिपुं सौभस्थमालोक्य निहंतुमुद्यतः ॥ २७ ॥ एवं वदंति राजर्षे ऋषयः केचनान्
न्विताः ॥ यत्स्ववाचो विरुध्येत नूनं ते न स्मरंत्युत ॥ २८ ॥ क्व शोकमोहौ स्नेहो वा भयं वा येऽज्ञसंभवाः ॥ क्व चाखंडितविज्ञानज्ञा
नैश्वर्यस्त्वखंडितः ॥ २९ ॥

नान्विताः ॥ पूर्वापरानुसंधानरहिताः ॥ तदाह यत्स्ववाच इति ॥ तत्रोत्तरं स्मरंतीत्यर्थः ॥ न तावद्राजसूयार्थं रामेण सह गतः ॥ श्रीकृष्णः संकर्ष
णमनुज्ञाप्येति सर्वं तदुक्तत्वात् ॥ २८ ॥ असंभावितं चेत्याह क्व शोकमोहाविति भयं वा दुर्निमित्तदर्शनकृतं नूनं हन्युः ॥ पुरीं मर्तीति यदुक्तं तत्रह
त्या कार्ष्ण्यपतदिति ॥ उक्तं तज्जयं वा केति ॥ उक्तौ ते अज्ञेषु संभवो येषां ते ॥ अखंडितानि विज्ञानज्ञानैश्वर्याणि यस्य सः ॥ तत्र विज्ञानं स्वरूपवि
षयं ज्ञानं बाह्यविषयं २९

लुप्तसंधिताः

ता वु

वि

म

तं

किंच ॥ यस्य पादसेवायां ऊर्जिता उक्कलाया ॥ आत्मविद्या तया अनादिस्वासावात्मविपर्ययग्रहस्तु अहंकृशः ॥ सार्वंडः वैत्यादिलक्षणः ॥ तं हित्वं त्विता शय्यं निसृतः ॥ ऐश्वर्यं पदं च तस्य सतां गतेः ॥ ऊतो उमोह इति ॥ अतो नेतद्वचनं सम्यामित्यर्थः ॥ २९ ॥ किं तर्हि सम्यं तदाह तं शास्त्र स्तोरि

यत्पादसेवोर्जित आत्मविद्या हिन्वंति नाद्यात्मविपर्ययग्रहं ॥ लभंत मात्मीयमनंतमैश्वरं ऊतो नु मोहः परमस्य सद्गते ॥ २९ ॥
तं शस्त्रपूगैः प्रहरंतमोजसा सात्वं शरैः शौरिरमोघविक्रमः ॥ विध्वाछिनद्वर्म धनुः शिरोमणिं सौभं च शत्रोर्गदया रुरोज ह ॥ ३० ॥ तत्कृष्णहस्तेरितया विचूर्णितं पपात तोये गदया सहस्रधा ॥ विसृज्य तद्भूतलमास्थितो गदामुद्यम्य साल्वोच्युतमभ्यगाद्द्रुतं ॥ ३१ ॥ आधावतः सगदं तस्य बाहुं भल्लेन छित्वाथ रथांगमद्भुतं ॥ वधाय साल्वस्य लयार्कसन्निभं बिभ्रद्बभौ सार्क इवोदयाचलः ॥ ३२ ॥ जहार तेनैव शिरः सकुंडलं किरीटयुक्तं पुरमायिनो हरिः ॥ वज्रेण वृत्रस्य यथा पुरंदरो बभूव हाहेति वचस्तदा नृणां ॥ ३३ ॥ तस्मिन्निपतिते पापे सौभे च गदया हते ॥ नेदुर्दुंदुभयो राजन्दिवि देवगणेरिताः ॥ ३४ ॥ सखीनामपचितिं कुर्वन्दंतवक्त्रो रुषाभ्यगात् ॥ ३५ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कंधे सप्तसप्ततितमोध्यायः ॥ ७७ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ शिशुपालस्य साल्वस्य पौंड्रकस्यापि दुर्मतिः ॥ परलोकगतानां च कुर्वन्पारोक्ष्यसौहृदं ॥ १ ॥ एकः पादातिः संक्रुद्धो गदापा

तिवर्म कवचं हरोज बभंज ॥ ३० ॥ कार्यसन्निभं प्रलयकालीनसूर्यसदृशं ॥ ३२ ॥ देवगणेरेरिताः ॥ ३४ ॥ किंच सखीनामिति ॥ ३५ ॥ इति दशमे सप्तसप्ततितमोध्यायः ॥ ७७ ॥ ततोष्टसप्ततितमे दंतवक्त्रापिद्धरथ्योः हत्वाहि उरेरे मेरामः स्तूतं ततो वधीत् ॥ परोक्षसौहृदं परोक्षे करणीयं सुहृत्कार्यं ॥ १ ॥ साल्वो नाम पंच तिं कुर्वन्निस्तुह्मत देवाह शिशुपालस्येति २ ॥

स्वामी२ से

प्रमथात प्रतिरुरोध ॥ ३ ॥ मुकुंदं प्राह दुर्मद इत्यादि श्लेषे पर ता ग्लादेव परमार्थ स्तु दुर्मदः ॥ मन्मदः प्राह मुकुंदं तृतीये जन्मनि मुक्तिदानार्थं
मम्मत ॥ अद्येति जन्मत्रयेणान्विषमाणो ब्रह्मशापावसाने भवान्मम त्वां मे दृष्टिपथं गतः ॥ एवं दिष्ट्यादिष्ट्या भद्रं अति हर्षवीप्सा ॥ ४ ॥ किं
च हे हर स्तत्वमस्माकं मातुलेऽधोऽधुः एवमपि मित्रध्रुक मित्राणि घातितवान्मां च जिघांससि ॥ तस्माद स्माकं त्वत्तो धस्तुः सनका द्यनुग्रह
प्राप्तो न्तु तदुर्वरिः ॥ अतस्त्वामेतावन्मात्रमहं याचे ॥ किं तदाह ॥ हे अमंद सर्वसहनसमर्थत्वात्र धर्मेण विना गदया त्वां हनिष्ये प्रहरिष्यामि ॥ ता

यो

तं नयात्यं तमालोक्य गदमादाय सत्वरः ॥ अक्लाम यथा लक्ष्मः सिंधुवेलेव चान्यधात ॥ ३ ॥ गदा स्तुद्यस्य का दृष्टो मुकुंदं प्रा
ह दुर्मदः ॥ दिष्ट्या दिष्ट्या भवानद्य मम दृष्टिपथं गतः ॥ ४ ॥ तं मातुलेऽयं नः कृतस्त्वमित्रध्रुक मां जिघांससि ॥ अतस्त्वां गदया
मंद हनिष्ये वज्रकल्पया ॥ ५ ॥ तर्ह्यानृण्यमुपैम्यद्य मित्राणां मित्रवत्सलः ॥ बंधु द्वपमरिं हत्वा व्याधिं देहचरं यथा ॥ ६ ॥ एवं रू
क्षैस्तु दन्वाक्यैः कृष्णं तोत्रैरिव द्विपं ॥ गदयाताडयत्स्कंधे सिंहवद्व्यनदच्च सः ॥ ७ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ राम ॥

मेकेवारं सहस्वेति ॥ ननु वज्रतुल्यां त्वद्गदां को वा सहेत ॥ नैवमित्याह ॥ अवज्रकल्पया उत्पलमाला वदतिकोमलये त्यर्थः ॥ नन्वेवं हननेक
त्व पुरुषार्थस्तमाह ॥ तर्हीति अहानानृण्यते न्वीय स्मात ॥ हे सर्वज्ञेत्यर्थः तः स्वामि नमे तद्देहि हे संबंधेन बंधुत्वं पंच ब्रह्मशापेन नु घात्तु त्वे च
तीतं त्वा हत्वा मित्राणामानृण्यमुपैमीति ॥ विशेषेण अधीयते मनसि चिंत्यते इति व्याधिस्तर्यामि तपाचरतीति तथा ॥ तमीश्वरं हत्वा त्रा
धर्मेणाराध्य हते गत्यर्थस्य ज्ञानार्थत्वात ॥ ज्ञात्वेति वा ॥ तेन यथा पित्रादीनामानृण्यमुपयामि तद्वदिति ॥ ६ ॥ रूक्षैरित्यादि प्रतीत्य भिप्रा
येण तोत्रैरं कुशादिभिः ॥ ७ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ राम ॥

६६

एवंश्रीकृष्णोबलात्मनापिलीलयायात्ययत्न्येवेति ॥ कृत्वासकदाचित्जरासंधादिभिर्निर्जितइति ॥ पशुदृष्टीनामेवैतत् ॥ नित्यजयेहेतवः योगेश्वरः भगवान्जगदीश्वरइति ॥ २६ ॥ विहरिष्यंतंमांमत्वाप्रसत्वमादिदनैःऊतलं ॥ कालत्रयपारमत्वात्माउमोहनुस्सरतन्नबल्वलो ॥ तत्रसंग्राममाहश्रोतत्वेति प्रतिस्रोतं प्रतिलोमं ॥ २८ ॥ ॥

गदयाभिहतोप्याजौनचचालयदूद्वहः ॥ कृष्णोपितमहनुरुव्याकौमोदक्यास्तनांतरे ॥ ९ ॥ गदानिर्भिन्नहृदयउद्वमन्रुधिरंमुखात् ॥ प्रसार्यकेशबाह्वंघ्रीन्धरण्यांन्यपतद्व्यसुः ॥ १० ॥ ततःसूक्ष्मतरंज्योतिःकृष्णमाविशदद्भुतं ॥ पश्यतांसर्वभूतानांयथाचैद्यवधेनृप ॥ ११ ॥ विदूरथस्तुतद्भ्राताभ्रातृशोकपरिप्लुतः ॥ आगच्छदसिचर्माभ्यामुच्छ्वसंस्तज्जिघांसया ॥ १२ ॥ तस्यचापततःकृष्णःचक्रेणक्षुरनेमिना ॥ शिरोजहारराजेंद्रसकिरीटंसकुंडलं ॥ १३ ॥ एवंसौभंचशाल्वंचदंतवक्रंसहानुजं हत्वादुर्विषहानन्यैरीडितःसुरमानवैः ॥ १४ ॥ मुनिभिःसिद्धगंधर्वैर्विद्याधरमहोरगैः ॥ अप्सरोभिःपितृगणैर्यक्षैःकिंनरचारणैः ॥ १५ ॥ उपगीयमानविजयःकुसुमैरभिवर्षितः ॥ वृतश्चवृष्णिप्रवरैर्विवेशालंकृतांपुरीं ॥ १५ ॥ एवंयोगेश्वरःकृष्णोभगवान्जगदीश्वरः ॥ ईयतेपशुदृष्टीनांनिर्जितोजयतीतिसः ॥ १६ ॥ श्रुत्वायुद्धोद्यमंरामःकुरूणांसहपांडवैः ॥ तीर्थाभिषेकव्याजेनमध्यस्थःप्रययौकिल ॥ १७ ॥ स्नात्वाप्रभासेसंतर्प्यदेवर्षिपितृमानवान् ॥ सरस्वतींप्रतिस्रोतंययौब्राह्मणसंवृतः ॥ १८ ॥ पृथूदकंबिंदुसरस्त्रितकूपंसुदर्शनं ॥ विशालंब्रह्मतीर्थंचचक्रंप्राचींसरस्वतीं ॥ १९ ॥ यमुनामनुयान्येवगंगामनुचभारत ॥ जगामनैमिषंयत्रऋषयःसत्रमासते ॥ २० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

स्रोतेति प्रतिस्रोतं प्रतिलोमं ॥ १८ ॥ सुदर्शनतीर्थं ॥ १९ ॥ यमुनामनुयानितीर्थानिगंगामनुचयानितानिसर्वाणिगत्वानैमिषारण्यंजगाम २० ॥

अभिप्रेत्य श्रीराम इति ज्ञात्वा ॥२१॥ महर्षेर्व्यासस्य ॥२२॥ सूतं प्रतिलोमजं न कृतं प्रह्वणं नमः अंजलिश्च येन तं अध्यासीनं च तान् ॥ तेभ्यो प्युच्चैरासी-
नं इत्यर्थः ॥२३॥ अद्यास्त्व ॥ अध्यास्त इति चेत् नैवमित्याह ऋषेरिति ॥२५॥ ननु बहुज्ञः कथमेवं कुर्यात् तत्राह ॥ अदांतस्येति ॥ गुणाय यथा

तमागतमभिप्रेत्य मुनयो दीर्घसत्रिणः ॥ अभिनंद्य यथान्यायं प्रणम्योत्थाय चार्चयन् ॥२१॥ सोर्चितः सपरिवारः कृता-
सनपरिग्रहः ॥ रोमहर्षणमासीनं महर्षेः शिष्यमैक्षत ॥२२॥ अप्रत्युत्थायिनं सूतमकृतप्रह्वणांजलिं ॥ अध्यासीनं च तान्
विप्रान् चुकोपोद्वीक्ष्य माधवः ॥२३॥ कस्मादसाविमान्विप्रान् अध्यास्ते प्रतिलोमजः ॥ धर्मपालांस्तथैवास्मान् वधमर्ह-
ति दुर्मतिः ॥२४॥ ऋषेर्भगवतो भूत्वा शिष्योधीत्य बहूनि च ॥ सेतिहासपुराणानि धर्मशास्त्राणि सर्वशः ॥२५॥ अदांतस्यावि-
नीतस्य वृथा पंडितमानिनः ॥ न गुणाय भवंति स्म नटस्येवाजितात्मनः ॥२६॥ एतदर्थो हि लोकेस्मिन्नवतारो मया कृतः ॥
वध्या मे धर्मध्वजिनस्ते हि पातकिनोधिकाः ॥२७॥ एतावदुक्त्वा भगवान्निवृत्तो सद्वधादपि ॥ भावित्वात्तं कुशाग्रेण करस्थेना-
हनत्प्रभुः ॥२८॥ हाहेतिवादिनः सर्वे मुनयः खिन्नमानसाः ॥ ऊचुः संकर्षणं देवमधर्मस्ते कृतः प्रभो ॥२९॥ अस्य ब्रह्मासनं
दत्तमस्माभिर्यदुनंदन ॥ आयुश्चात्माक्लमं तावद्यावत्सत्रं समाप्यते ॥३०॥ अजानतैवाचरितस्त्वया ब्रह्मवधो यथा ३१

वि(ना)नृत्याभिनयाय ॥२६॥ विप्रान धर्मसूक्तां अन्यद्वा किंचित्करोत ॥ कितत्वेतिचेत् अत आह ॥ एतदर्थ इति धर्मध्वजिनः उत्तमलिंगधारिणः ॥२७॥ भावित्वा-
दित्य नृसिंहभावित्वं केनापि परिहर्तुमशक्यत इत्यर्थः अहनत् ॥२८॥ तेत्वया अधार्मिक प्रतिलोमजवधः कोयमधर्म इति चेत् तत्राह अस्येति ब्रह्मासनं
दत्तनाय आत्मनः शरीरस्य नास्ति क्लमो यस्मिन् तदायुश्च दत्तमिति ॥३०॥

श्री भाग० द० उ० ७७

ब्रह्मवधेपि किं ममेश्वरस्येति चेति ॥ सत्यमेवं ॥ तथापि प्रायश्चित्तं कर्तव्यमित्याशयेनाह ॥ योगेश्वरस्येति साधनत्र्याम्नायो ॥ ब्राह्मणेनहंत
वधकृत्यादिलक्षणः ॥ २२ ॥ तथाप्येतस्या ब्रह्महत्यायाः पावनं प्रायश्चित्तं ॥ हे लोकपावन अनन्यचोदितः स्वयमेव भगवान् यदि करिष्यति
तर्हि लोकसंग्रहो भविष्यति ॥ नान्यथेति ॥ २२ ॥ वधस्य निर्वेशः प्रायश्चित्तं प्रथमे कल्पे मुख्यकल्पे विधीयतां उपदिश्यतां ॥ २३ ॥ किंच वनहे
मुनयः एतस्य दीर्घमायुः ॥ सात्वं बलमिन्द्रियं तत्पारवं ॥ अन्यच्च यज्ञवज्रिराशासितमध्ये त्वितं तत्तदुत सर्वं ॥ २४ ॥ अत्र्यादीनां सत्यत्वाय

योगेश्वरस्य भवतो नाम्नायोपि नियामकः ॥ यद्येतद्ब्रह्महत्यायाः पावनं लोकपावन ॥ ३१ ॥ चरिष्यति भवान् लोकसंग्रहो
नान्यचोदितः ॥ श्रीभगवानुवाच करिष्ये वधनिर्वेशं लोकानुग्रहकाम्यया ॥ नियमः प्रथमे कल्पे यावान्स तु विधीयतां ॥ ३
३ ॥ दीर्घमायुर्बतैतस्य सत्त्वमिन्द्रियमेव च ॥ आशासितं यत्तद्ब्रूत साधये योगमायया ॥ ३४ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ऋषयः
अस्य त्वद्बलवीर्यस्य मृत्योरस्माकमेव च ॥ यथा भवेद्वचः सत्यं तथा राम विधीयतां ॥ ३५ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ आत्मा वै पुत्र
उत्पन्न इति वेदानुशासनं ॥ तस्मादस्य भवेद्वक्ता आयुरिन्द्रियसत्त्ववान् ॥ ३६ ॥ किं वः कामो मुनिश्रेष्ठा ब्रूताहं करवाण्यथ ॥
अजानतस्त्वपचितिं यथा मे चिन्त्यतां बुधाः ॥ ३७ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ एम ॥

याभवेत् ॥ अस्माकं वचः ॥ सत्यं यथा भवेत्तथा विधीयतामित्यर्थः ॥ ३४ ॥ तत्संपादयन्नाह ॥ आत्मा च इति ॥ अंगादंगात्संभवसि हृदया
दभिजायते ॥ आत्मा वै पुत्रनामासि स जीव शरदः शतमित्यादि ॥ वेदानुशासनं वेदवचनं तस्मादस्य रोमहर्षणस्य पुत्र उग्रश्रवाः ॥ भगव
तो युष्माकं प्रवक्ता भवेत् ॥ सर्वायुरादिमान् स भवेत् ॥ अतः साक्षादजीवनात् ॥ अस्य मृत्योश्च सत्यता मन्त्ररूपेण वायुरादिसिद्धेर्युष्म
द्वचनस्यापि सत्यता स्मादिति भावः ॥ ३६ ॥ एवं मंतावस्ये सिद्धेः कथयतत दहं करिष्यामीत्याह ॥ किंच काम इति किंचिद्विषयो वः कामो वर्त
ते तद्ब्रूतेति ॥ अथानंतरं ब्रह्मदंडं गृहीत्वा अपचितिं निःकृतिं मज्जाननतो मे हे बुधाः यथावच्चिन्त्यतामपि विचिन्तितेरिति ॥ ३७ ॥ ॥ ॥

एम ७७

पृथग्मंतारवस्यैदिनिंततर्के व्यंकथयंति ॥ इल्वलस्येति द्वाभ्यां ॥ ३९ ॥ प्रायश्चित्तमाह ॥ ततश्चेति परीत्य प्रदक्षिणीकृत्य ॥ सुसमाधानादि
गुणविशेषादेकादशमात्रमुक्तमिति विरोधः सुसमाहितः कामक्रोधादिरहितः ॥ चरित्वा कृच्छ्राणि ॥ ४० ॥ इति श्रीदशमे अष्टसप्ततित

ऋषय ऊचुः ॥ इल्वलस्य सुतो घोरो बल्वलो नाम दानवः ॥ स दूषयति नः सत्रमेत्य पर्वणि पर्वणि ॥ ३८ ॥ तं पापं जहि दाशार्ह
तन्नः शुश्रूषणं परं ॥ पूयशोणितविण्मूत्रसुरामांसाभिवर्षिणं ॥ ३९ ॥ ततश्च भारतं वर्षं परीत्य सुसमाहितः ॥ चरित्वा द्वा
दशमासांस्तीर्थस्नायी विशुध्यसे ॥ ४० ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कंधे बल्लदेवयात्रायां सूतवधोऽष्टसप्ततितम
मोऽध्यायः ॥ ७८ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ ततः पर्वण्युपावृत्ते प्रचंडः पांसुवर्षणः ॥ भीमो वायुरभूद्राजन्पूयगंधस्तु सर्वशः ॥ १ ॥
ततोऽमेध्यमयं वर्षं बल्वलेन विनिर्मितं ॥ अभवद्यज्ञशालायां सोऽन्वदृश्यत शूलधृक् ॥ २ ॥ तं विलोक्य बृहत्कायं भि
न्नांजनचयोपमं ॥ तप्तताम्रशिखाश्मश्रुं दंष्ट्रोग्रभ्रुकुटीमुखं ॥ ३ ॥ सस्मार मुसलं रामः परसैन्यविदारणं ॥ हलं च दैत्य
दमनं ते तूर्णमुपतस्थतुः ॥ ४ ॥ तमाकृष्य हलाग्रेण बल्वलं गगनेचरं ॥ मुसलेनाहनत्क्रुद्धो मूर्ध्नि ब्रह्मद्रुहं बलः ॥ ५ ॥
सोऽपतद्भुवि निर्भिन्नललाटोऽसृक्समुत्सृजन् ॥ मुंचन्नार्तस्वरं शैलो यथा वज्रहतोऽरुणः ॥ ६ ॥ संस्तुत्य मुनयो रामं
प्रयुज्यावितथाशिषः ॥ अभ्यषिंचन्महाभागा वृत्रघ्नं विबुधा यथा ॥ ७ ॥ वैजयंतीं ददुर्मालां श्रीधामाम्लानपंकजां ॥ रामा
य वाससी दिव्ये दिव्यान्याभरणानि च ॥ ८ ॥ ॥ ॥

मोऽध्यायः ॥ ७८ ॥ ऊनाशीतितमे रामो बल्वलं द्विजतुष्टये ॥ निहत्य तीर्थस्नानाद्यैः कृतहत्यामपानुदत् ॥ पुरा हत्ने पापे भिन्नो विधेर्दीर्णांजनचयः
उपमा यस्य तं आति अतिहृस्वमित्यर्थः ॥ तप्तताम्रवच्छिखाश्मश्रूणि च यस्य तं ॥ दंष्ट्राभिरुग्रं भ्रुकुटीकृतं च यस्य तं ॥ ३ ॥ अहणो रुधिरेण
दैत्यः यथा शैलो धातुभिः ॥ श्रियो धामानि अम्लानानि पंकजानि यस्यां तां ॥ ८ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ राम ॥

श्री भाग॰ ८३ ७८

किंतत्सरःपतइति आसवत॥ उदगात॥९॥ अनुस्रोतेन अनुलोमतः पुलहाश्रमंहरिक्षेत्रं॥१०॥ गोमत्यांगंडक्यांविपाशायांचस्नात्वाशोणेच

अथैतेरभ्यनुज्ञात्वाकौशिकीमेत्यब्राह्मणैः॥ स्नात्वासरोवरमागाद्यतःसरयूरास्रवत्॥९॥ अनुस्रोतेनसरयूंप्रयागमनुप
गम्यसः॥ स्नात्वासंतर्प्यदेवादीन्जगामपुलहाश्रमं॥१०॥ गोमतींगंडकींस्नात्वाविपाशांशोणआप्लुतः॥ गयांगत्वापितॄ
निष्ट्वागंगासागरसंगमे॥११॥ उपस्पृश्यमहेन्द्राद्रौरामंदृष्ट्वाभिवाद्यतं॥ सप्तगोदावरीवेणींपंपांभीमरथींततः॥१२॥ स्कं
दंदृष्ट्वाययौरामःश्रीशैलंगिरिशालयं॥ द्राविडेषुमहापुण्यंदृष्ट्वाद्रिंवेंकटंप्रभुः॥१३॥ कामकोष्णींपुरींकांचींकावेरीं
चसरिद्वरां॥ श्रीरंगाख्यंमहापुण्यंयत्रसंनिहितोहरिः॥१४॥ ऋषभाद्रिंहरेःक्षेत्रंदक्षिणांमथुरांतथा॥ सामुद्रंसेतुमगम
न्महापातकनाशनं॥१५॥ तत्रायुतमदाद्धेनूःब्राह्मणेभ्योहलायुधः॥ कृतमालांताम्रपर्णींमलयंचकुलाचलं॥१६॥
तत्रागस्त्यंसमासीनंनमस्कृत्याभिवाद्यच॥ योजितस्तेनचाशीर्भिरनुज्ञातोगतोर्णवं॥१७॥ दक्षिणंतत्रकन्याख्यांदुर्गां
देवींददर्शसः॥ ततःफाल्गुनमासाद्यपंचाप्सरसमुत्तमं॥१८॥ विष्णुःसन्निहितोयत्रस्नात्वास्पर्शद्गवायुतं॥ ततोभिव्रज्यभ
गवान्केरलांस्तुत्रिगर्तकान्॥१९॥ गोकर्णाख्यंशिवक्षेत्रंसान्निध्यंयत्रधूर्जटेः॥ आर्यांद्वैपायनींदृष्ट्वाशूर्पारकमगाद्बलः॥२०॥
तापींपयोष्णींनिर्विंध्यामुपस्पृश्याथदंडकं॥ प्रविश्यरेवामगमद्यत्रमाहिष्मतीपुरी॥ मनुतीर्थमुपस्पृश्यप्रभासंपुन

आप्लुतःदृष्ट्वासंसद्य॥ श्रीशैलंश्रीपर्वतं॥१३॥ कांचीचपुरीदक्षिणमर्णवंफल्गुनंअनंतपुरंपंचाप्सरसंसरः॥१८॥ स्पर्शात्अस्पृशत्॥ केरलादीन्देशा
न्॥१९॥ द्वीपमयनंयस्यास्तां॥२०॥

राम ७८

विनशनंकुरुक्षेत्रं ॥२२॥ विचदृश्वः वक्रमिकुः किंचदृष्टौ नीतिभयात्क्ष्मीमासमेति ॥२३॥ अस्य पराजयोवारणः संग्रामः ॥२६॥ अर्थवद्वाक्यं ॥२४
दिष्टंचीनंकर्मासम

श्रुत्वाहितैः कृष्यमाणं कुरुपांडवसंयुगे ॥ सर्वराजन्यनिधनं भारं मेनेहृतं भुवः ॥२१॥ स भीमदुर्योधनयोर्गदाभ्यां युध्यतोर्मृधे ॥ वार
यिष्यन्विनशनं जगाम यदुनंदनः ॥२२॥ युधिष्ठिरस्तु तं दृष्ट्वा यमौ कृष्णार्जुनावपि ॥ अभिवाद्याभवंस्तूष्णीं किं विवक्षुरिहागतः ॥२३
गदापाणी उभौ दृष्ट्वा संरब्धौ विजयैषिणौ ॥ मंडलानि विचित्राणि चरंताविदमब्रवीत ॥२४॥ युवां तुल्यबलौ वीरौ हे राजन्हे वृकोद
र ॥ एकं प्राणाधिकं मन्ये उतैकं शिक्षयाधिकं ॥२५॥ तस्मादेकतरस्येह युवयोः समवीर्ययोः ॥ नलक्ष्यते जयोन्यो वा विरमत्वफलो
रणः ॥२६॥ न तद्वाक्यं जगृहतुर्बद्धवैरौ नृपार्थवत ॥ अनुस्मरंतावन्योन्यं दुरुक्तं दुःकृतानि च ॥२७॥ दिष्टं तदनुमन्वानो रामो द्वारवतीं
ययौ ॥ उग्रसेनादिभिः प्रीतैर्ज्ञातिभिः समुपागतः ॥२८॥ तं पुनर्नैमिषं प्राप्तमृषयोयाजयन्मुदा ॥ क्रत्वंगं क्रतुभिः सर्वैर्निवृत्ताखिलविग्रहं
॥२९॥ तेभ्यो विशुद्धं विज्ञानं भगवान्व्यतरद्विभुः ॥ येनैवात्मन्यदो विश्वमात्मानं विश्वगं विडुः ॥३०॥ स्वपत्न्यावभृथस्नातो ज्ञातिबंध
सुहृद्वृतः ॥ रेजे स्वज्योत्स्नयेवेंदुः सुवासाः सुष्ठ्वलंकृतः ॥३१॥ ईदृग्विधान्यसंख्यानि बलस्य बलशालिनः ॥ अनंतस्याप्रमेयस्य
मायामर्त्यस्य संति हि ॥३२॥ योनुस्मरेत रामस्य कर्माण्यद्भुतकर्मणः ॥ सायं प्रातरनंतस्य विष्णोः स दयितो भवेत ॥३३॥ इति श्री भा
गवते महापुराणे दशमस्कंधे एकोनाशीतितमोध्यायः ॥७९॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

दिष्टंचीनं कर्मासमुपागतः संगतः ॥२०॥ क्रत्वंगं यज्ञमूर्तिं ॥२९॥ आत्मनित्र्यधिष्ठाने विश्वं सर्वात्मत्वं तेनैव विडुः पश्यंति तद्विशुद्धं ज्ञानं वितरत ॥३१॥ एको
नाशीतितमोध्यायः ॥७९॥

श्री
भा
द ३
७९

अथाशीतितमे हस्तः श्रीदामानं गृहागतं ॥ हस्तत्या सक्षदर्शी गुर्वी सत्कथां मुदा ॥१॥ स्वगारिमास्कोहरिः स्वराचकारशंसतो ॥ अतः परं वि
नैवं तद्विजोपकारमाचरतः तामच ॥ निश्रुत्वा पुनर्मुक्तं दवीयोणिरुद्धति ॥ हेभगवन्नुश्रोतुमिच्छामीन्वयः ॥ उत्तमश्लोकस्यसत्पोमनोह
राः ॥ विषयैवेतरस्पृतनिकाः कथाविशेषज्ञः ॥ सारवत्तविषादप्राज्ञः ॥२॥ यथाश्रवणं स्तुवत ॥ दृष्टांततथान्यार्थानाहे ॥ मावागितित्तावेव

राजोवाच ॥ भगवन्यानि चान्यानि मुकुंदस्य महात्मनः ॥ वीर्याण्यनंतवीर्यस्य श्रोतुमिच्छामि हे प्रभो ॥१॥ को नु श्रुत्वासकृद्ब्रह्मन्नुत्तमश्लोकसत्कथाः ॥ विरमेत विशेषज्ञो विषण्णः काममार्गणैः ॥२॥ सा वाक्यया तस्य गुणान् गृणीते करौ च तत्कर्मकरौ मनश्च ॥ स्मरेद्वसंतं स्थिरजंगमेषु शृणोति तत्पुण्यकथाः स कर्णः ॥३॥ शिरस्तु तस्योभयलिंगमानमेत्तदेव यत्पश्यति तद्धि चक्षुः ॥ अंगानि विष्णोरथ तज्जनानां पादोदकं यानि भजंति नित्यं ॥४॥ सूत उवाच ॥ विष्णुरातेन संपृष्टो भगवान्बादरायणिः ॥ वासुदेवे भगवति निमग्नहृदयो भवत् ॥५॥ श्रीशुक उवाच ॥ कृष्णस्यासीत्सखा कश्चिद्ब्राह्मणो ब्रह्मवित्तमः ॥ विरक्त इंद्रियार्थेषु प्रशांतात्मा जितेंद्रियः ॥६॥ यदृच्छयोपपन्नेन वर्तमानो गृहाश्रमी ॥ तस्य भार्या कुचेलस्य क्षुत्क्षामा च तथाविधा ॥७॥

करौ यौ तत्कर्मकर्तारौ तावेव मनश्च यत्स्थिरजंगमेषु तं स्मरेत्तु यत्तस्य पुण्याः कथाः शृणोति स एव कर्णः ॥३॥ उभयात्मिकं स्थिरजंगमं
वृतस्मै वलिंगमासिति ॥ मत्वा आनमेत ॥ तदेव शिरः ॥ तदेव तस्य लिंगमिति मत्वा यत्पश्यति तदेव चक्षुः ॥ ते स्येवांगानि यानि पादोदकं भ
जंतीति ॥ तथाविधा कुचेला किंचस्तुत्क्षामा यत्किंचित्संपन्नं तस्मै परिविष्यस्वयं क्षुधा जीर्णा ॥७॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

८०
७९

म्लायता शुष्यता सीदमाना अर्द्धभोगासंपादे शक्त्या वसीदती वेपमाना भयेन ॥ कंपमाना भोजवृष्ण्यंधकेश्वर इति तत्स्वीकारमात्रेण सर्वं ते दास्यतीति भावः ॥ १० ॥ नात्यभीष्टान् परिपाकविरसत्वात् ॥ १२ ॥ अयमस्ति किमस्तीति प्रश्नः ॥ १७ ॥ मह्यं मम गुल्मानि रक्षार्थसैन्यस्थानानि कक्षाः प्रतोलीः ॥ अती

पतिव्रता पतिं प्राह म्लायता वदनेन सा ॥ दरिद्रं सीदमाना सा वेपमानाभिगम्य च ॥ ७ ॥ ननु ब्रह्मन् भगवतः सखा साक्षाच्छ्रियः पतिः ॥ ब्रह्मण्यश्च शरण्यश्च भगवान् सात्वतर्षभः ॥ ९ ॥ तमुपैहि महाभाग साधूनां च परायणं ॥ दास्यति द्रविणं भूरि सीदते ते कुटुंबिने ॥ १० ॥ आस्तेऽधुना द्वारवत्यां भोजवृष्ण्यंधकेश्वरः ॥ स्मरतः पादकमलमात्मानमपि यच्छति ॥ ११ ॥ किं त्वर्थकामान् भजतो नात्यभीष्टान् जगद्गुरुः ॥ स एवं भार्यया विप्रो बहुशः प्रार्थितो मुहुः ॥ १२ ॥ अयं हि परमो लाभ उत्तमश्लोकदर्शनं ॥ इति संचिंत्य मनसा गमनाय मतिं दधे ॥ १३ ॥ अप्यस्त्युपायनं किंचित् गृहे कल्याणि दीयतां ॥ याचित्वा चतुरो मुष्टीन् विप्रान् पृथुकतंडुलान् ॥ १४ ॥ चैलखंडेन तान् बद्ध्वा भर्त्रे प्रादादुपायनं ॥ स तानादाय विप्राग्र्यः प्रययौ द्वारकां किल ॥ १५ ॥ कृष्णसंदर्शनं मह्यं कथं स्यादिति चिंतयन् ॥ त्रीणि गुल्मान्यतीयाय तिस्रः कक्षाश्च सद्विजः ॥ १६ ॥ विप्रोऽगम्यांधवृष्णीनां गृहेष्वच्युतधर्मिणां ॥ गृहं द्व्यष्टसहस्राणां महिषीणां हरेर्द्विजः ॥ १७ ॥ विवेशैकतमं श्रीमत् ब्रह्मानंदं गतो यथा ॥ तं विलोक्याच्युतो दूरात् प्रियापर्यंकमास्थितः ॥ १८ ॥ सहसोत्थाय चाभ्येत्य दोर्भ्यां पर्यग्रहीन्मुदा ॥ सख्युः प्रियस्य विप्रर्षेरंगसंगातिनिर्वृतः ॥ १९ ॥ प्रीतो विमुंचदब्बिंदून् नेत्राभ्यां पुष्करेक्षणः ॥

याय अतिक्रम्य अगात् समहिषीणां द्विजैः सहितः ॥ ततश्च अगम्यात् दुर्गमात् यैः अंधकादयस्तेषां गृहेषु ॥ तथा हरेर्द्व्यष्टसहस्राणां च ये गृहास्तेषु मध्ये ॥ श्रीमत् एकतमं गृहं ॥ विवेश तदा च महिषीणां ब्रह्मानंदं गतो यथा तथा वक्ष्यति शेषः पर्यग्रहीत् पर्यरंभत् अखिलं आनंदाश्रूणि

श्री भाग० उ० द० ८०

समर्हणं न उपायनं उपहृत्य समं पादावनेजनीरपः ॥ २० ॥ धमनीभिः सिराभिः संततं व्याप्तं ॥ २३ ॥ अवधूतं मलिनं ॥ २४ ॥ विस्मयमाह ॥ किमनेनेति द्वा
भ्यां संस्कृतः संमानितः ॥ २६ ॥ सतीव सती गृह्य गृहीत्वा ॥ भार्या ऊढा मधिरणी तानवेति ॥ गृहस्यालिंगादर्शनात् भोगादर्शनाच्च संशयादिव प्रश्नः

अथोपवेश्य पर्यंके स्वयं सख्युः समर्हणं ॥ उपहृत्यावनिज्यास्य पादौ पादावनेजनीः ॥ २० ॥ अग्रहीच्छिरसा राजन् भगवान् लो
कपावनः ॥ व्यलिंपद्दिव्यगंधेन चंदनागुरुकुंकुमैः ॥ २१ ॥ धूपैः सुरभिभिर्मित्रं प्रदीपावलिभिर्मुदा ॥ अर्चित्वावेद्य तांबूलं गां
च स्वागतमब्रवीत् ॥ २२ ॥ कुचैलं मलिनं क्षामं द्विजं धमनिसंततं ॥ देवी पर्यचरत्साक्षाच्चामरव्यजनेन वै ॥ २३ ॥ अंतःपुरजनो दृष्ट्वा
कृष्णेनामलकीर्तिना ॥ विस्मितोऽभूदतिप्रीत्या अवधूतं सभाजितं ॥ २४ ॥ किमनेन कृतं पुण्यमवधूतेन भिक्षुणा ॥ श्रिया ही
नेन लोकेस्मिन् गर्हितेनाधमेन च ॥ योसौ त्रिलोकगुरुणा श्रीनिवासेन संभृतः ॥ पर्यंकस्थां श्रियं हित्वा परिष्वक्तोऽग्रजो यथा ॥ २६ ॥
कथयांचक्रतुर्गाथाः पूर्वा गुरुकुले सतोः ॥ आत्मनोर्ललिता राजन् करौ गृह्य परस्परं ॥ २७ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ अपि ब्रह्मन् गु
रुकुलात् भवताल्लब्धदक्षिणात् ॥ समावृत्तेन धर्मज्ञ भार्योढा सदृशी न वा ॥ २८ ॥ प्रायो गृहेषु ते चित्तमकामविहितं तथा ।
नैवातिप्रीयसे विद्वन् धनेषु विदितं हि मोः ॥ २९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

नै २

अप्रतिषेधात् हुं द्वाहमत्र मतं मन्वाह ॥ प्राय इति ॥ तर्हि ते चित्तं नूनमकामविहतं कामैर्विहितं न भवेति मे वीदितं ॥ तथा हि धनेषु वस्त्रादिषु नैवा
तिप्रीयसे हे विद्वन् ॥ इति विडंबयन्नत्तैवेतद्धाक्रमितिभावः ॥ २९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ राम ॥

दिहीनं मदतीति

सम ८०

६

कार्यांतरत्वाभावे किं गृहधर्मैः क्लेशोनेत्याशंक्याह ॥ केचिदिति ॥ दैवीईश्वरमायारचिताः प्रकृतीर्विषयवासनास्त्यजंतः ॥ कामैरनाकृष्टचेतसामपि
कर्मकरणे दृष्टांतः ॥ यथाहमिति ॥ लोकसंग्रहं लोकस्य संग्रहो ग्रहणं यथा भवति ॥ तथाहमीश्वरोपि कर्माणि यथा करोति तद्वत ॥ ३१ ॥ नौ आ
वयोर्ये तो गुरोः विज्ञेयपरमात्मतत्त्वतमसः संसारस्य ॥ ३२ ॥ तत्रात्मज्ञानप्रदस्य गुरोरत्यंतमुपत्वं वक्तुं पुरुषस्य त्रीन् गुरूनाह स वा इति ॥ इह
संसारे यत्र संभवो जन्ममात्रं स पिता नाम वदाद्यः ॥ प्रथमो गुरुः पूज्यः कर्मविद्याप्रदं गुरुमाह ॥ द्विजातेः ततः पुंसः सत्कर्मणा यत्र संभवः ३

केचित्कुर्वंति कर्माणि कामैरहतचेतसः ॥ त्यजंतः प्रकृतीर्दैवीर्यथाहं लोकसंग्रहं ॥ ३१ ॥ कच्चिद्गुरुकुले वासं ब्रह्मन्
स्मरसि नौ यतः ॥ द्विजो विज्ञाय विज्ञेयं तमसः पारमश्नुते ॥ ३२ ॥ स वै सत्कर्मणां साक्षाद्द्विजातेरिह संभवः ॥ आ
द्योंग यत्राश्रमिणां यथाहं ज्ञानदो गुरुः ॥ ३३ ॥ नान्यर्थकोविदा ब्रह्मन्वर्णाश्रमवतामिह ॥ ये मया गुरुणा वाचा तरं
त्यंजो भवार्णवं ॥ ३३ ॥ नाहमिज्याप्रजातिभ्यां तपसोपशमेन च ॥ तुष्येयं सर्वभूतात्मा गुरुशुश्रूषया यथा ॥ ३४ ॥ ॥

पत्नीयवेदाध्यापकः इत्यर्थः ॥ सद्वितीयो गुरुः यथाहमीश्वरस्तथा प्रथमादपि सत्याउत्यर्थः ॥ ब्रह्मविद्याप्रदं गुरुमाह ॥ आश्रमिणां
सर्वेषामपि ज्ञानदो यः स तु साक्षादहमेवेति ॥ ३४ ॥ अतो ज्ञानप्रदं गुरुरूपमाश्रित्य ॥ ये संसारं तरंति ते उद्धिमन्त इत्याह ॥ नन्विति हे ब्रह्मन्
नूनं ननु वर्णाश्रमवतां मध्ये अर्थकोविदाः ॥ इह मनुष्यजन्मनि तत्रापि वर्णाश्रमवत्त्वसति ये मया गुरुणा गुरुरूपेण वक्त्रा वाचा उपदे
शमात्रेणांजः ॥ स्ववितेनैव भवार्णवं तरंति ज्ञानप्रदाद्गुरोरधिकः ॥ सेव्यो नास्तीत्युक्तं ॥ ३३ ॥ अत एतद्भजनादधिको धर्मश्च नास्तीत्याह
नाहमिति ॥ इज्या गृहस्थधर्मः प्रजापतिः प्रकृष्टं जन्म उपनयनं तेन ब्रह्मचारिधर्म उपलभ्यते ताभ्यां तथा तपसा वनस्थधर्मेणोपशमेन प
तिधर्मेण वा अहं परमेश्वरः तथा न तुष्टो यथा सर्वभूतात्मापि गुरुशुश्रूषयेति ॥ ३४ ॥

श्री
भाग०
१०
७२

किंच ॥ अस्माकं गुरुशुश्रूषणे ॥ किमपि देवादेवसंपन्नं ॥ तत्किं त्वया स्मर्यते इति पृच्छति ॥ अपि नइति ॥ गुरौ निवसतामस्माकं यत्किमपि हतं तत्त्वज्ञातिं कदाचित् ॥ ४५ ॥ अपतो अपगतेऽनतो अकाल इत्यर्थः ॥ वातश्च वर्षश्च तन्नयोः समाहारः स्तनयित्नवो गर्जितानि चाभवन् ॥ ४६ ॥ निम्नं कूलं चतत्पुन्नतं च स्थानं ॥ ४७ ॥ अहनां सप्लवः ॥ आमिश्रणं यस्मिन्नेकोदके तस्मिन्वनेत्यर्थः ॥ परिबभ्रिमः भ्रमणे इत्यस्मात्

अपि नः स्मर्यते ब्रह्मन्गुरुतं निवसतां गुरौ ॥ गुरुदारैश्चोदितानामिंधनानयने क्वचित् ॥ ४५ ॥ प्रविष्टानां महारण्यमपर्तौ सुमहद्विज ॥ वातवर्षमभूत्तीव्रं निष्ठुराः स्तनयित्नवः ॥ ४६ ॥ सूर्यश्चास्तं गतस्तावत्तमसा वा वृता दिशः ॥ निम्नं कूलं जलमयं न प्राज्ञायत किंचन ॥ ४७ ॥ वयं भृशं तत्र महानिलांबुभिर्निहन्यमाना मुहुरंबुसंप्लवे ॥ दिशो विदन्तो थ परस्परं वने गृहीतहस्ताः परिबभ्रिमातुराः ॥ ४८ ॥ एतद्विदित्वा उदिते रवौ सांदीपनिर्गुरुः अन्वेषमाणो नः शिष्यानाचार्यो पश्यदातुरान् ॥ ४९ ॥ अहो हे पुत्रका यूयं अस्मदर्थेति दुःखिताः ॥ आत्मा वै प्राणिनां प्रेष्ठस्तमनादृत्य मत्पराः ॥ एतदेव हि सच्छिष्यैः कर्तव्यं गुरुनिष्कृतं ॥ ५० ॥ यद्वै विशुद्धभावेन सर्वार्थात्मार्पणं गुरौ ॥ तुष्टोहं भो द्विजश्रेष्ठाः सत्याः संतु मनोरथाः ॥ ५१ ॥ छंदांस्ययातयामानि भवंतीह परत्र च ॥ इत्थंविधान्यनेकानि वसतां गुरुवेश्मनि ॥ ७२ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

ज्ञातोः परितो बभ्रिम इडागमः छंदसः भारामारात ॥ एवं इत्यर्थः ॥ ४८ ॥ उवाच कृपया श्लोकत्रयी यया वयं कृतार्थ इत्याह ॥ अहो इति आत्मदेहा ॥ ५० ॥ गुरोर्निष्कृतं प्रत्युपकारः सर्वे अर्था यस्मात्से आत्मा देहस्तस्यार्पणं विनियोगः ॥ ५१ ॥ अयातयामो नियातो यामो यस्यान्नस्य तद्गतसारं भवति तद्वदन्यदपि गतसारं गौण्या वृत्त्या यातयाममित्युच्यते ॥ अगतसाराणि छंदांसि मन्नोधीयमानानि भवंतीत्यर्थः ॥ इत्थंविधानि एवं प्रकाराणि अनेकानि वृत्तानि किं त्वया स्मर्यत इति शेषः ॥ ७२ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ राम

ईश पकृ

राम
७२

ति

मिर

फलितद्युपसंहरतिगुरोरिति ॥ ७३ ॥ अस्माभिः किमनिर्दत्तंअ संपन्नंयेषामस्माकंभवता सहवासोभूत् ॥ ७७ ॥ भवतस्तुसर्वमेतद्धिइंद्रबनमा
त्रमित्यस्त ॥ यस्यपतिकंदेमंयंवेदाख्यब्रह्ममतथाश्रोयस्ताभपवनंउत्तमस्थानं ॥ देहोमूर्त्तिर्यस्यतस्य ॥ ७५ ॥ इतिश्रीदशमेअशीतितमोध्यायः ८०

गुरोरनुग्रहेणैवपुमान्पूर्णः प्रशांतये = ॥ ब्रह्मणउवाच ॥ किमस्माभिरनिर्वृत्तं देवदेवजगद्गुरो ॥ भवतासत्यकाम
मेनयेषांवासोगुरावभूत् ॥ ७७ ॥ यस्यछंदोमयंब्रह्मदेहआपनंविभो ॥ श्रेयसांतस्यगुरुषुवासोत्यंतविडंबनं ॥ ७५ ॥
इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेभगवद्ब्रह्मणसंवादेअशीतितमोध्यायः ॥ ८० ॥ शुकउवाच ॥ सइत्थंद्विजमु
ख्येनसहसंल्कथयन्हरिः सर्वभूतमनोभिज्ञः स्मयमानउवाचतं ॥ १ ॥ ब्रह्मण्योब्राह्मणंकृष्णोभगवान्प्रहसन्प्रि
यम् ॥ प्रेमणानिरीक्षणेनैवप्रेक्षन्खलुसतांगतिः ॥ २ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ किमुपा[illegible]नमानीतंब्रह्मन्मेभवतागृहा
त् ॥ अण्वप्युपाहृतंभक्तैः प्रेमणाभूर्येवमेभवेत् ॥ ३ ॥ भूर्यप्यभक्तोपहृतंनमेतोषायकल्पते ॥ पुत्रंपुष्पंफलंतोयं
योमेभक्त्याप्रयच्छति ॥ ४ ॥ तदहंभक्त्युपहृतमश्नामिप्रयतात्मनः = इत्युक्तोपिद्विजस्तस्मैव्रीडितः पतयेश्रियः
पृथुकप्रसृतिंराजन्नप्रायच्छदवाङ्मुखः ॥ ५ ॥ सर्वभूतात्मदृक्साक्षीतस्यागमनकारणं ॥ विज्ञायाचिंतयन्नायंश्री
कामोमामभजत्पुरा ॥ ६ ॥ पत्न्याःपतिव्रतायास्तुसखाप्रियचिकीर्षया ॥ प्राप्तोमामस्यदास्यामिसंपदोमर्त्यदु
र्लभाः ॥ ७ ॥

एकाशीतितमेसख्युर्ज्ञात्वाधाहृष्टपृथुकतंडुलान् ॥ श्रियंनिर्मितवानिंद्रदुर्लभांतत्तदाश्रमे ॥ संकथयन्स्वबालगोष्ठींकुर्वन् ॥ सर्वभूतानां
मनोभिज्ञः ॥ मदर्थंयदृष्टुकाननीयदातलज्ज्ञातइतिज्ञानन्नित्यर्थः ॥ १ ॥ प्रहसन्स्वेल्लींकुर्वन् ॥ २ ॥ लज्जयानकथयतस्तामपानुवना
त् ॥ अण्वपीतिद्वाभ्यां सर्वभूतानामात्मदृक् अंतःकरणसाक्षी ॥ ६ ॥ अमर्त्यानांदेवानामपिदुर्लभाः ॥ ७ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

अतितीव्रीकृत्वाह सनस्य पृथुकान्मध्ये चीरगावद्धान् ।।१८।। अंगाहे सखे मां विश्वं विश्वात्मानं ।।१९।। इति वदंतं कांमुष्टिं जग्धात्प्रपरेति ।। अयंभा
वः ।।२०।। तावतालं सदृहासु च च मत्कटाक्षविलाससंभूतानां सर्वसंपदां समृद्धये ।। अलं अतः परं द्वितीयमुष्ट्यादनेन मामामेत्तदधीनां कुर्व
नितित्वत्तोषकारणं नवतोषस्य कारणं यथा भवेत् ।। तथा सर्वसंपत्समृद्धये यथा भक्तस्य समृद्धे दृष्टा त्वत्तोषेत्यर्थः ।। स्वर्गतं स्वर्गगामि

इत्यं विचिंत्य वसनात्चीरवद्धान् द्विजन्मनः ।। स्वयं जहार किमिदं इति पृथुकतंदुलान् ।।१८।। नन्वेतदुपनीतं मे परम
प्रीणनं सखे ।। तर्पयंत्यंगमां विश्वमेते पृथुकतंदुलाः ।।१९।। इति मुष्टिं सकृज्जग्ध्वा द्वितीयां जग्धुमाददे ।। तावच्छ्रीर्जगृहे
हस्तं तत्परा परमेष्टिनः ।।२०।। एतावतालं विश्वात्मन् सर्वसंपत्समृद्धये ।। अस्मिन् लोकेथवामुष्मिन् पुंसस्त्वत्तोषका
रणं ।।२१।। ब्राह्मणस्तां तु रजनीमुषित्वाच्युतमंदिरे ।। भुक्त्वापीत्वा सुखं मेने आत्मानं स्वर्गतं यथा ।।२२।। श्वोभूते विश्व
भावेन स्वसुखेनाभिनंदितः ।। जगाम स्वालयं तात पथ्यनुव्रज्य नंदितः ।।२३।। स चालब्ध्वा धनं कृष्णान्न तु याचितवा
न्स्वयं ।। स्वगृहान्व्रीडितोगच्छन् महद्दर्शननिर्वृतः ।।२४।। अहो ब्रह्मण्यदेवस्य दृष्टा ब्रह्मण्यता मया ।। यद्दरिद्रतमो ल
क्ष्मीमाश्लिष्टो बिभ्रतोरसि ।।२५।। क्वाहं दरिद्रः पापीयान् क्व कृष्णः श्रीनिकेतनः ।। ब्रह्मबंधुरिति स्माहं बाहुभ्यां परि
रंभितः ।।२६।।

नं श्वोभूते उदिते रवौ विश्वं भावयतीति विश्वभावस्तेनेति ।। पुत्रते भाविनमिंद्र उर्ल्लभं विश्वं विभवं हस्त चयति स्वसुखेनस्वानंदं शूर्लीनेति
हालेदीनतां दर्शयति ।। नंदितो विनयोक्तिभिः ।।२३।। व्रीडितः स्वचित्तकार्पण्येमल्लज्जितः महतः ।। श्रीकृष्णस्य दर्शनेन निर्वृतः ।।२४।। निर्वृ
तिमेवाह ।। अहो इति चतुर्भिः यतयतः लक्ष्मीमुरसि बिभ्रता आश्लिष्टोहं पापीयान्नीचः ।।२६।। ।। ।। ।। ।। ।। ।। ।।

हसितं चंद्रनले पनादिभिः ॥ २८ ॥ एवं मंसहस्त्रमपि दूनं स्मादनेकारणं कल्पयति स्वर्गापवर्गयोरिति ह्याम्यां ॥ स्वर्गादीनां यद्यपि तस्य चरणाद्युनमे
वकारणं तथा कारणिकन्वात्स्मृर्थपिधंनमहंनादुदात ॥ उत्सुन्नेरेणान्वयः ॥ २९ ॥ निजगृहस्यांतिकं चाग्रः तस्य विशेषणं स्वैर्येति ॥ ३० ॥
विचित्रोपवनादिभिर्हृतंकथंभूतैः कृतजिर्हिताकुलैरकुलैः ॥ तथाप्रोत्फुल्लानि कुमुदादीनि येषु तानि तथा तैः ॥ ३१ ॥ किंचन्नेणमि

निवासितः प्रियानुष्टेपर्यंकेभ्रातरो यथा ॥ मर्त्तिष्यावीजितः श्रोतोबालव्यजनहस्तया ॥ ३२ ॥ शुश्रूषया परमया पाद
संवाहनादिभिः ॥ सर्जितो देवदेवेन विप्रदेवेन देववत् ॥ ३३ ॥ स्वर्गापवर्गयो पुंसां रसायां भुवि संपदां ॥ सर्वासामपिसि
द्धिनां मूलं तच्चरणार्चनं ॥ ३४ ॥ अधनोयंधनं प्राप्यमाद्यन्नुच्चैर्नमां स्मरेत् ॥ इतिकारुणिको नूनं कथं तदिदमित्यभूत ॥ ३५
एवं मीमांसमानं तं नरानार्यो मरप्रभाः ॥ प्रत्युद्गन्महाभागं गीतवादेन सुस्वसा ॥ ३६ ॥ पतिमागतमाकर्ण्य पत्न्युद्धर्ष
तिसंभ्रमा ॥ निश्चक्राम गृहात्तूर्णं रूपिणी श्रीरिवालयात् ॥ ३७ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

तिहरिणीनामिवाशीणियासां ताभिः ॥ तदेश्वर्यं दृष्ट्वा वितर्कितवान् ॥ तदाह किमिदमिति प्रथमं तोत्रः अंतं दृष्ट्वा किमिदमिति ॥ प
श्चाद्धिमान्यानि दृष्ट्वा कस्य वेतिस्थानं च स्वीयमिति ॥ ज्ञात्वा कथं तदिदं स्थानमिति एवंरूपमभूत ॥ ३८ ॥ अमरप्रभाः अमरकल्पकांतयः
प्रत्युद्गच्छद्भ्युपायनादिभिराह तवंतं ॥ ३७ ॥ उद्भूतो यः हर्षो यस्याः सात्त्वाति संभ्रमा आतिशयेन संभ्रमः आदरो यस्याः सा आलयात् ॥ कमलवना
तद्रूपधारिणी श्रीरिव स्वर्गस्थं च तत्र भगवता आनीतत्वात् ॥ स्वर्गिणामभिवतं योद्रूपं वस्त्वेतिभावः ॥ ३५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ राम ॥

धनं मे भर्तिनाद रूपं ३ इति ति प्रिंतुयनं तः प्राप्नोनि ॥ २८ हसितं हस्तयानलेनुसंकाते र्दिमानै र्वदेतो
हतं ॥ २९ ॥ विचित्रोपवनोद्यानैः कूजद्द्विजकुलाकुलैः ॥ प्रोत्फुल्ल कुमुदाम्भोजकह्लारोत्पलवारि
भिः ॥ ३० ॥ ... ॥ ३४ ॥ ३

श्री
भाग
१०
८२

कृष्णायाचयमेवं वंद्य इति ॥ निश्चयेन मनसा संकल्प्येन ॥ २५ ॥ अत्र मंदिरे पयः फेननिभाः शय्यास्तरणानीत्यादि संपदः ॥ तत्र सर्वसंपदां समृद्धीं विलोक्य तर्कयामासेति ॥ चतुर्थेनान्वयः ॥ तत्र च दांताः दंतमयाः पर्यंकाः ॥ २९ ॥ यत्र च आसनानि च मृदूपस्तरणानि तल्लानि दिक्षु मया

पतिव्रता पतिं दृष्ट्वा प्रेमोत्कंठासलोचना ॥ मीलिताक्ष्यनमद्बुद्ध्या मनसा परिषस्वजे ॥ २६ ॥ पत्नीं वीक्ष्य विस्फुरंतीं देवीं वैमानिकीमिव ॥ दासीनां निष्ककंठीनां मध्ये भांतीं स विस्मितः ॥ २७ ॥ प्रीतः स्वयं तया युक्तः प्रविष्टो निजमंदिरं ॥ मणिस्तंभशतोपेतं महेंद्रभवनं यथा ॥ २८ ॥ पयः फेननिभाः शय्याः दांताः रुक्मपरिच्छदाः ॥ पर्यंका हेमदंडानि चामरव्यजनानि च ॥ २९ ॥ आसनानि च हैमानि मृदूपस्तरणानि च ॥ मुक्तादामविलंबीनि वितानानि द्युमंति च ॥ ३० ॥ स्वच्छस्फटिककुड्येषु महामारकतेषु च ॥ रत्नदीपान् भ्राजमानान् ललना रत्नसंयुताः ॥ ३१ ॥ विलोक्य ब्राह्मणस्तत्र समृद्धीः सर्वसंपदां ॥ तर्कयामास निर्व्यग्रः स्वसमृद्धिमहैतुकीं ॥ ३२ ॥ नूनं बतैतन्मम दुर्भगस्य शश्वद्दरिद्रस्य समृद्धिहेतुः ॥ महाविभूतेरवलोकतोऽन्यो नैवोपपद्येत यदूत्तमस्य ॥ ३३ ॥

५

निर्व्यग्रश्च मुक्तादामविलंबं वंति ॥ द्युमंति च वितानानि ॥ ३० ॥ निर्व्यग्रः सुस्थिरः सन् ॥ अहैतुकीं साकस्मिकीं स्वस्य समृद्धिं तर्कयामास ॥ ३२ ॥ कृतगणा समृद्धिरागतेति निश्चिनोति ॥ नूनमिति ॥ एतन्ममेति एषा वा सा वहं च तस्य ॥ एतन्मम ॥ महती विभूतिर्यस्य तस्यावलोकादन्यतो ॥ ३३ ॥

राम
८२

सर्वेभ्यो लोकपालेभ्योऽपि दुर्लभमैश्वर्यं दत्तवान्॥ तर्हि दत्तं स्यं दत्तमिति॥ किं नावोचदत आह नन्विति॥ ननु मे सखा समक्षं अब्रुवाण एव याचिष्णवे या-
चकाय भूरि बहुधा विशते ददाति॥ अत्र हेतुः भूरिभुजः स्वयं तत्तद्देयं पर्जन्यवदीक्षमाण इति॥ अयमर्थः स्वयं तावद्बहुभोजः बहुभोजः॥
आप्तकामत्वात्तल्लक्ष्मीपतित्वाच्च॥ अतो याच्ञापरो वा यत्कोति वदन्यः॥ पर्जन्यः कदाचिद्बहुलोपि वर्षणमल्पमेव मन्यमानो लज्जया एव स-
मक्षमवर्षन्॥ रात्रौ निद्राने कार्षिके तेष्वेव मान्नावयति॥ एवं श्रीकृष्णो स्वभोगापेक्षया तद्देयमिंद्रादिपदमपि तुच्छं मत्वा न तस्य च भ-
ज्ञानं बहु मन्यमानः समक्षं अब्रुवाण एव ददातीति॥ ३४॥ तदेवाह किंचिदिति उरु बह्वपि स्वदत्तं यत्किंचित् करोति अल्पं मन्यते॥ सु-

नन्वब्रुवाणो दिशते समक्षं याचिष्णवे भूर्यपि भूरिभोजः॥ पर्जन्यवत्तत्स्वयमीक्षमाणो दाशार्हकाणामृषभः सखा मे॥
३४॥ किंचित्करोत्युर्वपि यत्स्वदत्तं सुहृत्कृतं फल्ग्वपि भूरिकारी॥ मयोपनीतं पृथुकैकमुष्टिं प्रत्यग्रहीत्प्रीतियुतो म-
हात्मा॥ ३५॥ तस्यैव मे सौहृदसख्यमैत्रीदास्यं पुनर्जन्मनि जन्मनि स्यात्॥ महानुभावेन गुणालयेन विषज्जतस्तत्पुरुषप्रसं-
गः॥ ३६॥ भक्ताय चित्रा भगवान् हि संपदो राज्यं विभूतीर्न समर्धयत्यजः॥ अदीर्घबोधाय विचक्षणः स्वयं पश्यन्निपातं
धनिनां मदोद्भवं॥ ३७॥

हृत्कृतं फल्ग्वपि भूरि करोति बहु मन्यत इत्यर्थः॥ अत एव मया उपनीतं समीपं नीतं॥ प्रीतियुतः स्वयमेव प्रतिगृहीतवान्॥ ३५॥ श्रीकृष्णस्य भ-
क्तिं याचते॥ स्वल्पं दृष्ट्वा तद्भक्तिं प्रार्थयते तस्यैति॥ सौहृदं प्रेम सख्यं हितकारित्वं मैत्री उपकारकत्वं च दास्यं सेवकत्वं तत्समाहारे एकवचनं॥ त-
स्य तत्संबंधिनो मे मम स्यात्तद्विभूतिः॥ किंच महानुभावेन तेनैव विषज्जतो विशेषेण संगं प्राप्नुवतस्तत्संबंधिषु उत्कृष्टः संगः स्यादिति॥ ३६॥
ननु भक्तेः फलं संपदं प्राप्य पुनर्भक्तिः किमिति प्रार्थ्यते अत आह भक्तायेति संपदः कोशादीन् राज्यमैश्वर्यं विभूतिः॥ कलत्रपुत्रादीन् न स-
मर्धयति न ददाति॥ अपि तु दृष्ट्वा भक्तिमेव अदीर्घबोधाय अविवेकिने मम मा उ भक्त्यभावादेवं ज्ञानमत स्तद्भक्तिरेव स्यादिति भावः॥ ३७॥

श्री
भाग
उ द
८४

त्यक्तवद् शनैः त्यागमभ्यसन्न ॥ ज्ञायया सह हि भुंजे ॥ २० ॥ श्रीहरेस्तस्यैवं ब्रह्मण्यपन्नानातिचित्रमित्याह तस्येति ॥ २१ ॥ अन्येषु जितमपि स्वभृत्यैः
पराजितं तद् हृष्टात स्वध्यानं ॥ तस्यवेष्टात्ते नो हि स्थितमात्मवं धनमहं करोत्यस्मसः ॥ गतिमिति त्याविशिष्टे लिंगं धामविशेषणं सतां ब्रह्मविदं प्राप्य
मित्यर्थः ॥ ४ ॥ एतत्त्वह भुको पाख्यानं श्रुत्वा तत्र ब्रह्मण्यपतां विशेषः श्रुतेवेति ॥ ४४ ॥ इति श्रीभागवते दशमस्कंधे एकाशीतितमोध्यायः ॥ ८१ ॥

इत्थं व्यवसितो भक्त्या भक्तोतीव जनार्दने ॥ विमृश्यानुज्ञाय मात्यन्तं नु भुंजे नातिलंपटः ॥ ३० ॥ तस्यैव चे देवदेवस्य हरेर्यज्ञपते
प्रभोः ॥ ब्राह्मणाः प्रभवं दैवं न तेभ्यो विद्यते परं ॥ ३१ ॥ एवं स विप्रो भगवत्सुहृत्तदा दृष्ट्वा स्वभृत्यैरजितं पराजितं ॥ तद्ध्या
नवेगोद्ग्रथितात्मबंधनस्तद्धामलेभे विरतः सतां गतिं ॥ ३२ ॥ एतद्ब्रह्मण्यदेवस्य श्रुत्वा ब्रह्मण्यतां नरः ॥ लब्धभावो भ
गवति कर्मबंधाद्विमुच्यते ॥ ३३ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कंधे [illegible] शुकोपाख्याने भागवन्मित्र संबंधि एकाशीति
तमोध्यायः ॥ ८१ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ अथैकदा द्वारवत्यां वसतो रामकृष्णयोः ॥ सूर्योपरागः सुमहानासीत्कल्पक्षये यथा
तं ज्ञात्वा मनुजा राजन्पुरस्तादेव सर्वतः ॥ स्यमंतपंचकं क्षेत्रं ययुः श्रेयोविधित्सया ॥ २ ॥ निःक्षत्रियां महीं कुर्वन्रामः
शस्त्रभृतां वरः ॥ नृपाणां रुधिरौघेन यत्र चक्रे महाह्रदान् ॥ ३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

द्व्यशीतितमे आगत्य कुरुक्षेत्रे रविग्रहे ॥ हृष्टा नृपा [illegible] सुदाः कृष्णकथां मिथः ॥ श्रीदाम [illegible] प्रकल्प्यैं [illegible] ॥ नंदादिसु
हृदानंदे कुरुक्षेत्रं गामसः ॥ कल्पक्षये यथा सर्वग्रस इत्यर्थः ॥ १ ॥ श्रेयोविधित्सया [illegible] कथ्यमानमादरेव ज्ञात्वा स्यमंतपंचकं कुरुक्षेत्रं ॥ २ ॥ ब्रह्मण्यपक्षत्रि
यवधस्यानन्त्येन परशुरामस्यापापवृत्तिस्यानन्त्वेन क्षेत्रस्य पापनिरासकत्वमाहनिः क्षत्रियामितिद्वाभ्यां ३

एक
८४

अन्यत्र विहाय यथा ॥ आगन् आजग्मुः भारतीः भारतपः ॥ ५ ॥ सुभद्रशुकसारणैः सहानिरुद्धो रक्षायामास्ते तथा कृतवर्मा च यूथप
तिः सेनानीः देवधिष्ण्याभैर्विमानसंकाशैः तरलास्तरंगास्तद्वत् प्लवो गतिर्येषां तैः ॥ विद्याधरद्युभिर्विद्याधराणामिव द्युतिः येषां तैः

ईजे च भगवान् रामो यत्रास्पृष्टोपि कर्मणा ॥ लोकस्य ग्राहयन्नीशो यथान्यो ह्यपकृन्तये ॥ ४ ॥ महत्यां तीर्थयात्रायां
तत्रागन् भारतीः प्रजाः ॥ वृष्णयश्च तथाक्रूरवसुदेवाहुकादयः ॥ ययुर्भारत तत्क्षेत्रं स्वमघं क्षपयिष्णवः ॥ ५ ॥ गदप्रद्यु-
म्नसाम्बाद्याः सुचन्द्रशुकसारणैः ॥ आस्तेऽनिरुद्धो रक्षायां कृतवर्मा च यूथपः ॥ ते रथैर्देवधिष्ण्याभैर्हयैश्च तरलप्लवैः
गजैर्नदद्भिरभ्राभैर्नृभिर्विद्याधरद्युभिः ॥ व्यरोचंत महातेजाः पथि कांचनमालिनः ॥ ७ ॥ दिव्यस्रग्वस्त्रसंनाहाः क-
लत्रैः खेचरा इव ॥ तत्र स्नात्वा महाभागा उपोष्य सुसमाहिताः ॥ ब्राह्मणेभ्यो ददुर्धेनूर्वासःस्रग्रुक्ममालिनीः ॥ रा-
मह्रदेषु विधिवत् पुनराप्लुत्य वृष्णयः ॥ ९ ॥ ददुः स्वन्नं द्विजाग्र्येभ्यः कृष्णे नो भक्तिरस्त्विति ॥ स्वयं च तदनुज्ञाता वृष्णयः
कृष्णदेवताः ॥ १० ॥ भुक्त्वोपविविशुः कामं स्निग्धच्छायांघ्रिपांघ्रिषु ॥ तत्रागतांस्ते ददृशुः सुहृत्संबंधिनो नृपान् ॥ ११
मत्स्योशीनरकौशल्यविदर्भकुरुसृंजयान् ॥ कांबोजकैकयान् मद्रान् कुंतीनानर्तकेरलान् ॥ १२ ॥ अन्यांश्चैवात्मप-
क्षीयान् परांश्च शतशो नृप ॥ नंदादीन् सुहृदो गोपान् गोपीश्चोत्कंठिताश्चिरं ॥ १३ ॥ अन्योन्यसंदर्शनहर्षरंहसा प्रोत्फु-
ल्लहृद्वक्त्रसरोरुहश्रियः ॥ आश्लिष्य गाढं नयनैः स्रवज्जला हृष्यत्त्वचो रुद्धगिरो ययुर्मुदं ॥ १४ ॥ ॥ ॥ राम ॥

महातेजाः महत्तेजसः ॥ ७ ॥ दिव्यात्यंतमनःस्रगादयः संनाहा येषां ते ॥ ८ ॥ पुनरन्येषु रामह्रदेष्वाप्लुत्य यद्दानं तस्मिन् केवलं हि निर्मुक्तिः स्नानं कृत्वा ॥ ९ ॥ स्निग्धशीत-
लच्छाया येषां अंघ्रिपानां तेषां अंघ्रिषु मूलेषु प्रोत्फुल्लैः हृद्वक्त्रसरोरुहैः श्रीः शोभा येषां ते ॥ १४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ राम ॥

५

श्री
भाग
द० ३
८५

अतिसौहृदेन यत्तु स्मितं तेन अमलाः अपांगाः ईक्षणानि यासां ताः ॥ मिथः संवीक्ष्य दोर्भिरभिरेभिरे आलिंगनं कृतवत्यः ॥ १५ ॥ सं
कथया मिथः सपेमरोद्य ॥ १४ ॥ तासेवं वसुदेवं वसुदेवदृष्टयोः संकथा ॥ आर्थेत्याभिवत्तार्भि ॥ अकृताशिषं अशरणं मनोरथं ॥ १८

स्त्रियश्च संवीक्ष्य मिथोतिसौहृदस्मितामलापांगदृशोभिरेभिरे ॥ स्तनैः स्तनान् कुंकुमपंकरूषितान् निह
त्य दोर्भिः प्रणयाश्रुलोचनाः ॥ १५ ॥ ततोभिवाद्य ते वृद्धान् यविष्ठैरभिवादिताः ॥ स्वागतं कुशलं पृष्ट्वा चक्रुः कृष्णक
थामिथः ॥ १६ ॥ पृथा भ्रातॄन्स्वसॄर्वीक्ष्य तत्पुत्रान्पितरावपि ॥ भ्रातृपत्नीर्मुकुंदं च जहौ संकथया शुचः ॥ १७ ॥ कुंत्युवाच
आर्य भ्रातरहं मन्ये आत्मानमकृताशिषं ॥ यद्वा आपत्सु मद्वार्तां नानुस्मरथ सत्तमाः ॥ १८ ॥ सुहृदो ज्ञातयः पुत्रा
भ्रातरो पितरावपि ॥ नानुस्मरंति स्वजनं यस्य दैवमदक्षिणं ॥ १९ ॥ वसुदेव उवाच ॥ अंब मास्मानसूयेथा दैवक्रीडन
कान्नरान् ॥ ईशस्य हि वशे लोकः कुरुते कार्यतेथवा ॥ २० ॥ कंसप्रतापिताः सर्वे वयं याता दिशो दश ॥ एतर्ह्येव पुनः
स्थानं दैवेनासादिताः स्वसः ॥ २१ ॥ शुक उवाच ॥ वसुदेवोग्रसेनाद्यैर्यदुभिस्तेर्चिता नृपाः ॥ आसन्नच्युतसंदर्शपरमा
नंदनिर्वृताः ॥ २२ ॥ भीष्मो द्रोणोंबिकापुत्रो गांधारी ससुता तथा ॥ सदाराः पांडवाः कुंती संजयो विदुरः कृपः ॥ २३ ॥
कुंतिभोजो विराटश्च भीष्मको नग्नजिन्महान् ॥ पुरुजिद्द्रुपदः शल्यो धृष्टकेतुः स काशिराट् ॥ २४ ॥ दमघोषो विशा
लाक्षो मैथिलो मद्रकेकयाः ॥ युधामन्युः सुशर्मा च ससुता बाह्लिकादयः ॥ २५ ॥ राजानो ये च राजेंद्र युधिष्ठिरमनुव्र
ताः ॥ श्रीनिकेतं वपुः शौरेः सस्त्रीकं वीक्ष्य विस्मिताः ॥ २६ ॥ अथ ते रामकृष्णाभ्यां सम्यक्प्राप्तसमर्हणाः ॥ प्रशशं

यस्य दैवमदक्षिणं अनुकूलं तं स्वजनमपि संतं सुहृदादयो नानुस्मरंति अतो ममैव दैवं प्रतिकूलं युष्माकं कोपराधइत्यर्थः ॥ १९ ॥ ईशवशत्वमेवाह
कंसप्रतापिता इति ॥ हे स्वसः एतर्ह्येव संप्रत्येव ॥ २१ ॥ युधिष्ठिरं ये चानुव्रतास्ते राजस्तद्रूयेजितत्वात् ॥ २६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

राम
८५

८२

जन्मभाजः नृणां मध्ये सफलजन्मानः ॥२८॥ किं च न केवलं तं तस्य दर्शनमेव ॥ अपि त्वस्मं तर्द्ध निर्भं वङ्कयुष्माकं स्यात् संपन्नमित्याह ॥ यद्विश्रुति
रिति द्वाभ्यां यदिति स्पष्टं यस्य दर्शनं यस्य तत्पर्थः ॥ विश्रुतिः कीर्तिः श्रुतिभिर्नुता ॥ इदं विश्वमलमत्यर्थं पुनाति ॥ यस्य पादावनेजनपयो गंगा च
यस्य वचो वाक्यं शास्त्रं च वेदाख्यं विश्वं पुनाति किं च ॥ कालेन भर्जितं भगं माहात्म्यं यस्याः सा तथा ॥ विधापि यस्यांघ्रिपद्मस्पर्शे
नोत्था आविर्भूता शक्तिर्यस्याः सा नोऽस्माकं मखिलान्यर्थानभितो वर्षति ॥२९॥ दर्शनं स्पर्शनं च अनुपथः अनुगतिः प्रजल्पो गोष्ठी च शय्या

अहो भोजपते यूयं जन्मभाजो नृणामिह ॥ यत्पश्यथासकृत्कृष्णं दुर्दर्शमपि योगिनां ॥२८॥ यद्विश्रुतिः श्रुतिनुतेदमलं पुनाति पादावनेजनपयश्च वचश्च शास्त्रं ॥ भूः कालभर्जितभगापि यदंघ्रिपद्मस्पर्शोत्थशक्तिरभिवर्षति नोऽखिलार्थान् ॥२९॥ तद्दर्शनस्पर्शनानुपथप्रजल्पशय्यासनाशनसयौनसपिंडबंधः ॥ येषां गृहे निरयवर्त्मनि वर्ततां वः स्वर्गापवर्गविरमः स्वयमास विष्णुः ॥३०॥ श्रीशुक उवाच ॥ नंदस्तत्र यदून्प्राप्तान्ज्ञात्वा कृष्णपुरोगमान् ॥ तत्रागमद्वृतो गोपैरनःस्थार्थैर्दिदृक्षया ॥३१॥ तं दृष्ट्वा वृष्णयो हृष्टास्तन्वः प्राणमिवोत्थिताः ॥ परिषस्वजिरे गाढं चिरदर्शनकातराः ॥३२॥ ॥ ॥

आशयनं च आसनं च ॥ अशनं भोजनं च यौनं वैवाहिकः संबंधः सपिंडबंधः ॥ देहकसंबंधो नेन सह दर्शनानुत्पन्नसितः सयौनः ॥ सपिंड
बंधो येषां वो सिक च येषां वो गृहे विष्णुः स्वयमास आविर्भूत ॥ निरयवर्त्मनि प्रवृत्तिमार्गे वर्तमानानां स्वर्गापवर्गाभ्यां विरमयति वितृष्णा
न् कृतीति तथा सः ॥ ते स्वजन्मभाजः इति यदा तद्विति सामान्यनिर्देशः ॥ स इत्यर्थः सा विष्णुः स्वयं येषां वो निरयवर्त्मनि संसारकार
ण गृहे वर्तमानानां अपि वध्यते ॥ संबध्यत इति संबंधः दर्शनादिभिः संबद्धः सन् स्वर्गापवर्गविरमः ॥ आस परमसुखरूपो बभूवेत्य
र्थः ३० अनःस्थार्थैरिति तत्रैव वासं चिकीर्षया शकटेषु स्थापितैरर्थैः सह आगत इत्यर्थः ३१

श्री भा° द° ७६

वसुदेवस्तं परिष्वज्य प्रेमविह्वलो बभूवेति शेषः ॥ ३३ ॥ तौ हतौ परिरभ्य नंदो यशोदा च विरहशोकान्न विजहतुर्नत्य तत उपदाशुचः ॥ अस्तु नि-
विजहतुर्युष्मद्धरित्यर्थः ॥ ३४ ॥ वृ तौ प्रवरीयशोदां ॥ ३५ ॥ यन्निहत्तानि कृतिकारके स्मत्यपि ॥ अनुवर्तमानां ॥ ऐंद्रमैश्वर्यं प्राप्यापि यस्याः प्रति-
क्रियाकर्तुं न शक्यत इत्यर्थः ॥ ३६ ॥ तत्कृतां मैत्रीं यस्याः हेतवः एतावितिनिदृष्टौ पितरौ याभ्यां तौ ॥ वसुतत्तत्त्व अत्मन्मत्वा देवादृष्टपितरौ

वसुदेवः परिष्वज्य संप्रीतः प्रेमविह्वलः ॥ स्मरन्नृकंसकृतान्क्लेशान्पुत्राभ्यां संचयोतुले ॥ ३५ ॥ ह्रादसमो परिष्वज्य
पितरावभिवंद्य च ॥ न किंचनोचतुः प्रेम्णा साश्रुकंठौ कुरूद्वह ॥ ३६ ॥ तावात्मासनमारोप्य बाहुभ्यां परिरभ्य च ॥ यशो-
दा च महाभागा सुतौ विजहतुः शुचः ॥ ३७ ॥ रोहिणी देवकी चापि परिष्वज्य व्रजेश्वरी ॥ स्मरंत्यौ तत्कृतां मैत्रीं बाष्पकं-
ठ्यौ समूचतुः ॥ ३८ ॥ का विस्मरेत वां मैत्रीमनिवृत्तां व्रजेश्वरि ॥ अवाप्याप्यैंद्रमैश्वर्यं यस्या नेह प्रतिक्रिया ॥ ३९ ॥
एतावदृष्टपितरौ युवयोः स्म पित्रोः संप्रीणनाभ्युदयपोषणपालनानि ॥ प्राप्योषतुर्भवति पक्ष्म ह यद्वदक्ष्णोर्
रस्वः ॥ ३८ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ गोप्यश्च कृष्णमुपलभ्य चिरादभीष्टं यत्प्रेक्षणे दृशिषु पक्ष्मकृतं न्यस्तावकुत्र च भयौ
सतां परस्वः कृतं शपंति ॥ दृग्भिर्हृदीकृतमलं परिरभ्य सर्वास्तद्भावमापुरपि नित्ययुजां दुरापं ॥ ३९ ॥ ॥

हे भवति युवयोः ॥ पित्रोर्नस्तावेतौ संप्रीणनादीनि प्राप्य अकुतोभयौ कुतश्चिदपि भयरहितौ ऊषतुः कथंभूतयोः ॥ अक्ष्णो-
र्नेत्रयोः रक्षकं पक्ष्म यद्वत् ॥ तथा रक्षकयोः श्लक्ष्णां युवयोर्दैवात् ॥ ननु सतां परः स्व इति न विशेषः ॥ ३८ ॥ असीमे त्वेलिंगं यस्य श्रीकृष्ण-
स्य चिरात्मानमपि प्रेक्षणे दृशिषु नेत्रेषु व्यवधायकं पक्ष्म कृतवंतं विधातारं शपंति ॥ दृग्भिर्नेत्रद्वारैर्हृदीकृतं हृदये प्रवेशितं ॥ परिरभ्य तद्भावं
तदात्मतां प्रापुः अपि नित्ययुजां आरूढयोगिनामपि ॥ ३९ ॥

राम ७६

विरायिता श्चित्तं दिताः ॥ अत्र हेतुः शत्रुपक्षक्षपणे चेतो येषां तान् ॥४१॥ अपि स्विदिति अस्मानवध्यायथ अवजानीथ कृतघ्नता ए
वित्याशङ्कया ... कृतघ्नता शङ्कया ... निश्चितमेव तत्र परिहरति ... आदिति चेत् ॥ अत आह नूनमिति ॥ पतत्सहिष्णुतमाह ॥ वायुरि
तइत्यादि ... आरोपते स्थ्यः करोतीत्यर्थः ॥ अपि च अति भद्रं यदभवत् भवतीनां ... मयि अतिशयो ज्ञात इत्याह मयीति मयि भक्ति
मात्रमेव तावद् अमृतत्वाय कल्पते यत् भवतीनां मत्स्नेह आसीत् ॥ न हि स्या अति भद्रं उतः मदापनः मत्प्रापण इति ॥४४॥ कीदृशस्त्वं
यं वयं स्नेहेन प्राप्स्याम इत्यपेक्षायामात्मस्वरूपमाह ॥ अहं हीति हे अंगनाः भौतिकानां शरावघटादीनां यथा आकाशादि पंच महाभू

पप्रच्छ सहासमिदमब्रवीत् ॥४०॥ अपि स्मरथ नः सख्यः स्वा
भगवांस्तान्यथा भूतानि विविक्त उपसंगतः ॥ आश्लिष्यानामयं पृष्ट्वा ... नामर्थचिकीर्षया ॥ गतांश्चिरायिताञ्छत्रुपक्षक्षपणचेतसः ॥४१॥ अप्यवध्यायथास्मान्स्विदकृतज्ञाविशङ्कया ॥ नूनं
भूतानि भगवान्युनक्ति वियुनक्ति च ॥४२॥ वायुर्यथा घनानीकं तृणं तूलं रजांसि च ॥ संयोज्याक्षिप्य भूयस्तान्यथा भूता
निभूतकृत् ॥४३॥ मयि भक्तिर्हि भूतानाममृतत्वाय कल्पते ॥ दिष्ट्या यदासीन्मत्स्नेहो भवतीनां मदापनः ॥४४॥ अहं हि
सर्वभूतानामादिरन्तोऽन्तरं बहिः ॥ भौतिकानां यथा खं वार्भूर्वायुर्ज्योतिरंगनाः ॥४५॥ एवं ह्येतानि भूतानि भूतेष्वात्मात्मना

तानां घटादि रूपाणि एवं सर्वभूतानां तरगुल्मादीनामहमतो व्यापकं मां भवत्यः प्राप्ता एवेति ननु चतुर्विधभूतग्रामाणां तत्र लोकात्मा वा
घटादिरूपः ॥ तस्मिंश्च सर्वव्यापके सर्वभूतानि वर्तन्त इति आत्मत्वेन तत्रास्माकमित्यत आह एवं हीति ॥ अयमर्थः ॥ यथा शरावादीनां
महाभूतान्याकाशादिरूपाणि एवमेवैतानि चतुर्विधानि भूतान्यपि भौतिकत्वाविशेषात् ॥ स्वकारणेषु भूतेष्वेव वर्तन्ते न तु भोक्तर्यात्मनि
आत्मा तु तेषु भूतात्मना भोक्तृस्वरूपेण ततः ॥ व्याप्तो न स्वकारणत्वेन अथ तदुभयं भूतानि भौतिकरूपं भोग्यं च भोक्तारं चात्मानं मय्यक्षरे प
रिपश्यत आभातं प्रपञ्चेति ॥४६॥ रामाय नमः ॥ श्रीरामाय ॥ ॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

श्री भाग० द० ८१

श्री तीर्थयात्रायां वृष्णिकुरुसंगमो नाम

अध्यात्मशिक्षया स्वस्वरूपोपदेशेन शिक्षिताः बोधिताः ॥ तस्यानुस्मरणेन ध्वस्तो जीवकोशो लिंगं यासां ताः ॥ तमेवाध्यगन् प्रापुः ॥ ४८
एवं प्राप्ता अपि तास्तु पुनः स्वेहव्यासंगेन मा आपयान्त्विति तच्चरणस्मरणं प्रार्थयामासुः हृदीत्याह ॥ आहुश्चेति ॥ हे नलिननाभ ते पदारविंदं गेहे
जुष्टां गृहसेविनीनामपि नो मनसि सदा उदियात् आविर्भवेत् ॥ ४९ ॥ इति श्रीदशमस्कंधे द्व्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥ त्र्यशीतितमे एवं च स्त्री
णां कृष्णकथोत्सवे ॥ द्रौपद्यै कृष्णभार्याभिरुक्ताः स्वस्वकरग्रहः ॥ अथ स्वयं कुशलं तत्पादेक्षया हतमंहो येषां ते महतां मनस्तः ॥ सका

शुक उवाच ॥ अध्यात्मशिक्षया गोप्य एवं कृष्णेन शिक्षिताः तदनुस्मरणध्वस्तजीवकोशास्तमध्यगन् ॥ ४८ ॥ आहु
श्च ते नलिननाभ पदारविंदं योगेश्वरैर्हृदि विचिंत्यमगाधबोधैः संसारकूपपतितोत्तरणावलंबं गेहं जुषामपि म
नस्युदियात्सदा नः ॥ ४९ ॥ इ ॥ श्री ॥ भा ॥ ते ॥ म ॥ हा ॥ पु ॥ रा ॥ णे ॥ द ॥ श ॥ म ॥ स्कं ॥ द्व्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥ शुक उवाच ॥ तथानुगृह्य भग
वान्गोपीनां स गुरुर्गतिः युधिष्ठिरमथापृच्छत्सर्वांश्च सुहृदोऽव्ययं ॥ १ ॥ त एवं लोकनाथेन परिपृष्टाः सुसत्कृताः ॥
प्रत्यूचुर्हृष्टमनसस्तत्पादेक्षाहतांहसः ॥ २ ॥ कुतोऽशिवं त्वच्चरणांबुजासवं महन्मनस्तो मुखनिःसृतं क्वचित् पिबं
ति ये कर्णपुटैरलं प्रभो देहभृतां देहकृदस्मृतिच्छिदं ॥ ३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

शात्तु खहस्तो मुखनिःसृतं क्वचित्कदाचिद्देहभृतां देहधारिणां देहकृच्चासावस्मृतिश्चाविद्या तां छिनत्तीति तथा ते देहकृदीश्वरस्तद्विषया
ज्ञानछिदं वा हे प्रभो त्वच्चरणांबुजासवं कर्णपुटैर्ये अलं पिबंतीति तेषां त्वन्नः ॥ दुर्जनशास्तुः ॥ कालरूपात् कुतोऽशिवं भवतीत्यन्वयः कथंभूतं म
हात्मनां व्यासादीनां मुखनिःसृतं क्वचित्कदाचिदपि व्यासादिवाक्ये स्वत्वामात्मत्वेन ज्ञानतो न दुःखं भवतीत्यर्थः ॥ ईश्वरस्यात्मत्वमेव क
थं तत्राह ॥ देहभृत इति देहभृतो जीवाः ॥ त्वत्कृते त्वच्छेतृत्वेन प्रकृष्टसति जीवंतिके हृद्येवास्वकः ॥ ज्ञातपात्ययदेषआकाशआनंदो न स्यादिति
श्रुतिः ॥ अथवा त्वन्मुखनिःसृतं त्वच्चरणांबुजासवं ये पिबंति तेषां महात्मनां कुतोऽशिवमित्यन्वयः ॥ त्वत्कृते भगवन्नमस्कारकरणाय

३

राम ८१

हित्वेति पद्यद्वयं हि त्वा त्वामेव नताः स्मेत्यर्थः ॥ कथंभूतं आत्मधाम्ना स्वस्वरूपप्रकाशेन विधुता निरस्ताः ॥ आत्मकृताः बुद्धिनिर्मिताः तिस्रोऽवस्था
यस्मिन् तं अत एव आनंदसंप्लवं सर्वानंदैकस्थलस्वरूपं अखंडं अपरिच्छिन्नं यतः न कुंठितः बोधः ज्ञानशक्तिर्यस्य तं ॥ नन्वेवंरूपस्य श्रीकृष्णस्य कुतो
मनुष्यादिवद्देवप्रतीतिः अत आह कालोपसृष्टेति कालेन उपसृष्टा विलुप्ता ये निगमास्तेषां अवने रक्षार्थं आत्ता उपात्ता योगमायया
आकृतिर्नराकारा मूर्तिर्येन तं परमहंसानां गतिं त्वां नताः स्म एवं च हि पत्वादस्माकं चत्वमायया एतत्सर्वं वै परीत्याल्वामेव नताः स्मेति ॥ यद्वा

हित्वात्मधामविधुतात्मकृतत्र्यवस्थमानंदसंप्लवमखंडमकुंठबोधं ॥ कालोपसृष्टनिगमावन आत्तयोगमा
याकृतिं परमहंसगतिं नताः स्मः ॥४॥ ऋषिरुवाच ॥ इत्युत्तमश्लोकशिखामणिं जनेष्वभिष्टुवत्स्वंधककौरवस्त्रियः
समेत्य गोविंदकथा मिथोऽगृणंस्त्रिलोकगीताः शृणु वर्णयामि ते ॥५॥ द्रौपद्युवाच ॥ हे वैदर्भ्यच्युतो भद्रे हे जांबव
ति कौशल्ये ॥ हे सत्यभामे कालिंदि शैब्ये रोहिणि लक्ष्मणे ॥६॥ हे कृष्णपत्न्य एतन्नो ब्रूत वो भगवान्स्वयं ॥ उपयेमे यथा
लोकमनुकुर्वन्स्वमायया ॥७॥ रुक्मिण्युवाच ॥ चैद्याय मार्पयितुमुद्यतकार्मुकेषु राजस्वजेयभटशेखरितांघ्रिरेणुः
निन्ये मृगेंद्र इव भागमजाविधूथात्तच्छ्रीनिकेतचरणोऽस्तु ममार्चनाय ॥८॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

वामिति प्रकरणात् ज्ञानवंतां नताः स्म किं कृत्वा हित्वा किं आत्मधाम आत्म शरीरं धाम गृहं तच्च तत्त्व देहे दैहिकसंगं परित्यज्येत्यर्थः
सम्मानमन्यत ॥४॥ त्रिषु लोकेषु गीताः ॥५॥ कौशल्ये सत्येशैब्ये मित्रविंदे रोहिणी नाम काचित् कृष्णमहिषी लक्ष्मणा ॥ हे अन्याः श्रीकृष्णस्य
सपत्न्यः ॥७॥ मा मां अर्पयितुं संपादयितुं राजसु राजसंधादिषु उद्यतकार्मुकेषु सत्सु अजेया ये भटाः तेषां शेखरिता शिरोभूषणी कृता
अंघ्रिरेणुर्येन तेषां मूर्ध्नि पदं धृतमित्यर्थः तत्स्य श्रीनिकेतस्य चरणो मम अर्चनाय अस्तु ॥८॥

त्रै

श्री
भाग०
८३
८८

सनाभेर्धातिर्वधेनसिंहहतेनतेनस्वंहृष्वस्यतेनमेततेनलिप्तमभिशापंदुर्यशः ॥ अथमांकुंपरिहंतंमित्रराजांतिकाद्वारतंस्यमंतके
उपाजहार आनीतवान् अस्मानेनतंरमणित्रेन्नदात्सनेनस्वापराधेनभीतः सतेपिताद्भवेश्रीकृष्णायमामदिशत्वदद्दोदत्तामकृ
तास्मिः प्रतिकृतामपीत्यर्थः ॥ ९ ॥ देहहृदन्मेपितामंत्र्श्रीकृष्णमनिजनाथस्वामिनेदेवमीश्वरंसीतापतिंप्राज्ञायअवज्ञायत्रिनवहा
निकृत्स्वः कंदोलोभेनसप्तविंशतिदिनानिकृष्णेनाभ्युद्धमतपरीक्षितः संज्ञातापरीक्षायस्यसपरीक्षितः संज्ञातापरीक्षायस्यसप

ग्रं

सत्य॰ उवाच ॥ योमेसनाभिवदहतस्तुहदातेनलिप्तामिशापमपमार्ष्टुमुपाजहार ॥ जित्वर्क्षराजममथरत्नमदा
त्सतेनभीतःपितादिशतमांप्रभवेपिदत्तां ॥ ९ ॥ जांबवत्युवाच ॥ प्राज्ञायदेहकृदमुंनिजनाथदैवंसीतापतिंत्रिनवहा
न्यमुनाभ्ययुध्यत् ॥ ज्ञात्वापरीक्षितउपाहरदर्हणंमांपादौप्रगृह्यमणिनाहममुष्यदासी ॥ १० ॥ कालिंद्युवाच ॥
तपश्चरंतीमाज्ञायस्वपादस्पर्शनाशया ॥ सख्योपेत्याग्रहीत्पाणिंयोहंतद्गृहमार्जनी ॥ ११ ॥ भद्रोवाच ॥ योमां
स्वयंवरउपेत्यविजित्यभूपान्निन्येश्वयूथमगिवात्मबलिंद्विपारिः ॥ भ्रातृंश्चमेपकुरुतः स्वपुरंश्रियोकस्तस्या
स्तुमेनुभवमंघ्र्यवनेजनत्वं ॥ १२ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

गमि

पेवा ४

रीक्षितः संज्ञातापरीक्षायस्यसपरीक्षितः ॥ तंसाज्ञात्सीतापतिरेवासावितिज्ञात्वापादौप्रगृह्यमणिनासहमामर्हणमुपाहरत् ॥ अर्हण
तयासमर्पितवान् ॥ अहोतरहित्वमतिश्रेष्ठासिनेत्याह ॥ अमुष्याहंदासीति ॥ १० ॥ साख्योर्जुनेनेतस्याहंमार्जनीगृहसम्मार्जनेकर्त्रीपुत्ता
स्ययांतस्वबलिंद्विपारिःसिंहइवेतिमेभ्रातृन्नृचापकुर्वतः ॥ अपकारंकुर्वतोविजित्यः श्रियोकः लक्ष्मीनिवासः तस्यांघ्र्यवनेजनत्वंच
णप्रक्षालनकर्तृत्वंभवंप्रतिजन्ममेस्तु ॥ १२ ॥

गम
८८

प्रि

सप्तऽश्वाणः श्रुघभान्नवलं च वीर्यं च प्रभावश्च तीक्ष्णाश्चंगानि अनिशयितानि येषां तान् मे पित्राहृतान् संपादितान् बलीयसे मां धा
ठं हितिपालनां बलस्य वीर्यस्य परीक्षणाय तान् नृति प्रसिद्धान् ॥ वीराणां दुर्मदह्यातियेनात्मन् रसाशी प्रभेव निगृह्य दमयित्वा क्रीड
न्नाया मीनिव बंधअजाती काम्यस्त्रा पत्यानि वीर्यमेव शुल्क देयं यस्यास्तां दासीभिः सह चतुरंगिणीगजाश्वादिसेना युक्ता भुवनिरे

सत्योवाच ॥ सप्तोक्षाणो नि बलवीर्यं स्कतीक्ष्णाश्चंगान् पित्राहृतान् क्षितिपवीर्यपरीक्षणाय ॥ तान् वीरदुर्मदहन
त्वरसा निगृह्य क्रीडन् बबंध लघ्यया शिशवो ऽजतौकाः ॥ ७ ॥ य इत्थं वीर्यशुल्कां मां दासीभिश्चतुरंगिणी ॥ पथि
निर्जित्य राजन्यान् निन्ये तद्दास्यमस्तु मे ॥ ८ ॥ मित्रविन्दोवाच ॥ पिता मे मातुलेयाय स्वयमाहूय दत्तवान् ॥ कृष्णे कृ
ष्णाय तच्चित्तां मद्दौ लिरपासवीजने ॥ ९ ॥ अस्य मे पादसंस्पर्शो भवेज्जन्मनि जन्मनि ॥ कर्मभिर्भ्राम्यमाणाया
येन तच्छ्रेय आत्मनः ॥ १० ॥ लक्ष्मणोवाच ॥ ममापि राज्ञ्यच्युतजन्मकर्म च श्रुत्वा मुहुर्नारदगीतमास ह । चि
त्तं मुकुन्दे किल पद्महस्तया वृतः सुसंस्पर्शी विहाय लोकपान् ॥ ११ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ राम ॥

कृष्णे हे द्रौपदि तस्मिन्नेव चित्तं यस्यास्तां मां मद्दौ लिरपासे नयासह सवीजनेश्च सहयेन पादसंस्पर्शेन आत्मनो मम मे तत्कोक्त्या
त्कं श्रेयो भवेत्स्वः ॥ यद्वा येन कारणेनात्मनो जीवस्य तत् श्रेयः स एव पुरुषार्थ इति ॥ १० ॥ राज्ञि हे द्रौपदि यथा मित्रविन्दायाः तथा म
मापि चित्तं मुकुन्दे विषयमासीत् ॥ सुसंस्पृश पद्महस्तया विचार्य पद्महस्तया श्रिया वृतः किल अतो ऽपि मम चित्तं श्रीमुकुन्दे अभूदिति ॥ ११ ॥
॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

मृग्य १

तत्र श्रीकृष्णप्राप्त्या वचीकरत् कारयामास ॥१९॥ यथा राज्ञि तव स्वयंवरे पार्थस्येप्सया आत्मसिद्धया कृतं तथा मत्स्यं कारितवान्
पारं तत्र द्रुपदस्य पुण्यात्मकृतः तर्हीदमपि अर्जुनेनैव किं नाविद्धमत आह अयं त्विति समत्स्यो बहिरेवाच्छन्नो नांतः ॥ अतः लक्ष्यं
लग्नयोर्धीरस्यासंलक्षते अयं हनन प्रयत्नः किं तु तस्य प्रतिबिंबं तज्जले निहितकलशजले केवलं दृश्यते अतो हरिं परं यस्तारपरिलक्ष्यमिति श्री

ज्ञात्वा मम मतं साध्वि पिता दुहितृवत्सलः ॥ बृहत्सेन इति ख्यातस्तत्रोपायमचीकरत् ॥१९॥ यथा स्वयंवरे राज्ञि
मत्स्यः पार्थेप्सया कृतः ॥ अयं तु बहिराच्छन्नो दृश्यते स जले परं ॥२०॥ श्रुत्वैतत्सर्वतो भूपा आययुर्मत्पितुः
पुरं ॥ सर्वास्त्रशस्त्रतत्त्वज्ञाः सोपाध्यायाः सहस्रशः ॥२१॥ पित्रा संपूजिताः सर्वे यथावीर्यं यथावयः ॥ आददुः
सशरं चापं वेद्धुं पर्षदि मद्धियः ॥२२॥ आदाय व्यसृजन् केचित्सज्यं कर्तुमनीश्वराः ॥ आकोष्ठं ज्यां समुत्कृष्य पेतु
रेकेऽमुनाहताः ॥२३॥ सज्यं कृत्वापरे वीरा मागधांबष्ठचेदिपाः ॥ भीमो दुर्योधनः कर्णो नाविदंस्तदवस्थितिं ॥२४॥
मत्स्याभासं जले वीक्ष्य ज्ञात्वा च तदवस्थितिं ॥ पार्थो यत्तोऽसृजद्बाणं नाच्छिनत्पस्पृशे परं ॥२५॥ राजन्येषु निवृ
त्तेषु भग्नमानेषु मानिषु ॥ भगवान्धनुरादाय सज्यं कृत्वाथ लीलया ॥२६॥ तस्मिन्संधाय विशिखं मत्स्यं वीक्ष्य स
कृज्जले ॥ छित्त्वेषुणापातयत्तं सूर्ये चाभिजिति स्थिते ॥२७॥ दिवि दुंदुभयो नेदुर्जयशब्दयुता भुवि ॥ देवाश्च
कुसुमासारान्मुमुचुर्हर्षविह्वलाः ॥२८॥

कृष्णव्यतिरेकेण केनापि भेत्तुं न शक्य इति भावः ॥२०॥ मत्स्यं वेद्धुं पर्षदि संसदि मद्धियः मय्येव धीर्येषामिति अन्यचिन्ता न वेद्धुं शक्ता इति भावः
तदेवाह आदायेति अमुना चापेन नाविंदन् तदवस्थितिमिति मागधादीनां क्रियाशक्तिरेव नष्टा ... ज्ञातेत्यर्थः ॥२४॥ यत्तो यत्नवान्
असृजत् मोचन बाणो मत्स्यं नाच्छिनत् परं केवलं यस्पर्श ज्ञातवानप्यच्छिन्नो बलेनापि इत्यर्थः ॥ अभिजितीति सर्वार्थसाधके मुहूर्ते ॥२६॥

८

भगवत्याश्रितं हर्षनिर्भरेणात्मानमेवानुवर्णयंत्याह हाभ्यां तद्ङ्गमिति तत्तदा कल्लोकलस्यानेन्द्रुद्भवरी ययोस्ताभ्यां रंगं प्रविशं कनकेनोज्ज्व
लां रत्नमालां निवीयत्ता हृत्परिधाय रत्नेवीबंधेनकोशिकाग्रेनत्नमकौशेयवस्त्रेमत्रीडो हर्षगोयस्मिन् तद्वचनं यस्याः सखी॥ साकवर्यो
धृत्याः सत्रो यस्मासाउदव ऊतलः यस्मिन् ऊंडल्लयो ह्निमोयथोः नेगडस्थलेयस्मिन् तत्तत्तच्च शिशिरः सतापहरोहा सायेष्ठतेः कटाक्ष
मोक्षैरपांगवीक्षणविलासैः॥ अतरक्तंहृदयं यस्याः साहं हेयात्तसेनिर्निद्रोपदिश्रीकस्ते ईशामया हते सति स्पर्धतेः स्पर्धमानः॥ नन्वेवंपर

तद्ङ्गमाहं हविशामहंकनत्तद्भवराभ्यां पत्नां प्रसृह्यकनकोज्वलरत्नमालां॥ नूत्नेनिवीयापरिधायक्कौशिकाग्रोसखी
उह्रासवदनादारीधृतत्सक॥ २५॥ उन्नीयकज्जलकंठेत्तल्लंडल्लतिविशुंडस्थलशिशिरहासमकरात्समोक्षैः॥ राज्ञो
निरीत्स्यपदितः श्रानेकेभरोरं सेनप्रपन्नहृदयानिरुधेत्स्वमालो॥ २६॥ तावन्म्दंगपटहाः शुभलभीर्यानकादयः॥ निनेड
नेहंनर्तकंयेन शुरुतेगायकान्तग॥ २॥ एवं त्रेत्तेभगवतिमयेत्र्र्पपश्चयपाः॥ नमेहिरेगाहसेनिस्पर्धिनोहकंपार्दिताः
२५॥ मंतातायद्रथमारोप्यहयरत्नचतुष्टयं॥ शार्ङ्गमुद्भरस्यसज्जद्वस्तयावाजेचतर्भुजः॥ २७॥ दारुकश्चोदयामासकां
चनोपस्करंरथं॥ मिषतांसर्वराजानांवाजिमृगाणांमृगराडिव॥ २८॥ तेन्वसज्जंतराजन्यानिषेडुपथिकेचन॥ संयताउद्ध
नेष्वासाग्रामसिंहायथाहरिं॥ २९

मेत्स्वयं हृष्टत्वतां ऊतः स्पर्धवस्तत्त्वत्राहहह कंप्यार्दितइति॥ हृष्कंप्येनकामेनिर्दिताविवशाः कामविद्धं भितास्पर्धतिभावः॥ २५॥ हयरत्नानां
चतुष्टयं यस्मिन्नथ हाभ्यांमालिंगपद्धाभ्यांधनुर्वीपौगृहीलाचतुर्भुजस्तयोमृगाणांमिषतांमृगराडिवतदाहरिरर्जगामेतिशेषोज्ञात
व्यः॥ दारुकस्यैवरष्टगराजोपमात्रेत्त्वसज्जंतएवतः सक्ता बभूवुः निषेडुपति बंधंकर्तुकेचनउरतोगत्वापथिसंयंताबहुउरिस्पर्धः॥ उ
ह्रतेष्वासः ऊर्धीकृतचापः ग्रामसिंहाः श्वानः हरिंसिंहंयथेति॥ २५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ राम

श्री भा० द० ३० ६०

र विक्रादयतीति रविरूढाः ध्वजेषु पदायस्यां चित्राणि तोरणानि यस्यां सैव सा च तां च कुशस्थली पुरीयदुपतिः समाविशत् ॥ स्वकेतनं मंड
लं अस्याच्छलं वा महार्हवासः पर्यस्तिभिः हिरण्मदः पूजयामास दास्यादिभिः सह आयुधानि हर्षाणि यानि दिदेवो ॥ इमामष्टोक्त्यं सर्वसंगनिष्ठाया

तेषां शार्ङ्गच्युतबाणौघैः कृत्तबाहून्विकंधराः ॥ निपेतुः पृतने केचिच्चान्ये संत्यज्य उडडकृज्वः ॥ ३५ ॥ ततः स कृष्णियदुपतिर्रत्नपूर्णं
कृतां रथविस्तृतध्वजपदचित्रतोरणं ॥ कुशस्थलीं दिवि भुवि चाभिसंस्कृतां समाविशत् तरणिरिव स्वकेतनं ॥ ३६ ॥ पिता मे
पूजयामास सुहृत्संबधिबांधवान् ॥ महार्हवासोलंकारैः शय्यासनपरिच्छदैः ॥ ३७ ॥ दासीभिः सर्वलोकभिर्मदेभरतवा
जिभिः ॥ आयुधानि महार्हाणि ददौ हस्तानि भक्तितः ॥ ३८ ॥ आत्मारामस्य तस्येमा वयं वै गृहदासिकाः ॥ सर्वसंगनिवृत्याद्धा
तपसा च बभूविम ॥ ३९ ॥ महिष्य ऊचुः ॥ भौमं निहत्य सगणं युधि तेन रुद्धा ज्ञात्वाथ नः क्षितिजये जितराजकन्याः ॥ निर्मुच्य
संसृतिविमोक्षमनुस्मरंतीः पादांबुजं परिणिनाय य आप्तकामः ॥ ४० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

तपसा च धर्मेण अद्धा साक्षात् ॥ तस्य गृहदासिकाः बभूविम ॥ ३९ ॥ क्षितिजयो दिग्विजये जिता या राज्ञां कन्याः नः ॥ अस्मान् नृतेन रुद्धाः ज्ञात्वा त
तो निर्मुच्य संसृतिविमोक्षो यस्मात् ॥ तस्य पादांबुजं अनुस्मरंतीर्नः परिणाय उदवहत् ॥ आप्तकामः ॥ ४० ॥ ॥ राम श्री श्री ॥ राम ॥

श्री।

नवयमिति साम्राज्यादीन्नकामयामहे॥ किंतु एतस्य श्रीमत्पादरजो मूर्ध्ना वोढुं कामयामह इति॥ ननु तस्य गृहिणीत्वं यं सर्वं संपन्नं अतः कि
मेवं काम्यते अत आहुः॥ हे साध्वि साम्राज्यं सार्वभौमपदं स्वाराज्यमैंद्रपदं भोज्यं तदुभयभोगमात्रं विविधं राजत इति विराट्॥ तस्य भावो
वैराज्यमणिमादिसिद्धिभाक् कामित्यर्थः॥ पारमेष्ठ्यं ब्रह्मपदं आनंत्यं मोक्षं हरेः पदं तत्सालोक्यादि न तु कामयामह इति॥ यद्वा बकु
चत्राल्लोणोक्त क्रमेण ब्रागादिदिक॥ चतुष्टयादिपत्यानि साम्राज्यभोज्यस्वराज्यवैराज्यानि व्याख्येयानि॥ तर्हि किं तत्पादरज एव काम्यते

नवयं साध्वि साम्राज्यं स्वाराज्यं भोज्यमप्युत॥ वैराज्यं पारमेष्ठ्यं च आनंत्यं वा हरेः पदं॥४१॥ कामयामह एतस्य श्रीमत्पाद
रजः श्रियः॥ कुचकुंकुमगंधाढ्यं मूर्ध्ना वोढुं गदाभृतः॥४२॥ व्रजस्त्रियो यद्वांछंति पुलिंद्यस्तृणवीरुधः॥ गावश्चारय
तो गोपाः पादस्पर्शं महात्मनः॥४३॥ इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कंधे त्र्यशीतितमोऽध्यायः॥८३॥ श्रीशुक उवाच॥
श्रुत्वा पृथा सुबलपुत्र्यथ याज्ञसेनी माधव्यथ क्षितिपपत्न्य उत स्वगोप्यः॥ कृष्णेऽखिलात्मनि हरौ प्रणयानुबंधं सर्वा वि
सिस्म्युरलमश्रुकलाकुलाक्ष्यः॥१॥ इति संभाषमाणासु स्त्रीभिः स्त्रीषु नृभिर्नृषु॥ आययुर्मुनयस्तत्र कृष्णरामदि
दृक्षया॥२॥ द्वैपायनो नारदश्च च्यवनो देवलोऽसितः॥ विश्वामित्रः शतानंदो भरद्वाजोऽथ गौतमः॥३॥ ॥ ॥

अत आहुः श्रियः कुचकुंकुमगंधाढ्यमिति॥ ब्रह्मादिसेव्यया श्रियापि सेव्यत्वादिति भावः॥ ननु तर्हि अति दुर्लभत्वात्॥ किं त
वाकांक्षया अत आहुः व्रजस्त्रिय इति यत् यथा गावः गाः महात्मनो गच्छिरयतः पादस्पर्शं च गोपा यथा वांछंति तद्वत्॥ तत्प्राप्त्यलक्ष
मिति भावः॥४३॥ इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कंधटीकायां त्र्यशीतितमोऽध्यायः॥८३॥ ॥ चतुर्भिरधिकाशीतितमे मुनिसमाग
मे॥ वसुदेवमखोत्सवं बंधस्थापनादिकं॥ सुबलपुत्री गांधारी माधवी सुभद्रा क्षितिपानां राज्ञां पत्न्यः स्वगोप्यः कृष्णभक्ता गोप्यः वि

स्मयं चक्रुः ३॥

अनर्चैः अर्चितवंतः ॥७॥ धर्मगोप्तोद्धीतनुर्यस्य स धर्मगुप्ततनुः ॥ यतानिपतावभपस्यतस्य सदसः ॥८॥ जन्मभृतः सफलजन्मानः तत्फलं
जन्मफलं किं तत्राह योगीश्वरदर्शनं ॥९॥ किंच तेऽस्माकं तु र्दितमेद तावत्तु देवतामपि दुःप्रापं अस्माकं तु स्पर्शनादिकमपि कथं
जुवदितमितिविस्मयेनाह ॥ किमिति स्वल्पतपसां तीर्थस्पर्शनादिकमिदं किमसंभावितस्नानादिमात्रेण पौरुषबुद्धिर्येषां तथा च

रामः सशिष्यो भगवान् वसिष्ठो गालवो भृगुः ॥ पुलस्त्यः कश्यपोऽत्रिश्च मार्कंडेयो बृहस्पतिः ॥४॥ द्वितस्त्रितश्चै
कतश्च ब्रह्मपुत्रास्तथांगिराः ॥ अगस्त्यो याज्ञवल्क्यश्च वामदेवादयोऽपरे ॥५॥ तान् दृष्ट्वा सहसोत्थाय प्रागासीना
नृपादयः ॥ पांडवाः कृष्णरामौ च प्रणेमुर्विश्ववंदितान् ॥६॥ तानानर्चुर्यथा सर्वे सहरामोऽच्युतोऽर्चयत् ॥ स्वागतास
नपाद्यार्घ्यमाल्यधूपानुलेपनैः ॥७॥ उवाच सुखमासीनान् भगवान् धर्मगुप्ततनुः ॥ सदसस्तस्य महतो यतवाचोऽनुशृ
ण्वतः ॥८॥ श्रीभगवानुवाच ॥ अहो वयं जन्मभृतो लब्धं कार्त्स्न्येन तत्फलं ॥ देवानामपि दुःप्रापं यद्योगीश्वरदर्शनं ॥
९ ॥ किं स्वल्पतपसां नृणामर्चायां देवचक्षुषां ॥ दर्शनस्पर्शनप्रश्नप्रह्वपादार्चनादिकं ॥१०॥ न ह्यम्मयानि तीर्थानि
न देवा मृच्छिलामयाः ॥ ते पुनंत्युरुकालेन दर्शनादेव साधवः ॥११॥ नाग्निर्न सूर्यो न च चंद्रतारका न भूर्जलं खं श्व
सनोऽथ वाङ्मनः ॥ उदासितभेदकृतो हरंत्यघं विपश्चितो घ्नंति मुहूर्तसेवया ॥१२॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

प

यां देव इति च तद्दृष्टिर्येषां योगेश्वरस्पर्शनादिकमिदं किमसंभावितमित्यर्थः ॥१०॥ एतत्प्रपंचयति नह्यम्मयानीति त्रिभिः ॥११॥ वाङ्मनसयोर
प्युपासनाविषयत्वं यो वा च प्रत्येतव्य इति श्रुतेः अयं तत्स्थूलमज्ञानं न हरति अत्र हेतुः भेदकृतः भेदकर्तारः यद्वा भेदबुद्धिर्जर्वतः तुसेः वि
पश्चितो निरस्तभेदाः ते तु मुहूर्तमात्रसेवया चाघ्नंतीति ॥१२॥

तीर्थमिति बुद्धि

२

अतः साधुसन्निधानमात्रादि कृत्यामस्सज्ञामानीति मंदउत्याह यस्येति ॥ आत्मबुद्धिरहमिति बुद्धिः त्रयो धातवो वातपित्तकफाः प्रकृ
तयो यस्य तस्मिन् कुणपे शरीरे स्वधीरात्मीयमिति बुद्धिः ॥ भौमे भूविकारे इज्यदेवताबुद्धिः यस्य तीर्थबुद्धिः अभिज्ञेषु तत्त्वविज्ञेषु यस्य नैता
बुद्धयो न संति स एव गोषु खरः दारुणः अत्यविवेकी ॥ यद्वा गवां तृणादिभारवाहकः खरो गर्दभ इति तु रूपं अनन्तरूपं भ्रमतीति ॥ अत एव
स्थिता धीर्बुद्धिर्येषां ते ॥१४॥ ईशितव्यतां अनीश्वरतां कर्माधिकारितां जनसंग्रहमात्रमेतदित्यूचुः स्मयंतः हसंतः ॥१५॥ अनन्वयं विहितं एवं
त आत्महास्यायन्मायेति ॥ तत्त्वविदुत्तमा अपि वयं कासो मायया यया मोहिता इति तामाहुः ॥ यदिति यत् यस्मात् ॥ ईहया नरचेष्टितेन

यस्यात्मबुद्धिः कुणपे त्रिधातुके स्वधीः कलत्रादिषु भौम इज्यधीः ॥ यत्तीर्थबुद्धिः सलिले न कर्हिचित् जनेष्वभिज्ञेषु स ए
व गोखरः ॥१३॥ शुक उवाच ॥ निशम्येत्थं भगवतः कृष्णस्याकुंठमेधसः ॥ वचो दुरन्वयं विप्रास्तूष्णीमासन् भ्रमद्धियः
॥१४॥ चिरं विमृश्य मुनय ईश्वरस्येशितव्यतां ॥ जनसंग्रह इत्यूचुः स्मयंतस्तं जगद्गुरुं ॥१५॥ मुनय ऊचुः ॥ यन्मायया तत्त्व
विदुत्तमा वयं विमोहिता विश्वसृजामधीश्वराः ॥ यदीशितव्यायति गूढ ईहया अहो विचित्रं भगवद्विचेष्टितं ॥१६॥ अ
नीह एकोऽकात्मनात्मजस्त्यवत्यत्ति न बध्यते यथा ॥ भौमैर्हि भूमिर्बहुनामरूपिणी अहो विभूम्नश्चरितं विडंबनं

गूढः सन् ॥ ईशितव्यायति अनीश्वरवदाचरति न तावता नत्वहमीश्वरस्येति ॥ किमित्येवमाचरेयं तत्राहुः ॥ अहो इति भगवतं नरवद्विचेष्टितं वि
चित्रमतर्क्यं भगवतस्तत्त्वमेवाहुः ॥ अनीह इति अनीहः अक्रियः ॥ अत एवात्मना स्वरूपमात्रेण बध्यते अत्र दृष्टांतः ॥ यथा भौमैरिति
भौमैर्घटादिविकारैर्बहुप्रकाशिता वाचारंभणादिकानां नामधेयं इति केत्येव सत्यमिति श्रुतेः ॥ ननु कथं महदादिस्रष्टृत्वादिकर्तृत्वं तद्देवबु
न्तादिति ॥ तत्राहुः रहो इति विभूम्नः परिपूर्णस्य तदेवं जन्मादि चरितं विडंबनमनुकरणमात्रं न तु तत्त्वमिति ॥१७॥ ॥ ॥ ॥ ॥

कुणपेयं

भिज्ञेषु

पं त दंग

श्री भाग· द· उ· ९२

नसंग्रहमात्रः ॥ अथापीति त्रिभिः ॥ सत्त्वं शुद्धं सत्त्वात्मकं रूपं बिभर्षि स्वलीलया चाचारेण वेदपथं च बिभर्षि ॥ १७ ॥ अत एव ब्राह्मणो
गुरुत्वं नाम पूज्यो भवतीति सहेतुकमाहुः ॥ ब्रह्मवेदास्तेषु हृदयं तेषां हृदयमननं तस्मादपि तदुक्तेनेत्यत आहुः ॥ यत्रेति यत्र ब्रह्मणि व्यक्तं का
र्यमव्यक्तं कारणं ततः परं सन्मात्रं ब्रह्म च तत्त्वं आदिभिरुपलभ्यते ॥ तस्माद्देहे हृदयत्वाद्वेदप्रवर्तकं ब्राह्मणकुलं शास्त्रयोनेर्वेदप्र
मा एकस्य तव सद्धाम श्रेष्ठमुपलब्धिस्थानं सभाजयसि संपूजयसि ॥ तत्तस्मादेव कारणात्त्वं ब्राह्मणपालनाभ्यां गणे श्रेष्ठः तत्त्व

ते

अथापि काले स्वजनाभिगुप्तये बिभर्षि सत्त्वं खलनिग्रहाय च ॥ स्वलीलया वेदपथं सनातनं वर्णाश्रमात्मा पुरु
षः परो भवान् ॥ १८ ॥ ब्रह्मंस्ते हृदयं शुक्लं तपः स्वाध्यायसंयमैः ॥ यत्रोपलब्धं सद्व्यक्तमव्यक्तं च ततः परं ॥ १९ ॥ तस्मा

त्वमीर

द्ब्रह्मकुलं ब्रह्मन् शास्त्रयोनेस्त्वमात्मनः ॥ सभाजयसि सद्धाम तद्ब्रह्मण्याग्रणीर्भवान् ॥ २० ॥ अद्य नो जन्मसाफल्यं

दृशः

विद्यायास्तपसो दृशः ॥ त्वया संगम्य सद्गत्या यदंतः श्रेयसां परः ॥ २१ ॥ नमस्तस्मै भगवते कृष्णायाकुंठमेधसे ॥ स्वयोग
मायया च्छन्नमहिम्ने परमात्मने ॥ २२ ॥ नयं विदंत्यमी भूपा एकारामश्च वृष्णयः ॥ मायाजवनिकाच्छन्नमात्मानं काल
मीश्वरं ॥ २३ ॥ यथा शयानः पुरुष आत्मानं गुणतत्त्वदृक् ॥ नाममात्रेंद्रियाभातं न वेद रहितं परं ॥ २४ ॥ ॥ ॥

त्पं

आघेतिर

वर्तकः सत्कर्मा चरसीत्यर्थः ॥ १९ ॥ तस्मादीश्वरस्य ते देवं जनसंग्रहमात्रं वयं तु तव संगत्या कृतार्था इत्याहुः ॥ सतां गतिना त्वया संगं प्राप्य
यत्तु यस्मात्त्वं श्रेयसां परोवधिः ॥ २१ ॥ एकस्मिन्नेव स्थाने आरामो येषां ते ऽपि कालं मृत्य्वादिकारणमीश्वरं नियंतारं ॥ एतत्सहेष्टांतमा
हुः ॥ यथेति शयानः स्वप्नावस्थः पुरुषः गुणतत्त्वदृक् स्वप्नविभूत्ये अतत्त्वदृष्टिः नाममात्रमिंद्रियचेतनमनसा आभातं सिंहव्याघ्रादिरूपमा
त्मानं देवदत्तादिरूपमात्मानं न वेदयथा ॥ २४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ श्रीरामाय नमः ॥

राम ९२

क्षमो तथा

एवंत्वात्वंनाममात्रेषुस्वप्नादितुल्यविषयेषुइंद्रियैर्याईहाचेष्टाद्भिः सैवमायाविभ्रमचित्तोनवेदस्मृतेर्विवेकस्योपप्लवान्नाशात

२४ अघौघस्यमर्षेननाशंकरोतिः यद्गंगाख्यंतीर्थंतस्याप्यास्पदमाश्रयंतेंघ्रिंसुविपक्वयोगैरपिहृदिकृतंकेवलंनतुदृष्टंतस्यतेंघ्रिंददृशिमइ

एवंतोवयंवक्रमिः ॥ अपितु तोत्सिक्तभक्त्याअवहतोलातउपहतकविलयर्थः ॥ नतुकिंभक्त्याप्रार्थयाइतिवंतपएवतथ्यतामितिनेत्याहुः ॥ तत्तिमकाउ

र्भतो

एवंत्वानाममात्रेषुविषयेष्विंद्रियेहया ॥ माययाविभ्रमचित्तोनवेदस्मृत्युपप्लवात् ॥ २४ ॥ तस्याद्यतेददृशिमांघ्रिमघौघमर्षतीर्थास्पदंहृदिकृतंसुविपक्वयोगैः ॥ उत्सिक्तभक्त्युपहताशयजीवकोशाआपुर्भवद्गतिमथोनुगृहाणभक्तान् ॥ २५ ॥ शुकउवाच ॥ इत्यनुज्ञाप्यदाशार्हंधृतराष्ट्रंयुधिष्ठिरं ॥ राजर्षेस्वाश्रमान्गंतुंमुनयोदधिरेमनः ॥ २६ ॥ तद्वीक्ष्यतानुपव्रज्यवसुदेवोमहायशाः ॥ प्रणम्यचोपसंगृह्यबभाषेदंसुयंत्रितः ॥ २७ ॥ वसुदेवउवाच ॥ नमोवः सर्वदेवेभ्योऋषयः श्रोतुमर्हथ ॥ कर्मणाकर्मनिर्हारोयथास्यान्नस्तदुच्यतां ॥ २८ ॥ नारदउवाच ॥ नातिचित्रमिदंविप्रावसुदेवोबुभुत्सया ॥ कृष्णंमत्वार्भकंयन्नः पृच्छतिश्रेयआत्मनः ॥ २९ ॥ संनिकर्षोत्रमर्त्यानामनादरकारणं ॥ गांगंहित्वायथान्यांभस्तत्रत्योयातिशुद्धये ॥ ३० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ राम ।

उत्सिक्तयाभक्त्याउपहतआशयत्वस्मणोजीवकोशोयेषांतएवअर्वेभवद्गतिमापुः ॥ नान्यइति ॥ २५ ॥ उपसंगृह्यचरणौपाणिभ्यां

धृत्वाबभाषेइदमितिसंयंत्रितार्थः ॥ २७ ॥ सर्वदेवात्मभ्युतेभ्यः ॥ यावतीर्वैदेवतास्ताः सर्वावेदविदिब्राह्मणेवसंतिइतिश्रुतेः ॥ येनकर्मणाय

थाहितेभ्याकर्मणांनिर्हारोनिरासोयथाभवतितदुच्यतां ॥ २८ ॥ श्रीकृष्णंहित्वास्मान्पृच्छतीतिविस्मितान्प्रत्याहनातीतिउच

त्सयातेउमिव्छया ॥ २९ ॥ तत्रत्योगंगातीरवासी ॥ ३० ॥ श्रीरामायनमः ॥ ॥ श्री श्री ॥ ॥ राम ॥ ॥

अपहत० तो३ ता८८ः

श्रीकृष्णे र्भक्त्व ज्ञानो विद्याविडंबितस्याह ॥ यस्येति द्वाभ्यां अनुष्टुतिज्ञानं ॥ कृतश्चित्तनिष्पत्ति नतिनिष्पत्ति तदेवाह ॥ कालेन कर्कटिकाफलवत् अस्य चित्तस्य लयो न्यस्तादिनापि स्वत स्वविच्छेदादिवत् ॥ अन्यस्मात् चक्षुः रूपादिवत् ॥ चयदेः गुणातो रूपादिना देहादिनात स्वेच्छातः ॥ विद पव्याहतानुभवं अतएव स्वं अद्वितीयं स्तस्य अन्यः प्राकृतः ॥ उपगूढस्य च्छन्न मनुष्यमस्पतकैः क्लेशकर्मादिभिः तत्र क्लेशा रागादयश्च तत्संस्काराश्च तत्परिपाके सुखदुःखे च सत्त्वादिगुणानां प्रवाहश्चैतैः प्राणादिभिश्च स्वविभवैः स्वकार्यैः अत्र दृष्टान्तः मेघहिमोपरा

यस्यानुभूतिं कालेन लयो न्यस्तादिनास्य वै ॥ स्वतोन्यस्माद्गुणतो न कुतश्चित्तनिष्पत्ति ॥ ३२ ॥ तं क्लेशकर्मपरिपाकगुणप्रवाहैः पुंव्याहतानुभवमीश्वरमद्वितीयं ॥ प्राणादिभिः स्वविभवैरुपगूढमन्यो मन्येत सूर्यमिव मेघहिमोपरागैः ॥ ३३ ॥ अथोचुर्मुनयो राजन्नाभाष्यानकदुंदुभिं ॥ सर्वेषां शृण्वतां राज्ञां तथैवाच्युतरामयोः ॥ ३४ ॥ कर्मणा कर्मनिर्हार एष साधुनिरूपितः ॥ यच्छ्रद्धया यजेद्विष्णुं सर्वयज्ञेश्वरं मखैः ॥ ३५ ॥ चित्तस्योपशमोयं वै कविभिः शास्त्रचक्षुषा दर्शितः सुगमो योगो धर्मश्चात्ममुदावहः ॥ ३६ ॥ अयं स्वस्त्ययनः पंथा द्विजातेर्गृहमेधिनः ॥ यच्छ्रद्धयाप्तवित्तेन शुक्लेनेज्येत पूरुषः ॥ ३७ ॥

गैः ॥ अव्याहतसाराः अद्भिः स्वविभवैः सूर्यमिवेति ॥ ३४ ॥ चित्तस्योपशमः उपशमहेतुर्योगो मोक्षोपायश्च शनैरात्ममुदावहतीति तथा सुगमः ॥ प्रवृत्त्या आश्रयत्वात् ॥ धर्मश्च आवश्यकः ॥ अन्यथा विहिताकरणेन मालिन्यप्रसंगात् ॥ ३५ ॥ ननु तत्कर्मणा न वस्याध्यनेन त्यागेनैव अस्तु तत्र मानस्य वित्तादिनात्यागस्यैव हितत्वात् ॥ कथं कर्ममोक्षोपाय इत्याशंक्य आदौ वित्तत्यागस्याशक्यत्वात् ॥ इत्याशयेनाह ॥ अयमिति ॥ अर्धेन तत्रार्भिः स्वस्त्ययनः स्वस्ति क्षेमः ईयते नेनेति तथा अश्रद्धया निःकामलेयाप्त शुक्लेन शुद्धेन आप्तेन वित्तेन पुरुष ईश्वर इज्येतेति यत्

एवं पंथाः ३८

स्यिपतं

२

स्त्यक्त्वा यन्त्वमेवाहुः वित्तैषणामिति ॥ वित्तफलभूते यज्ञदाने ज्ञात्वा वित्तैषणां वित्तेच्छां विसृजेत् ॥ गृहैर्गृहो वित्तैर्भार्यैर्दारसुतैषणां विसृजे
त ॥ तदनुभवेनैव तदौत्सुक्यनिवृत्तेः देहे स्नेहे तेति किंच ऋणैरिति तथा च श्रुतिः जायमानो वै ब्राह्मणस्त्रिभिर्ऋणवाञ्जायते ॥
आत्मनः ॥ स्वर्गादिलोकैषणां च कालेन स्वयोग्यसाधनेन विसृजेत् ॥ देव हे वसुदेव कालेन देवानामपि स्वहन्तुनाशदर्शनात् हे तद्भूतेने स्वार्थेः
२१ अतश्चारं प्रमाणयति ग्राम इति किंच ऋणैरिति ॥ तथा च श्रुतिः जायमानो वै ब्राह्मणः त्रिभिर्ऋणवाञ्जायते ब्रह्मचर्येण ॥ ऋषिभ्यो

वित्तैषणां यज्ञदानैर्गृहैर्दारसुतैषिणां ॥ आत्मलोकेषणां देव कालेन विसृजेद्बुधः ॥ ३८ ॥ ग्रामे त्यक्तैषणाः सर्वे य
युर्धीरास्तपोवनं ॥ ऋणैस्त्रिभिर्द्विजो जातो देवर्षिपितॄणां प्रभो ॥ ३९ ॥ यज्ञाध्ययनपुत्रैस्तान्यनिस्तीर्य त्यजन्पतेत्
तं त्वद्य मुक्तो द्वाभ्यां वै ऋषिपित्रोर्महामते ॥ यज्ञैर्देवर्णमुन्मुच्य अनृणोऽशरणो भव ॥ ४० ॥ वसुदेव भवान्नूनं
भक्त्या परमया हरिं ॥ जगतामीश्वरं प्रार्चः स यद्वां पुत्रतां गतः ॥ ४१ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ इति तद्वचनं श्रुत्वा वसुदेवो महा
मनाः ॥ तानृषीनृत्विजो वव्रे मूर्ध्नानम्य प्रसाद्य च ॥ ४२ ॥ त एनमृषयो राजन् ~~वृता धर्मेण धार्मिकं~~ ॥ वृता धर्मेण धार्मि
कं ॥ तस्मिन्नयाजयन्क्षेत्रे मखैरुत्तमकल्पकैः ॥ ४३ ॥ तद्दीक्षायां प्रवृत्तायां वृष्णयः पुष्करस्रजः ॥ स्नाताः सुवाससो रा
जन्राजानः सुष्ठ्वलंकृताः ॥ ४४ ॥ तन्महिष्यश्च मुदिता निष्ककण्ठ्यः सुवाससः ॥ दीक्षाशालामुपाजग्मुरालिप्ता वस्तु
पाणयः ॥ ४५ ॥

यज्ञेन देवेभ्यः प्रजया पितृभ्यश्च इत्यादि ॥ ३९ ॥ तानि ऋणानि अनिस्तीर्य अपाकृत्य त्यजन् पतेत् तथा च मनुः ॥ ऋणानि त्रीण्यपाकृत्य मनो मोक्षे निवेशयेत् ॥
अनपाकृत्य मोक्षं तु सेवमानो व्रजत्यध इति ॥ ४० ॥ निर्ऋणः निर्मुक्तऋणः अशरणो भव गृहाश्रमं त्यज किंच त्वं विशुद्धचित्तानम
संक्रमः त्वं ... एवेत्याहुः ॥ वसुदेवेति ॥ प्रार्चीः अर्चितवान् ॥ यद्यस्माद्वां युवयोः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ आलिप्ताः कुंकुमादिभिः वस्तुपाणयः
गृहीतार्हणहस्ताः ४५

श्री
भाग०
९.३
१४

अस्नातेश्वयो हंजलेन अभ्यक्तं सर्वांगेषु नवनीतेन ॥ ५८ ॥ पत्नीभिः साहेतो दीक्षितो विरेजे ॥ ७० ॥ १४८ ॥ श्रीवेशौ सर्वजीवानामीशो ॥ ७९ ॥ अनुयज्ञं प्रतिय
ज्ञं अंगानां सर्वांगाः प्राकृताः ज्योतिष्टोमदर्शपौर्णमासादयः तेभ्यश्चोदनालिंगनादिभिः ॥ अतिदेशप्राप्ताः अंगाः वैकृतासौर्यसत्रादयः तैः

नेतुर्मृदंगपटहशंखवभेर्यानकादयः ॥ ननृतुर्नटनर्तक्यः तुष्टुवुः सूतमागधाः ॥ ४५ ॥ जगुः श्लोकं श्लोकंगंधर्व्वाः संगीतं स
हभर्तृकाः ॥ तमभ्याषिंचन्विधिवद्रक्तमध्यक्तं ऋत्विजः ॥ ४६ ॥ पत्नीभिरष्टादशभिः सोमराज इवोडुभिः ॥ ताभिर्दिकूलव
लयहारनूपुरकुंडलैः ॥ ४७ ॥ स्वलंकृताभिर्विवभौ दीक्षितोजिनसंवृतः ॥ तस्यर्त्विजो महाराजन्रत्नकौशेयवाससः
ससदस्या विरेजुस्ते यथा वृत्रहणोध्वरे ॥ ४९ ॥ तदाभ्यनन्दन्महत्त्वे सदस्यैर्बंधुभिरन्वितैः ॥ रेजातुः सूतैर्जीवेशौ स्वविभू
तिभिः ॥ ४९ ॥ इज्जेनुयज्ञं विधिना अग्निहोत्रादिलक्षणैः ॥ प्राकृतैर्वैकृतैर्यज्ञैर्द्रव्यज्ञानक्रियेश्वरं ॥ ५० ॥ अथर्त्विग्भ्योददद्
कालेयथाम्नातंसदक्षिणाः ॥ स्वलंकृतेभ्योलंकृत्यगोभूकन्यामहाधनः ॥ ५१ ॥ पत्नीसंयाजावभृथ्यैश्चरित्वातेमहर्षे
यः ॥ सस्नूरामस्यदेविकायांजमानपुरःसराः ॥ ५२ ॥ स्नातेलंकारवासांसिवंदिभ्योदात्तदाद्विजयः ॥ ततःस्वलंकृतोवर्णाना
मभ्याद्येनश्च यच्च ॥ ५३ ॥ बंधून्सदारान्ससुतान्पारिवर्हेणभूयसा ॥ विदर्भकोसलकुरुन्काशिकेकयसृंजयात् ॥ सद
स्यर्त्विक्सुरगणान्नृभूतपितृचारणान् ॥ श्रीनिकेतमनुज्ञाप्यशंसंतःप्रययुस्ततः ॥ ५५ ॥ ॥ ॥ ॥ राम ॥

टी०१४

सैवेंद्रसंप्रगाजाज्ञादिज्ञानमंत्रः ॥ क्रियाकर्मतेषामीश्वरं ॥ ५० ॥ समहत्स्नानचक्रुः ॥ ५४ ॥ आप्ताप्तःस्नुनोभिर्व्याप्य अनेनसज्जयन् अपसृजयन् ॥ बंधा
दीन्वा.एवं तत्स्वानिवार्हेणाप्रीतिरानेनवास्तुजयत ॥ ५३ ॥ तेचसर्वेप्रययुः ॥ ५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

राम
१४

ने

प्रायेणके(षां)चिद्विशेषमाह ॥ धृतराष्ट्र इतिद्वाभ्यां अनुजोविदुरः ॥ पार्थाद्युधिष्ठिरभीमार्जुनः यमोनकुलसहदेवौ ॥ ५६ ॥ सौहृदेनआ
क्लिष्टानिचेतांसियेषांते ॥ ५७ ॥ मनोरथः यन्नविशेषः तमेवमहार्णवं ॥ ५८ ॥ शूराणांबलेनयोगिनांज्ञानेनापीत्यर्थः ॥ ६ ॥ तत्कालत्तत्राह

धृतराष्ट्रोनुजः पार्थोभीष्मोद्रोणः पृथायमौ ॥ नारदोभगवान्व्यासः सुहृत्संबंधिबांधवाः ॥ ५६ ॥ बंधुस्त्रियश्चयुक्ता
यदूत्सोचूदालिनचेतसः ॥ यथाविरहकृच्छ्रेणस्वदेशांश्चापरेजनाः ॥ ५७ ॥ नंदस्तुसहगोपालैर्हत्वाथसुतयाविं
तः ॥ कृष्णरामोग्रसेनाद्यैर्न्यवात्सीदंधुवत्सलः ॥ ५८ ॥ वसुदेवोंजसोत्तीर्यमनोरथमहार्णवं ॥ सुहृद्वृतःप्रीतमना
नंदमाहकरेस्पृशन् ॥ ५९ ॥ श्रीवसुदेवउवाच ॥ भ्रातरीशकृतःपाशोनृणांयःस्नेहसंज्ञितः ॥ तंदुस्त्यजमहंमन्येशूरा
णामपियोगिनां ॥ ६ ॥ अस्माह्वप्रतिकल्पेयंयत्कृताज्ञेषुसत्तमैः ॥ मैत्र्यर्पिताफलावापिननिवर्तेतकर्हिचित् ॥ ६१ ॥ प्रा
गकल्पाच्चकुशलंभ्रातर्वोनाचरामहि ॥ अधुनाश्रीमदांधाक्षानपश्यामःपुरःसतः ॥ ६२ ॥ माराज्यश्रीरभूत्पुंसःश्रेय
स्कामस्यमानद ॥ स्वजनानुतबंधून्वानपश्यतियथांधदृक् ॥ ६३ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ एवंसौहृदशैथिल्यचित्तआनकदुंदु
भिः ॥ रुरोदतत्कृतांमैत्रींस्मरन्नश्रुविलोचनः ॥ ६४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ राम

अस्मास्वितिकृतानिशुभकृतमुपकारमज्ञानतस्तुसत्तमैर्भवद्भिरप्रतिकल्पाअनुपमामैत्रीयमर्पिताअफलापिप्रत्युपकारशून्यापि
कर्हिचित्यस्मान्ननिवर्तेततस्मादीश्वरकृतःपाशोयंभवतांगम्यतेइत्यर्थः ॥ ६१ ॥ अफलत्वमेवाहप्रागिति ॥ हेभ्रातःअकल्पादसम
र्थत्वात्वःकुशलंप्रियंवयंनहिआचरामःकृतवंतोवयंश्रीमदेनांधान्यक्षीणियेषांते ॥ ६२ ॥ राज्यश्रीर्माभूत्कुदसोरामम ॥ ६३ ॥ ॥

८६

अथ एव इति ज्ञात निर्गमो चैवापसहरणेगम्यतामिति ॥ अपेहि निर्गमेष्वागम्यतामिति ॥ पुनः पुनः एवं मानिनः ॥ ६५।६६॥ यापितोमद्रवा
सेस्मेन यस्यापिताः ६७।६८।६९॥ यदुदेवस्य वसुदेवस्य महोत्सवं यज्ञादिलक्षणं सुहृत्सर्वदर्शनादिकं चेति ७० ॥ इति श्री चतुरशीतितमो

नंदस्तु सखा कृष्णप्रियकृत्तस्मेमाषो गोविंदरामयोः ॥ अधिकं इति मासांस्त्रीनुयदुभिर्मानितोवसत् ॥ ६५ ॥ ततः कामैः पूर्यमाणः सव्रजः सहबांधवः ॥ परार्ध्याभरणक्षौमनानानर्घ्यपरिच्छदैः ॥ ६६ ॥ वसुदेवोग्रसेनाभ्यां कृष्णोद्धवबलादिभिः
दत्तमादाय पचितिं यापितो यदुभिर्ययौ ॥ ६७ ॥ नंदो गोपाश्च गोप्यश्च गोविंदचरणांबुजे ॥ मनः क्षिप्तं पुनर्हर्तुमनीशा म
थुरां ययुः ॥ ६८ ॥ बंधुषु प्रतियातेषु वृष्णयः कृष्णदेवताः ॥ वीक्ष्य प्रावृषमासन्नां ययुर्द्वारवतीं पुनः ॥ ६९ ॥ जनेभ्यः कथयां
चक्रुर्यदुदेव महोत्सवं ॥ यदासीत्तीर्थयात्रायां सुहृत्संदर्शनादिकं ॥ ७० ॥ इति श्री भा ग व ते द श म स्कंधे तीर्थयात्रायां
तुर्वाणे चतुरशीतितमोध्यायः ॥ ८४ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ अथैकदात्मजौ प्राप्तौ कृतपादाभिवंदनौ ॥ वसुदेवोभिनंद्या
ह प्रीत्या संकर्षणाच्युतौ ॥ १ ॥ मुनीनां स वचः श्रुत्वा पुत्रयोर्धामसत्त्ववत् ॥ तद्वीर्यैर्जातविस्रंभः परिभाष्याभ्यभाषत ॥ २

ध्यायः ॥ ८४ ॥ पंचाशीतितमे रामकृष्णौ प्रार्थितौ सुतौ ॥ पितृज्ञानं कृष्णोऽमात्रे मृतानपुत्रानयत् कृती ॥ नंदयित्वा तु कंसेन यात्रायां सुहृदोब
हून ॥ तत्त्वज्ञानं ततः पित्रोरदिशन्स्तुतस्तुभिः ॥ १ ॥ धामसत्त्वभावः तत्त्वचकं जातविस्रंभः उत्पन्नविश्वासः ॥ परिभाष्य संबोध्य २ ॥ ॥

पं

६५८

नेष्ठारो च ८

अस्य विश्वस्य यत्साक्षात्स्वरूपभूतं कारणं प्रधानपुरुषो नाम यौ तयोरपि कारणत्वेन शेषेश्वरः साक्षाद्ब्रह्मेति ज्ञायते ॥ ३ ॥ न त्विदं विश्वमनेकैः कारकैर्निष्पद्यमानं ततः प्रधानपुरुषात्मकं ज्ञातं तत्र रामाख्यो तत्कारणत्वेन प्रसिद्धस्तत्राह ॥ यत्रेति ॥ यत्राधिकरणे येन कर्त्रा करणेन च यतो पादानात् ॥ यस्य संबंधेन च परस्यार्थस्याकारकत्वेपि निमित्तमोक्ता ॥ यस्मै संप्रदानाय यद्यदिति ॥ प्रयोजककर्तृकर्मकारके दर्शिते ननु तयोर्नास्ति भेदः ॥ यथोक्तं करोति क्रियमाणेन ॥ न कश्चित्कर्मणा विना भवत्यर्थस्य कर्ता च करोति ॥ तथा करोतीत्यर्थतः कर्ता भवति सप्रयोजकः ॥ भवि

वसुदेव उवाच ॥ कृष्ण कृष्ण महायोगिन्संकर्षण सनातन ॥ जाने वामस्य यत्साक्षात्प्रधानपुरुषौ परौ ॥ ३ ॥ यत्र येन यतो यस्य यस्मै यद्यद्यथा यदा ॥ स्यादिदं भगवान्साक्षात्प्रधानपुरुषेश्वरः ॥ ४ ॥ एतन्नानाविधं विश्वमात्मसृष्टमधोक्षज ॥ आत्मनानुप्रविश्यात्मन्प्राणो जीवो बिभर्ष्यज ॥ ५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ राम ॥

तातमपेक्षार्थप्रयोजकत्वं प्रपद्यते इति मत्वं तथाप्यवस्थाभेदेन भेदो विवक्षितः ॥ दृश्यते चाप्यवस्थाभेदः तंडुला ओदनं पचति इदं वदेक रोतीति वेदस्तत्र विभक्त्यर्था दर्शिताः ॥ यथेति यदेति च क्रियाविशेषणभूतानामन्येषां वाचमानानामर्थः स्यादिति क्रियापदार्थोप लक्षणं ॥ एवं सर्वप्रपंचमनुद्य तत्कारणभगवद्रूपतां विधत्ते इदं साक्षादिति प्रधानं भोग्यं पुरुषो भोक्ता तयोरीश्वरो भगवांस्त्वमेव साक्षा दिति तयोरैक्यमभिप्रेत्यैकवचनं ॥ ४ ॥ किंच धारणपोषणकर्तापि त्वमेवेत्याह एतदिति ॥ हे आत्मन् प्राणः क्रियाशक्तिः जीवो ज्ञानशक्तिः सन् त्वमेव बिभर्षीति ॥ ५ ॥

ननु प्राणादीनां विचित्रशक्तीनां कारणत्वावगमात्कथं परमेश्वरस्यैव कारणत्वेन सर्वात्मकत्वमुच्यते ॥ इत्याशंक्य प्राणादिशक्तयोपि तस्यैवेत्या
ह ॥ प्राणादीनामिति प्राणाः स्वतंत्रतदादीनां विश्वसृजां विश्वकारणानां यः शक्तयस्ताः परस्य परमकारणस्येश्वरस्यैव ज्ञतः ॥ पारतंत्र्याद्य
यावोधशक्तिर्न प्राणस्यापि तत्पृथक्त्वस्यात्तद्वदित्यर्थः ॥ नन्वभगवतः प्राणादिवर्गस्य च स्वातंत्र्यमेव किं न स्यात् अत आह ॥ वैसादृश्यात्तद्द
योरिति चेतनाचेतनत्वेन विसदृशयता द्वयोश्चेतन प्राणादिवर्गस्य चेतनव्यापारत्वमेव युक्तमित्यर्थः ॥ यद्वा प्राणादिसृष्टद्वयेरेवतावद्धि

प्राणादीनां विश्वसृजां शक्तयो याः परस्य ताः ॥ पारतंत्र्याद्वैसादृश्याद्द्वयोश्चेष्टैव चेष्टताम् ॥ ९ ॥

सदृशपत्वं विरुद्धक्रियाकारित्वात् ॥ किंपुनर्बहूनां तस्मादेकेन सर्वज्ञेन सर्वशक्तिनात्मेन विशिष्टकार्यारंभकत्वं युक्तं ॥ नन्वतंत्राणामिति त
थाचोक्तं तृतीयस्कंधे ॥ यदैतेऽसंहता भावा भूतेंद्रियमनोगुणाः ॥ तदायतननिर्माणे न शेकुर्ब्रह्मवित्तमाः ॥ तदा संहत्य चान्योन्यं भगवच्छक्ति
चोदिताः ॥ सदसत्त्वमुपादाय चोभयं ससृजुर्ह्यद इति ॥ तथा नानात्वात्स्वक्रियानीशाः ॥ प्रबोधयन्त्योस्त्वयो विराडं इत्यादि ॥ ननु प्राणादीनां क्रिया
कारित्वं [illegible]वक्तृतः स्यादत आह ॥ चेष्टैव चेष्टतामिति ॥ चेष्टमानानामेषां चेष्टैव न शक्तिः यथा वयोः शक्त्या ॥ तृणादीनां चालनं यथा पुरुष
प्रयत्नया शरणं वेग इति ॥ ९ ॥

पारं तत्प्रमेयं ... यति ॥ कांतिरिति पंचभिः चंद्रस्य कांतिः अग्नेस्तेजः सूर्यस्य प्रभा ॥ अहं विद्युतां संततस्य कारणमात्रेण सत्त्वं ॥ अर्थलोके वर्तते भवा
नूनं यथा च श्रुतिः ॥ न तत्र सूर्यो भाति न चंद्रतारकं नेमा विद्युतो भांति कुतोयमग्निः ॥ तमेव भांतमनुभाति सर्वं तस्य भासा सर्वमिदं विभातीति
स्मृतिश्च यदादित्यगतं तेजो जगद्भासयतेऽखिलं ॥ यच्चंद्रमसि यच्चाग्नौ तत्तेजो विद्धि मामकं इति ॥ भूमेर्धृतिः प्राणिनामाधारत्वेन वर्तनं गंध
श्चेमे वा भूतत्वे वशक्तिरित्यर्थः ॥ ७ ॥ किंच देहे वा पात तर्पणं तर्षिजनकत्व प्राणनं जीवनहेतुत्वं ता आपश्चेतासां रसश्चेत्त्वमेव किंच वायोरोजः ॥
सहश्चादिति चैव शक्तिः ॥ ८ ॥ दिशां उपाधिकृताकाशप्रदेशानां श्रवणं दिशश्चत्वं च सामान्याकाश ध ॥ तदाश्रयो स्फोटश्च शब्द तन्मात्र परोव

कांतिस्तेजः प्रभा सत्ता चंद्राग्न्यर्कसृविद्युतां ॥ ५ ॥ यत्स्थैर्यं भूभृतां भूमेर्वृत्तिर्गंधोर्थतो भवान् ॥ ७ ॥ तर्पणं प्राणनमपां देव त्वं ताश्च तत्
रसः ओजः सहो बलं चेष्टा गतिर्वायोस्तवेश्वरः ॥ ८ ॥ दिशां त्वमवकाशोसि दिशः स्फोटश्रयः ॥ नादो वर्णस्त्वमोंकार
आकृतीनां पृथक्कृतिः ॥ १० ॥ इंद्रियं त्विंद्रियाणां त्वं देवाश्च तदनुग्रहः ॥ अवबोधो भवान् बुद्धेर्जीवस्यानुस्मृतिः सती ॥ ११
भूतानामसि भूतादिरिंद्रियाणां च तैजसः वैकारिको विकल्पानां प्रधानमनुशायिनां ॥ १२ ॥ ॥ ॥ राम

स्याद्वाग्गित्यर्थः नादः पश्यंती ॥ ओंकारो मध्यमा वर्णश्च आकृतीनां पदार्थानां पृथक्कृतिः ॥ पृथक्करणमभिधानं यस्मात्तत्पदं वर्णपदा
द्यात्मिका वैखरी च त्वमित्यर्थः ॥ १० ॥ इंद्रियाणामिंद्रियं विषयप्रकाशनशक्तिः ॥ देवाश्चेंद्रियाधिष्ठितारः तदनुग्रहस्तेषामधिष्ठानशक्तिश्च
त्वमेव बोधोध्यवसायशक्तिः ॥ अनुस्मृतिः प्रतिसंधानशक्तिः ॥ ११ ॥ भूतानां कारणं भूतादिस्तामसोहंकारस्त्वमसि ॥ इंद्रियाणां कारणं तैजसो
कारस्त्वं विविधं अधिदैवाध्यात्मभेदेन कल्प्यंत इति विकल्पाः देवास्तेषां कारणं वैकारिकः सात्त्विकाहंकारः सर्वं अनुशायिनां जीवानां संसारकारण
त्वं प्रधानं त्वं १२ ॥ ॥

अपि कनकेश्वरीषु नाशशीलेषु भावेषु यदनश्वरमवशिष्यमाणं तद्रूपं त्वमसि ॥ द्रव्यविकारेषु मृत्सुवर्णादिकार्येषु घटकुंडलादिषु नश्वरेषु
द्रव्यमात्रं मृत्सुवर्णादिमात्रं अनश्वरं यथा तद्वत् ॥२२॥ सत्वत्रिगुणात्मकं कार्यरूपोपि त्वमसि तत्कुत्वात्कथमनश्वरं ॥ तत्राह सत्त्वमिति ॥ तद्वृत्त
यः तत्परिणामास्तु महदादयः अद्धा साक्षात् त्वयि परे ब्रह्मणि कल्पिताः ॥२३॥ तस्मान्न संति न त्वत्सत्ता कथं प्रतीतिरत आह ॥ यर्हीति यदा क
ल्पितास्तदेव प्रतीतिमात्रेण त्वयि संति त्वं चामीषु तदेककारणतया अनुगतः ॥ अन्यथा तु अन्यदा व्यावहारिको विकल्पः त्वमेवावशिष्यसे इत्यर्थः

नश्वरेष्विह भावेषु तदसि त्वमनश्वरं ॥ यथा द्रव्यविकारेषु द्रव्यमात्रं निरूपितं ॥२२॥ सत्त्वं रजस्तम इति गुणास्तद्वृत्तयश्च याः
ताः ॥ त्वय्यद्धा ब्रह्मणि परे कल्पिता योगमायया ॥२३॥ तस्मान्न संत्यमी भावा यर्हि त्वयि विकल्पिताः ॥ त्वं चामीषु विकारेषु
ह्यन्यदा व्यावहारिकः ॥२४॥ गुणप्रवाह एतस्मिन्नबुधास्त्वखिलात्मनः ॥ गतिं सूक्ष्मामबोधेन संसरंतीह कर्मभिः ॥२५॥
यदृच्छया नृतां प्राप्य सुकल्पामिह दुर्लभां ॥ स्वार्थे प्रमत्तस्य वयो गतं त्वन्माययेश्वर ॥२६॥ असावहं ममैवैते देहे चास्या ॥ ॥ ॥
न्वयादिषु ॥ स्नेहपाशैर्निबध्नाति भवान् सर्वमिदं जगत् ॥२७॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

एवं रूपं अज्ञाननिबंधनः संसार इत्याह ॥ गुणप्रवाह इति ॥ सूक्ष्मां निःप्रपंचां गतिमबुधा अविद्वांसः अबुद्धेति वा पाठः ॥ अतः अबोधेन देहा
भिमानेन कृतैः कर्मभिः संसरंतीति ॥२५॥ एवं तयोस्तत्त्वं निरूप्य तदप्यात्मानं शोचयति ॥ यदृच्छयेति ॥ नृणां मनुष्याणां सुकल्पां पटुतरेंद्रियां ॥२६॥
अहो किमिति प्रमत्तोसि त्वया बद्धैः पाशैर्निबद्धत्वादित्याह ॥ असावहमिति ॥ देहे अस्य देहस्यान्वयादिषु पुत्रादिषु च ममैवैत इति ॥२७॥

नै आ६॥ नौ आपदो: ८

अहो ब्रह्मस्तुवयोरावयोः॥ किमिदमारोपितं अथवा हरुवामिति॥ भूभारक्षत्रक्षपणार्थं अवतीर्णौ तथाह निश्चितं आस्थकथयसि॥१९॥ तत्तस्मा दंगं श्रणं आपन्नानां संसृतिः भयमपहंतीति तथा त त॥ तं तु त्वमतिश्रवीरथा किमिनिविधसे॥ अत आह एतावतालमिति॥ इंद्रियलालसेनत्वं इं द्रियार्थलंपटया मर्त्यशरीरे आत्मदृक् आत्मबुद्धिरहं त्वयि परे अपत्यबुद्धिः अस्ति तेनालमलं पर्याप्तमिति॥१८॥ ननु उक्तमेतदहं परमे श्वरइति तत्राह सूतीगृहइति॥ अनुयुगं प्रतियुगं यदा हूतया पृश्निरिति अमतो रावयोः॥ यदा च कश्यपादितिश्चेति युगं अधुनाचेति

युवां न नः सुतौ साक्षात्प्रधानपुरुषेश्वरौ॥ भूभारक्षत्रक्षपणा अवतीर्णौ तथात्थह॥१७॥ तत्ते गतोस्म्यरणमद्य पदारविं दमापन्नसंसृतिभयापहमार्तबंधो॥ एतावतालमलमिंद्रियलालसेन मर्त्यात्मदृक्त्वयि परे यदपत्यबुद्धिः॥१८॥ सूती गृहे ननु जगाद भवानजो नौ संजज्ञ इत्यनुयुगं निजधर्मगुप्त्यै॥ नानातनूर्गगनवद्विदधज्जहासि को वेद भूम्न उरुगाय विभू तिमायां॥१९॥ श्रीशुक उवाच॥ आकर्ण्येत्थं पितुर्वाक्यं भगवान्सात्वतर्षभः॥ प्रत्याह प्रश्रयानम्रः प्रहसन् श्लक्ष्णया गि रा॥२०॥ श्रीभगवानुवाच॥ वचो वः समवेतार्थं तातैतदुपमन्महे॥ यन्नः पुत्रान्समुद्दिश्य तत्त्वग्राम उदाहृतः॥२१॥ अहं यूयमसावार्य इमे च द्वारकौकसः॥ सर्वेप्येवं यदुश्रेष्ठ विमृग्याः सचराचरं॥२२॥ ॥ श्रीः श्रीः श्रीः श्रीः॥

वसुदेवदेवकी च युगं एवं हि प्रतियुगं अज एवाहं संजज्ञे अवतीर्ण इति भवान्नौ जगाद॥ ननु नासौ चराचरं जोदेव इति॥ तत्राह नानातनूरिति गगनवदसंग एव त्वं भूम्नः सर्वगतस्य विभूतिरूपां मायां॥१९॥ २०॥ उपमन्महे उपमन्यामहे समुद्दिश्य विषये कैत्यपतत्त्वग्रामस्तत्त्वस मूहः उदाहृतः सम्यक्निरूपितः॥२१॥ इमामेव दृष्टिं सर्वत्र विधत्स्वेत्याह॥ अहमिति॥ एवं वि मृश्याः आत्मत्वेनैवान्वेषणीयाः॥ किं च सचराचरं जगदपि॥२२॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ श्री॥ श्री। ॥

संग्रहे

घ

प २

नै:२

नैवान्वेषणीया:

चेत चरा चरं जगदपि

श्री भा॰ उ॰ टी॰ ४८

ननु नात्मा विकारयुक्तां उक्तो ब्रह्मत्वेन ब्रह्मत्वं ब्रह्म गायत्रो यो धर्मैर्बहुरूपतीतेरिति महत्त्वं तत्राह द्वाभ्यां ॥ आत्मा हीति ॥ २३ ॥ यथा खादिषु
तानि तत्कृतेषु घटादिषु आविस्तिरोभावात्मापि आत्मसृष्टैर्गुणैः कृत्वा तत्कृतेषु देहेषु बहुधा ईयते ॥ पुनस्तत्र यथाशयं यथोपाधि
आविर्भावादिरूपेण प्रतीयते एवमुक्त ॥ अतः एको बहुधा स्वयंज्योतिः स्वप्रकाशो नित्यो नित्यत्वेन ॥ अन्यो ... निर्गुणत्वेनेत्यादि बहुधा

आत्मा ह्येकः स्वयंज्योतिर्नित्योऽन्यो निर्गुणो गुणैः ॥ आत्मसृष्टैस्तत्कृतेषु भूतेषु बहुधेयते ॥ २४ ॥ खं वायुर्ज्योतिरापो
भूस्तत्कृतेषु यथाशयं ॥ आविस्तिरोऽल्पभूर्येको नानात्वं यात्यसावपि ॥ २५ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ एवं भगवता राजन्वसुदेव
उदाहृतः ॥ श्रुत्वा विनष्टनानाधीस्तूष्णीं प्रीतमना अभूत ॥ २६ ॥ अथ तत्र कुरुश्रेष्ठ देवकी सर्वदेवता ॥ श्रुत्वानीतं गुरोः
पुत्रमात्मजाभ्यां सुविस्मिता ॥ २७ ॥ कृष्णरामौ समाश्राव्य पुत्रान्कंसविहिंसितान् ॥ स्मरंती कृपणं प्राह वैक्लव्यादश्रुलो
चना ॥ २८ ॥ देव्युवाच ॥ राम रामाप्रमेयात्मन्कृष्ण योगेश्वरेश्वर ॥ वेदाहं वां विश्वसृजामीश्वरावादिपूरुषौ ॥ २९ ॥ कालवि
ध्वस्तसत्वानां राज्ञामुच्छास्त्रवर्तिनां ॥ भूमेर्भारायमाणानामवतीर्णौ किलाद्य मे ॥ ३० ॥ यस्यांशांशांशभागेन विश्वोत्पत्तिल
योदयाः ॥ भवंति किल विश्वात्मंस्तं त्वाद्याहं गतिं गता ॥ ३१ ॥ चिरान्मृतसुतादाने गुरुणा किल चोदितौ ॥ आनिन्यथुः पितृ
स्थानाद्गुरवे गुरुदक्षिणां ॥ ३२ ॥ तथा मे कुरुतं कामं युवां योगेश्वरेश्वरौ ॥ भोजराजहतान्पुत्रान्कामये द्रष्टुमाहृतान् ॥ ३३ ॥

त्वं प्रपंचनीयं २६।२७। सुविस्मिता सती ॥ २८ ॥ समाश्राव्य संबोध्य २७।२९। भूमेर्भारायमाणानां राज्ञामर्थे इति षष्ठी निबोधनार्थं मे मयि किल अवतीर्णौ
ह्याद्य ।२९।। यस्यांशः पुरुषः तस्यांशो माया तस्या अंशा गुणाः ॥ तेषां भागेन परमाणुमात्रलेशेन विश्वोत्पत्त्यादयो भवंति तं त्वा तां गतिं शरणं
गतास्मि ॥ ३१ ॥ आनिन्यथुः आनीतवंतौ पितृस्थानात् यमसदनात् ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

राम ४०

श्री

दैत्यराड् बलिः कथंभूतः विश्वस्य आत्मभूतं दैवं सान्वयः सपरिवारः ॥३५॥ सवृंदः सपरिजनः कथंभूतो पादाववनिज्य यदंबु वयोः अवनेजनोदकं आब्रह्म जगत् पुनात् पवित्रयद्वर्तते तत् ॥३६॥ ॥३७॥ इंद्रसेनो बलिः प्रेमविभिन्नया प्रेमार्द्रया धिया अविभ्रत् अधारयत ॥३८॥ अनंताय शेषाय बृहते फणैकदेशे धारणात् बृहते तस्मै कृष्णाय वेधसे जगत्स्रष्ट्रे सांख्ययोगविस्तारनायेत्यादि पदद्वयमेकीकृत्य व्याख्या ॥३९॥ योगो

ऋषिरुवाच ॥ एवं संचोदितौ मात्रा रामः कृष्णश्च भारत ॥ सुतलं संविविशतुर्योगमायामुपाश्रितौ ॥३३॥ तस्मिन् प्रविष्टावुपलभ्य दैत्यराड् विश्वात्मदैवं सुतरां तथात्मनः ॥ तद्दर्शनाह्लादपरिप्लुताशयः सद्यः समुत्थाय ननाम सान्वयः ॥३४ तयोः समानीय वरासनं मुदा निविष्टयोस्तत्र महात्मनोस्तयोः ॥ दधार पादाववनिज्य तज्जलं सवृंद आब्रह्म पुनद्यदंबु ह ३५ ॥ समर्हयामास स तौ विभूतिभिर्महार्हवस्त्राभरणानुलेपनैः ॥ तांबूलदीपामृतभक्षणादिभिः स्वगोत्रवित्तात्मसमर्पणेन च ॥३६॥ स इंद्रसेनो भगवत्पदांबुजं बिभ्रन्मुहुः प्रेमविभिन्नया धिया ॥ उवाच हानंदजलाकुलेक्षणः प्रहृष्टरोमा नृप गद्गदाक्षरं ॥३७॥ बलिरुवाच ॥ नमोऽनंताय बृहते नमः कृष्णाय वेधसे ॥ सांख्ययोगवितानाय ब्रह्मणे परमात्मने ॥३८॥ दर्शनं वां हि भूतानां दुष्प्रापं चाप्यदुर्लभं ॥ रजस्तमःस्वभावानां यन्नः प्राप्तौ यदृच्छया ॥३९॥ दैत्यदानवगंधर्वाः सिद्धविद्याध्रचारणाः ॥ यक्षरक्षःपिशाचाश्च भूतप्रमथनायकाः ॥४०॥ विशुद्धसत्वधाम्न्यद्धा त्वयि शास्त्रशरीरिणि ॥ नित्यं निबद्धवैरास्ते वयं चान्ये च तादृशाः ॥ ४१ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ राम ॥

गणामपि दुर्लभौ युवामस्माभिर्दृष्टावित्येतन्नाति चित्रमित्याह दर्शनमिति द्वि: प्राप्यमपि युष्मत्कृपया केषांचित् दुर्लभं सुलभमपि भवति ॥ तदाह रजस्तमःस्वभावानामिति नो दर्शनं प्राप्तौ ॥३९॥ अहो विद्विषो वयं सात्विकभक्तिभ्योऽपि सभाग्या इत्याह ॥ दैत्येत्यादित्रिभिः ॥४(

॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

उद्धवं वैरेण या भक्तिः तथा चकेचनेति । वैद्यादयः कामतो भक्त्या गोप्यादयः । यथा सन्निकृष्टाः सत्यः तदात्मतां प्राप्ताः तथा सक्तसंरब्धाः सक्ता विष्टा अपि सुरादयो न सन्तीति हृत्स्था इति ॥४२॥ ननु सात्विकेभ्योपि राजसादयः सन्निकृष्टा इति चित्रं तदाह । इदमित्थमिति । इदमिति स्व रूपतः इत्थमिति विशेषतश्च ॥४३॥ तदेवं यद्यपि वैरभावे नापि त्वत्प्राप्तिर्भवेत् तथापि साह्विकं ज्ञाविति पार्थयते तत्र इति । तद्भयात् प्रसीद यथा निर पेक्षो गतकामो रपि विमृग्यं युष्मत्पादारविंदं तदेव धिषणमाश्रयः । तस्मादन्यगृह तदेवांधकूपः । तस्मान्निष्क्रम्य निर्गत्य विश्वास्य शरणं रहता

केचनोद्धवैरेण भक्त्या केचन कामतः । न तथा सक्तसंरब्धाः सन्निकृष्टाः सुरादयः ॥४२॥ इदमित्थमिति प्रायस्तव योगेश्वरेश्व र । न विदंत्यपि योगेशा योगमायामोहिता वयं ॥४३॥ नमः प्रसीद स्वविमृग्यपदं युष्मत्पादारविंदं धिषणान्यगृहांधकूपात् निष्क्रम्य विश्वशरणांघ्र्युपलब्धहृत्स्थः शांतो यथैक उत सर्वसखैश्चरामि ॥४४॥ साधयस्मानीशिनश्चेशानिष्पापान् उत्कलनैः प्रभो यथा सन्न्यक्रम्य यातिष्ठं चोदनायां विमुच्यते ॥४५॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

रोहन्नाः । तेषामंघ्रिमूलेषु स्थितएव गलितैः फलादिभिः उपलब्धा प्राप्ता वृत्तिर्जीविका येन सोहं शांतोसन् । एक एव चरामि उत अथवा सर्वे यां सखा योयेषु हांतैः तैः । सह यथा चरामीति ॥४४॥ कथमल्पवुध्यानामेवं भावः । संभवतीति चेत्तर्हि यथैतन्न वेन यास्मान्अनुशिक्षयेत्याह । शाधीति हे प्रभो ईशितव्याः सर्वजीवाः । तेषामीशायततवानुशासनमातिष्ठन्नाश्रयन् । चोदनया विधिनिवेदनलक्षणायाः सकाशात् हिन्मुच्यते न च तत्त्वत उक्तो विधिकिंकरः स्यादिति भावः ॥४५॥

विद्याधरैर्चितं सुजितं ९ गोपेभ्य आत्मन ऐश्वर्यं प्रकाशयितुं सविद्यानिवृत्तमसुरं कृत्वा दीप्यमानेन वपुषा समवस्थितं १० यः परया शोभया प्र
काशते स भवान् क इति ११ १२ प्रहसं उपहसितवानस्मि प्रलब्धैरुपहसितैः मदीयेनैव पापेन निमित्तेन १३ यत् यस्मात् शापात् १४ आ

त

स वै भगवतः श्रीमत्पादस्पर्शहताशुभः ॥ भेजे सर्पवपुर्हित्वा रूपं विद्याधरार्चितं ॥ ९ ॥ तमपृच्छद्धृषीकेशः प्रणतं
समवस्थितं ॥ दीप्यमानेन वपुषा पुरुषं हेममालिनं ॥ १० ॥ को भवान्परया लक्ष्म्या रोचतेद्भुतदर्शनः ॥ कथं जुगुप्सि
तामेतां गतिं वा प्रापितोवशः ॥ ११ ॥ सर्प उवाच ॥ अहं विद्याधरः कश्चित्सुदर्शन इति श्रुतः ॥ श्रिया स्वरूपसंपत्त्या
विमानेनाचरन्दिशः ॥ १२ ॥ ऋषीन्विरूपांगिरसः प्राहसं रूपदर्पितः ॥ तैरिमां प्रापितो योनिं प्रलब्धैः स्वेन पा
प्मना ॥ १३ ॥ शापो मेनुग्रहायैव कृतस्तैः करुणात्मभिः ॥ यदहं त्रिलोकगुरुणा पदा स्पृष्टो हताशुभः ॥ १४ ॥ तं त्वा
हं भवभीतानां प्रपन्नानां भयापहं ॥ आपृच्छे शापनिर्मुक्तः पादस्पर्शादमीवहन् ॥ १५ ॥ प्रपन्नोस्मि महायोगिन्म
हापुरुष सत्पते ॥ अनुजानीहि मां देव सर्वलोकेश्वरेश्वर ॥ १६ ॥ ब्रह्मदंडाद्विमुक्तोहं सद्यस्तेच्युत दर्शनात् ॥ यन्ना
म गृह्णन्नखिलान् श्रोतॄनात्मानमेव च ॥ १७ ॥ सद्यः पुनाति किं भूयस्तस्य स्पृष्टः पदा हि ते ॥ इत्यनुज्ञाप्य दाशार्हं
परिक्रम्याभिवंद्य च ॥ १८ ॥ सुदर्शनो दिवं यातः कृच्छ्रान्नंदश्च मोचितः ॥ निशाम्य कृष्णस्य तदात्मवैभवं व्रजौक
सो विस्मितचेतसस्ततः ॥ समाप्य तस्मिन्नियमं पुनर्व्रजं नृपाययुस्तत्कथयंत आदृताः ॥ १९ ॥ कदाचिदथ गोविं
दो रामश्चाद्भुतविक्रमः ॥ विजह्रतुर्वने रात्र्यां मध्यगौ व्रजयोषितां ॥ २० ॥ ॥ राम ॥ राम ॥ राम राम ॥

२

...सर्वांनं ॥ तद्वद्उन्मादिनं कृत्स्नः शं वेणुं महताउयत १ राम
एकैकस्वं लोकं अनुज्ञां याचे अमीवहन् दुःखनाशन १५ १७ अहिदेहं निहत्यैवं पाप्मनस्तद्दर्शनं

तत्रसंभ्रामाद्धकोदाचिदिति । २० । विरजोंबराविति । विगतरजसी निर्मले अंबरे ययोस्तौ । २१ । किंच निशाप्रवेशं सत्कुर्वंतौ । उदितउडुपतारका यस्मिं-
स्तत् मल्लिकागंधेन मत्ता अलयो यस्मिन् तत् । २२ । अनिबद्धत्वादन्यैर्युगपत्कल्पयितुमशक्यमिति तौ स्वरमंडलमूर्छितं युगपत्कल्पयंतौ । मनः

उपगीयमानौ ललितं स्त्रीजनैर्बद्धसौहृदैः ॥ स्वलंकृतानुलिप्तांगौ स्रग्विणौ विरजोंबरौ ॥ २१ ॥ निशामुखं मानयं-
तावुदितोडुपतारकं ॥ मल्लिकागंधमत्तालिजुष्टं कुमुदवायुना ॥ २२ ॥ जगतुः सर्वभूतानां मनःश्रवणमंगलं ॥
तौ कल्पयंतौ युगपत्स्वरमंडलमूर्छितम् ॥ २३ ॥ गोप्यस्तद्गीतमाकर्ण्य मूर्छिता नाविदन्नृप ॥ स्रंसद्दुकूलमा-
त्मानं स्रस्तकेशस्रजं ततः ॥ २४ ॥ एवं विक्रीडतोः स्वैरं गायतोः संप्रमत्तवत् ॥ शंखचूड इति ख्यातो धन-
दानुचरोभ्यगात् ॥ २५ ॥ तयोर्निरीक्षतो राजंस्तन्नाथं प्रमदाजनं ॥ क्रोशंतं कालयामास दिश्युदीच्यामशंकि-
तः ॥ २६ ॥ क्रोशंतं कृष्ण रामेति विलोक्य स्वपरिग्रहं ॥ यथा गा दस्युना ग्रस्ता भ्रातरावन्वधावतां ॥ २७ ॥ मा
भैष्टेत्यभयारावौ सालहस्तौ तरस्विनौ ॥ आसेदतुस्तं तरसा त्वरितं गुह्यकाधमं ॥ २८ ॥ राम ॥ राम ॥ राम

श्रवणयोर्मंगलं यथा भवति तथा जगतुः आजगातामिति । २३ । मूर्छिता तद्गीतलीनचित्ताः स्रंसद्दुकूलं यस्मात् तमात्मानं देहं स्रस्ताः केशाः
स्रजो यस्य तं च ततो नाविदन् । २४ । २५ । निरीक्षतोर्निरीक्षमाणयोः तौ नाथौ यस्य तं कालयामास गमयामास । दस्युना ग्रस्ता यथा । मा भैष्ट भयं न
प्राप्नुतेत्यभयवाचौ २८

त्र शिरसा सह चूडामणिं जहारेत्यर्थः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ इति दशमे चतुस्त्रिंशः ॥ ३४ ॥ पंचत्रिंशे वनं याते कृष्णे गोकुलयोषितः ॥ युग्मश्लोकानुगीतेन निन्युर्दुः-
खेन वासरान् ॥ एवं रात्रिषु कृष्णेन स्वैरं अभिरमितानां दिवा तद्विरहितानाम् अनुगीतेन दिननिस्तारप्रकारमाह ॥ गोप्य इति ॥ दुःखेन कृच्छ्रेण ।
वामबाहुकृतवामकपोल इत्यादीनि द्वादश युगलानीति ॥ १ ॥ हे गोप्यः वामे बाहौ तन्मूले कृत अर्पितो वामकपोलो येन सः ॥ वल्गिते नर्ति-

स वीक्ष्य तावदनुप्राप्तौ कालमृत्यू इवोद्विजन् ॥ विसृज्य स्त्रीजनं मूढः प्राद्रवज्जीवितेच्छया ॥ २९ ॥ तमन्वधावद्गोविं-
दो यत्र यत्र स धावति ॥ जिहीर्षुस्तच्छिरोरत्नं तस्थौ रक्षन् स्त्रियो बलः ॥ ३० ॥ अविदूर इवाभ्येत्य शिरस्तस्य दुरात्म-
नः ॥ जहार मुष्टिनैवांग सहचूडामणिं विभुः ॥ ३१ ॥ शंखचूडं निहत्यैवं मणिमादाय भास्वरम् ॥ अग्रजायाददात्
प्रीत्या पश्यंतीनां च योषितां ॥ ३२ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कंधे चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ श्रीशुक उवाच
॥ गोप्यः कृष्णे वनं याते तमनुद्रुतचेतसः ॥ कृष्णलीलाः प्रगायंत्यो निन्युर्दुःखेन वासरान् ॥ १ ॥ गोप्य ऊचुः ॥ वाम-
बाहुकृतवामकपोलो वल्गितभ्रुरधरार्पितवेणुं ॥ कोमलांगुलिभिराश्रितमार्गं गोप्य ईरयति यत्र मुकुंदः ॥ २ ॥
व्योमयानवनिताः सह सिद्धैर्विस्मितास्तदुपधार्य सलज्जाः ॥ काममार्गणसमर्पितचित्ताः कश्मलं ययुरप-
स्मृतनीव्यः ॥ ३ ॥

तभ्रूर्वा येन स वल्गितभ्रूः ॥ मुकुंदश्च अधरेऽर्पितं वेणुं कोमलांगुलिभिराश्रिता मार्गाः सप्तस्वररंध्राणि येन स यत्र यदा ईरयति वादयति ॥ २ ॥ तदा
दा व्योमयानानां सिद्धानां वनिताः सिद्धैः स्वपतिभिः सह वर्तमाना अपि ॥ तद्वेणुरवमुपधार्य आकर्ण्य प्रथमं विस्मिताः ॥ ततः काममार्गणेषु स-
मर्पितानि चित्तानि याभिस्ताः ततः परवशा इत्यर्थः ॥ सलज्जाः सत्यः कश्मलं मोहं ययुः ॥ अत्र लिंगं ॥ अपस्मृता विस्मृता नीव्यो याभिरिति ॥ अ-
तएवंभूतस्य कृष्णस्य विरहं सहामहे इति सर्वत्र वाक्यशेषः ॥ ३ ॥ राम राम राम राम राम राम राम राम

हंतहे अबलाः इदंचित्रं शृणुत हारहासः हारवद्विशदोहासोयस्य सः। यद्वा वेणुवाद्येनाधोवदनेन हसतः हारेषुस्फुरन्हासोयस्य॥ हारव
द्वक्षसिशोभमानोहासोयस्यः। यद्वा हारागणांहासइव विषदस्फूर्तिर्यस्मिन्नुरसीति॥ उरसिस्थिरविद्युदिव लक्ष्मी र्यस्य सः॥ यर्हि यदाकू
जितवेणुनादितवेणुर्भवति ३ तदाव्रजे ये वृषागावश्च वेणुवाद्येन हृतानि चेतांसियेषांते आराद्दूरादेव दंतैर्दष्टाः कवलाग्रासायेः धृताउ
त्तंभिताःकर्णाः यैस्तेनिद्रिताइवलिखितचित्रमिववासन॥ आविडंबाति स्वाभिदमतिचित्रमित्यर्थः ४। किंच अचेतनाअपिसरितस्तदतीव
चित्रमित्याहुः॥ हेआलिसर्वोबर्हिर्णां मयूराणांस्तबकाः मयूरपिंछाः। धातवोगैरिकादयः पलाशानिपल्लवाश्चतैर्बद्धश्चासोमल्लानांपरिब

हंतचित्रमबलाः शृणुतेदं हारहास उरसिस्थिरविद्युत्॥ नंदसूनुरयमार्तजनानांनर्मदोयर्हिकूजितवेणुः
३ वृंदशोव्रजवृषामृगागावोवेणुवाद्यहृतचेतस आरात्॥ दंतदष्टकवलाधृतकर्णानिद्रितालिखितचित्रमि
वासन् ४ बर्हिणस्तवकधातुपलाशैर्बद्धमल्लपरिबर्हविडंबः॥ कर्हिचित्सबलआलिसगोपैर्गाःसमा
ह्वयतियत्रमुकुंदः ५ तर्हिभग्नगतयःसरितोवैतत्पदांबुजरजोनिलनीतं॥ स्पृहयतीर्वयमिवाबहुपुण्याः
प्रेमवेपितभुजाःस्तिमितापः॥ अनुचरैःसमनुवर्णितवीर्यआदिपूरुषइवाचलभूतिः॥ वनचरोगिरितटे
षुचरंतीर्वेणुनाह्वयतिगाःसयदाहि ७॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

र्हः परिकरस्तंविडंबयति अनुकरोतीति तथाभूतः कदाचिदेगोपैः सहवेणुनेत्सपरितनं अत्रापिज्ञातव्यं यत्रयदागाः समाह्वयति ५ तर्हि तदा तत्पदा
निअंबुजानिनीतानि यस्यपदांबुजरजः स्पृहयंत्य इवभग्नगतयः सरितः वैनिश्चितं वयमिवताः अपि अबहुपुण्याः यतोनुपतावंति के
वलंप्रेम्णावेपिताः कंपिताभुजास्तरंगायासांताः स्तिमितानिश्चलाआपोयासांताः। गोप्योपिलोचनयोः स्तिमितजलाभवंतीति ६ तथा
वेश्यातिचित्रं दृश्यतइत्याहुः। अनुचरैर्गोपैर्देवादिभिर्वा मुग्धानांवाक्यं आदिपुरुषइवेति अचलभूतिः निश्चलश्रीः वेणुनातत्रनाम्ना

७ श्री

तदृभिभ्रीतंयां रीकृत्य तन्नदाह ॥ उभाभ्यामपिताभ्यां सह हृद्यस्य स्वगृहं यातीत्यलक्षितः ॥ श्रीविदितः यद्वा उभाभ्यां तदलक्षितःता
भ्यामलक्षितः तउभे तह तद्धर्षहृदयं यस्य ॥ अद्वैवशाभिलौकिकेन्नेईक्षणायस्य ॥ सचसईश्वरान् अतत्त्वत्यांश्चेत्यर्थः १६।१७।१८।१९ प्रीत

भगवांस्तदभिप्रेत्य तयोः प्रियचिकीर्षया ॥ उभयोराविशद्गेहं उभाभ्यां तदलक्षितः ॥ २० ॥ श्रोतव्यस्य संलोक्य राजा जनक
श्च गृहागतान् ॥ अर्हितेष्वासनाग्र्येषु सुखासीनान्महामनाः ॥ २१ ॥ प्रवृद्धभक्त्या तेजर्षहृदयोश्राविलेक्षणः ॥ नत्वात
दंघ्री प्रक्षाल्य तदपोलोकपावनीः ॥ २२ ॥ सकुटुंबो वहन्मूर्ध्ना पूजयांचक्र ईश्वरान् ॥ गंधमाल्यांबराकल्पधूपदीपार्घ्यगो
वृषैः ॥ वाचामधुरया प्रीणन्निदमाहान्नतर्पितान् ॥ पादावंकगतौ विष्णोः संस्पृशन् शनकैर्मुदा ॥ २३ ॥ राजोवाच ॥ भवान्हि
सर्वभूतानामात्मा साक्षी स्वदृग्विभो ॥ अथ नस्त्वत्पदांभोजं स्मरतां दर्शनं गतः ॥ २४ ॥ स्ववचस्तदृतं कर्तुमस्मद्दृग्गोचरो
भवान् ॥ यदाहैकांतभक्तान्मेनानंतः श्रीरजः प्रियः ॥ २५ ॥ को नु त्वच्चरणांभोजमेवंविद्विसृजेत्पुमान् ॥ निष्किंचनानां
शांतानां मुनीनां यस्त्वमात्मदः ॥ २६ ॥ योवतीर्य यदोर्वंशे नृणां संसरतामिह ॥ यशो वितेने तच्छांत्यै त्रैलोक्य वृजिनापहं
नमस्तुभ्यं भगवते कृष्णायाकुंठमेधसे ॥ नारायणाय ऋषये सुशांतं तप ईयुषे ॥ २७ ॥ दिनानि कतिचिद्भूमन् गृहान्नो नि
वसन्द्विजैः ॥ समेतः पादरजसा पुनीहीदं निमेः कुलं ॥ २८ ॥ इत्युपामंत्रितो राज्ञा भगवांल्लोकपावनः ॥ उवास कुर्वन्कल्या
णं मिथिलायां नरो माधवः ॥ २९ ॥ श्रुतदेवोच्युतं प्राप्तं स्वगृहान् जनको यथा ॥ नत्वा मुनीन्सुसंहृष्टो धुन्वन्वासो ननर्त
ह ॥ ३० ॥ तृणपीठबृषीष्वेतानानीतेषूपवेश्य सः ॥ स्वागतेनाभिनंद्यांघ्रीन्सभार्योवनिजेमुदा ॥ ३१ ॥ ॥ राम ॥

तदंभसा महाभाग आत्मानं सगृहान्वयं ॥ स्नापयांचक्र उद्धर्षो लब्धसर्वमनोरथः ॥ ३२ ॥ फलार्हणोशीरशिवामृतांबुभिर्मृदा सुरभ्या
तुलसीकुशांबुजैः ॥ आराधयामास यथोपपन्नया सपर्यया सत्त्वविवर्धनांधसा ॥ ३३ ॥ स तर्कयामास कुतो ममान्वहो गृहांधकूपे पतितस्य संगमः ॥ सर्वतीर्थास्पदपादरेणुभिः कृष्णेन चास्यात्मनिकेतभूसुरैः ॥ ३४ ॥

[Marginal / lower block:]
णान्स्रीणायन्संस्पृशन्संमर्दयन् ॥ ३७ ॥ आत्माचेतयितासाक्षी प्रकाशक ॥ ३८ ॥ अनंतोबंधरपि श्रीभार्यापि अजः पुत्रोपि ॥ ३९ ॥ तल्लांत्येसंसारोप
शमाय ॥ ३३ ॥ गृहान् गृहेष्वित्यर्थः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ धुन्वन्परिभ्रमयन् ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ अवनिजेअवनिनिजेप्रक्षालितवान् ॥ ३८ ॥ ॥ राम ॥

क्रीतं नय

र धन्ते तत्र त्यो तत्कलामेमनो नरपोषितं पाठः ॥ ३ ॥ लभं दर्शनं यस्य तदेवो मेपुरः स्थितः ॥ स्मरणं कीर्तनं य

फलैराम्रलवकादिभिरर्हणेन उशीरैस्तृणविशेषमूलैः सुवासितैः शिवैः अमृततुल्याऽद्भिः अंबुभिः सुरभ्या मृदा कल्हारीकमलैश्च यथासप र्यया पूजया यथोपपन्नया अनायासेन सम्पन्नया भूतानुपद्रवलब्धान्नत्त्वविवर्धनं यदंधः अन्नं तेन च ॥४०॥ कृष्णस्य कृष्णस्यात्मा इति तस्य निकेतैः भूसुरैश्च सर्वतीर्थास्पदपादरेणुभिः कृष्णादिभिर्यः संगमः स मम कुतो नु अभूदिति अन्विति विस्मये ॥ यद्वा नु इति वि स्मदे ॥४१॥ उपस्थितः समीपे उपविष्टः भार्याः भर्तव्याः स्वजना अपत्यानि च तैः सहितः श्रीकृष्णस्यांघ्रिमभिमृषति संमर्दयतीति ॥४२॥

तदंभसा महाभाग आत्मानं सगृहान्वयं ॥ स्नपयांचक्र उद्धर्षी लब्धसर्वमनोरथः ॥३९॥ फलार्हणोशीरशिवामृतांबुभिर्मृदा सुरभ्या तुलसीकुशांबुजैः ॥ आराधयामास यथोपपन्नया सपर्यया सत्त्वविवर्धनांधसा ॥४०॥ स तर्कयामास कुतो ममान्वभूद्गृहांधकूपे पतितस्य संगमः ॥ यः सर्वतीर्थास्पदपादरेणुभिः कृष्णेन चास्यात्मनिकेतभूसुरैः ॥४१॥ सूपविष्टान्कृतातिथ्यान् श्रुतदेव उपस्थितः ॥ सभार्यः स्वजनापत्य उवाचांघ्र्यभिमर्शनः ॥४२॥ श्रुतदेव उवाच ॥ नाद्य नो दर्शनं प्राप्तः परं परमपूरुषः ॥ यर्हीदं शक्तिभिः सृष्ट्वा प्रविष्टो ह्यात्मसत्तया ॥४३॥ यथा शयानः पुरुषो मनसैवात्ममायया सृष्ट्वा लोकं परं स्वाप्नमनुविश्यावभासते ॥४४॥ शृण्वतां गदतां शश्वदर्चतां त्वाभिवंदतां ॥ नृणां संवदतामंतर्हृदि भास्यमलात्मनाम् ॥४५॥

यर्हीदं प्रविष्टः तदेवादर्शनं प्राप्त इति सप्रपञ्चमात्रोपलक्षितत्वेन भवत्त्वमित्यर्थः ॥ यद्वा नोऽस्मान् ॥ अद्यैव प्राप्त इति किं तु तदेव प्राप्तः यर्हीदं विश्वं स्वशक्तिभिः महदादिभिः सृष्ट्वा स्वसत्तया उपविष्टः अत्वदर्शनं परं केवलं अद्यैव प्राप्त इति मायायाः सृष्टिप्रवेशयोरविद्यायाः सृष्टिप्रवेशौ दृष्टान्ततया आह यथेति ॥४३॥ आत्ममायया अविद्ययेत्यर्थः ॥ यद्वा आत्मनस्तव माययेत्यर्थः किंच ॥४४॥ नित्यश्रवणादिपराणाममलात्मनामपि हृद्येव त्वं भासि ॥ मम तु लोचनगोचरस्त्वं अहो भाग्यमिति भावः ॥ ननु सर्वेषां हृदि स्थितः ॥ केषांचिदेव हृदि भाति मे वैः स्वयं वत्स जीवोपाधिभिरंतरितत्वादिति उत्प्रेक्षते तर्हि सर्वापि भवेदेवं त्यत आह हृदिस्थ इति ॥४५॥ ॥ ॥ ॥ ॥

कर्मभिर्विक्षिप्तं चेतो येषां तेषां ॥ आत्मशक्तिभिरग्राह्योप्यवहितोपि ॥ अपेतगुणः प्राप्तश्रवणकीर्तनादिसंस्कारः ॥ आत्मा अंतःकरणं येषां तेषां
मतिसमीपेप्यव्यवहितस्त्वमित्यर्थः ॥ एतास्तु पंचयत्नमस्यति नमोस्त्विति ॥ ४६ ॥ तेतुभ्यं नमोस्तु ॥ अध्यात्मविदां निरहंतेन देहाद्यहंकाराणां ॥
परमात्मने परमात्मत्वेन प्रकाशमानाय ॥ मोक्षप्रदायेत्यर्थः ॥ अनात्मने देहाद्यभिमानिने जीवाय परमात्मत्वेन प्रकाशमानत्वात् ॥ स्वात्मनः
स्वकाशात् विभक्तः समर्पितो मृत्युः संसारो येन तस्मै उत्पत्तेः ॥ सकारणं महदादिकार्यं अकारणं प्रकृतिः ॥ तदुभयं लिंगमुपाधिं
नियम्यतया ॥ ईयुषे प्राप्नुवते ॥ तदुभयनियंतः ॥ स्वस्मात्सकाशात्तदुभयवस्थायजीवाय विभक्तस्तत्त्वमेवेत्यर्थः ॥ नियंतृत्वनियम्यत्वकारणं

हृदिस्थोप्यतिदूरस्थः कर्मविक्षिप्तचेतसां ॥ आत्मशक्तिभिरग्राह्योप्यंत्युपेतगुणात्मनां ॥ ४६ ॥ नमोस्तु तेऽध्यात्मविदां परा
त्मने अनात्मने स्वात्मविभक्तमृत्यवे ॥ सकारणाकारणलिंगमीयुषे स्वमायया संवृतरुद्धदृष्टये ॥ ४७ ॥ स त्वं शाधि स्व
भृत्यान्नः किं देव करवाम ते ॥ एतदंतो नृणां क्लेशो यद्भवानक्षिगोचरः ॥ ४८ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ तदुक्तमित्युपाकर्ण्य भगवान्प्रण
तार्तिहा ॥ गृहीत्वा पाणिना पाणिं प्रहसंस्तमुवाच ह ॥ ४९ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ब्रह्मंस्तेनुग्रहार्थाय संप्राप्तान्विद्ध्यमून्मुनी
न् ॥ संचरंति मया लोकान्पुनंतः पादरेणुभिः ॥ ५० ॥ देवाः क्षेत्राणि तीर्थानि दर्शनस्पर्शनार्चनैः ॥ शनैः पुनंति कालेन तदप्यर्ह

वरत्वात् ॥ हे स्वमायया संवृतेति ॥ अतोऽन्यैस्त्वर्यनियंतृत्वेऽभ्यनमः ॥ किंच रुद्धदृष्टये ॥ मायावृता देवा येषां रुद्धा आवृता दृष्टिर्येन तस्मै
यद्वा स्वमायया संवृता ॥ अन्येषां रुद्धा दृष्टिर्येन तस्मै ॥ नमः इत्येकं पदं ॥ ४७ ॥ स एवंभूतः परमेश्वरस्त्वं नः अस्मान् भृत्यान् शाधि शिक्षय ॥ ४८
स्वशिष्यान् नारदमाधिकं ब्राह्मणेषु मंदमिवालक्ष्य लोकसंग्रहपरो भगवान्मत्तो ब्राह्मणेषु अद्धातिरेकं ॥ उक्तवेत्यर्थं तमश्वशास्ति ब्रह्मन्निति
सार्धेन ॥ ४९ ॥ मया हृदिस्थेन देवादिभ्यो ब्राह्मणान् श्रेष्ठानित्याह ॥ देव इति ॥ ५० ॥ तत्शनैः पुनंति एतेतु सद्यः ॥ किंच देवादीनियंतृत्वेनेतित
दप्यर्हत्तमानामीक्षया ॥ ५१ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

कारणं महत्
विकर्षा...
रणं प्रकृति
प २

श्री
भाग
८३
१९३

ममकथापरिकथनमुपास्तं तयाश्रुत: ॥ किंच ब्राह्मणाधनमेव ममश्रेष्ठमित्याह नेति ॥ ५२ ॥ हेतुमाह सर्ववेदमयो विप्र इति ॥ प्रमाण
धीनत्वात्प्रमेयस्य वेदमयो विप्रो देवमयाद् दस्मादपि श्रेष्ठ इत्यर्थ: ॥ ५३ ॥ अस्त्ययं दोषइत्यत्र्य: ॥ इत्यपहृष्ट्य: स्वस्त्ययम ॥ ५४ ॥ अस्यावि
प्रस्य हेतवो भावा महदादय: ॥ मदिङ्क्रया ममेव सर्वं देवेक्ष्या ॥ ५५।५६। सन्मार्गं सतां वेदानां त्रिकाण्डविषयानां नि दर्शित प्रकारमादिश्य ॥ ५७
५८। इति भागवते महापुराणे दशमस्कंधटीकायां षडशीतितमोऽध्याय: ॥ ५९॥ सप्ताशीतितमे नारायणो नारदवादत: वेदैस्तुतिं गुणा
लं बना निर्गुणावधि वर्ण्यते ॥ वाणीशा यस्य वदनोल्लक्ष्मीर्यस्य वक्षसि ॥ यस्यास्ते हृदये संवित्तं नृसिंहमहं भजे ॥ संप्रदायप्रवृत्यर्थं स्वी

ब्राह्मणो जन्मना श्रेयान्सर्वेषां प्राणिनामिह ॥ तपसा विद्यया तुष्ट्या किमु मत्कलया युत: ५२ न ब्राह्मणान्मे दयितं
रूपमेतच्चतुर्भुजं सर्ववेदमयो विप्र: सर्ववेदमयो ह्यहम् ॥ ५३ ॥ दुष्प्रज्ञा अविदित्वैवमवजानन्त्यसूयव: गुरुं मां विप्र
मात्मानमर्चादाविज्यदृष्टय: ॥ ५४ ॥ चराचरमिदं विश्वं भावा ये चास्य हेतव: ॥ मद्रूपाणीति चेतस्याधत्ते विप्रो मद
क्ष्या ॥ ५५ ॥ तस्माद्ब्रह्मऋषीनेतान्ब्रह्मन्मच्छ्रद्धयार्चय ॥ एवं चेदर्चितोऽस्म्यद्धा नान्यथा भूरिभूतिभि: ॥ ५६ ॥ श्रीशुक उवाच
स इत्थं प्रभुनादिष्ट: सहकृष्णान्द्विजोत्तमान् ॥ आराध्यैकात्मभावेन मैथिलश्चाप सद्गतिं ॥ ५७ ॥ एवं स्वभक्तयो राजन्
भगवान्भक्तभक्तिमान् ॥ उषित्वादिश्य सन्मार्गं पुनर्द्वारवतीमगात् ॥ ५८ ॥ इति श्रीदशमे षडशीतितमोऽध्याय: ८६

यनिर्बन्धयंत्रित: ॥ श्रुतिस्तुतिमितिव्याख्यां करिष्यामि यथामति ॥ श्रीमद्भागवतं हरे: सारत: संनिषेवितं यथा च तदुपसृष्टमुक्तिमुक्त
परीयते ॥ पूर्वाध्यायान्ते एवं स्वभक्तयो राजन्भगवान्भक्तभक्तिमान् ॥ उषित्वादिश्य सन्मार्गं पुनर्द्वारवतीमगादित्यत्र सन्मार्गं सतां स्वत:
प्रमाणभूतानाम प्रमाणपकारणरहितानां मार्गं ब्रह्मपरत्वमुपदिश्य भगवान्नगादित्युक्तं ॥ तत्र वेदानां ब्रह्मपरत्वमघटमानं मन्वान:
परीक्षित्पृच्छति

लंदा
पि
ले
राम
१९३
पि
भक्तेषु भक्तिमानाह

तत्र तावत्स्वार्थलक्षणागुणभेदेन त्रिधा शब्दप्रवृत्तिः ॥ मुख्यापि योगरूढिभेदेन द्विधा ॥ रूढिश्च स्वरूपेण जात्या गुणेन वा निर्देश्ये वस्तुनि संज्ञासंज्ञिसंकेतमात्रे वर्तते यथा डित्थः गौः शुक्ल इति लक्षणा च ॥ तेनैव संकेतेनाभिहितार्थसंबंधिनि ॥ यथा गंगायां घोष इति गौणी चाभिहितार्थ ॥ लक्षितगुणयुक्ते तत्सदृशे यथा सिंहो देवदत्त इति यथाह ॥ अभिधेयाविनाभूतप्रतीतिर्लक्षणोच्यते ॥ लक्ष्यमाणगु येर्योगाद्वृत्तेरिष्टा तु गौणता इति ॥ योगवृत्तिस्तु ॥ एवं त्रिविधवृत्तिप्रतिपादितपदार्थयोः ॥ प्रकृतिप्रत्ययार्थयोर्वा योगेन यथा पंकजं उपगवः पाचक इत्यादि ॥ तत्र तावद्ब्रह्मणि रूढिवृत्तिर्न संभवतीत्याह ॥ साक्षात्कथं चरंतीति ॥ अत्र हेतुः अनिर्देश्य इति ॥ अत्र हेतुः ॥ अनिर्देश्य इति ॥ अनिर्देश्यत्वेऽपि हेतुं वदन्गुणवृत्तिं निराकरोति ॥ गुणैर्वर्तमाना अपि निर्गुणे कथं चरंतीत्यर्थः ॥ निर्गुणत्वेऽपि हेतुं वदं लक्षणा

परीक्षित उवाच ॥ ब्रह्मन्ब्रह्मण्यनिर्देश्ये निर्गुणे गुणवृत्तयः ॥ कथं चरंति श्रुतयः साक्षात्सदसतः परे ॥१॥ श्रीशुक उवाच ॥ बुद्धी-
न्द्रियमनःप्राणाञ्जनानामसृजत्प्रभुः ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

योगं च निराकरोति ॥ सदसतः पर इति ॥ कार्यकारणाभ्यां परस्मिन् ॥ असंगे केनचिदपि संबंधाभावाल्लक्षणयोगवृत्ती न संभवतः इत्यर्थः ॥ एवं पदार्थत्वायोगाद्पदार्थसंबंधवाक्यार्थत्वायोगात् श्रुतिगोचरत्वं ब्रह्मणि इत्यभिप्रायः ॥ अतस्तिरस्कारेण ब्रह्मणि श्रुतयश्चरंति ॥ तमभिप्रे-
त्यार्थं बुद्ध्यादीनुपाधीञ्जनानामसृजदित्युत्तरमाह ॥२॥ बुद्ध्यादीनुपाधीञ्जनानां मनःशायिनां ॥ जीवानां मात्राद्यर्थं प्रभुरीश्वरोऽसृजत् ॥ मी-
यंते इति मात्रा विषयाः तदर्थं भवार्थं च ॥ भवो जन्म लक्षणं कर्म तस्य श्रुतिकरणार्थमित्यर्थः ॥ आत्मने लोकांतरगामिने ॥ आत्मनस्तत्तल्लो-
कगमनायेत्यर्थः ॥ अकल्पनाय कल्पनानिवृत्तये मुक्तये इत्यर्थः ॥ अर्थधर्मकाममोक्षार्थमिति क्रमेण पदचतुष्टयस्यार्थः ॥ जनानामि-
ति वदन् ॥ जीवार्थमीश्वरस्य सृष्ट्यादिषु प्रवृत्तिरिति दर्शयति ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ राम

वा

ते गौणी वृत्तेः

मुख्य गुण लक्षणेय इति

कर्म

संज्ञासंज्ञि संकेतेन

संकेतेन प्रवृत्तिः ३

चेतनानां

ऽऽदिति । ईश्वरस्योपाधिवशात्तदभावेन नित्यमुक्ततां दर्शयति । अयमभिप्रायः । सगुणमेव गुणैरभिभूतं सर्वज्ञं सर्वशक्तिं सर्वेश्वरं सर्वनियंतारं सर्वोपास्यं सर्वकर्मफलप्रदातारं समस्तकल्याणगुणनिलयं । सच्चिदानंदं भगवंतं अतत्पदं प्रतिपादयंति । यः सर्वज्ञः सर्ववित् यस्य ज्ञानमयं तपः सर्वस्य वशी सर्वस्येशानः । यः पृथिव्यां तिष्ठन् । पृथिव्या अंतरः । सोऽकामयत । बहु स्यां प्रजायेयेति तत्तेजोऽसृजत । सत्यं ज्ञानमनंतं ब्रह्मेत्यादयः यस्य ज्ञानमयं तपः । तथाभूतेश्वरेणातावत्संसारिणो जीवस्य तन्निर्दिष्टत्वेन तत्त्वमसीत्यादिवाक्यानि बोधयंति । तत्र च तत्त्वंपदयोः सामानाधिकरण्यं प्रतीयते यथोक्तं । आमिक्षां देवतायुक्तां वदंत्येवैषनद्धितः । आमिक्षापदसान्निध्यात्तस्यैव विषयार्पणमिति । अतोऽभिन्नार्थत्वात्

मात्रार्थंचभवार्थंच
आत्मनेकल्पनायच

न चाजहत्स्वार्थयोर्निरूढलक्षणया विशेष्यभावेन नीलमितिवत् । यथोक्तं लक्षणया रूप्यते येन विशेष्यं तद्विशेषणमित्यादि । अतः विरोधार्थत्वेन तदयोगात् । न च जहत्स्वार्थत्वेन संबंधिलक्षणया स्वरूपेण । सोयं देवदत्त इति तद्विरुद्धांशत्यागेनानुगतचिदंशेनैकार्थ्येन सामानाधिकरण्येन निर्गुणे पर्यवसानं । स्थूलादिवाक्यानां तु साक्षादुपाधिनिषेधेन । तथैवाद्योपक्रमे सदेव सोम्येदमापीयेत्यादिना शिष्टमालंबनं दर्शयति । अंते च श्रुतयः । त्वयि हि फलं त्यतन्निरसनेन भवन्निधनं इत्युपसंहरिष्यति । उपासनादिवाक्यानां तु । अन्यार्थप्रवृत्तेस्तस्याश्रवणत्वेन । ज्ञानसाधनविधानेन तत्परत्वमित्येषादिक (उद्धृमितं तु मार्गगतिवत् । अतः एकार्थत्वस्य व्यवस्थितत्वात् अतोऽजहदजहत्स्वार्थलक्षणया ॥२॥ श्री ॥ श्री ॥ श्री ॥ श्री श्री ॥ श्री राम राम ॥

श्री ने २

ब्रह्मणो दिदिक्षयैवं परागतं तान्तस्मे देहोन युक्त इत्याह ॥ सेवतीति ॥ सेवा यथोक्तालंबना ब्राह्मी ब्रह्मपरा श्रद्धया ॥ आदेशेनैवं तं डिकतकीनाभि
निवेशेन यः ॥ श्रवणादिना धारयेत ॥ स किंचनः निवृत्त देहाद्युपाधिः ॥ मत्परं पदं प्राप्नुयादिति ॥ ३ ॥ एतदेव सर्वज्ञस्य ध्येयनिद्रूपज्ञानत्वं पंचयि
ज्ञमिति ह्यासमवतारयति ॥ अवेति ॥ नारायणान्वितां नारायणः प्रवक्तृत्वेनान्वितो यस्यां तां गाथामिति ह्यासं च ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ब्रह्मसत्रमि
ति यथा यजमाना एव समाना आर्त्विज्यादिरूपेण यत्र कर्म्म कुर्वंति ॥ तत्कर्म सत्रमिति प्रसिद्धं ॥ तथा यत्र समाना एव प्रवक्तृश्रोतृभावेन ब्रह्म

सैषा ह्युपनिषद्ब्राह्मी पूर्वेषां पूर्वजैर्धृता ॥ श्रद्धया धारयेद्यस्तां क्षेमं गच्छेदकिंचनः ॥ ३ ॥ अत्र ते वर्णयिष्यामि गाथां नारायणान्वि
तां ॥ नारदस्य च संवादमृषेर्नारायणस्य च ॥ ४ ॥ एकदा नारदो लोकान्पर्यटन्भगवत्प्रियः ॥ सनातनमृषिं द्रष्टुं ययौ नारायणाश्रमं ॥ ५ ॥
यो वै भारतवर्षेस्मिन्क्षेमाय स्वस्तये नृणां ॥ धर्मज्ञानशमोपेतमाकल्पादास्थितस्तपः ॥ ६ ॥ तत्रोपविष्टमृषिभिः कलाप
ग्रामवासिभिः ॥ परीतं प्रणतोपृच्छदिदमेव कुरूद्वह ॥ ७ ॥ तस्मै ह्यवोचद्भगवानृषीणां शृण्वतामिदं ॥ यो ब्रह्मवादः सर्वेषां जनलो
कनिवासिनां ॥ ८ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ स्वायंभुव ब्रह्मसत्रं जनलोकेऽभवत्पुरा ॥ तत्रस्थानां मानसानां मुनीनामूर्ध्वरेतसां ॥ ९ ॥ श्वेतद्वी
पं गतवति त्वयि द्रष्टुं तदीश्वरं ॥ ब्रह्मवादः सुसंवृत्तः श्रुतयो यत्र शेरते ॥ १० ॥ तत्र ह्ययमभूत्प्रश्नस्त्वं मां यमनुपृच्छसि ॥ तुल्यश्रुततपः
शीलास्तुल्यस्वीयारिमध्यमाः ॥ ११ ॥ अपि चक्रुः प्रवचनमेकं शुश्रूषवोपरे ॥ श्रीसनंदन उवाच ॥ स्वसृष्टमिदमापीय शयानं सह शक्ति
भिः ॥ तदंते बोधयांचक्रुस्तल्लिंगैः श्रुतयः परं ॥ १२ ॥ यथा शयानं संम्राजं वंदिनस्तत्पराक्रमैः ॥ प्रत्यूषेभ्येत्य सुश्लोकैर्बोधयंत्यनुजी

मीमांसते तत्र ब्रह्म तत्र ॥ ९ ॥ अहो तर्हि मया कथं तज्ज्ञातव्यमित्यत आह ॥ श्वेतद्वीपमिति ॥ तदीश्वरं तत्रस्थं मामेवानिरुद्धमूर्तिं ॥ १० ॥ तत्र सर्वज्ञत्वे
कस्तत्र वक्ता श्रोता वा तत्राह ॥ तुल्यश्रुतेति ॥ श्रुतादिभिरविशेषाः ॥ अरिमित्रोदासीना दीनत्वेन निरुपमकरुणाः ॥ अतः सर्वे प्रवचनयोग्या
अपि केचनापि कौतुकेन एकं प्रवक्तारं कृत्वा अन्ये अपृच्छन् कुर्वित्यर्थः ॥ ११ ॥ स्वसृष्टमिति ॥ स्वयं निर्मितमिदं विश्वं प्रलयसमये आपीय संहृत्य शया
नं योगनिद्रामाप्तमिव वर्तमानं तदंते प्रलयान्ते तल्लिंगैस्तत्प्रतिपादकैर्वाक्यैः परमेश्वरं सृष्टिसमये प्रबोधयामासुः श्रुतयः प्रबोधया
मासुः ॥ १२ ॥ सुश्लोकैः शोभनाः श्लोकाः कीर्तयो येषु तैः पराक्रमैः १४

सीद्यादीनां

स्वायंभुवमन्व न्तरोप

प

दी

ग

दम

तन्४

शुश्रूषवोपरे आर्य पाठः

यथानेयापे कृष्णदोषिके
दोहा हृतयप स्याद् २

श्री
भाष्य
६३
१५

इ य इ येति ॥ हे अजित जय जय सर्वोत्कर्षेण वर्तस्व ॥ कस्मा दे ॥ वीप्साकेन मा पापेन आत्मना दोकसां अज्ञां जहि ॥ अगानिस्थावराणि जंगमानि जंग मानि ... ओकांसि शरीराणि येषां जीवानां तेषां अनल्पा मविद्यां जहि नाशय किमिति गुणवतीं हि न केवलं आह दोषगृहीत गुणां दोषा या नेदाघा भणाय गृहीता गुणा यया तां ग्रहेभः कुरु सेति भकारः ॥ इयं हि स्वैरिणीव परवतां सहावैव गुणान् गृह्णाति अतो हे त्वं मा नितां हि मृत्यु पिदोषमाव होदर्ति ॥ समापितत्वकाशक्तिः स्यादत आह त्वमिति ॥ यतः यस्मात्वं आत्मना स्वरूपेणैव समवकृत्स्नसमस्त भगः ॥ संपन्नसमस्तैश्वर्यादिविशी ष्टत्वमाय त्वादिति भावः ॥ स्वयमेवैते ज्ञानवैराग्यादिना किं न हन्तारित्यत आह अखिलशक्ति अवबोधकेति तेषां जीवानां त्वमेवांतर्यामी सर्वज्ञ त्वस्तु द्बोधकः अतो न ते ज्ञानादौ स्वतंत्र इति भावः ॥ अहमज्ञोऽज्ञाने सर्वादि गुणः जीवानां कर्मज्ञानादि शक्त्यवबोधकेन अविद्या हि तेनैव त्वत्रार्कि

श्री

अत ऊ ॥ जय जय जह्यजामजितदोषगृभीतगुणां त्वमसि यदात्मना समवरुद्धसमस्तभगः ॥ अगजगदोकसामखिलशक्त्यव बोधक ते क्वचिदजयात्मना च चरतोऽनुचरेन्निगमः ॥ १५ ॥ श्री श्री श्री श्री श्री श्री श्री श्री श्री ॥

प्रमाणमिति चेत्तत्राह मेव प्रमाणमित्याह ॥ निगमो वेदः ॥ ननु एवं भूते मयि कथं श्रुतीनां प्रवृत्तिस्तत्राह ॥ क्वचिदिति कदाचित्सृष्ट्यादिसम ये अजया मायया चरतः क्रीडतः नित्यत्वात्तत्प्रभावात्तया सत्यज्ञानानंतानंदैकरसेनात्मना चरतो वर्तमानस्याभिप्रायोऽनुचरेदिति प्रतिपादयेत् क मंगलिवष्टी ॥ यतो वा इमानि भूतानि जायंते ॥ यो ब्रह्माणं विदधाति पूर्वं ॥ यो वै वेदांश्च प्रहिणोति तस्मै ॥ तं ह देवमात्मबुद्धिप्रकाशं मुमुक्षु र्वै शरणमहं प्रपद्ये ॥ यच्चाप्नोतीति ॥ सत्यं ज्ञानमनंतं ब्रह्म ॥ यः सर्वज्ञः ॥ सर्वविदित्यादिनिगमकदंबः ॥ त्वामेवेत्थंभूतं प्रतिपादयतीत्यर्थः ॥ जय जय जह्यजितदोषगृभीतगुणामित्यादि मंत्राणामुपनीतस्वरूपाणां ॥ नहि भवंतं भूतेषु भवंतममी निगमगीतगुणार्णवतानव ॥ १५ ॥ ॥ ॥ एव ॥

प्रमाणमाय

एव
१५

ले

ननु कथं मामेव प्रतिपादयंति ॥ यत इंद्रो जातो वसितस्य राजेत्यादिभिरिंद्रो जातो जंगमस्थावरस्य च राजेति प्रतिपाद्यते तथा ॥ अग्नि
र्मूर्धा दिवं इत्यादिभिः सर्वभूतत्वेनाप्यादयः प्रतिपाद्यते तत्राह ॥ हहतीति अयमर्थः ॥ एतदुपलक्षं हृष्टमिंद्रादि सर्वं हहत ॥ अन्यत्वमित्यतदेवाव
यतिजानंति तथाच श्रुतिः ॥ इंद्रं मित्रं वरुणमग्निमाहुरथो दिव्यः स सुपर्णो गरुत्मान् ॥ एकं सद्विप्रा बहुधा वदंत्यग्निं यमं मातरिश्वानमाहुरि
ति ॥ कथं हहदहमेवावशेषतया वधिष्यमाणत्वेन ज्ञातोयेत हहतः ॥ सर्वस्योदयास्तमयौ ॥ उत्पत्तिप्रलयौ सर्वोपादानत्वात् ॥ तर्हि किं क्वा
रित्वं हृत्तो न अविकृतत्वात् विवर्ताधिष्ठानत्वेनाविकारित्वादित्यर्थः ॥ वा शब्द उपमानार्थः ॥ यथा वटादेर्विहृते हृदिदृदयास्तमयौ तद्वत् ॥ वाच

हहडुपलक्ष्मेत् दस्वयंत्ववशेषतयावतउदयास्तमयौ विकृते ईदृशौ विकृतात् ॥ अतस्त्वयोर्दधुस्त्वयि मनोवचनाचरितं
कायस्य यथा भवति अविदत्तपदानि हरणम् ॥ २६ ॥

रंभणं वाचा विकारो नामधेयं मृत्तिकेत्येव सत्यं ॥ सर्वं खल्विदं ब्रह्मेत्यादिभिस्तथा प्रतिपादनादित्यर्थः ॥ अतः कारणात् हृषयो मंत्रात द्रष्टारो वाल्मये
व मनोवचनाचरितं दधुः ॥ मनसा आचरितं तात्पर्यं वचसा चरितमभिधानं च धृतवंतः ॥ तत्रैव अविकारे स्थितमित्यर्थः ॥ अत्र निदर्शनं कथमयथेति
हरणां भूचराणां यच्चकुशापि दत्तानि निःसृत्य पदानि भुवि कथमयथा भवंति ॥ अदत्तानि भवंति ॥ अतो यथा हृत्पाषाणे एकादि पदत्वानि प
तानि भुवं नव्यभिवृत्तं भवंति तथायत्लिप्सापि विकारजाते वदंतो वेदास्त्वामेव सर्वकारणं परमार्थभूतं प्रतिपादयंतीत्यर्थः ॥ द्रुहिणवह्निरवींद्र
मभूवयदिदं न भेदत्वस्य गुणितं वक्रमुखैरपि मंत्रजातो न हृत्स्व षुकस्तवैतिरतो विनिगद्यसे ॥ २६ ॥ ॥ ॥ ॥ राम ॥ राम ॥

श्री
भाग०
८३
१९

लोके सर्वे निरामयो वरदा इति सत्तां प्रहत्या हरयति ॥ इति तवेति ॥ तस्यैव सर्वकारणत्वेन परमार्थ इति कृत्वा भो अधियज्ञेते त्रिगुणमाया सूत्रनिर्तकस्य योविंकिंनः ॥ तवाखिललोकमलक्षपण कथामृताब्धि ॥ सकलजनहृजिनिरसनहेतुकीर्ति सुधासिंधुमवगाह्य निविश्य तपंतीति ॥ तपांसि मामानि दुःखानि वा जहुः त्यक्तवंतः ॥ त्वदीय कथामात्रेणायदा प्रात्यागः ॥ तदा किमु कर्तव्यं ये पुनः स्वधामविधुताशयकालगुणाः ॥ स्वधाम्ना स्वरूपस्फुरणेन विधुताः ॥ त्यक्ता आशयगुणाः अंतःकरणधर्माः रागादयः कालगुणा जरादयश्च ये तेन तथा हे परमतवांगे स्वरूपे वा

इति तव स्वरूपयज्ञ अधिपते अखिललोकमलक्षपण कथामृताब्धिमवगाह्य तपांसि जहुः किमुत पुनः स्वधामविधुताशयकालगुणाः परम भजंति ये पदमज स्वसुखो वा ते भवं ॥ २६ ॥ ॥ राम ॥ राम ॥ श्री श्री ॥

ते भवं ॥ अवेदा वेदारो भवं पदं स्वसुखं भजंतीति से वंते ॥ एवं ते तथाभूताः ॥ दुःखानि त्यजंतीति ॥ यथा पुष्करपलाशं आपो न श्लिष्यते ॥ एवमेवं विदितस्य पापकर्म न श्लिष्यते ॥ न कर्मणा लिप्यते ॥ पापकेनातः एतं ह वा व न तपतीति ॥ किमहं साधु नाकरवं ॥ किमहं पापमकरवमित्यादि श्रुतेरित्यर्थः ॥ सकलवदगणोरितमद्गुणसत्वमिति सर्वमनीषिजनारता ॥ त्वयि सुभद्रगुण श्रवणादिभिः स्वपदस्मरणेन गतक्लमाः ॥ २६ ॥ ॥ श्री ॥ श्री ॥ श्री ॥ श्री श्री ॥ राम श्री ॥ राम ॥

राम
१९

अनर्थानामतेलोकाश्रं धेनतमसाहृताः ॥ तांस्ते प्रत्याभिगच्छंतियेकेचात्महनोजनाः ॥ तथा ॥ नैवदेवेदीमहतीविनष्टीत्याद्यश्रुतेयः ॥ सर्व
लोकोकोभद्यविध्यज्ञानहीनात्रिंशति ॥ हृतयइवेति ॥ अस्तुभ्रतोनरायदितेत्रुविधाः ॥ अत्रुविदधतीत्यनुविधाः ॥ अनुवर्तिनोभक्ताइतिया
वत् ॥ तर्हि अस्तिजीवंतिसफलजीवनाभवंति ॥ इतभ्याहृतयइवभस्त्राइवश्वस्थाश्वासाइत्यर्थः ॥ ननुभक्तानामपिकामादिफलमस्त्येवन
कार्यकारणात्रयाहकात्वेनजीवनहेतोस्तवाभवेत्नद्दातत्रानातदपिनेसिद्धेदित्याशयेनाह ॥ महदहमादयइतिमहानहंकारश्चआदिर्ये
षांते ॥ यदत्रुयहतः यस्मात्तुप्रवेशेनलब्धसामर्थ्यंसंतः ॥ अंडदेहसमष्टिव्यष्टिरूपंचसृष्टिवंतः ॥ तत्रापिपंचकोशान् ॥ अन्नमयादीनाविश्य
तन्नदाकाराः सन्तु ॥ यश्चतयतेसत्वंतत्राह ॥ पुरुषस्यान्नमयादेर्विधेवविधा ॥ आकारोयस्यसतथानत्रुविधिकारस्यकथंतन्नदाकारतेत्यत

हृतयइवश्वसंत्यसुभृतोयदितेत्रुविधामहदहमादयोंडमसृजन्यदनुग्रहतः ॥ पुरुषविधोन्वयोत्रचरमोन्नमयादिषु
यः सदसतः परंत्वमलयदेषवशेषसृतं ॥ १७ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

आह ॥ अन्वयोत्रेति ॥ अत्रेष्वन्नमयादिषु ॥ अन्वेतीत्यन्वयः ॥ अतस्तत्तदाकारतेति ॥ एवंतर्हिसत्यत्वमसंगत्वंचकथंसंगच्छतेतत्राह ॥ चर
मोन्नमयादिषुयइति ॥ अन्नमयादिषुपंचकेषु ॥ उपदिश्यमानेषुयश्चरमः ॥ अयंपुच्छंप्रतिष्ठेतिउक्तत्वेनोक्तः सत्वमितिसंबंधः ॥ नतु
तथाप्यन्नमयादिषुअन्वितत्वेअसंगत्वव्याहतिरितितत्राह ॥ सदसतः परंत्वमथयदेषवशेषसृतमिति ॥ सदसतः स्थूलसूक्ष्मादन्न
मयादेः परंव्यतिरिक्तंतत्साक्षिभूतं ॥ अवशेषमवशिष्यते ॥ इत्यवशेषमबाध्यं ॥ अतएवऋतंसत्यंतर्हिकिमर्थंतेषुचमयउक्तः ॥ शाखा
चंद्रवत्सुखरूपलक्षणार्थंतथाहिसर्वाण्येषुतेषा त्रसमयतस्पचमेवशिर इत्यादिनास्थूलसूक्ष्मक्रमेणपंचकोशानुपदिश्यत
स्यपुच्छंविधता ॥ नत्वयस्पुच्छविधइतिपुनः पुनः तदन्वितत्वेनालंस्पत्रस्पउक्तंप्रतिष्ठते ॥ सर्वसाक्षिब्रह्मस्वरूपनिरूपणमित्यन
वद्यं ॥ नरवपुः प्रतिपद्ययदित्वयिश्रवणादिभिः नरहरेणभजंतितृणामिदंहन्यवडकुसितंविफलंततः ॥ १८ ॥ राम ॥

नत्वे

पिदे

च

तत्वं

रवविधइति

नहोदरेवस्तुयथाप्रकारंदीपश्चिमातीवस्तुभादेदेहेतथाप्रपुरुषः शः अकाराते तत्रेदिदेकेदीपादित्यादि

श्री॰ भा॰ द॰ उ॰ ६०

एवं तात्रीपरमेश्वरे सर्वात्मके सर्वश्रुतिसमन्वयेन तत्त्वज्ञानीयतस्मुक्ताः॥ अभक्तिनिंदयाच तदेव द्रढयति॥ इदानीमनवगतस्वमहिमनि प्रथमं ता
वदुपायाभ्यासेन तदुपासनमुदरं ब्रह्मेति शार्कराक्षाः॥ उपासते हृदयं ब्रह्मेत्यारुणयः॥ ब्रह्म हैव ता ऊर्ध्वत्वेयोधि सर्पत्ततश्छिरोऽश्रयत ततश्छि
रोऽभवत॥ तच्छिरसः शिरस्त्वमित्याद्याः श्रुतयो वदंतीत्याह॥ उदरमुपासत इति॥ ऋषिवर्त्मसु ऋषीणां संप्रदायमार्गेषु ये कूर्पदृशस्ते उदरालंब
नेमणिपूरकस्थं ब्रह्मोपासनेन ध्यायंति॥ शर्कराक्षा इति श्रुतिपदस्य प्रतिपदं कूर्पदृश इति॥ कूर्पं शर्करा रजो विद्यते दृक्षु येषां ते तथा
रजः पिहितदृष्टयः स्थूलदृष्टय इति यावत्॥ उदरस्य हृदयापेक्षया स्थूलत्वात् यद्वा कूर्पं सूक्ष्मं सूक्ष्मदृष्ट इत्यर्थः॥ तत्राहृदयस्थं ब्रह्म

उदरमुपासते य ऋषिवर्त्मसु कूर्पदृशः परिसरपद्धतिं हृदयमारुणयो दहरं॥ तत उदगादनंत तव धाम शिरः परमं पु
नरिह यत्समेत्य न पतंति कृतांतमुखे॥ १८॥

समेवात्मनस्य॥ तस्यैवेशाय प्रथममुदरस्य मुपासत इति भावः॥ आरुणयस्तु सासात्॥ हृदयस्थं दहरं सूक्ष्ममेवोपासते॥ हृदयविशे
षणं परिसरपद्धतिमिति परितः सरति प्रसर्पतीति परिसरा नाड्यः आसां पद्धतिं मार्गं प्रसरणस्थानमित्यर्थः॥ विशेषणस्य फलं मा हत
मुद्गतिततो हृदयात्॥ भो अनंत तव धाम उपलब्धिस्थानं सुषुम्णाख्यं परमं श्रेष्ठं ज्योतिर्मयं शिरो मूर्धानं प्रति उदगात्॥ उदसर्पत्॥ उदरस्थं च
हृदयस्थं च ब्रह्म परमं शिरः उदगात्॥ मूलाधारादारभ्य हृदयमध्यात्॥ ब्रह्मरंध्रपर्यंतं व्याप्तमित्यर्थः॥ कथंभूतं धाम यत्समेत्य प्राप्य॥ पुन
रिह कृतांतमुखे संसारे न पतंति॥ तथा च श्रुतिः॥ शतं चैका च हृदयस्य नाड्यः॥ तासां मूर्धानमभिनिःसृतैका॥ तयोर्ध्वमा
यन्नमृतत्वमेति विष्वङ्ङन्या उत्क्रमणे भवंतीति॥ उदरादिषु यः पुंसां चिंतितो मुनिवर्त्मभिः॥ हंति मृत्युभयं देवो हृद्गतं तमुपा

हृदयायनमः

५

न्नीयत्वस्यापि तर्हि हरीरवडदाहृदयादिसंबंधे तदनुप्रविष्टस्य तारतम्यं स्यादिति ॥ केनचिद्विशेषेणोपासित्वमिति मामाशंकां परिहरंत्यः ॥ ए
को देवः सर्वभूतेषु गूढः सर्वव्यापी सर्वभूतांतरात्मा ॥ कर्माध्यक्षः सर्वभूताधिवासः साक्षी चेता ॥ केवलो निर्गुणश्चेत्याद्याः श्रुतयः स्व
वेदित्याहुः ॥ स्वकृतविचित्रयोनिषु इति ॥ स्वयकृतासु ॥ उच्चनीचमध्यमासु योनिषु ॥ अभिव्यक्तिस्थानेषु कार्येषु देहादिषु हेतुत
या उपादानतया प्रागेव विद्यमानत्वेन तु अप्रवेशासंभवात् विशन्निव वर्तमानः ॥ तरतमतोऽनलाधिभावेन चकास्सि अवभाससे ॥ स्वकृ
तायोनीः तु करोतीति स्वकृतानुकृतिः ॥ अनलवदग्निर्यथा स्वतस्तारतम्यहीनोपि दाह्यानुसारेण तथा प्रकाशते तद्वत् ॥ अथातो

न
स्वकृतविचित्रयोनिषु विशन्निव हेतुतया तरतमतश्चकास्स्यनलवत्स्वकृतानुकृतिः ॥ अथ वितथास्वमूष्ववित
थं तव धाम समं विरजधियोऽन्वयंत्यभिविपन्यव एकरसं ॥ १९ ॥ " ॥ " ॥ " ॥ " ॥ " ॥ सम

अवितथासु मिथ्याभूतास्वमूषु योनिषु अवितथं सत्यं यतः ॥ समम विशेषं ॥ अतः सत्यं तव धाम स्वरूपं विरजधियो निर्मलमतयः ॥ अ
न्वयंति जानंति तु इति ॥ एवं कदंबत्र हेतुः ॥ अभिविपन्यव इति ॥ अभितो विगतव्यवहाराः ॥ पणो व्यवहारे इत्यस्य रूपं पनस्युरिति
ऐहिकामुष्मिककर्मफलरहिता इत्यर्थः ॥ अविशेषत्वादेवैकरसं सन्मात्रं ॥ अतस्त्वदुपाधिकृततारतम्याभावादद्वैतत्वं स्वयंस्यापि
सत्त्वमिति भावः ॥ लोकतो वेतश्चेति शेषः ॥ स्वनिर्मितेषु कार्येषु तारतम्यविवर्जितं ॥ सर्वानुस्यूतसन्मात्रं भगवंतं भजामहे ॥ १९ ॥

के स
तया
इदपन्यव
ष्टु

पः ऋहायां निष्कृतः परमेश्वरोऽपि आकारादि कार्यस्य ... तदेवानं प्रविष्टः ... आत्मा शास्य निर्दिश्यते सेयं

अपिचऋतोन्विर्यैमांकास्यात॥भगवतोदेहाद्युपाधिकृतदोषप्रसंगइति॥यतोविद्याकामकर्मभिःसंसरतोजीवस्यापिभगवद्भाव
लक्षणयाबोधयंत्यत्लंदोषंनिषेधयंतिश्रुतयश्चायंपुरुषोयश्चासावादित्येसएकः॥तत्त्वमसीत्यादयः॥नन्वकर्तृत्वस्यात्मनः॥अप्रतिवि
बुध्यत्वेनक्रियतेनेतु॥तेनतस्यैश्वरत्वबोध्यते॥नेतद्युज्यतेयतस्तत्र॥यस्यदेवेपराभक्तिर्यथादेवेतथागुरौ॥तस्यैतेकथिताह्य
र्थाःप्रकाशंतेमहात्मनइत्याद्याःश्रुतयः॥श्रुत्यवतारस्यभगवतश्चरणभजनमुपायंवदंतीत्याह॥स्वकृतपुरेष्विति॥स्वकृतेषु
पुरेषुदेहेषुअमीषुनरादिषुभोक्तृत्वेनवर्तमानंपुरुषं॥अखिलशक्तिधृतःसर्वशक्त्याश्रयस्यतवांशकृतंवदंति अंशाइ

स्वकृतपुरेष्वमीष्वबहिरंतरसंवरणंतवपुरुषंवदंत्यखिलशक्तिधृतोंशकृतं॥इतिनृगतिंविविच्यकवयोनिगमावपनंभ
वतउपासतेंघ्रिमभवंभुविविश्वसिताः॥२०॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

वांशाःकृतइवकृतःत्वद्रूपंवदंतीत्यर्थः॥ननुकार्यकारणसंहतस्यकुतएवंभूतत्वंतत्राह॥अबहिरंतरसंवरणमितिबहिःकार्यमंतः
कारणंवस्तुतस्तदावरणशून्यंतयोरसत्त्वादित्यर्थः॥इत्येवंनृगतिंनुःजीवस्यगतिंतत्त्वंविविच्यविशोध्यकवयः॥अन्यथेदंनप्राप्य
तेइतिज्ञानंततः॥निगमावपनंनिगमोक्तकर्मणामावपनं॥आसमंतादुप्यतेस्मिन्नित्यावपनंक्षेत्रंसर्वकर्मार्पणविषयमित्यर्थः॥य
त्रार्पितानिकर्माणिमुक्तिफलंतीति॥तंभवतोंघ्रिमभवंभवनिवर्तकंविश्वसिताःकृतविश्वासाइत्यर्थः॥उपासतेअर्चनवंदनादिभिः
सेवंतेभुवीतिमर्त्यलोकेइदमेवोचितमितिदर्शयति॥त्वदंशस्यममेशानत्वन्मायाकृतबंधनं॥त्वदंघ्रिसेवामादिश्यपरानंदनि
वर्तयस्वमादय॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ राम ॥

मूलं

भक्तिस्तामस्य साधनमिति वचनमत्र चित्रमिति वेन्नत्वतो भक्तिः उत्कृष्टं करोति ॥ दुरवगम इति ॥ भो ईश्वर दुरवबोधं यदात्मतत्त्वं ॥ तस्य निगमाय ज्ञापनाय
य आत्ता तनो येन आविष्कृत मूर्तेः तव चरितमहामृताब्धिपरिवर्तपरिश्रमणाः ॥ चरितमेव महानमृताब्धिस्तस्मिन्यः परिवर्तो वगाहः ॥ तेन प
रिश्रमणाः परिवर्जितनायः ॥ श्रमणं श्रमः गतश्रमाः इत्यर्थः ॥ अपवर्गमपि केचिन्न परिलषंति नेछंति उत तो न्यत ॥ केचिदिति एवंभूता भक्ति
रसिका विरला इति दर्शयति ॥ न केवलमन्यन्नेछंति ॥ किंतु ते ये त्वच्चरणसरोजहंसाः संतः सर्वे विसृष्टगृहादिसंबंधमप्युपेक्षंते इत्याह ॥ तवचर

दुरवगमात्मतत्त्वनिगमाय तवात्ततनोश्चरितमहामृताब्धिपरिवर्तपरिश्र
मणाः ॥ न परिलषंति केचिदपवर्गमपीश्वर ते चरणसरोजहंसकुलसंगविसृष्ट
गृहाः ॥ २१ ॥

णसरोजहंसकुलसंगविसृष्टगृहा इति तवचरणसरोजे हंसा इव स्वममरालाः ये भक्तास्तेषां कुलं संघस्तेन संगः ॥ तेन विसृष्टा गृहा
येस्ते तथा ॥ अनेन श्रवणकीर्तने दर्शिते भक्तिमुत्कर्षाधिक्यं भक्तेर्दर्शयति ॥ तथाह यं सर्वदेवानुमंति ... ब्रह्म
वादिन इति व्याख्यातं च सर्वैर्भाष्यकृद्भिः ... अपि ॥ विग्रहं लीलया कृत्वा भजंतीति तत्कथामृतपाथोधौ विरहंतो महामु
दः कुर्वंति कृतिनः केचिच्च चतुर्वर्गं तृणोपमं ॥ २१ ॥

श्री भा० द० १९

आराममस्य पश्यंति न तं पश्यति कश्चन ॥ न तं विदाथ य इमा जजानान्यद्युष्माकमंतरं बभूव ॥ नीहारेण प्रावृता जल्प्या चासुतृप उ-
क्थशासश्चरंतीत्याद्याः श्रुतयः ॥ अतः क्रोशंत्यो जगदात्मनीश्वरे रतिमुपदिशंतीत्याह ॥ त्वदनुपथमिति ॥ त्वदनुपथं त्वदुप-
लब्धिवत्सेवोपयिकमिदं कुलायं कौलीयत इति शरीरं आत्मसुहृत्प्रियवच्च ॥ आत्मा च सुहृच्च प्रियश्च तद्वत् ॥ चरति स्वाधीनत-
या वर्तते नन्वर्थः ॥ तथापि त्वयि उन्मुखे हिते प्रिये आत्मनि च ॥ अप्यर्थे चकारः एवंभूते सुसेव्येपि त्वयि ॥ बत अहो कष्टं न रमंति न स-
त्त्वादिना भजंति ॥ असदुपासनया देहाद्युपलालनेन आत्महनः प्रमादिनः कुतो यदनुशयाः ॥ यस्यामसदुपासनायामनुश-
यो वासना येषां ते कुशरीरभृतः संतः ॥ उरुभये संसारे भ्रमंति परिवर्तंते अत आत्मघ्न इति भावः ॥ त्वय्यात्मनि जगन्नाथे मन्मनो रमतां

त्वदनुपथं कुलायमिदमात्मसुहृत्प्रियवच्चरति तथोन्मुखे त्वयि हिते प्रिय आत्मनि च ॥ न बत रमंत्यहो असदुपा-
सनयात्महनो यदनुशया भ्रमंत्युरुभये कुशरीरभृतः ॥ २२ ॥ निभृतमरुन्मनोक्षदृढयोगयुजो हृदि यन्मुनय उपा-
सते तदरयोपि ययुः स्मरणात् ॥ स्त्रिय उरगेंद्रभोगभुजदंडविषक्तधियो वयमपि ते समाः समदृशोंघ्रिसरोजसु- धः २३

धाः ॥ मिह ॥ कदा मिमे दृशां तन्ममानुग्रहं संभविष्यति ॥ २२ ॥ इदानीमात्मा वारे द्रष्टव्यः श्रोतव्यो मंतव्यो निदिध्यासितव्य इत्याद्याः श्रुतयो
ध्यासनान्तत्त्वे नोपदिशंतीत्याह ॥ निभृतमरुन्मनोक्षदृढयोगयुज इति ॥ मरुत्प्राणः मनश्च अक्षाणींद्रियाणि च निभृतानि संय-
मितानि निभृतानि संयमितानींद्रियाणि च येस्ते च दृढयोगं युंजंतीति दृढयोगयुजः ॥ ते तथाभूताः संतो मुनयोपि हृदि यत्त्वां समुपासते ॥
तदेव अरयोपि तव स्मरणादनु ययुः प्रापुः स्त्रियोप्येकामतः ॥ उरगेंद्रभोगभुजदंडविषक्तधियः ॥ उरगेंद्रदेहसदृशयोर्भुजदंडयोर्विष-
क्ता धीर्यासां ताः परिच्छिन्नदृष्ट्यः समदृशः समं परिच्छिन्नं त्वां पश्यंत्यो वयं श्रुत्यभिमानिन्यो देवता अपि ते समा एव कृपाविषयत-
या अंघ्रिसरोजसुधाः अंघ्रिसरोजसुधां धारयतः ॥ अयं भावः एवंभूतस्य तव चरणस्मरणानुभावः ये योगिनस्त्वद्धृदयालंबनेनोपा-
सते याश्च वयं ताः समं पश्यामः याश्च स्त्रियः कामतः परिच्छिन्नं ध्यायंति ये च द्वेषेण सर्वा अपि तास्त्वामेव प्रापयंतीति कारणस्मर-

१९

यतो वाचो निवर्तंते अप्राप्य मनसा सह ॥ कोऽद्धा वेद क इह प्रावोचत् ॥ कुत आजाता कुत इयं विसृष्टिः ॥ अर्वाग्देवा अस्य विसर्जनेना
थ को वेद यत आबभूव ॥ अनेजदेकं मनसो जवीयो नैनद्देवा आप्नुवन्पूर्वमर्षत् ॥ तद्धावतोऽन्यानत्येति तिष्ठत्तस्मिन्नपो मातरिश्वा दधाती
त्याद्याः ॥ श्रुतयः भगवन्नत्वं ईदृशं वेदितो भक्तिमेवाश्रीकुर्वतीत्याह क इह नु वेदेति ॥ बताहो भगवानु इह जगति अग्रेसरं पूर्वसिद्ध
त्वां अवरजन्मलयः ॥ अर्वाचीनोत्पत्तिनाशवान् को नु वेद जानाति ईश्वरस्य सर्वस्य उत्पत्त्यादेः पश्चाद्वाचीनत्वे ॥ प्रमाणं वदन्नज्ञा
नकारणाभावमाह ॥ यत उदगादिति यतस्त्वत्तः ॥ ऋषिर्ब्रह्मा उदगात् उत्पन्नः यं च ब्रह्माणमनु उभये ॥ अध्यात्मिकाधिदैविका देवगणा

क इह नु वेद बतावरजन्मलयोऽग्रसरं यत उदगादृषिर्यमनु देवगणा उभये
तर्हि न सन्न चासदुभयं न च कालजवः किमपि न तत्र शास्त्रमवकृष्य शयीत यदा ॥ २४

उत्पन्नाः ॥ ततोऽप्यर्वाचीनाः सर्वे यदा तु भवान्सर्वमेवाऽऽक्रम्य ॥ उपसंहृत्य शयीत तर्हि तदा ॥ अनुशायिनां जीवानां ज्ञानसाधनं नास्ति
यतस्तदा न सत् ॥ स्थूलमाकाशादि न चासत् ॥ सूक्ष्मं महदादि न च उभयं सदसदात्मकं शरीरं न च कालजवः ॥ तन्निमित्तं क्षुब्धकाल
वैषम्यं एवं सतीति अतस्तदा न किमपि ॥ इंद्रियप्राणाद्यपि न च ज्ञापकं शास्त्रमपि ॥ अयमभिप्रायः ॥ अर्वाक् सृष्टिगतानां देहाद्युपाधि
कृतानर्थानां कालवशेन च मलिनसत्वानां न तावत् ॥ भगवज्ज्ञानसामर्थ्यं ॥ तथा च श्रुतिः ॥ न तं विदाथ य इमा जजानान्यद्युष्माकमं
तरं बभूवेत्याद्याः ॥ यदा तु प्रलयसमये न वक्तृतरमस्ति तदापि साधनाभावान्न भगवज्ज्ञानं ॥ अतस्त्वदेकशरणतया श्रवणकीर्तनादि
भिर्भक्तिरेव वस्तु करोतीति ॥ काहं उध्यारिसंकटः क्वच श्रमन्सहस्तव ॥ दैन्यं वंधो दयासिंधो भक्तिं मे देहि हरे दिशा ॥ २४ ॥ ॥ राम ॥

जनोपि नद्यांनेदृशकान्युपदिशतामपि भ्रमबाहुल्यादित्याह॥ जनिमसत इति॥ असतो जगतो जनिमुत्पत्तिं ये वैशेषिकादयो वदंति॥ अस
त एव ब्रह्मात्मत्वस्वरूपमृतिं ये च पातंजलादयः॥ सत एकविंशतिप्रकारस्य दुःखस्य नाशं मोक्षं वदंति॥ ये नैयायिका उत अपि ये च सांख्याद
यः॥ आत्मनि भिदां भेदं ये च मीमांसकाः विपणं कर्मफलव्यवहारं ऋतं सत्यं स्मरंति ते सर्वे आरूपितैर्भ्रमैरेवोपदिशंति॥ न तत्त्वदृष्ट्या
सदेव सोम्येदमग्र आसीत्॥ ब्रह्मैव सन् ब्रह्माप्येति॥ अनीशया शोचति मुह्यमानः॥ अविद्यायामंतरे वर्तमानाः स्वयं धीराः पंडितं मन्य
मानाः जंघन्यमानाः परियंति मूढाः॥ अंधेनैव नीयमाना यथांधाः॥ एकमेवाद्वितीयं ब्रह्म॥ एकधा बहुधा चैव दृश्यते जलचंद्रवदित्या

जनिमसतः सतो मृतिमुतात्मनि ये च भिदां विपणमृतं स्मरंत्युपदिशंति त आ
रूपितैः॥ त्रिगुणमयः पुमानिति भिदा यदबोधकृता त्वयि न ततः परत्र स भवेदव
बोधरसे॥२४॥

दिश्रुतिविरोधात्॥ किंच यस्मात्ततः पुरुषस्य त्रिगुणमयत्वेन सर्वविभिदं संगाद्येतेन हेतुनत्वस्तीत्याह॥ त्रिगुणमयः पुमानिति भिदा त्वद
वबोधकृता त्वयीति॥ त्रिगुणमयः॥ पुमानित्यनेन हेतुना या भिदा उपलक्षणमेतद् द्वैतादिसा यस्मात्त्वयि विषये॥ अबोधकृता॥ त्वद्वि
षयाज्ञानकृता॥ तर्हि किमज्ञानमस्त्येव तत्त्वतः॥ नेत्याह॥ ततः अबोधात् परत्र परे असंगे॥ अवबोधरसे ज्ञानघने सैंधव
घनवत्॥ अबोधो न भवेत् न संभवतीत्यर्थः॥ मिथ्यातर्कसुकर्कशेरितमहावादांधकारांतरभ्राम्यन्मंदमतेरमंदमहिमंस्त्वज्ञान
वर्त्मास्फुटम्॥ श्रीमन्माधववामनत्रिनयनश्रीशंकरश्रीपते गोविंदेति मुदा वदन्मधुमते मुक्तः कदा स्यामहम्॥ २५॥

ननु ॥ असद्यदि नोत्पद्यते यदि च त्रिगुणमयः प्रपंचो न भवति ॥ तर्हीदं प्रपंचजातं प्रकषेत्र एव आत्मतत्तं स्यात् ॥ कथं तर्हि तयोः सत्त्वेन प्रतीतिरत आह सदिव मन इति मनः मनोमात्रविलसितमिदं त्रिवृत् त्रिगुणात्मकं प्रपंचजातं असदेव सदिव विभाति ॥ कथमिति चेत्तत्राह ॥ त्वयीति त्वय्यधिष्ठाने अधिष्ठानसत्तया सद्रूपं प्रतीयते इत्यर्थः ॥ न केवलमिदं कारास्पदे किं तर्हि आमनुजात् ॥ मनुजः पुरुषः अभिविधावाकारः ॥ पुरुषमभिव्याप्येति ॥ पुरुषस्यापि एवं सत्त्वप्रतीतिर्मनोमात्रविलसितेत्यर्थः ॥ तथा च श्रुतिः असतोधि मनो ऽसृज्यत मनः प्रजापतिमसृजत ॥ सह्लादृदं मनस्येव परं प्रतिष्ठितं यदिदं किंचनेति ॥ ५ ॥ तत्त्वात्मविदामपि विश्वं सदेव सत्

सदिव मनस्त्रिवृत्त्वयि विभात्यसदामनुजात्सदभिमृशंत्यशेषमिदमात्मतयात्मविदः ॥ नहि विकृतिं त्यजंति कनकस्य तदात्मतया स्वकृतमनुप्रविष्टमिदमात्मतयावसितं ॥ २६

रति ॥ अतः कथमसत्स्यादत आह ॥ सदभिमृशंतीति आत्मविदस्त्वशेषमिदं भोक्तृभोग्यात्मकमिदं विश्वमात्मतये ॥ वसदभिमृशंति दिति जानंति ॥ आत्मकार्यत्वान्नपृथगित्यर्थः ॥ तथा हि यदुपादानकं यत्कार्यं भवति तत्तेनैव रूपेण प्रतीयते उपादीयते वेति लोका चारेण दर्शयति ॥ नहि विकृतिमिति ॥ कनकस्य विकृतिं कुंडलादि कनकार्थिनो न त्यजंति ॥ अत्र हेतुः तदात्मतया कनकरूपत्वेनेत्यर्थः अतः स्वकृतमिदं विश्वमनुप्रविष्टं च पुरुषात्मतयेवावसितं निश्चितं ॥ यत्सत्त्वतः सदाभाति जगदेतदसत्स्वतः ॥ सदाभासमसत्य स्मिन्भगवंतं भजामतं ॥ २६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ राम ॥

श्री
भाग॰
द॰ उ॰
२२२

न तु सत्यं तन्निगमनं तं ब्रह्म नेह नानास्ति किंचन ॥ मृत्योः स मृत्युमाप्नोति य इह नानेव पश्यति ॥ इत्यादिश्रुतिभिरेवंभूतस्य भगवतः ॥
प्रतिमादिना त्वं न स्वीकारमेवेति कृतं भक्त्या अत आह ॥ तव परिचरंतीति ॥ तवेति कर्मणि षष्ठी त्वां ये परिचरंति ॥ कुंदसित्यवहितास्ते
ति यस्त्र हेतुनव्यवहानमदोषः केन रूपेण अखिलसत्त्वनिकेततया ॥ अखिलानि सत्त्वानि निकेता यस्य स तथा तस्य भावः ॥ तत्ता तया
सर्वभूतावासतयेत्यर्थः ॥ त उत एव अविगणय्य निरृतेरपि तत एव निरृतेर्मृत्योः शिरो मूर्धानं पदा पादेन ॥ आक्रमंति मृत्योर्मूर्ध्नि पदं प्रद
धति तरंतीत्युच्यंते इत्यर्थः ॥ ये पुनर्विमुखास्त्वभक्तास्तान् गिरा वाचा पशूनिव विबुधानपि परिवयसे बध्नासि अतः त्वयि कृ

तव परि ये चरंत्यखिलसत्त्वनिकेततया त उत पदाक्रमंत्यविगणय्य शिरो निरृतेः ॥ परि
वयसे पशूनिव गिरा विबुधानपि तांस्त्वयि कृतसौहृदाः खलु पुनंति न ये विमुखाः ॥ २७ ॥

२७

कृतसौहृदाः ॥ त्वयि कृतं सौहृदं प्रेम यैस्ते ॥ खलु निश्चितं पुनंति पवित्रयंति ॥ आत्मानमन्यानपीति शेषः नेतरे ॥ तथा च श्रुतिः तस्य वा
क्रांतिर्नामानि दामानि तस्येदं वा चात त्यानाम भिर्दामभिः ॥ सर्वं सितमित्यादिश्च यमभिप्रायः मन्यसे एवंभूतमात्मानं श्रुतयः प्रतिपाद
यंति ॥ तत्र च यद्यपि वक्ता तोऽपरोऽसत्वादपरोऽसमे वक्तानमुत्पद्यते ॥ तथाप्यसंभावनाविपरीतभावनातिरस्कृतत्वात् मलिनचित्ते ष्वपरो
क्षमिव न भवतीति ॥ नापरोक्षं संसारभ्रमाति हत्रि समर्थं भगवत्परिचर्यया तु सम्यगमलचित्तानां तत्प्रसादेन लब्धापरोक्षज्ञाना
नामयत एव कारकालितोमोक्ष इति ॥ तथा च श्रुतयः देहांते देवः परं ब्रह्म तारकं व्याचष्टे यमेवैष वृणुते तेन लभ्यः ॥ यस्य देवे परा भ
क्तिर्यथा देवे तथा गुरौ इत्यादयः ॥ तपंत तापैः प्रपतंत पर्वतादटंत तीर्थानि पठंत चागमान् ॥ यजंत याभैर्विवदंत योगैर्हरिं विना नैव मृ

श्रीधरी २

तः

मधुपर्कपर्वार्हणां । तस्मिन्वा षोडशोपचितमर्हणमर्हणां माहरत् आनीय समर्पितवानित्यर्थः ॥३८॥ ४० ॥ सत्कृतं संमानितं निरनुग्रहे क्रूरे कथं केन प्रका
रेण स्थ जीवथेत्यर्थः ॥ सौनः पशुघाती स एव पालको येषां अवीनां मेषाणां तद्वत्तत्तुल्या इत्यर्थः ॥४१॥ निरनुग्रहतामाह यो ऽवधीदिति तोकान्
तोकानि । असुतृप् प्राणैरेव तर्पयति स्वं अतः खलः तस्य कंसस्य प्रजानां हे अक्रूर येषां जीवनमात्रमपि दुर्लभं ते यूयं वः किं कुशलं विचार

दृष्ट्वाथ स्वागतं तस्मै निवेद्य प्रवरासनं ॥ प्रक्षाल्य विधिवत्पादौ मधुपर्कार्हणमाहरत् ॥३८॥ निवेद्य गां चातिथये संवा
ह्य श्रान्तमादृतः ॥ अन्नं बहुगुणं मेध्यं श्रद्धयोपाहरद्विभुः ॥३९॥ तस्मै भुक्तवते प्रीत्या रामः परमधर्मवित् ॥ मुखवा
सैर्गंधमाल्यैः परां प्रीतिं व्यधात्पुनः ॥४०॥ पप्रच्छ सत्कृतं नंदः कथं स्थ निरनुग्रहे ॥ कंसे जीवति दाशार्ह सौनपाला इ
वावयः ॥४१॥ यो ऽवधीत्स्वस्वसुस्तोकान्क्रोशंत्या असुतृप्खलः ॥ किं नु स्वित्तत्प्रजानां वः कुशलं विमृशामहे ॥
४२॥ इत्थं सूनृतया वाचा नंदेन सुसभाजितः ॥ अक्रूरः परिपृष्टेन जहावध्वपरिश्रमं ॥४३॥ इति श्रीभागवते महापुराणे
दशमस्कंधे अक्रूरागमने ऽष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥३८॥ श्रीशुक उवाच ॥ सुखोपविष्टः पर्यंके रामकृष्णोरुमानितः ॥ लेभे म
नोरथान्सर्वान्पथि यान्स चकार ह ॥१॥ किमलभ्यं भगवति प्रसन्ने श्रीनिकेतने ॥ तथापि तत्परा राजन्न हि वांछं
ति किंचन ॥२॥ सायंतनाशनं कृत्वा भगवान्देवकीसुतः ॥ सुहृत्सु वृत्तं कंसस्य पप्रच्छान्यच्चिकीर्षितम् ॥३॥ ॥

यामीति ॥४२॥ मधुरया वाचा हृद्यं सत्कृतः तथैव वाचा परिपृष्टेन प्रश्नेन अध्वपरिश्रमं संसारश्रमं ॥४३॥ इति अष्टत्रिंशः ॥३८॥ नवत्रिंशे हरिर्गच्छन्मथुरां गोपि
कोक्तयः अक्रूरेण च कालिन्द्यां विष्णुलोकस्य दर्शनम् ॥१॥ भक्तानां मनोरथाः सत्या भवंतीति द्योतयन्नाह सुखोपविष्ट इति रामकृष्णाभ्यां उरु अ
धिकं मानितः ॥१॥

हे तात हे सौम्य स्वागतं यथा तथा आगतः ॥ स्वज्ञातिबंधूनां स्वेस्तु हृदः ज्ञातयः सपिंडाः बंधवो ऽसपिंडाः संबंधिनः तेषामपि किं अनमीवं अ
पापं ॥ अङ्ग स्वस्त्यस्तु वेमितियावत् ॥ अनामयमारोग्यं ७ एवं प्रश्नो ऽपि ममनाति संगतिर्इत्याह किं त्विति ॥ अंग हे अक्रूर स्वक्षे ऋच्छामि ॥ अस्माकं तु
लस्यामये रोगे ॥ नो मातुल इति नाम यस्य तस्मिन् ॥ नः स्वानां ज्ञातीनां तस्य प्रजानां च ८ ॥ अस्मत् अस्मन्निमित्तं द्विजनिङ्गः स्वे आर्ययोः यद्धेतोः या
ऽहमेव हेतुः तस्मात् ९ ॥ हे सौम्य स्वानां वो दर्शनं अद्य मम संजातं तत् दिष्ट्या भद्रं ॥ १० ॥ माधवः मधोर्वंशजः ॥ ११ ॥ यः धन्मर्मत्वेक नामसंदेशो यस्य

कृष्ण उवाच ॥ तात सौम्य भतः कच्चित्स्वागतं भद्रमस्तु वः ॥ अपि स्वज्ञातिबंधूनामनमीवमनामयं ॥ ७ ॥ किं नु नः कुश
लं पृच्छे एधमाने कुलामये ॥ कंसे मातुलनाम्न्यंग स्वानां नस्तत्प्रजासु च ॥ ८ ॥ अहो अस्मदभूद्भूरि पित्रोर्वृजिनमा
र्ययोः ॥ यद्धेतोः पुत्रमरणं यद्धेतोर्बंधनं तयोः ॥ ९ ॥ दिष्ट्याद्य दर्शनं स्वानां मह्यं वः सौम्य कांक्षितं ॥ संजातं वर्ण्यतां
तात तवागमनकारणम् ॥ १० ॥ पृष्टो भगवता सर्वं वर्णयामास माधवः ॥ वैरानुबंधं यदुषु वसुदेववधोद्यमं ॥ ११ ॥ यत्सं
देशो यदर्थं वा दूतः संप्रेषितः स्वयं ॥ यदुक्तं नारदेनास्य स्वजन्मानकदुंदुभेः ॥ १२ ॥ श्रुत्वाक्रूरवचः कृष्णो बलश्च प
रवीरहा ॥ प्रहस्य नंदं पितरं राज्ञा दिष्टं विजज्ञतुः ॥ १३ ॥ गोपान्समादिशत्सोऽपि गृह्यतां सर्वगोरसः ॥ उपायनानि गृह्णी
ध्वं युज्यंतां शकटानि च ॥ १४ ॥ यास्यामः श्वो मधुपुरीं दास्यामो नृपते रसान् ॥ १५ ॥ द्रक्ष्यामः सुमहत्पर्व यांति जानपदाः
किल ॥ एवमाघोषयत्क्षत्रा नंदगोपः स्वगोकुले ॥ १६ ॥ ॥ राम ॥ राम ॥ राम ॥ राम ॥ राम ॥ ॥

यदर्थं चाणूरादिभिर्घातनार्थं अस्य कृष्णस्य स्वजन्म कृष्णस्य जन्म ॥ आनकदुंदुभेः सकाशात् ॥ १२ ॥ विजज्ञतुः विशेषेणाज्ञापयामासतुः ॥ १३ ॥ सोऽपि नं
दोऽपि गोपान्समादिशत् ॥ तदेव दर्शयति गृह्यतामित्यादिना ॥ गोरसः क्षीरादि ॥ उपायनानि ढौकनवस्तूनि ॥ १४ ॥ रसान् घृतादीन् शकटकुलेन नंदस्त
वयति ॥ अचिकित्सस्य रोगस्य चिकित्सार्थं रसान् दास्याम इति स्वजातकरसाद्यधिकृतेन ॥ आघोषयत् सर्वतो घोषितवान् ॥ १६ ॥ ॥ राम ॥

एवं तावत्परमात्मनः ॥ सकाशादविद्याकृततत्कार्योपाधयस्तदंशा एव जीवा जाताः ॥ संसरंतो भ्रमंतीत्युक्तं ॥ तत्र यद्येकाविद्या तदा जीवस्या-
पि एकत्वादेकस्य मुक्तौ सर्वमुक्तिप्रसंगः ॥ अथवा नाना विद्यास्तर्हि तस्यैकांशांतरेण संसारानुपगमादनिर्मोक्ष इत्यादितर्कबलेन व-
स्तुत एव नानात्मभावः तत्र च तेषामणुत्वे देहव्यापित्वं च तस्य न स्यात् ॥ देहपरिमाणत्वे मध्यमपरिमाणत्वात्सावयवत्वेनानित्यत्वं स्या-
त् ॥ अतः सर्वगता नित्याश्चेति केचन मन्यंते ॥ तत्र तावदुक्तदोषप्रसंगः ॥ अविद्याभेदेन वा बद्धमुक्तव्यवस्थासंभवात् ॥ ईश्वरस्य तु के-

प्र

अपरिमिता ध्रुवास्तनुभृतो यदि सर्वगतास्तर्हि न शास्यतेति नियमो ध्रुव नेतरथा ॥

नांशेन न संसारशंकेत्युक्तं तस्मै वपुषि सिद्धं वा त्वैक्यं सर्वश्रुतिषु ॥ किंच इमं पक्षमंतर्यामिब्राह्मणमपि न सहत इत्याहुः अपरिमिता इ-
ति ॥ अपरिमिता इंद्रियस्तुत एवानंता ध्रुवा स्तेनैव बहवो नित्याः सर्वगताश्च तनुभृतो जीवा यदि स्युः ॥ तर्हि तेषां समत्वात् शास्यता न
घटते इति कृत्वा हे ध्रुव नियमो नियंतृत्वं या न स्यात् ॥ इतरथा तु घटते कथं यन्मयस्तु पाधिता यद्विकारः प्रायं जीवात्मभजनिर्जातं ॥

श्री
भाग
द० ३०
११३

ततस्सर्वकारस्य नियंतृत्वनिर्वाहकं भवेत्॥ अविज्ञत्वकारणतया ऽपरित्यक्त्यपकितत्व॥ सम्यक्संततं नत्राकिं यत्तच्छेद्रे ज्ञायते चेडच्यतां तदि
ति॥ अतआह॥ अनुज्ञानतां यदमतमितिज्ञानीमइनिवदत्ता॥ यदमतमविज्ञातत्वार्थे अविषयत्वात्॥ तथाच श्रुतिः॥ यस्यामतं तस्य
मतं मतं यस्य न वेद सः॥ अविज्ञातं विजानतां विज्ञातमविजानतां॥ अवचनेनैव प्रोवाच स ह तत्तूष्णीं बभूवेत्यादि॥ किंच मतस्य ज्ञा

अनिनिचयन्मयं तदविज्ञत्वमनियंतृत्वं भवेत्सममनुज्ञानतां यदमतं मतत्वज्ञतया॥ २॥

तस्य ज्ञातया दोषश्रवणात्॥ तथाच श्रुतिः॥ यदि मन्यसे सुवेदेति दभ्रमेवापि नूनं त्वं वेत्थ ब्रह्मणो रूपं तदस्य त्वं यदस्य वेदे
ष्वित्यादि॥ तस्माद्यत्र क्वापि वाङ्मनसयोरगम्यत्वं किमपि सर्वानुस्यूतत्वेन सम्यङ्नियंतृ भवेदित्यर्थः॥ अंतर्यामी सर्वलोकैकगीतः श्रुत्या
युक्त्या चैवमेवावसेयः यः सर्वज्ञः सर्वशक्तिरेष सिंहः॥ श्रीमंतं तं चेतसैवावलंबे॥ ३॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ राम॥

११३
राम

ननु यदि च परमात्मनो जीवा जायंत इति निषेधभाव उच्यते ॥ तथा सति जीवानामनित्यत्वप्रसंगो नश्यति दिने कृतहानाकृताभ्यागमप्रसं
गः स्यात् किंच तदा मोक्षो नाम जीवस्य स्वरूपहानिरेव स्यात् ॥ नैचेतदुक्तं ॥ स्वप्रकाशानंदात्मनो विद्याकृततादृशनिवृत्तिमात्रस्य
मोक्षत्वम् गगनादिष्वपाशं को पाधिजन्मनैव जन्म जीवस्य स्वरूपहानिरेव स्यात् ॥ जीवास्तु उच्यते ॥ न स्वतो घटते इत्याह ॥ घटत
इति तत्र किं प्रकृते जीवे रूपेण भवः स्यात् तत्र स्वरूपाभयोर्वा अपेक्षे जीवानां जडत्वापत्तिः ॥ द्वितीये पुरुषस्य विकारित्वप्रसंगः ॥ अ
त एव नष्टतीयेपि इत्याशयेनोक्तं ॥ प्रकृतिपुरुषयोरजत्वे वा न घटत इति कृत्या जलवप्रतिपादनायुक्तमित्याह ॥ अजयोरिति ॥ तथा

ननु चेदेवं प्रकृतिपुरुषयोरजयोरुभयस्तु जन्मभवं त्व कुतो जलबुद्बुदवत् ॥ ॥ ॥ ॥ राम ॥

च श्रुतिः ॥ अजामेकां लोहितशुक्लकृष्णां बह्वीः प्रजाः सृजमानां सरूपाः ॥ अजो ह्येको जुषमाणोऽनुशेते जहात्येनां भुक्तभोगामजो
न्य इति ॥ उभयस्तु जन्मान्तु भवति ॥ उभयं चेत् उक्त उत्पत इति ॥ उभयपुरुषसंबंधपरस्पराध्यस्तमितियावत् ॥ तेन अस्तु श्रुतः ॥ प्राणाद्य
पाधयो जीवा जायंत इत्यर्थः ॥ जलबुद्बुदवदिति ॥ यथा केवलेनानिलेन जलबुद्बुदानं भवंति ॥ किंतु मिलिताभ्यां तद्वत् ॥ तत्र यथा
निलो निमित्तं जलमुपादानं ॥ एवमत्रापि प्रकृतिर्निमित्तं पुरुष उपादानं ॥ तस्माद्वा एतस्मादात्मनः सर्वे प्राणाः सर्वे लोकाः सर्वे
देवाः सर्वाणि भूतानि ॥ सर्व एव आत्मनो व्युच्चरंतीत्यादिश्रुतिभ्यः ॥ चेतनाचेतनप्रपंचस्य परमात्मनोपादानत्वश्रवणात् ॥ न च विका
रित्वं परिणामानेनैकभावात् ॥ केचित्तु नः परिणाममंगीकृत्यात्मनो विकारभिया विपरीतं निमित्तोपादानभावमिच्छंति ॥ सर्वथात्मा
वस्त्रकृतिपुरुषैका

तदेकमेवाद्वितीयंब्रह्मसत्यमजामेकामविनाशीवा ॥ अथेयमात्मेत्यादिश्रुतिबलाज्जीवानामौपाधिकमेवजन्मनस्वतइत्युक्तं ॥ उपाधि
लयेनपरमात्मनिप्रलयश्रवणादपिनवास्तवंजन्मेत्याहत्वयितइति ॥ कारणात्मनितइमेजीवाः ततइतिनवास्तवंजन्मविविधना
मगुणैरनेकप्रकारकार्योपाधिभिःसहनिलिल्युःलीनाबभूवुः ॥ तत्रस्वस्तिप्रलययोर्मधुन्यशेषरसाइवलीयंते ॥ यथामधुनिसक
लतरुरसाविशेषतोनुपलभ्यमाणाअपिसामान्येनोपलभ्यते ॥ एवंस्वापादौविशेषमात्रलयात्कारणस्यविद्यमानत्वात्सामा
न्येनोवर्त्तते ॥ स्थूलोत्थकारणस्यापिलयतः ॥ त्वयिपरमात्मनिनिरुपाधौसरितइवार्णवेलीयंतइतिविवेकः ॥ तथाचश्रुतयः यथा

त्वयितइमेततोविविधनामगुणैःपरमेसरितइवार्णवेमधुनिलिल्युरशेषरसाः ॥ ३१ ॥

सोम्यमधुनिमधुकृतानिस्तिष्ठंतिनानात्ययानांवृक्षाणांरसान्समवहारमेकतांगमयंति ॥ तेयथानविवेकंलभंते ॥ अमुष्याहंवृक्ष
स्यरसोस्मीत्येव ॥ खलुसोम्येमाःप्रजाःसतिसंपद्यनविदुःसतिसंपद्यामहइति ॥ यथानद्यःस्यंदमानाःसमुद्रेस्तंगच्छंतिनाम
रूपेविहाय ॥ तथाचेत्तानामरूपाद्विमुक्तः ॥ परात्परंपुरुषमुपैतिदिव्यमित्याद्याः ॥ यस्मिन्नुद्यद्विलयमपियद्भातिविश्वंलयादौजी
वोपेतंगुरुकरुणयाकेवलात्मावबोधे ॥ अत्यंतांतंव्रजतिसहसासिंधुवत्सिंधुमध्येमध्येचित्तंत्रिभुवनगुरुंभावयेतंनृसिंहं ॥ ३१
॥ ॥

एवंतावत्यस्मेश्वगात् जीवा जायंते ॥ तद्दूशेन च कर्मा गिरा कुर्वंति तुभ्मतत्र लीयंते इति संसारचक्रभ्रमणमुक्तं ॥ इदानीं तन्निवृत्तये परी
त्यक्तानि पीत्यलोकान्यपरीत्य सर्वाश्च दिशोदिशश्च ॥ उपस्थाय प्रथमज्ञाश्च तस्मात्मानात्मानमभिसंविवेश ॥ त्या द्यां भागवदंतुह
न्निविदः प्रतीत्याह दृष्टवेति ॥ दृष्टजीवेष्ठ अमीष्ठ तव मायया भ्रमण कुलक्षणमेव गत्य ज्ञात्वा सुधियः ॥ भृशांत्वयि अभवे भवनि
वर्तके भावं स्वभावमनुवृत्तिं दधति कुर्वंति ॥ अनुप्रभवं अन्वनुप्रभवो यस्मिन्नुत्तमं ततेः किमतआह ॥ कथमिति ॥ अनुवर्त

दृष्ट्वा तव मायया भ्रममनीषु वगात्य भृशं त्वयि सुधियो भवे दधति भावमनुप्रभवं ॥ कथमनुवर्ततां भवभयं तव यद्‍भ्रुकुटिः सृजति मुहुस्त्रिनेमिरभवच्छरणेषु भयं ॥ ३२ ॥ ॥ ॥ ॥ राम राम श्रीरस्ताय

तामनुवर्तमानानां त्वमेव शरणं भजतां भवभयं संसारभयं कथं भवेत् ॥ न कथंचिदपीत्यर्थः ॥ अतः यद्यस्मात् तव भ्रुकुटिः भ्रूमं
गत्पर्ष त्रिनेमिः त्रिनेमयइवावच्छेदाः शीतोष्णवर्षकालात्मकायस्य संवत्सरात्मकस्य सः ॥ अभवच्छरणेषु अन्यभवान् शरणं
रक्षितारो येषां तेष्वेव भयं जन्ममरणादिलक्षणं सृजति करोति ॥ अत एवं भूतं संसारमाकलय्य ॥ तन्निवृत्तये सुधियस्त्वयि भावं दध
तीति ॥ संसारचक्रक्रकचैर्विदीर्णमुदीर्णनानाभवतापतप्तं ॥ कथंचिदापन्नमिह प्रपन्नं ॥ त्वमुद्धर श्रीनृहरे नृलोकं ॥ ३२ ॥ राम ॥

श्री भाग॰ द॰ उ॰ २२५

स च भगवति भावो मनो नियमे सति भवति सोपि तत्प्रसादनादिति ॥ तत्र पसद्नं विदधति तद्विज्ञानार्थं सद्गुरुमेवाभिगच्छेत् समि
त्पाणिः श्रोत्रियं ब्रह्मनिष्ठं आचार्यवान्पुरुषो वेद नैषा तर्केण मतिरापनेया प्रोक्तान्येनैव सुज्ञानाय प्रेष्ठेत्याद्यर्थं श्रुतेस्तदाह ॥
विजितहृषीकवायुभिरिति विजितानि हृषीकाणी इन्द्रियाणि वायवः प्राणाश्च येस्तैरपि ॥ अदांतमनुस्तुरगं ॥ अदांतमदमितं मनएव तुरगः
उद्दमत्वसाम्यात् ॥ तं ये यंतुं नियंतुं यतंति प्रयतंते ॥ अतिलोलमतिचचलं तु गुरोश्चरणं समवहाय त्यक्त्वानाभिनन्दन्ते ॥ उपायेषु खिद्यंते
क्लिश्यंत इति उपायखिदः ॥ संतो व्यसनशतान्विता बहुव्यसनाकुला इह संसारसमुद्रे संतितिष्ठंति ॥ कः स्वमेव पारं प्रसिद्धो मर्थः ॥ हे अज

विजितहृषीकवायुभिरदांतमनस्तुरंगं य इह यतंति यंतुमतिलोलमुपायखिदः व्यसनशतान्विताः समवहा
य गुरोश्चरणं वणिज इवाज संत्यकृतकर्णधरा जलधौ ॥ ३३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ राम ॥

अकृतकर्णधरा अस्वीकृतनाविका वणिजो यथा तद्वत् ॥ उक्तं च ॥ नृदेहमाद्यं सुलभं सुदुर्लभं प्लवं सुकल्पं गुरुकर्णधारम् ॥ म
यानुकूलेन नभस्वतेरितं पुमान्भवाब्धिं न तरेत्स आत्महेति ॥ प्राकृतैः संस्कृतैश्चैव गद्यपद्याक्षरैस्तथा ॥ देशभाषादिभिः शिष्यं
बोधयेत्स गुरुः स्मृतः ॥ गुरुणोपदर्शितभगवद्भजनस्तु बावानुभूतोस्वत एव मनो निश्चलं भवति नान्यथेति भावः ॥ यदा परानं
द गुरो भवत्पदे पदं मनो मे भगवल्लभेत ॥ तदा निरस्ताखिलसाधनश्रमः श्रयेयसौख्यं भवतः कृपातः ॥ ३३ ॥ ॥ राम ॥

२२५ राम

परीत्य लोकान् कर्मचितान् ब्राह्मणो निर्वेदमायात् नास्त्यकृतः कृतेन तथा यदा सर्वे प्रमुच्यंते कामा येस्य हृदि स्थिताः ॥ अथ
मर्त्योमृतो भवत्यत्र ब्रह्म समश्नुते इत्याद्या वैराग्यसंगं विदधती स्याह ॥ स्वजनसुतेति ॥ आत्मा देहो धाम गृहं [illegible] धरा भूः सुरथाः स्वजना
दिभिः किं सर्वरसे सर्वे रसाः सुखानि विद्यंते यस्मिन् तस्मिन् त्वयि परमानंदे ॥ एतस्यैवानंदस्यान्यानि भूतानि मात्रामुपजीवंतीति
श्रुतेः ॥ श्रुतयः त्वं सिषेवमानस्य [illegible] त्वयि आत्मनि सति नृणां तत्र तैः एतैः किं क उपयोगः इति ॥ सदसत् [illegible] परमार्थं सुखम् अजानतां

स्वजनसुतात्मदारधनधामधरासुरथैः त्वयि सति किं नृणां श्रयत आत्मनि सर्वरसे ॥ इति सदजानतां मिथुन
तो रतये चरतां सुखयति को न्विह स्वविहते स्वनिरस्तभगे ॥ ३५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

अत एव मिथुनतः स्त्रिया मिथुनीभूय रमंते मायासुखाय चरतां प्रवर्तमानानां कर्मणि प्रवृत्तौ अजानतः चरतः पुरुषान् को नु अ
र्थः सुखयति आनंदयति न कोपीत्यर्थः ॥ इह संसारे किंभूते स्वविहते स्वत एव नश्वरे स्वनिरस्तभगे स्वत एव मानसारे ॥ पाठांतरे ॥
को न्वित्यस्यैतद्विशेषणद्वयं अतस्त्वं भजनमेवोचितमित्यर्थः ॥ भजतो हि भवान् साक्षात्परमानंदचिद्घनः ॥ आत्मैव किमतः परं
स्वतक्षदारसुतादिभिः ॥ ३५ ॥ ॥ राम श्रीकृष्ण ॥ प्रजाभ्यः श्रेयसे रामायनमः ॥ श्री राम ॥

एवं गुरूपदेशेन तत्त्वमवगम्य सारासारविवेकेन च सर्वतो निर्विद्य तदेव महत्संगेनोपपत्तिभिः ॥ सम्यगवधारयितुं तीर्थसदना
नि मुनयः पर्यटंतीति ॥ अनय इति मतव्यमित्यादिश्रुत्यर्थमाह ॥ भुवि पुरु पुण्यतीर्थसदनानीति ॥ ते उक्तलक्षणा ऋषयो विम
दा निरहंकारा यतो भवत्पदांबुजं हृदि येषां ते अतः ॥ स्वयमेव अघभिदंघ्रिजलं येषां ते ॥ उतापि तथाविधा अ
पि ॥ पुरूणि बहूनि तीर्थानि सदनानि देवागाराणि तान्येवोपासते सेवंतेषायस्तत्रैव महत्संगो भवति ॥ अथवा ॥ पुरु अधिकं भगवद्भ
जनलक्षणं पुण्यं येषां तानि च पुरूणि वा महांत इत्यर्थः ॥ तेषां सदनानि आश्रमान् ॥ यथाहामरसिंहः ॥ निपानागमयोस्तीर्थमृषि

भुवि पुरुपुण्यतीर्थसदनान्यृषयो विमदास्त उत भवत्पदांबुजहृदोघभिदंघ्रिजलाः ॥ दधति सकृन्मनस्त्वयि य आ
त्मनि नित्यसुखे न पुनरुपासते पुरुषसारहरावसथान् ॥ ३५ ॥ ॥ राम श्री श्री श्री राम राम

ऋष्टिजलेष्वराविति ॥ न पुनः पुरुषसारहरावसथानुपासते ॥ पुरुषाणां सारं विवेकधैर्यस्थैर्यक्षमाशांत्यादिकं हरंतीति ॥ तथा
भूता ये आवसथाः गृहाः तान् न च ते गृहादि भवजालमिति तत्त्वावापेक्षेत्याह ॥ दधति सकृन्मनस्त्वयि य आत्मनि नित्यसुखे इति
सकृदपि त्वयि मनो दधति ते पि गृहाद्यासक्ता न भवंति ॥ किं पुनरेवं भक्ता इत्यर्थः ॥ मुंचन्नंगतदंगसंगमनिशं त्वामेव संचिंतयन्स
तः संति यतो यतो गतमदास्तेनाश्रमानाश्रयहके ॥ नित्यं तन्मुखपंकजाद्विगलितत्वत्पुण्यगाथामृतस्रोतःसंप्लवसंप्लुतो नरह
रे न स्यामहं देहभृत् ॥ ३५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ राम ॥

ग्रा

कत्वाशयस्य क्रियार्थत्वादानर्थक्यमतदर्थानां तद्भूताधीनां क्रियार्थेन समाम्नाय इति ॥ तत्र तत्त्वज्ञैर्मिमिनावेदस्य क्रियापरत्वाभिधानाड
पनिषदामपि तदेव युक्तं ॥ तदुक्तं तत्र वार्तिककृता ॥ एतेन कर्तृत्वर्थकर्तृप्रतिपादनेनोपनिषदांनैराकाङ्क्ष्यमाख्यातमिति ॥ न एकमेवा
द्वितीयं ब्रह्मेति विज्ञानमानंदं ब्रह्म च स्तु पक्षो च मिति ॥ एवं तद्विपरीतात्मप्रतिपादनात् नह्यद्वितीयपरमानंदरूपस्य कर्माङ्गत्वमुपपद्यते अन
नुमतं चैतद्वार्तिककृतः कथं सर्वत्रैव हि विज्ञानं संस्कारत्वेन गम्यते ॥ पराङ्गं चात्मविज्ञानादन्यत्रेत्यवधार्यतामिति तेनैवोक्तत्वात् ॥ एत
दर्थमेव मननाय सूत्रयः पर्यंदतीत्युक्तं ॥ तत्र तावत् द्वैतस्य सत्यत्वे भेदप्रपंचस्तदेव हेतुर्न संभवतीति प्रश्नोत्तराभ्यां मननेन तत्त्वावधार
णाय कारमाह सत इदमुत्थितं सदिति ॥ इदं विश्वं धर्मि सदिति साध्यो धर्मः ॥ सत उत्पन्नत्वादिति हेतुः यद्यतः उत्पन्नं तत्तदात्मकमेव दृष्टं यथा

सत इदमुत्थितं सदिति चेन्न तु तर्कहतं व्यभिचरति च क्वचन दृष्टानतयोभयत्वक ॥ २ ॥

घटादिकं कारणात्पन्नं कुंडलादि तदात्मकं तद्वदिदमिति ॥ तत्र यदि तदभेदः साध्यते तदा उपादानत्वनिर्देशेनैव भेदप्रतीतेर्विरुद्धो हेतुरित्याह
न तु तर्कहतमिति ॥ न च नाभेदं साधयामः किंतु उत्पन्नत्वेन कुंडलादिवत् भेदप्रतिषेधयामः ॥ तत्राभेद एव स्यादिति चेदित्याशंक्यानैका
न्तिकत्वेन दूषयति व्यभिचरति क्वचेति ॥ पितृपुत्रादिषु मत्कुणश्च चरश्व धूमादिषु तथा दर्शनादिति भावः ॥ ननु तत्र उत्पन्नत्वेनासतउपादान
त्वं किंतु निमित्तत्वं अतो नानैकांतिकत्वं इत्याशंक्य दूषयति ॥ क्वचनेति गुणोपादानस्यापि फणिनो [illegible] त्वं किंतु मिथ्यात्वमस्य
त्वं न तु तन्निमित्तत्वं अतो नानैकांतिकत्वं ॥ अतः पुनरप्यनैकांतिकत्वमेवेति भावः ॥ ननु तत्र केवलगुणमात्रफणिन उपादानं किंतु विद्या युक्तं
या कुंडलादिवद्बाधवसंगात् ॥ अतः पुनरप्यनैकांतिकत्वमेवेति भावः ॥ अथ मन्दः अत्रापि विद्याउ
तथाभूतस्यावस्तुत्वात् युक्तं फणिनो मिथ्यात्वमित्याशंक्य तन्तुल्यमत्रापीति दूषयति न तथोभयथापीति ॥ अयमर्थः अत्रापि विद्याउ
कस्यैव सत उपादानत्वं एवंभूतस्य च न वस्तुसत्यत्वमतः सदुपादानत्वमसिद्धमिति न वस्तुसत्त्वं प्रपंचस्येति न तु ॥ २ ॥ राम ॥

५

श्री
भाम
६३
२१७

माष्टत्वेनहेतुनाप्रपंचस्य सत्त्वेतरेण साधयामः ॥ तथाहि सदिदं अर्थक्रियाकारित्वात् नयदेवं न तदेवं यथा शुक्तिरजतमिति आह
व्यवहृतयेविकल्पइषितइति ॥ व्यवहारायार्थक्रियायैविकल्पोभ्रमः ॥ इषितइष्टएवकूटकार्षापणादिनापिकश्चिद्व्यवहारदर्श
नात् ॥ ननुवेकत्रसतोन्यत्रारोपोभ्रमःप्रसिद्धः असतस्तुसत्त्वेकथंप्रपंचभ्रमःसातुसत्त्वेवानाहेतसिद्धिउक्तंचमोहेः ॥ अथ[illegible]तेरेव
मुम्मात्वमसत्कथमवस्तुति ॥ पूर्वज्ञातगुणसत्त्वाकम्ध्यारोप्येतवानेवेतिनेत्याह अधपरंपरयेति ॥ अधपरंपर[illegible]विकल्पइत्यत्र
योयंभावः ॥ संस्काराजन्योभ्रमः संस्काराश्चपूर्वेपूर्वेप्रतीतिमात्रमपेक्षतेनववस्तुसत्त्वंप्रतीतोसत्या[illegible]सत्यत्वाभावेनभ्रमव्य
तिरेकादर्शनात् अतोनादित्वात्स्वेवभ्रमहेतुस्योत्तरोत्तरआरोपोभविष्यतिअधपरंपरान्यायेनव्यवहारःसत्यस्तीत्यप्रयोजकोहेतु

व्यवहृतयेविकल्पइतितोधपरंपरयाभ्रमयतिभारतीतउक्तहृत्तिभिरुक्थजडान् ॥ ३६

रिति ॥ नन्वक्षय्यंहवैचातुर्मास्ययाजिनःसुकृतंभवति ॥ अपामसोममसृताअभूमेत्यादिभिःकर्मफलस्यनित्यत्वप्रतिपादनास्सत्वं
नचयते ॥ नहिनित्यंवस्तुअसत्त्वंभवतिमस्माद्वेदप्रतिपादितत्वाद्वैतेसंदेवेत्याशंक्याह भ्रमयतीति हे भगवं स्तेनवभारतीवेदलक्षणाउ
क्थहृत्तिभिःवक्तीभिर्गौणालक्षणादिहृत्तिभिःउक्थजडान्कर्मश्रद्धाभराक्रांतमंदमतीन्भ्रमयतिमोहयत्ययंभावः ॥ नहिवेदकर्मफल
स्यानित्यत्वमभिधत्तेतिकिंतुलक्षणयाप्राशस्त्यमात्रविध्येकवाक्यत्वात् अन्यथावाक्यभेदप्रसंगात् तद्यथेहकर्मजितोलोकःक्षीयतएव
मेवामुत्रपुण्यजितोलोकःक्षीयतइतिन्यायोपबृंहितश्रुत्यंतरविरोधाच्चातःकर्मजडानामिदंभ्रममात्रमिति ॥ एतेनैवतस्मात्आत्मनआ
काशःसंभूतइत्यादीनामन्यपरत्वंदर्शितंभवति ॥ वस्तुतंभवतःसतोपिभुवनंसन्नेवसर्पस्त्रजःउर्वकार्यमपीहकूटकनकंवेदोपिनेवप
ः अद्वैतंतवसत्पदंतुपरमानंदंपदंतत्स्तुदावंदेसुंदरमिंदिरानुतहरेमास्तुचमामानतं ॥ ३६ ॥ राम ॥ श्री ॥ ॥

राम
२१७

तदेवं षड्पंचस्मसंते न साधकं नास्तीत्युक्तं ॥ इदानीमस्मत्स्वेष्टस्य प्रलय श्रुते यतो वा इमानि भूतानि जायंत इत्याद्याः तन्मूलं चानुमा
नं प्रमाणमित्याह नयदिदमिति ॥ यद्यस्मात् ॥ इदं विश्वं सृष्टेः पूर्वं न आसत् आसीत् ॥ सदेव सोम्येदमग्र आसीत् ॥ आत्मा वा इदमेक एव
वाग्र आसीदित्यादिश्रुतेः ॥ न च निधनात् प्रलयात् अनु अनंतरं भविष्यत् भविष्यति ॥ नासदासीन्नो सदासीत्तदानीमित्यादिश्रुतेः ॥ अतः
कारणात् अंतरा मध्येपि ॥ एकरसे केवले त्वयि मृषा मिथ्या रूपमेव विभातीति मितं निश्चितं ॥ यत एवं अतः आत्मा द्रविणजातिविकल्प
पथैः द्रविणजातीनां द्रव्यमात्राणां मृल्लोहकार्ष्णायसरूपाणां विकल्पा भेदा घटकुंडलादयः ॥ तेषां पंथानो मार्गाः प्रकाराः तैः समी

न यदिदमग्रे आसन्न भविष्यदतो निधनादनुमितमंतरा त्वयि विभाति मृषैकरसे
अत उपमीयते द्रविणजातिविकल्पपथैर्वितथमनोविलासमृतमित्यवयंत्यबुधाः ॥ २२

यते सदृशरूपतया निरूप्यते ॥ यथा तत्र कार्यकारणयोः नामधेयमात्रता ॥ कारणं मृदाद्येव तु सत्यं ॥ तथा ब्रह्माण्डाकाशादीनां नाममात्र
ता ब्रह्मैव तु सत्यं ॥ तथा च श्रुतिः ॥ वाचारंभणं विकारो नामधेयं मृत्तिकेत्येव सत्यं ॥ यथा सोम्यैकेन मृत्पिंडेन विज्ञातेन सर्वं विज्ञातं स्या
त् ॥ यथा एकेन लोहमणिना विज्ञा ॥ तेन सर्वं लोहमयं विज्ञातं स्यात् ॥ तथैकेन नखनिकृंतनेन विज्ञातेन सर्वं कार्ष्णायसमित्यादि ॥ न
स्मा दसत्त्वे प्रमाणाभावादसत्त्वे प्रमाणस्याविद्यमानत्वात् ॥ वितथमनोविलासमृतं सत्यमिति ॥ ये अवयंति जानंति ते अबुधाः अज्ञा
इत्यर्थः ॥ अत्रैवं प्रयोगः ॥ विवादाध्यासितं न सत् ॥ आद्यंतयोरविद्यमानत्वात् विकारित्वात् ॥ दृश्यत्वाद्वा शुक्तिरजतादिवत् आत्मवच्चे
ति ॥ कुकुटकुंडलकंकणकिंकिणीपरिणतं कनकं परमार्थतः ॥ महदहं हतातिव प्रपंचवत् तथा न रहरेर्नपरं परमार्थतः ॥ २३ ॥

के

ज्ञा

न ततः पृथक्

ननु च यदि प्रपंचो नाम मनाग्प्येवं न चास्मतातेन चैतन्यस्य संबंधलेशोऽप्यपि तर्हि किमपराद्धं जीवेन यतः अयं संसरति किं वा बद्धः पुण्यपमीश्व रस्यय तो नित्यमुक्तः ॥ किं विषये वा तदा कर्मकांडमित्यपेक्षायां जीवेश्वरविशेषं ॥ द्वा सुपर्णा सयुजौ सखायौ समानं वृक्षं परिषस्वजाते तयोरन्यः पिप्पलं स्वाद्वत्त्यनश्नन्नन्यो अभिचाकशीति ॥ अजामेकां लोहितशुक्लकृष्णामित्याद्या वदंतीत्याह ॥ स यदजयेति स तु जी वः यस्मादजया मायया अजाम विद्यामनुशयीत आलिंगति ॥ ततः गुणांश्च देहेंद्रियादीन् सेवमान आत्मतया जुषमाणः ॥ तदनु त देनं तत्सरूपतां तद्धर्मयोगं च जुषद्वर अपेतभगः ॥ पिहितानंदादिगुणः सन् मृत्युं संसारं भजति प्राप्नोति ॥ तद्विषयमेव च कर्मकांडमि ति भावः ॥ त्वं तु पुनर्जहासि तां मज्जां मायां न तु सा मम्येव वसति ॥ कथं तत्राह अहिरिव त्वचमिति ॥ अयं भावः यथा भुजंगः स्वग

स यदजया त्वजामनुशयीत गुणांश्च जुषन्भजति सरूपतां तदनु मृत्युमपेतभगः
त्वमुत जहासि तामहिरिव त्वचमात्तभगो महसि महीयसेऽष्टगुणितेऽपरिमेयभगः ॥ ३८ ॥

तमपि कंचुकं गुणत्वज्ञानाभिमन्यते ॥ तथा त्वमज्ञां न हि निरंतराह्लादिसंचितकामधेनुद्वंद्वपते तु जया हात्यमिति ॥ तामुपेक्ष्य इति उत एतन्न दाह आत्तभगः नित्यप्राप्तैश्वर्यः महसि परमैश्वर्ये अष्टगुणिते अणिमाद्यष्टविभूतिमहीयसे स्वरूपसे विराजसे ॥ कथं सतः अपरिमेयभगः ~~आत्तभगः नित्यप्राप्तैश्वर्यः महसि परमैश्वर्ये अष्टगुणिते अणिमाद्यष्टौ~~ अपरिमितैश्वर्यः न ह्यस्मैषामिव देशकाला दिपरिच्छिन्नं तवाष्टगुणितमैश्वर्यं अपि तु परिपूर्णस्वरूपानुबंधित्वादपरिमितमित्यर्थः ॥ नृत्यंती तव वीक्षणांगनगता कालस्वभावादि भिः भावान्सत्त्वरजस्तमोगुणमयानुन्मीलयंती बहून् ॥ मामाक्रम्य पदा शिरस्यतितरां संमर्दयत्यातुरं माया ते शरणंगतोस्मि हरे

श्रीमद्भागवतटीकायां ३६
११७
राम

एवं तावद्दुःकसाधनकं देहं नये भगवंतं भजंतीति तेषु त्वं तत्वं वेति ॥ इतरे संसरंतीत्युक्तं ॥ इदानीं ये बहिःसंगं परित्यज्य भगवन्मार्गे प्रवृत्ता अपिकथं
चिदंतर्वाताशिनः कामान्नसंत्यजंतीति तेन भगवत्प्राप्नुवंति ॥ न चेह सुखं लभंते ॥ केवलं उभयोरपि विघातं प्राप्नुवंतीति तान्नुशोचंति ॥ यः कामानुका
मयते मन्यमानः स कर्मभिर्जायते ॥ तत्रतेभ्यादिश्रुतत्वमाह ॥ यदि न समुद्धरंतीति हे भगवन् ये यतयः हृदिस्थिताः कामजटाः ॥ मूलानि
वासनाः यदि न समुद्धरंति नोत्पाटयंति तेषामसतां भवान् हृदिगतोपि दुरधिगमः दुःप्रापः कथं अस्मृतकंठमणिर्विस्मृतकंठमणिरिव
तुल्यः स यथा कंठे वर्तमानोपि अस्मृतश्चेदप्राप्तो भवति तद्वदिति न केवलमेतावत् किंतु असुतृपयोगिनामिंद्रियतर्पणपराणां योग

यदि न समुद्धरंति यतयो हृदि कामजटा दुरधिगमोसतां हृदि गतोस्मृतकंठमणिः
असुतृपयोगिनामुभयतोप्यसुखं भगवन्ननपगतांतकादनधिरूढपदाद्भवतः ॥ ३९

क्कुशलानामुभयतोप्यसुखं इहामुत्र च दुःखमेव तदाह अनपगतांतकात् ॥ अनिवृत्तान्मृत्योः लोकाराधनधनार्जनादिक्लेशात् भोगवैभ
वप्राकट्यभयाभयाच्चेह तावद्दुःखं भवत ईश्वरादपि दुःखं कथंभूतात् अनधिरूढपदात् ॥ अनधिरूढं पदं यस्य तस्मात् ॥ त्वत्स्वरू
पप्राप्त्यभावादविद्यावद्विषयत्वेन प्रपन्ननिजधर्मातिक्रमनिबंधनात्त्वहं उद्धपनरकप्राप्तेरमुत्राप्यसुखमेवेत्यर्थः ॥ दंभन्यासमिषेण
वंचितजनं भोगैकचिंतातुरं संमुह्यंतमहर्निशं विरचितोद्योगक्लमैराकुलं ॥ आज्ञालंघिनमज्ञजनतासंमाननासंमदं दीनानां
त्वदयानिधान परमानंदप्रभो पाहि माम् ॥ ३९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

मर्त

ननुयतेर्नकिमपिकृत्यमस्तिप्रारब्धमेवसुखोपभोगेनाक्षिप्यते॥ अतःकिमितिइत्याशङ्क्यते॥ उभयतोप्यसुखमित्यपिश्रूयतेचएषनित्यो
महिमाब्राह्मणस्यनकर्मणावर्धते॥ नोकनीयानित्यादिनत्राह त्वदवगमीति॥ हेसगुणषड्गुणोक्तैश्वर्ययुक्तत्वदवगमीत्वत्तज्ज्ञानवा
न्॥ भवदुत्थशुभाशुभयोःभवतःकर्मफलदातुरीश्वरादुत्थितोत्पन्नयोराविर्भूतयोः॥ प्राचीनपुण्यपापरूपकर्मणोःफलभूतान्गुण
विगुणान्वयान्सुखदुःखसंबंधान्नवेत्तिनानुसंधत्ते॥ तर्हितदानींचतेदेहभृतांदेहाभिमानिनांप्रवृत्तिनिवृत्तिकारीर्गिरःविधिनिषेध
लक्षणानवेत्ति॥ विगतदेहाभिमानतयाकार्यबोधाभावान्नविभ्यतइत्यर्थः॥ यद्वक्तचएतत्‌यतःकारणात्मनुजैःअन्वहंश्रवण

त्वदवगमीनवेत्तिभवदुत्थशुभाशुभयोर्गुणविगुणान्वयांस्तर्हिदेहभृतांचगिरः
अनुयुगमन्वहंसगुणगीतपरंपरयाश्रवणभृतोयतस्त्वमपवर्गगतिर्मनुजैः॥४०॥

भृतःअनुदिनंश्रवणेनचेतसिधृतःत्वंतेषामपवर्गगतिःअपवर्गरूपागतिर्भवसि॥ कथंश्रवणभृतः॥ अनुयुगंप्रतियुगंयागीतपरंप
राउपदेशसंततिः॥ तयातत्संप्रदायानुसारेणेत्यर्थः॥ एतदुक्तंभवतियेतावन्नित्यज्ञानिनः॥ नतेषांकर्माधिकारशंकापि॥ येचानवरं
तेनवत्कथाश्रवणादिनिष्ठास्तेषामप्यासन्नभवत्॥ पदानांनविधिनिषेधबाधः॥ इतरेषांतुयोगक्षेमेनेंद्रियत्वात्मनत्वात्सनाशुभ
यतोप्यसुखमिति॥ अवगमंतवमेदिशमाधवस्फुरतियन्नसुखासुखसंगमः॥ श्रवणवर्णनभावमथापिवानहिभवामियथाविधि
किंकरः॥४०॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ राम॥

न

त्वद्वर्गमैनं वेत्ति महाबद्धःखेन विधिनिषेधावित्युक्तं तत्रैतं तु कथमवगंतुं शक्य इत्यवगम्य स्वोक्तत्वादित्येवमाशंक्य सत्यमेव मनागा
ह्यमहिम्नो वाङ्मनसागोचरत्वादविषयत्वेनैव ज्ञानमिति दर्शयन् ॥ यदंधे स्वर्गादिवायर्द्वाक् पृथिव्यां यदंतराद्यावापृथिवीइ
मेयत्वं तं भवन्तं भविष्यच्चेत्यादिश्रुतिप्रतिपादितमपरिमितमहिमानमाह द्युपतय एवेति ॥ हे भगवन् ते तव द्युपतयः स्वर्गादिलोकप
तयो ब्रह्मादयोऽपि न ययुः न प्रापुः तत्कुतः इदं तव बहुत्वं तत्किमपि त्वं न भवसि ॥ आस्तां द्युपतयो न ययुरिति यद्यस्मात्त्वमपि आ
त्मनोऽन्तं न यासि उत तर्हि सर्वज्ञता सर्वशक्तिता वा तु आह अनन्ततया अन्ताभावेन न हि शशविषाणज्ञानेन सर्वज्ञत्वं तदप्राप्त्या वाश
क्तिर्वेत्यर्थं हेति ॥ अनंतत्वमेवाह यदंतरेति ॥ यस्य तवांतरा मध्ये नभ्रहो सावरणाः उत्तरोत्तरं दशगुणसप्तावरणयुक्ताः अंडनिचयाः

द्युपतय एव ते न ययुरंतमनंततया त्वमपि यदंतरांडनिचया ननु सावरणाः ॥ ख इव रजांसि वांति वयसा सह यच्छ्रुतयः
त्वयि हि फलंत्यतन्निरसनेन भवन्निधनाः ॥ ४१ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

क्रमांडसमूहाः वांति परिभ्रमंति वयसा कालचक्रेण खे रजांसीव सह हे केदेवन तु पर्यायेण हि यस्मादेवमतः श्रुतयः त्वयि फलंति तात्प
र्ये हि त्वा पर्यवस्यति न तु साक्षाद्वदंति अयमेतावानिति सत्त्वेन स्वगुणानंत्यात् न निर्गुणस्य वचोगोचरत्वात् कथं तर्ह्यपदार्थे तात्पर्यमिति
तत्र विधिरूपवाक्ये भवेदयं नियमः पदार्थस्यैव वाक्यार्थत्वमिति ॥ निषेधस्य विचारणायां नियम इत्याह अतन्निरसनेनेति ॥ अन्यदेव तद्वि
तादथो अविदितादधि ॥ अन्यत्र धर्मादन्यत्रास्मात्कृताकृतादस्थूलमनण्वित्यादिप्रकारेण लक्षणया च तत्त्वमसीत्यादयः ॥ पर्यवस
ति न च वाच्यं निषेधैः शून्यमेव ज्ञाप्यत इति यतो भवन्निधनाः भवति त्वयि निधनं समाप्तिर्यासां ताः तथा न हि निरवधिर्निषेधः संभव
ति अतोऽवधिभूते त्वयि फलंतीत्यर्थः ॥ द्युपतय इति विडंबरं तमनंतं तेन च भवन्निगिरः ॥ श्रुतिमौलयः ॥ त्वयि फलंति जितो मम इत्येतो
जयजयेति भजनेन कमत्पदं ॥ ४१ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ राम ॥

प्रति
य
वि

व
गा
ला ६

इति शेषसमाम्नायपुराणोपनिषद्रस इति सर्वश्रुतिपुराणरहस्यतात्पर्यमित्यर्थः ॥७१॥ ब्रह्मदायादेति ब्रह्म वेदाख्यमेव दायमिव अध्ययनप्राप्तं
श्रुतिसेवत इति ॥ तथा ब्रह्मपुत्रेति वा ॥ पूर्णः श्रुतं ततः त्वाच्छ्रुतधराः श्रुतमर्थं मनसि धारयन् ॥७३॥ वीरव्रतो नैष्ठिकः ॥७४॥ नम इति द्वाभ्याम्

श्री

श्रीभगवानुवाच ॥ इत्येतद्ब्राह्मणः पुत्रा आश्रुत्यात्मानुशासनं ॥ सनंदनमथानर्चुः सिद्धा ज्ञात्वात्मनो गतिं ॥७१॥ इति
शेषसमाम्नायपुराणोपनिषद्रसः ॥ समुद्धृतः पूर्वजातैर्व्योमयानैर्महात्मभिः ॥७२॥ त्वं चैतद्ब्रह्मदायाद श्रद्ध
यात्मानुशासनं ॥ धारयंश्चर गां कामं कामानां भर्जनं नृणां ॥७३॥ श्रीशुक उवाच ॥ एवं स ऋषिणादिष्टं गृहीत्वा श्र
द्धयात्मवान् ॥ पूर्णः श्रुतधरो राजन्नाह वीरव्रतो मुनिः ॥७४॥ श्री ना र द उ वा च ॥ नमस्तस्मै भगवते कृष्णायामलकी
र्तये ॥ यो धत्ते सर्वभूतानामभवायोशतीः कलाः ॥७५॥ इत्याद्यमृषिमानम्य तच्छिष्यांश्च महात्मनः ॥ ततोगादा
श्रमं साक्षात्पितुर्द्वैपायनस्य मे ॥७६॥ सभाजितो भगवता कृतासनपरिग्रहः ॥ तस्मै तद्वर्णयामास नारायणाश्रु
तं ॥७७॥ इत्येतद्वर्णितं राजन्यन्नः प्रश्नः कृतस्त्वया ॥ यथा ब्रह्मण्यनिर्देश्ये निर्गुणेपि मनश्चरेत् ॥७८॥ ॥ ॥

नारदतया नारायणं नमस्यति ॥ उक्तं च अन्ये चांशकलाः पुंसः कृष्णस्तु भगवान्स्वयमिति ॥ साक्षात्पितुरिति योनिव्यवधानं विना जनकस्य
अग्निमथनावसरे कथंचिदरणौ रेतः पतितं मत्वा व्यासः तदैव तत उत्पन्नः ॥ शुक इति हि वदंति ॥७८॥ ॥ राम श्री श्री ॥

समं चैकरूपार्थसंस्ति

समस्तवेदशास्त्रार्थसंग्रहमाहुः स्मारयति योस्योत्प्रेक्षक इति ॥ यः अस्य विश्वस्य उत्प्रेक्षकः एवमिदमत्र आधिनं सम्...
...यस्य सृष्टिस्थितिप्रलया स्वप्राणीयमित्यालोचक इत्यर्थः ॥ अनेन निमित्तत्वमुक्तं ॥ एवमालोच्यास्यादिमध्यनिधने आदिजन्मि
मध्यं पालनं निधनं अंतः ॥ एतेषु कर्मसु यो वर्तते अनेनोपादानत्वमुक्तं ॥ ननु प्रकृतिपुरुषयोरुपादाननिमित्ते प्रसिद्धे सत्यं तयोरपि त
त्पदवाच्यत्वान्मूलकारणं स एवेत्याह योऽव्यक्तजीवेश्वर इति ॥ एवं प्रवेशानियमने दर्शयति पूर्वोक्तप्रकारेणेदं सृष्ट्वा स्वयं मतत्स्रष्टं तेन
ऋषिणा सह एकार्थे अहमितिदर्शनाद्दृष्टिः जीवः तेन सह अनुप्रविष्टः पुरः शरीराणि तस्य भोगायतनानि चक्रे ताः ॥ पुरः शास्ति तस्य
भोगादद्दत्परिपालयति ॥ उपासकस्य चकैवल्यं हेतुर्यो भवतीत्याह यं संपद्येति ॥ यं संपद्य प्राप्यानुशयी अन्वनुदडवत्प्राणामे

यो स्योत्प्रेक्षक आदिमध्यनिधने योऽव्यक्तजीवेश्वरो यः ॥ सृष्ट्वेदमनुप्रविश्य ऋषिणा चक्रे पुरः शास्ति ताः ॥ यं संपद्य
जहात्यजामनुशयी सुप्तः कुलायं यथा तं कैवल्यनिरस्तयोनिमभयं ध्यायेदजस्रं हरिं ॥ ५० ॥ इति श्रीभागवते दशमस्कंधे
धनारदेनारायणसंवादे सप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥

क्षणाहृलेशेत इति ॥ तथा स जीवः अजां कार्यकारणलक्षणामविद्यां त्यजति ॥ न च प्रत्यक्संपन्नस्यापि जीवतस्तत्संबंधो दृश्यते अतः
आह ॥ सुप्तः कुलायं यथेति अयं भावः ॥ यथा सुप्तः शरीरं वर्तमानमपि न पश्यति एवं जीवन्मुक्तमप्यन्ये देहं वर्तमानं पश्यंति स तु न किंचित्पश्यती
ति तं हरिमजस्रमनवरतं ध्यायेत् किमित्यत आह अभयं न भयं यस्मात् भयनिवर्तकमित्यर्थः ॥ कुत एतत् कैवल्यनिरस्तयोनिं कैवल्ये
नात्मस्वरूपावस्थानेन निरस्ता तिरस्कृता योनिः मूलकारणं माया येन तं ॥ सर्वश्रुतिशिरोरत्ननीराजितपदांबुजं भोगयोगप्र
प्रदं वंदे माधवं कर्मिनम्रयोः ॥ ५० ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कंधे भावार्थदीपिकायां सप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥ राम ॥ ॥

सतु नात्मानं तथापश्यति ॥ ४

पद यद्वति

नारायण

अष्टाशीतितमे विष्णुभक्ताः कैवल्यमश्नुते॥ ततोर्वाग्देवभक्तास्तु विभूतिमिति वर्ण्यते॥ हरिर्भजतां मुक्तिदः स्वभक्तमभयं प्रापयेदञ्जसं
हरिमिति तत्र शंकते देवासुरेति अशिवं अवधीरितभोगं भोजा भोगिनः लक्ष्म्याः पतिं सर्वभोगयुक्तं॥ अन्योपमर्देन तामसत्वेऽपि वि
धत्वात्त्रिलिंगः त्रिलिंगत्वमाह वैकारिक इति अहंकारः॥ विकारा मन इंद्रियभूतरूपाः षोडशेति इंद्रियदेवानामभेदविवक्षया॥ किंच
नेति किंचित् विकारोपाधिकं भजन् उपाधिस्वरूपाणां विभूतीनां स्वरूपं प्राप्नोति उपद्रष्टा साक्षी सन्नुद्यतः सर्वदृक् सर्वं पश्यति अतः प्रकृ
तेः परः॥ अत्रेदं तत्त्वं केवलो नो गुणसंबंधे त्वुपहृयमिहेष्यते तत्र धर्म योगयोगाभ्यां बिंबवत्त्वेति बिंबवत् गुणाः सत्त्वादयः शांतघोरमूढाः स्व

राजोवाच॥ देवासुरमनुष्येषु ये भजंत्यशिवं शिवं॥ प्रायस्ते धनिनो भोजाः न तु लक्ष्म्याः पतिं हरिं॥ १॥ एतद्वेदितुमिच्छा
मः संदेहोत्र महान्हि नः॥ विरुद्धशीलयोः प्रभ्वोर्विरुद्धा भजतां गतिः॥ २॥ श्रीशुक उवाच॥ शिवः शक्तियुतः शश्वत्त्रिलिंगो
गुणसंवृतः॥ वैकारिकस्तैजसश्च तामसश्चेत्यहं त्रिधा॥ ३॥ ततो विकारा अभवन्षोडशामीषु कंचन॥ उपधावन्विभूती
नां सर्वासामश्नुते गतिं॥ ४॥ हरिर्हि निर्गुणः साक्षात्पुरुषः प्रकृतेः परः॥ स सर्वदृगुपद्रष्टा तं भजन्निर्गुणो भवेत्॥ ५॥ ॥

भावतः॥ ब्रह्मविष्णुशिवानां च गुणाधीनस्वरूपिणां नातिभेदो भवेत् भेदो गुणधर्मैरिहांशतः सत्त्वस्यांशान्या नोऽन्या तु विष्णोर्विहिपञ्च
रुतेरजस्तमो गुणाभ्यां तु भवेतां ब्रह्मरुद्रयोः गुणोपमर्दनो भूयः तदंशानां च भिन्नता अतः समय सत्त्वस्य विष्णोर्मोक्षकरीमतिः
अंशतो भूतिहेतुश्च तथानंदमयी स्वतः अंशतस्तारतम्येन ब्रह्मरुद्रादिसेविनां विभूतयो भवंत्येव शनैर्मोक्षोप्यनंशतः॥ इदमेवाभिप्रे
त्य तत्र तत्रोच्यते श्रेयांसि तत्र खलु सत्त्वतनोर्नृणां स्युः तथा सत्त्वं यस्य प्रिया मूर्तिरिति तथा सत्त्वं न तीर्थसाधनमिति तथा त्रयाणामे
कभावानां यो न पश्यति वै भिदामिति॥ तथा नतमप्यच्युते जीवभिदाम एवापि च व्रतत इत्यादिष्वेवं च सति न किंचिदसमंजसं तत्र कांतो

८।७॥ यस्याहमनुगृह्णामीत्यस्यायमर्थः । यो विषयासक्तिरहितोऽपि कथंचित्क्षीयमाने स्वसम्पत्ते क्लिश्यति तस्य विषयापहार एवानुग्रह इति ॥ तथा श्रुतत्वेन वादिनामैश्वर्यविरोधात् ॥ अथवा यस्यायमविष्णुतोः कामनानुष्ठानाः दत्वा शनैर्विषयमोगावसाने तस्य निर्वेदमुत्पाद्य हरिष्या मि परिमाणुग्रहं करोमि इति ॥ तदुक्तं भगवतैव ॥ न मय्यावेशितधियां कामः कामाय कल्पते इति ॥ दुःखदुःखितमिति ॥ दुःखाद्दुःखितः दुः

निवृत्तेऽश्वमेधे स्वराजापृच्छत्पितामहः ॥ शृण्वन्भगवतो धर्मानेतदेव इदमच्युतं ॥ ६ ॥ स आह भगवांस्तस्मै प्री तः शुश्रूषवे प्रभुः ॥ नृणां निःश्रेयसार्थाय योऽवतीर्णो यदोः कुले ॥ ७ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ यस्याहमनुगृह्णामि हरि ष्ये तद्धनं शनैः ॥ ततोऽधनं त्यजन्त्यस्य स्वजना दुःखदुःखितम् ॥ ८ ॥ स यदा वितथोद्योगो निर्विण्णः स्याद्धनेहया ॥ मत्प रैः कृतमैत्रस्य करिष्ये मदनुग्रहम् ॥ ९ ॥ तद्ब्रह्म परमं सूक्ष्मं चिन्मात्रं सदनंतकं ॥ अतो मां सुदुराराध्यं हित्वान्यान्भजते जनः ॥ १० ॥ ततस्त आशुतोषेभ्यो लब्धराज्यश्रियोद्धताः ॥ मत्ताः प्रमत्ता वरदान्विस्मरंत्यवजानते ॥ ११ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ शापप्रसादयोरीशा ब्रह्मविष्णुशिवादयः ॥ सद्यः शापप्रसादोंऽग शिवो ब्रह्मा न चाच्युतः ॥ १२ ॥ अत्र चोदाहरंतीम मितिहासं पुरातनं ॥ वृकासुराय गिरिशो वरं दत्वाप संकटम् ॥ १३ ॥ ॥ राम श्री श्री ॥ ॥

खितमिव प्रतीयमानमित्यर्थः ॥ ८ ॥ स यदा पुनर्बंधूनामाग्रहेण धनेहया प्रवृत्तोऽपि मदनुग्रहेण यदा फलोद्योगाभावे निर्विण्णः स्यात्तदा मदनुग्रहमि ति ॥ ममासाधारणमनुग्रहं ॥ ९ ॥ अतः पश्चादपि मोक्षमरोचयन्नन्यासक्तो जन इत्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥ एतदेवेतिहासेन स्पष्टयितुमा ह शापप्रसादयोरिति ब्रह्मा चेत्यन्वयः ॥ १२ ॥ १३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ श्री ॥ श्री श्री ॥ राम ॥

श्री
भाग
द०
१२२

शकुनेः सुतः १४।१५ स संकरमापकेल्ला सोन्यास्तनंतरपालनंच ॥१६॥ स्वगात्रत उपाधावन्नकष्ममात्मक्रमेण स्वमांसेन जुह्वानइ
ति १७ श्रहस्थत्वश्केतस्पृशतः ॥१८॥ मूर्त्तिमानग्निरिव देदीप्यमानः वयमधुनातनाः यथाकथंचिद्दुःखेन हर्तुंकामं वारयामः तद्वदि

वृकोनाममहासुरः पुत्रः शकुनेः पथिनारदं ॥ दृष्ट्वाशुतोषं पप्रच्छ देवेषु त्रिषु दुर्मतिः ॥१४॥ स आदिदेश गिरिशमु
पधावाशु सिध्यति ॥ स्वल्पाभ्यां गुणदोषाभ्यां माशु तुष्यति कुप्यति ॥१५॥ दशास्यबाणयोस्तुष्टः स्तवतो वंदि
नोरिव ॥ ऐश्वर्यमतुलं दत्वा तत आप सुसंकटं ॥१६॥ इत्यादिष्टस्तमसुर उपाधावत्स्वगात्रतः ॥ केदार आत्मक्रव्ये
ण जुह्वानोग्निमुखं हरं ॥१७॥ देवोपलब्धिमप्राप्य निर्वेदात्सप्तमेहनि ॥ शिरोवृश्चत्सुधितिना तत्तीर्थक्लिन्नमूर्ध
जं ॥१८॥ तदा महाकारुणिकः स धूर्जटिर्यथा वयं चाग्निरिवोत्थितोनलात् ॥ निगृह्य दोर्भ्यां भुजयोर्न्यवारयत्तत्स्प
र्शनाद्भूय उपस्कृताकृतिः ॥१९॥ तमाह चांगालमलं वृणीष्व मे यथाभिकामं वितरामि ते वरं ॥ प्रीयेय तोयेन नृणां प्र
पद्यतामहो त्वयात्मा भृशमर्द्यते वृथा ॥२०॥ देवं स वव्रे पापीयान्वरं भूतभयावहं ॥ यस्य यस्य करं शीर्ष्णि धास्ये स म्रि
यतामिति ॥२१॥ तच्छ्रुत्वा भगवान्रुद्रो दुर्मना इव भारत ॥ ॐमिति प्रहसंस्तस्मै ददेहेरमृतं यथा ॥२२॥ इत्युक्तः सोसु
रो नूनं गौरीहरणलालसः ॥ स तद्वरपरीक्षार्थं शंभोर्मूर्ध्नि किलासुरः ॥२३॥ स्वहस्तं धातुमारेभे सोबिभ्यत्स्वकृ
तात् शिवः ॥ तेनोपसृष्टः संत्रस्तः पर्यधावत्सवेपथुः ॥ यावदंतं दिवो भूमेः काष्ठानामुदगादुदक् ॥२४॥ राम ॥

ति ॥ स चोपसृष्टाकृतिः परिपूर्णदेहो भवन्न्यवारयच्च ॥१९॥ एवमाह च यतो येनापि भजतां प्रीतः स्यात्सत्वयात्मदेहो वृथा पीड्यत इ
ति २०।२१ दातुमनर्हमपि दत्तवान् सर्पाय क्षीरमिव २२।२३ उपसृष्टोनुगतः उदगात् अन्वधावन्नुदक् उत्तरतः ॥२४॥ राम ॥

पो

स, प्रा
देव

वि
धा

त्रि

राम
१२२

वृे पा

वैकुंठं प्राप्नोतीयं ॥२६॥ तं वृकासुरं तथा तादृक् व्यसनं प्राप्तं दृष्ट्वा वृजिनार्दनो दुःखहंता हरिः तत्र दृष्ट्वा मेखलादिभिरुपलक्षितः ब्रह्मचारी भूत्वा तं दू
रमागतः ॥२७।२८।२९। व्यक्तिं निश्चितं किं किमर्थं आत्मा देहः सर्वेषु कामार्थहेतुः अतो मा पीडयेति ॥३०॥ प्रायशः पुंभिर्धृतैः सर्वार्थान् समीहते

अजानन्तः प्रतिविधिं तूष्णीमासन्सुरेश्वराः ॥ ततो वैकुंठमगमद्भास्वरं तमसः परं ॥२६॥ यत्र नारायणः साक्षान्न्यासि
नां परमा गतिः ॥ शान्तानां न्यस्तदंडानां यतो नावर्तते गतः ॥२७॥ तं तथा व्यसनं दृष्ट्वा भगवान्वृजिनार्दनः ॥ दूरात्प्रत्यु
दियाद्भूत्वा वटुको योगमायया ॥२८॥ मेखलाजिनदंडाक्षैस्तेजसाग्निरिव ज्वलन् ॥ अभिवादयामास तं कुशपाणिर्विनी
तवत् ॥२९॥ श्रीभगवानुवाच ॥ शाकुनेय भवान्व्यक्तं श्रान्तः किं दूरमागतः ॥ क्षणं विश्रम्यतां पुंस आत्मायं सर्वकामधुक्
॥३०॥ यदि नः श्रवणायालं युष्मद्व्यवसितं विभो ॥ भण्यतां प्रायशः पुंभिर्धृतैः स्वार्थान्समीहते ॥३१॥ श्रीशुक उवाच ॥ एवं भगवता
पृष्टो वचसामृतवर्षिणा ॥ गतक्लमोऽब्रवीत्तस्मै यथापूर्वमनुष्ठितं ॥३२॥ श्रीभगवानुवाच ॥ एवं चेत्तर्हि तद्वाक्यं न वयं श्रद्दधीम
हि ॥ यो दक्षशापात्पैशाच्यं प्राप्तः प्रेतपिशाचराट् ॥३३॥ यदि वस्तत्र विश्रंभो दानवेंद्र जगद्गुरौ ॥ तर्ह्यंगाशु स्वशिरसि हस्तं
न्यस्य प्रतीयतां ॥३४॥ यद्यसत्यं वचः शंभोः कथंचिद्दानवर्षभ ॥ तदैनं जह्यसद्वाचं न यद्वक्तानृतं पुनः ॥३५॥ श्रीशुक उवाच ॥
इत्थं भगवतश्चित्रैर्वचोभिः स सुपेशलैः ॥ भिन्नधीर्विस्मृतो मूर्ध्नि स्वहस्तं कुमतिर्न्यधात् ॥३६॥ ॥ राम श्री ॥॥

साधयितुमिच्छति ॥ अथवा जनः पुंभिः सहायैः स्वकार्याणि साधयति अतो नः कथ्यतामिति ॥३१॥ पैशाच्यं पिशाचानामिव वदन्ति ॥३२॥ यतस्य
या वदन्ता वदिष्यति ॥३३॥ चित्रैः आश्चर्यैः सुपेशलैः रुचिरैः भिन्नधीः भ्रंशितमतिः ॥३४।३५।३६॥ ॥ श्रीरामाय नमः ॥

इतीयदुद्वर्षर्वतः

वृ॰ग॰त्र॰॥२९॥ किं स्वकृतमंविशेशोत्वयिकृतागाः कृतापराध इति ॥ ४ ॥ अथ्याहृतशक्त्युदन्वतः वा ऊर्मनसां गोचरशक्तिसमुद्रस्य गिरित्रमोक्षशि
तमोचनरूपं चरित्रं स्मरंति भिन्नानारूपचरित्रे ॥ ७८ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कंधे टीकायां मष्टाशीतितमोध्यायः ८८ ॥ नवाशीति

अथापतस्मिन्नशिरावर्तहातदुवशहरणात् ॥ जयशाद्दोनमः शात्रुः साधुशद्दोभवद्दिवि ॥ ३७ ॥ मुमुचुः पुष्पवर्षाणि हते
पापे वृकासुरे ॥ देवर्षिपितृगंधर्वामोचितः संकटाच्छिवः ॥ ३८ ॥ मुक्तंगिरिशमभ्याह भगवान्पुरुषोत्तमः ॥ अहो देव महा
देव पापोयं स्वेन पाप्मना ॥ ३९ ॥ हतः कोनुमहत्स्वीशजंतुर्वैकृतकिल्बिषः ॥ क्षेमी स्यात्किमुविश्वेशे कृतागस्को जगद्गुरौ ॥
४० ॥ य एवमव्याहृतशक्त्युदन्वतः परस्यसाक्षात्परमात्मनो हरेः ॥ गिरित्रमोक्षं कथयेच्छृणोति वा विमुच्यते संसृतिभि
स्तथारिभिः ॥ ४१ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कंधे वृकमोक्षणंनामाष्टाशीतितमोध्यायः ॥ ८८ ॥ शुक उवाच ॥ सर
स्वत्यास्तटे राजनृषयः सत्रमासत ॥ वितर्कः समभूत्तेषां त्रिष्वधीशेषु को महान् ॥ १ ॥ तस्य जिज्ञासया ते वै भृगुं ब्रह्मसुतं
नृप ॥ तज्ज्ञप्त्यै प्रेषयामासुः सोभ्यगाद्ब्रह्मणः सभां ॥ २ ॥ न तस्मै प्रह्वणं स्तोत्रं चक्रे सत्वपरीक्षया ॥ तस्मै चुक्रोध भगवा
न्प्रज्वलन्स्वेन तेजसा ॥ ३ ॥ स आत्मन्युत्थितं मन्युमात्मजायात्मना प्रभुः ॥ अशीशमद्यथा वह्निं स्वयोन्या वारिणा
प्रभुः ॥ ४ ॥ ॥ राम ॥ ॥ राम ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

श्रान्ते

तस्मै देवः को महानित्यसंशये ॥ परीक्ष्य विक्तो सत्कर्षं मुनिभ्यो वर्णयन्भृगुः ॥ इतिहासांतमाहस्म रस्वत्या इति ॥ १२३ ॥ स्वयोन्या स्वस्यैव रूपांतरे
णाभिव्यक्तिस्थानेन स्वकार्येणोत्पर्थः ॥ तेन यथा कश्चिद्वह्निं शमयति तथा स्वकार्येण पुत्रेणनिमित्तेन क्रोधं शमयामासेत्यर्थः ॥ ४ ॥ राम ॥

१। १४ तीर्थिकाविर्णातीर्थत्वनिमित्तेन। १३। १३। तस्मिंमंदे यामां सीर्ययामिमानिःहृत्तः तत्स्त्रीवत्सेवेतिशेष्वः ॥ १४। १५। विस्मिता अपराधातिरेकेपि
निर्विकारत्वेनस्थयांसंस्थ्र इदं धर्मसहत्वंमनिश्चितवंतः ॥ १६ ॥ यतो यस्मिन्वैराग्यंचचातुर्विधमितिपादेतत्वतुर्विधमेवरुपेत्यं विषयास्त्यक्तम

ततः कैलासमागमने हे वेदेवो महेश्वरः ॥ परिरंभे समारेभे उत्थाय भ्रातरं यथा ॥ ५ ॥ नैकत्वमसस्त्वथयाइतिवेवस्वकोप ७
हे ॥ स्थूलसुद्धाम्यतंहतेमारेभेतिकमलोचनः ॥ ६ ॥ पतित्वापादयोर्देवीसांत्वयामासतांगिरा
अथोतुगामसेवेऽऊंवेयत्रदेवोजनार्दनः ॥ अयानंश्रियउत्संगेपदावक्षस्यताडयत् ॥ ८ ॥ ततउत्थायभगवान्सहलक्ष्म्या
आहतेस्वागतंब्रह्मन्निषिद्धोत्रासनेसुनि ॥ ९ ॥ अजानता मा
सतांगतिः ॥ स्वतत्पादवरुद्धास्थुनानामशिरसासुनि ॥ १० ॥ आहतेस्वागतंब्रह्मन्निषिद्धोत्रासनेक्षण ॥ अजानता मया
तात्वः तातमहंस्यनः प्रभो ॥ ११ ॥ पुनीहिसहलोकंमांल्लोकपालांश्चमद्गतान् ॥ पादोदकेनभगवंस्तीर्थानांतीर्थ
कारिणा ॥ १२ ॥ अत्यंतकोमलौतातचरणौतेमहामुने ॥ वज्रकर्कशमद्वक्षःस्पर्शेनपरिपीडितौ ॥ १३ ॥ इत्युक्त्वाविप्रचरणौ
मर्दयन्स्वेनपाणिना ॥ अद्याहंभगवंल्लक्ष्म्याआसमेकांतभाजनं ॥ वसत्युरसिमेभूतिर्भवत्पादहतांहसः ॥ १४ ॥ एवंकथा
एवंब्रुवतिवैकुंठेभृगुस्तन्मेदुयागिरा ॥ निर्वृतस्तर्पितस्तत्सीभक्त्युत्कंठोश्रुलोचनः ॥ १४ ॥ पुनःस्वस्वमासस्पुनी
नोब्रह्मवादिनां ॥ स्वात्मभूतमशेषेणराज्ञवृत्तुरुववर्णयत् ॥ १५ ॥ तन्निशम्याथमुनयोविस्मितामुक्तसंशयाः ॥ सूया
संश्रद्धयाविष्णुयतः शांतिर्यतोभयं ॥ १६ ॥ धर्मःसाक्षाद्यतोज्ञानंवैराग्यंचतदन्वितं ॥ ऐश्वर्यंचाष्टधायस्माद्यशःचा
त्ममलापहं ॥ १७ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

शक्नुवंतोपिमस्मानेकाम्यागोनामाद्यंवैराग्यंततोविषयाणांमध्येलवणादिव्यतिरिकेणापिष्टतिकितीर्यंतयाद्यत्नावपिमनसिरागशोषि
त्येक्त्वावास्यांद्रिये देवविषयसेवनात्केतीयंतत्रापिषोदासीन्यंचतथतथाऊ ॥ वैराग्यमाद्ययतमानसंज्ञं ॥ कचिद्धिरागोव्यतिरेकसंज्ञः एकेंद्रिया
ख्यंहृदिरागसोक्ष्मत्संनसाक्षिमावस्तुवशीकाराख्यमिति ॥ १७ ॥

१८।१९। यस्य भागवतस्य यद्यपि त्रिविधा आकृतय स्तत्र तासु सत्त्वमेव तीर्थसाधनं पुरुषार्थहेतुः॥२०॥ इत्थं निश्चित्य सरस्वती तीरनिवासि नो विप्राः हरि सेवया भक्तिं प्रापुरिति॥२१॥ आमनन्दनस्य मुखपंकजात् उद्धृतं गंधयुक्तं पीयूषवत् तत्त्वं हरेः नश्शान्तयशोयः संसारसिंसंमुक्तो भवतीति॥२२॥ स चोक्तलक्षणो भगवान्भक्तस्य एवेति दर्शयितुं आख्यानान्तरमाह एकदेति॥२३॥ ब्रह्मद्विषइत्यादि स्वांगाथां वाक्यम

मुनीनां न्यस्तदंडानां शांतानां समचेतसां॥ अकिंचनानां साधूनां यमाहुः परमां गतिं॥१८॥ सत्त्वं यस्य प्रिया मूर्तिर्ब्राह्मणास्त्विष्टदेवताः॥ भजंत्यनाशिषः शांता यं वा निपुणबुद्धयः॥१९॥ त्रिविधाः कृतयो यस्य राक्षसा असुराः सुराः॥ गुणिन्या मायया सृष्टाः सत्त्वं तत्तीर्थसाधनं॥२०॥ श्रीशुक उवाच॥ इत्थं सारस्वता विप्रा नृणां संशयनुत्तये॥ पुरुषस्य पदांभोजसेवया तद्गतिं गताः॥२१॥ सूत उवाच॥ इत्येतन्मुनितनयास्यपद्मगंधपीयूषं भवभयभित्परस्य पुंसः॥ सुश्लोकं श्रवणपुटैः पिबत्यभीक्ष्णं पांथोध्वभ्रमणपरिश्रमं जहाति॥२२॥ श्रीशुक उवाच॥ एकदा द्वारवत्यां तु विप्रपत्न्याः कुमारकः॥ जातमात्रो भुवं स्पृष्ट्वा ममार किल भारत॥२३॥ विप्रो गृहीत्वा मृतकं राजद्वार्युपधाय सः॥ इदं प्रोवाच विलपन्नातुरो दीनमानसः॥२४॥ ब्रह्मद्विषः शठधियो लुब्धस्य विषयात्मनः॥ क्षत्रबंधोः कर्मदोषात्पंचत्वं मे गतोर्भकः॥२५॥ हिंसाविहारं नृपतिं दुःशीलमजितेंद्रियं॥ प्रजा भजंत्यः सीदंति दरिद्रा नित्यदुःखिताः॥२६॥ एवं द्वितीयं ब्रह्मर्षिस्तृतीयं त्वेवमेव च॥ विसृज्य स नृपद्वारि तां गाथां समगायत॥२७॥ तामर्जुन उपश्रुत्य कर्हिचित्केशवांतिके॥ परेते नवमे बाले ब्राह्मणं समभाषत॥२८॥ किंस्विद्ब्रह्मंस्त्वन्निवासे इह नास्ति धनुर्धरः॥ राजन्यबंधुरेते वै ब्रा

यिनकश्चिद्दोषः अतो राज्यदोषेणैवमस्तु त्वामिर्यंते इति वारं वारं चुक्रोशेत्यर्थः॥२७।२८। ब्रह्मन्किंस्विदिति किमर्थं रुद्यते दिव्यतः त्वन्निवासे धनुर्धरमात्रो राजन्यबंधुरपि नास्ति ब्राह्मणस्य तु कार्यं तीयते तेन सत्रयागे इव ब्राह्मणा मिलिता भवंतु मं हंतीत्यर्थः॥२९

पा

तेदेवाह धनदारात्मजाः पृष्ट्वा इति ॥ धनादिभिः पृष्टा विपृष्टाः ॥ यत्र ये पृष्टजीवन्तः शोचंति जीवंति केवलं जीविकां संदूयति ॥ २१ ॥ हतकल्मषइ
ति अग्निप्रवेशेन ब्राह्मणविलापश्रवणपातकात्सृतो भवेयमित्यर्थः ॥ यद्वा अहतकल्मषस्तेदिति वा ॥ ३१।३२ ॥ नमहद्धमहेनसंप्रतीमः अह

धनदारात्मजापृक्ता यत्र शोचंति वाग्मिणः ॥ ते वै पाजन्य वेषेण न टा जीवंत्यपकंभराः ॥ ३१ ॥ अहं प्रजां वां भगवो रक्षिष्ये
दीनयोरिह ॥ अनिस्तीर्णप्रतिज्ञोग्निं प्रवेक्ष्ये हतकल्मषः ॥ ३२ ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ संकर्षणो वासुदेवः प्रद्युम्नो धन्विनां व
रः ॥ अनिरुद्धोप्रतिरथो न त्रातुं शक्नुवंति यत् ॥ ३३ ॥ तत्कथं नु भवान्कर्म दुःकरं जगदीश्वरैः ॥ चिकीर्षसि त्वं बालिश्यात्तन्न
श्रद्दध्महे वयम् ॥ ३४ ॥ अर्जुन उवाच ॥ नाहं संकर्षणो ब्रह्मन्न कृष्णः कार्ष्णिरेव च ॥ अहं वै अर्जुनो नाम गांडीवं यस्य वै धनुः ॥
३५ ॥ मावमंस्था मम ब्रह्मन्वीर्यं त्र्यंबकतोषणम् ॥ मृत्युं विजित्य प्रधने आनेष्ये ते प्रजाः प्रभो ॥ ३६ ॥ एवं विश्रंभितो विप्रः
फाल्गुनेन परंतप ॥ जगाम स्वगृहं प्रीतः पार्थवीर्यं निशामयन् ॥ ३७ ॥ प्रसूतिकाल आसन्ने भार्याया द्विजसत्तमः ॥
पाहि पाहि प्रजां मृत्योरित्याहार्जुनमातुरः ॥ ३८ ॥ स उपस्पृश्य शुच्यंभो नमस्कृत्य महेश्वरम् ॥ दिव्यान्यस्त्राणि संस्मृ
त्य सज्यं गांडीवमाददे ॥ ३९ ॥ न्यरुणत्सूतिकागारं शरैर्नानास्त्रयोजितैः ॥ तिर्यगूर्ध्वमधः पार्थश्चकार शरपंजरम् ॥
४० ॥ ततः कुमारः संजातो विप्रपत्न्या रुदन्मुहुः ॥ सद्योदर्शनमापेदे सशरीरो विहायसः ॥ ४१ ॥ ॥ राम ॥

३५ एवं प्रोढिवादैर्विश्रंभितः विश्वासं प्रापितः निशामयन्स्मरन्नेवानु ॥ ३६।३७ ब्राह्मणोपेक्षकत्वेन हस्तावज्ञया महेश्वरं नमस्कृत ॥ ३८ न्यरु
णत् आहतवान् तदेनाह तिर्यगूर्ध्वमिति ॥ ३९ अदर्शनमापेदे होपिनावशिष्ट इत्यर्थः ॥ ४१ ॥ श्री श्री श्री राम श्री ॥

४९।। अथ प्रस्तुतो वारितः अपपत्तिभिः प्रतिषेधं उर्वता ।। ४७ ।। मा वत्स मा वज्ञानीहि येनिंदंति तत एव मनुष्याः नंकीर्तिस्थापयंति निष्कलां करि
ष्यंति ।। पार्थं तत्रे ।। छद्रो भग्नभग्नात ।। ४८ ।। दाहकमिति ।। सप्त सप्त संख्यागिरयेषुदीपेषु तान् ।। ४९।।५५ कृतमिति परिणाम रूपना लोका

तदाह विप्रो विनंयं विनिंदन्कृष्णसन्निधौ ।। मैत्रं पशपत मे यो हं अश्रद्दधे क्लीवकत्थनं ।। ५५ ।। न प्रद्युम्नो नानिरुद्धो न रामो
न च केशवः ।। यस्य शोकं परित्रातुं कोन्यस्तदवनेश्वरः ।। ५२ ।। धिगर्जुनं वृथा वादं धिगात्मश्लाघिनो धनुः ।। दैवोपसृष्टं
यो मैन्यान्नोदानिनीषति दुर्मति ।। ५३ ।। एवं शपति विप्रर्षौ विद्यामास्थाय फल्गुनः ।। ययौ संयमनीमाशु यत्रास्ते भग
वान्यमः ।। ५४ ।। विप्रापत्यमचक्षाणस्तत ऐंद्रीमगात्पुरी ।। आग्नेयीं नैऋतीं सौम्यां वायव्यां वारुणीमथ ।। ४५ ।। रसातलं
नाकपृष्ठं धिष्ण्यान्यन्यान्युदायुधः ।। ततोलब्धद्विजसुतो ह्यनिस्तीर्णप्रतिश्रुतः ।। ४६ ।। अग्निं विविक्षुः कृष्णेन प्रत्युक्तः
प्रतिषेधता ।। ४७ ।। दर्शये द्विजसूनुं स्ते मावज्ञात्मानमात्मना ।। ये ते नः कीर्तिं विमलां मनुष्याः स्थापयिष्यंति ।। ४८ ।। इति
संभाष्य भगवानर्जुनेन सहेश्वरः ।। दिव्यं स्वरथमास्थाय प्रतीचीं दिशमाविशत् ।। ४९ ।। सप्तद्वीपान्सप्तसिंधून्सप्त
सप्तगिरीनथ ।। लोकालोकं तथातीत्य विवेश सुमहत्तमः ।। ५० ।। तत्राश्वाः शैब्यसुग्रीवमेघपुष्पबलाहकाः ।। तमसि
भ्रष्टगतयो बभूवुर्भरतर्षभ ।। ५१ ।। तान्दृष्ट्वा भगवान्कृष्णो महायोगेश्वरेश्वरः ।। सहस्रादित्यसंकाशं स्वचक्रं प्राहिणो
त्पुरः ।। ५२ ।। तमः सुघोरं गहनं कृतं महद्विदारयद्भूरितरेण रोचिषा ।। मनोजवं निर्विविशे सुदर्शनं गुणच्युतो रामशरो
यथा चमूः ।। ५३ ।। द्वारेण चक्रानुपथेन तत्तमः परं परं ज्योतिरनंतपारं ।। समश्नुवानं प्रसमीक्ष्य फल्गुनः प्रताडिता

मात्रभावं ।। ५४ ।। चक्रानुपथेन चक्रमनुगतेन द्वारेण तत्तमः ।। परं तस्मात्तमसः परं दूरे वर्तमानं परं श्रेष्ठं भागवतं ज्योतिः समश्नुवानं प्रा
प्नुवत् प्रसमीक्ष्य प्रताडिताक्षः ।। अक्षिणी नेत्रे न्यमीलयदति ।। ५४ ।। ।। ।। ।। ।। ।। ।। ।। ।। स

पं ततः अंबालितः वृहंतः महांत ऊर्मयो भूषणं यस्य तत् ॥ तत्र सलिले भवनं महाकालपुरं ध्येमत्तमं द्युतिमत्तमं श्रेष्ठं ॥ ५४ ॥ सहस्रं मूर्धानि भ
वाः फणा यस्य तस्य मणयः तेषां द्युतिभिः द्विसहस्रनेत्रैर्दाङ्गितः स्फटिकगिरिसंकाशं शितिकंठ इति कंठे च जिह्वा शितयो नीलाः कंठजिह्वा य

वासुना

ततः प्रविष्टः सलिलं नभस्वता बलीयसैजद्बृहदूर्मिभूषणम् ॥ तत्राद्भुतं वै भवनं द्युमत्तमं भ्राजन्मणिस्तंभसहस्रशो
भितं ॥ ५४ ॥ तस्मिन्महाभीममनंतमद्भुतं सहस्रमूर्धन्यफणामणिद्युभिः ॥ विभ्राजमानं द्विगुणेक्षणोल्बणं सिताचला
भं शितिकंठजिह्वं ॥ ५५ ॥ ददर्श तद्भोगसुखासनं विभुं महानुभावं पुरुषोत्तमोत्तमम् ॥ सांद्रांबुदाभं सुपिशंगवाससं
प्रसन्नवक्त्रं रुचिरायतेक्षणं ॥ ५६ ॥ महामणिव्रातकिरीटकुंडलप्रभापरिक्षिप्तसहस्रकुंडलं ॥ प्रलंबचार्वष्टभुजं स
कौस्तुभं श्रीवत्सलक्ष्मं वनमालयावृतम् ॥ ५७ ॥ सुनंदनंदप्रमुखैः स्वपार्षदैश्चक्रादिभिर्मूर्तिधरैर्निजायुधैः ॥
पुष्ट्या श्रिया कीर्त्यजयाखिलर्द्धिभिर्निषेव्यमाणं परमेष्ठिनां पतिं ॥ ५८ ॥ ववंद आत्मानमनंतमच्युतो जिष्णुश्च त
द्दर्शनजातसाध्वसः ॥ तावाह भूमा परमेष्ठिनां प्रभुः बद्धांजली सस्मितमूर्जया गिरा ॥ ६० ॥ ॥ ॥ राम ॥

स्यतं ॥ ५६ ॥ तद्भोग सुखासनं तस्यानंतस्य भोगो देहः सुखकरमासनं यस्य तं ॥ ५७ ॥ महांतो मणिव्राता येषु तेषां किरीटकुंडलानां प्रभया
परिक्षिप्ताः सर्वतः स्फुरंतः सहस्रं परिमि- तानः कुंडला यस्य तं ॥ ५८ ॥ कीर्त्यजया कीर्तिसहितया अजया अखिलर्द्धिभिरणिमादिविभूतिभिः
मूर्तिःधराभिः ॥ ५९ ॥ ऊर्जया ऊर्जितया गिरा ॥ ६ ॥

श्री
भाग०
द०उ
१२६

मेकलावतीर्णाविति मां बोधनं शीघ्रं मे अंतिकमागच्छतं ॥५८॥ आचरतां आचरतं इदं तु भारतमुद्धात्सर्वमेव कृतमपि श्रेयस्य कथन
प्रसादेनायोक्तं ॥५९।६०।६१। इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कंधे एकोननवतितमोध्यायः ॥८९॥ चरमे तु पुनः प्रोक्ताः कृष्णली

द्विजात्मजा मे युवयोर्दिदृक्षुणा मयोपनीता भुवि धर्मगुप्तये ॥ कलावतीर्णाववनेर्भरासुरान्हत्वेह भूयस्त्वरये
तमंतिमे ॥५८॥ पूर्णकामावपि युवां नरनारायणावृषी ॥ धर्ममाचरतां स्थित्यै ऋषभौ लोकसंग्रहं ॥५९॥ इत्यादिष्टौ
भगवता तौ कृष्णौ परमेष्ठिना ॥ ओमित्यानम्य भूमानमादाय द्विजदारकान् ॥६०॥ न्यवर्ततां स्वकं धाम संप्रहृष्टौ यथा
गतं ॥ विप्राय ददतुः पुत्रान्यथारूपं यथावयः ॥६१॥ निशाम्य वैष्णवं धाम पार्थः परमविस्मितः ॥ यत्किंचित्पौरुषं
पुंसां मेने कृष्णानुकंपितं ॥६२॥ इतीदृशान्यनेकानि वीर्याणीह प्रदर्शयन् ॥ बुभुजे विषयान्ग्राम्यानीजे चात्यूर्जितै
र्मखैः ॥६३॥ प्रववर्षाखिलान्कामान्प्रजासु ब्राह्मणादिषु ॥ यथाकालं यथैवेंद्रो भगवान्श्रैष्ठ्यमास्थितः ॥६४॥
हत्वा नृपानधर्मिष्ठान्घातयित्वार्जुनादिभिः ॥ अंजसा वर्तयामास धर्मं धर्मसुतादिभिः ॥६५॥ इति श्रीभागवते म
हापुराणे दशमस्कंधे एकोननवतितमोध्यायः ॥८९॥ श्रीशुक उवाच ॥ सुखं स्वपुर्यां निवसन्द्वारकायां श्रियः प
तिः ॥ सर्वसंपत्समृद्धायां जुष्टायां वृष्णिपुंगवैः ॥१॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

लासमासतः ॥ यदुवंशप्रसूतानामनंतं च सकारणं ॥ श्रीकृष्णदिव्यलीलां समासेन दर्शयति सुखं स्वपुर्यामिति ॥ सर्वसंपदादिसमृद्धायां
विशिष्टायाम् ॥ २ ॥

द्विजकुमारदर्शनं नाम नवाशीति

राम
१२६

र ॥ राण श्रियः पतिः षोडशापत्नीनामेकवल्लभः सन्नृत्तां सांगोहेष्वरेमे इत्यन्वयः ॥ ५ ॥ गेहविशेषणं प्रोत्फुल्लेति श्लोकेन तथाह्रदिनीषु च
अंभो विगाह्य विजहार महाह्रदयेषु भयं यस्य सः ॥ योषितां कुचकुंकुमैः लिप्तांगः यतः ताभिः परिरब्धः ॥ ७ ॥ सूतमागधवंदिभिः चोप

स्त्रीभिश्चोन्नमेषाभिर्नवयौवनकांतिभिः ॥ कंदुकादिभिर्हर्म्येषु क्रीडंतीभिस्तडिद्द्युभिः ॥ २ ॥ नित्यं संकुलमा
र्गायां मदच्युद्भिर्मतंगजैः ॥ स्वलंकृतैर्भटैरश्वै रथैश्च कनकोज्वलैः ॥ ३ ॥ उद्यानोपवनाढ्यायां पुष्पितद्रुमराजिषु ।
निर्विशद्भृंगविहगैर्नादितायां समंततः ॥ ४ ॥ रेमे षोडशसाहस्रपत्नीनामेकवल्लभः ॥ तावद्विचित्ररूपोसौ तद्गेहेषु
महर्द्धिषु ॥ ५ ॥ प्रोत्फुल्लोत्पलकल्हारकुमुदांभोजरेणुभिः ॥ वासितामलतोयेषु कूजद्द्विजकुलेषु च ॥ ६ ॥ वि
जहार विगाह्यांभो ह्रदिनीषु महोदयः ॥ कुचकुंकुमलिप्तांगः परिरब्धश्च योषितां ॥ ७ ॥ उपगीयमानो गंधर्वैर्मृ
दंगपणवानकान् ॥ वादयद्भिर्मुदा वीणां सूतमागधवंदिभिः ॥ ८ ॥ सिच्यमानोच्युतस्ताभिर्हसंतीभिः स्म रेचकैः
प्रतिषिंचन्विचिक्रीडे यक्षीभिर्यक्षराडिव ॥ ९ ॥ ताः क्लिन्नवस्त्रा विवृतोरुकुचप्रदेशाः सिंचंत्य उद्धृतबृहत्कबर
प्रसूनाः ॥ कांतं स्म रेचकजिहीर्षयोपगुह्य जातस्मरोत्सवलसद्वदना विरेजुः ॥ १० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

भा

गीयमानः ८ ताः क्लिन्नवस्त्राः अतएव विवृतोरुकुचप्रदेशाः उद्धृतानि विस्रस्तानि बृहत्कबरेभ्यः प्रसूनानि यासां ताः जातेन स्मरेणोत्स
वस्तेन लसंति वदनानि यासां ताः ९

श्री
भाग॰
द॰३॰
१२७

तासां स्तनेभ्यो विघञ्जितं कुंकुमा सत्कयस्मः ॥ क्रीडाया अभिषंगेण अभिनिवेशेन धुनः कंपितः ऊतहंदबंधो यस्य सः ॥ ११ ॥ १२ ॥
१३ ॥ मुकुंदैकधियः समाहिता स्वरूपणमतिरः सत्यः पुनस्तमेवेशं चिंतयंत्यः जडं यथा भवति ॥ तथा यानि वाक्यानि उक्तवत्यस्तानि मे
मत्तो गदतः शृणु वित्यर्थः ॥ १७ ॥ ईश्वरः श्रीहस्तः स्वपिति त्वं निद्रा भंगं ऊर्वं ती चिल्लपसि न शेषेन स्वपिषि तद्वन्चित मित्यर्थः ॥ अवाना

ऊंकुमस्तनतनलनविघञ्जितकुंकुमसत्वकक्रीडाभिषंगाधुतकुंतलहंदबंधः ॥ सिंचन्त्यकः युवतिभिः प्रतिषिच्यमानो रेजे
करेणुभिरिव भपतिः परीतः ॥ ११ ॥ नटा नां नर्तकानां च गीतवाद्योपजीविनां ॥ क्रीडालंकारवासांसि ह्मलोदात्स्य च स्त्रियः
१२ ॥ कृष्णस्यैवं विहरतो गत्यालापेक्षितस्मितैः ॥ नर्महेलिपरिष्वंगैः स्त्रीणां किल हृता धियः ॥ १३ ॥ ऊचुर्मुकुंदैकधि
योगिर उन्मत्तवज्जडं ॥ चिंतयंत्योरविंदाक्षं तानि मे गदतः शृणु ॥ १४ ॥ स्त्रिय ऊचुः ॥ कुररि विलपसि त्वं वीतनिद्रा न शे
षे स्वपिति जगति रात्र्यामीश्वरो गुप्तबोधः ॥ वयमिव सखि कच्चिद्गाढनिर्भिन्नचेता नलिननयनहासोदारलीले
क्षितेन ॥ १५ ॥ नेत्रे निमीलयसि नक्तमदृष्टबंधुस्त्वं रोरवीषि करुणं बत चक्रवाकि ॥ दास्यं गता वयमिवाच्युतपादजुष्टां
किं वा स्रजं स्पृहयसे कबरेण वोढुं ॥ १६ ॥ भो भोः सदा निष्टनसे उदन्वन्नलब्धनिद्रोऽधिगतप्रजागरः ॥ किं वा मुकुंदापहृ
तात्मलांछनः प्राप्तां दशां त्वं च गतो दुरत्ययां ॥ १७ ॥ ॥ ॥ ॥ राम श्री राम श्री राम ॥

परां धृतल वापी तु या शयेनेत्याहुः ॥ नलिननयनस्य हासेन हसितमुदारं यल्लीले क्षितं तेन कच्चिद्गाढं निर्भिन्नचेताः त्वमिति ॥ १५ ॥ नक्तं रात्राव
दृष्टबंधुः सती रोरवीषि किं च नेतावत् अपितु वयमिव स्पृहयसे ॥ १६ ॥ अलब्धनिद्रः सदा निष्टनसे क्रोशसि किं चास्माभिः प्राप्तां दशां त्वमप
पितोसि अहो कष्टं यथा वयं संभोगेन मुकुंदापहृतानि उच्चकुचकुंकुमादिलांछनानि तथा त्वमपि यतोपहृतश्रीकौस्तुभादिलांछनो नीलहृदसे १७

पृ॰
१२७

अर्दितः पीडितः ॥ उर्व्युपस्थे भूतले ॥ २४ ॥ २८ ॥ बलात्तौ ... वैतौ ॥ २८ ॥ साधु साध्विति वदंतः ॥ ... अव्ययः ॥ अक्षमः ॥ लघिम्ना लाघवेन ॥ ३१

प्रवेपितः सरुधिरमुद्वमन्मुखतोर्दितः ॥ व्यसुः पपातोर्व्युपस्थे वाताहत इवांघ्रिपः ॥ २५ ॥ ततः कूटमनुप्राप्तं रामः प्रहर
तांवरः ॥ अवधील्लीलया राजन्सावज्ञं वाममुष्टिना ॥ २६ ॥ तर्ह्येव हि शलः कृष्णपादापहतशीर्षकः ॥ द्विधा विदीर्णस्तोश
लक उभावपि निपेततुः ॥ २७ ॥ चाणूरे मुष्टिके कूटे शले तोशलके हते ॥ शेषाः प्रदुद्रुवुर्मल्लाः सर्वे प्राणपरीप्सवः ॥ २८ ॥ गो
पान्वयस्यानाकृष्य तैः संसृज्य विजह्रतुः ॥ वाद्यमानेषु तूर्येषु वल्गंतौ रुतनूपुरौ ॥ २९ ॥ जनाः प्रजहृषुः सर्वे कर्मणा रा
मकृष्णयोः ॥ ऋते कंसं विप्रमुख्याः साधवः साधु साध्विति ॥ ३ ॥ हतेषु मल्लवर्येषु विद्रुतेषु च भोजराट् न्यवारयत्स्वतू
र्याणि वाक्यं चेदमुवाच ह ॥ ३१ ॥ निःसारयत दुर्वृत्तौ वसुदेवात्मजौ पुरात् ॥ धनं हरत गोपानां नंदं बध्नीत दुर्मतिं ॥ ३२ ॥ वसु
देवस्तु दुर्मेधा हन्यतामाश्वसत्तमः ॥ उग्रसेनः पिता चापि सानुगः परपक्षगः ॥ ३३ ॥ एवं विकत्थमाने वै कंसे प्रकुपितोऽव्ययः
लघिम्नोत्पत्य तरसा मंचमुत्तुंगमारुहत् ॥ ३४ ॥ तमाविशंतमालोक्य मृत्युमात्मन आसनात् ॥ मनस्वी सहसोत्थाय जगृ
हे सोऽसिचर्मणी ॥ ३५ ॥ तं खड्गपाणिं विचरंतमाशु श्येनं यथा दक्षिणसव्यमंबरे ॥ समग्रहीद्दुर्विषहोग्रतेजा यथोरगं ता
र्क्ष्यसुतः प्रसह्य ॥ ३६ ॥ प्रगृह्य केशेषु चलत्किरीटं निपात्य रंगोपरि तुंगमंचात् ॥ तस्योपरिष्टात्स्वयमब्जनाभः पपात विश्वा
श्रय आत्मतंत्रः ॥ ३७ ॥ राम राम राम राम राम राम राम राम राम राम राम ॥

३५ दुर्विषहं अविषह्यं उग्रं तेजो यस्य स तथा ॥ ... ॥ ३६ ॥ गरिष्ठत्वाय विश्वाश्रयत्वमुक्तं तत्र हेतुः अब्जनाभः आत्मतस्योपर्येव पपात यत आत्मतंत्रः

३०

ग्रः निर्वेशो निःकृतिः आनृण्यमित्यर्थः तत्कारिणः संतस्तेऽभ्यधावन् ॥४०॥ तथा तान् अतिरभसो वेगो येषां तान् ॥ संयत्तान् उद्युक्तान् ॥४१॥४२॥ शोचत्यो विलापान् अकुर्वन् शुचः अश्रूणि ॥४४॥ धर्मज्ञेत्यादीनि विलापे प्रेमसंबोधनानि ॥४५॥४६॥ अनागसामिति तु परमार्थाभिधानं ॥४७॥ तेत्व

तं संपरेतं विचकर्ष भूमौ हरिर्यथेभं जगतो विपश्यतः ॥ हाहेति शब्दः सुमहांस्तदाभूदुदीरितः सर्वजनैर्नरेंद्र ॥३८॥ स नित्यदोद्विग्नधिया तमीश्वरं पिबन्नदन्वा विचरन्स्वपन्श्वसन् ॥ ददर्श चक्रायुधमग्रतो यतस्तदेव रूपं दुरवापमाप ॥३९॥ तस्यानुजा भ्रातरोऽष्टौ कंककन्यग्रोधकादयः ॥ अभ्यधावन्नतिक्रुद्धा भ्रातुर्निर्वेशकारिणः ॥४०॥ तथातिरभसांस्तांस्तु संयत्तान्रो ३ हिणीसुतः ॥ अहन्परिघमुद्यम्य पशूनिव मृगाधिपः ॥४१॥ नेदुर्दुंदुभयो व्योम्नि ब्रह्मेशाद्या विभूतयः ॥ पुष्पैः किरंतस्तं प्रीताः शशंसुर्ननृतुः स्त्रियः ॥४२॥ तेषां स्त्रियो महाराज सुहृन्मरणदुःखिताः ॥ तत्राभीयुर्विनिघ्नंत्यः शीर्षाण्यश्रुविलोचनाः ॥४३॥ शयानान्वीरशय्यायां पतीनालिंग्य शोचतीः ॥ विलेपुः सुस्वरं नार्यो विसृजंत्यो मुहुः शुचः ॥४४॥ हा नाथ प्रिय धर्मज्ञ करुणानाथवत्सल ॥ त्वया हतेन निहता वयं ते सगृहप्रजाः ॥४५॥ त्वया विरहिता पत्या पुरीयं पुरुषर्षभ ॥ न शोभते वयमिव निवृत्तोत्सवमंगला ॥४६॥ अनागसां त्वं भूतानां कृतवान्द्रोहमुल्बणं ॥ तेनेमां भो दशां नीतो भूतध्रुक्को लभेत शं ॥४७॥ श्री सर्वेषामिह भूतानामेष हि प्रभवाप्ययः ॥ गोप्ता च तदवध्यायी न क्वचित्सुखमेधते ॥४८॥ राम राम राम राम

॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

दीयाव्ययं त्वया पत्या विरहिता पुरीयं न शोभत इति स्वदशाया अभिधानं ॥४६॥ प्रभवः कर्त्ता प्रभवंत्यस्मादिति प्रभवः ॥ अपियंत्यस्मिन्निति अप्ययः सच सच ॥ तदवध्यानं तदवज्ञानं तच्छीलं यस्य सः ॥४८॥ राम राम राम राम राम राम राम राम राम राम

७१ आस्ते श्यर्द्दइयत्स्पृष्ट्वा ॥ ५० ॥ पुत्रभ्रांतिं विहाय आत्मनीश्वरावितिज्ञात्वाशंकितो न सस्वजाते नालिंगितवंतौ ॥ किंतु वद्धांजलीतस्थतुरि
त्यर्थः ॥ प्रसह्य हत्वा हेलां हे लीलया ॥ इभः मल्लेंद्रान्मल्लान् लीलया ॥ वीभत्सचरितकंसं सवीभत्समभारयत ॥ ५१ ॥ इति दशमे चतुश्चत्वारिंशः ॥ ७४ ॥ ए
वं चत्वारिंशे कथ्य पित्रनंदादिविसर्जनं ॥ उग्रसेनाभिषेकश्च गुरौ वासात्ततागमः ॥ १ ॥ उपलब्धार्थौ विदितेवेति ॥ अयमर्थः ॥ अस्मत्समीपे आवयोः
पुत्रत्वध्यासात्मा सांसारिकपरमतत्त्वमोऽहंकारकर्म वलब्धार्थौ ॥ अतएव आवामीश्वरावितिज्ञाता परमज्ञानवृपार्थौ याभ्यां तथाभूतौ ज्ञात्वा ॥ म

श्रीशुक उवाच ॥ राजयोषितआश्वास्य भगवांल्लोकभावनः ॥ यामाहुर्लौकिकीं संस्थां हतानां समकारयत ॥ ७९ ॥ मा
तरं पितरं चैव मोचयित्वाथ बंधनात् ॥ कृष्णरामौ ववंदाते शिरसा स्पृश्य पादयोः ॥ ५० ॥ देवकी वसुदेवश्च विज्ञाय जगदीश्व
रौ ॥ कृतसंवंदनौ पुत्रौ सस्वजाते न शंकितौ ॥ ५१ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कंधे चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ श्री
शुक उवाच ॥ पितरावुपलब्धार्थौ विदित्वा पुरुषोत्तमः ॥ मा भूदिति निजां मायां ततान जनमोहिनीं ॥ १ ॥ उवाच पितरावे
त्य साग्रजः सात्वतर्षभः ॥ प्रश्रयावनतः प्रीणन्नंब तातेति सादरं ॥ २ ॥ नास्मत्तो युवयोस्तात नित्योत्कंठितयोरपि ॥ बाल्यपौ
गंडकैशोराः पुत्राभ्यामभवन्कचित ॥ ३ ॥ न लब्धो दैवहतयोर्वासो नौ भवदंतिके ॥ यां बालाः पितृगेहस्था विंदते लालि
ताः मुदं ४

यिप्रसन्ने सत्यन योर्जीवनं नाम किं दुर्लभं स्यात् दुर्लभं तु मयि पुत्रतया प्रेम ॥ अत इदानीमेव तत्तज्ज्ञानं मा भूदिति निजां स्वाधीनां मायां तयोः प्र
सारितवानिति ॥ १ ॥ तदेव दर्शयति उवाचेत्यादि अष्टभिः ॥ प्रीणयन् सादरं अंब तात ॥ २ ॥ अस्मत्तः अस्मन्निमित्तं नित्यमुत्कंठितयोरपि युवयोः पुत्राभ्या
मावाभ्यां कृत्वा बाल्यपौगंडकैशोराः तत्तदवस्था नाभवन् तत्रानीत्यर्थः ॥ तेनाभवन्निति अन्वेतः पुत्राभ्यामिति सामानाधिकरण्यं वा ॥ ३ ॥ आवा
मेव देवहीनावित्याह ॥ न लब्धमिति ॥ पितृगेहस्था बाला यां मुदं विंदंते सा च न लब्धेति एवं तावत् श्लोकद्वयेन युवयो रावयोश्च कामहानिर्जातेत्युक्तो
४

आवयोः कुतः पुत्रस्य परिचर्यालोपेन धर्महानिरपि जातेत्याह सर्वार्थसंभव इति। सर्वेषां धर्मार्थकामानां संभवो यस्मिन् स देहः यतः याभ्यां जनितः पो
षितश्च। तयोः पित्रोर्निर्वेशं आनृण्यं मर्त्यः शतसंवत्सरमात्रेणायुषा न प्राप्नोति॥५॥ तन्मध्येऽपि तयोः पुत्रः कल्पः समर्थः सन्नपि देहेन धनेन च पित्रो
र्वृत्तिं जीविकां न संपादयेत् तर्हि तं प्रेत्य लोकान्तरे यमदूताः स्वमांसं खादयंतीति हीति॥६॥ किंच मात्रादिशुश्रूषामकुर्वन् फलं जीवितमेव भव

सर्वार्थसंभवो देहो जनितः पोषितो यतः॥ न तयोर्याति निर्वेशं पित्रोर्मर्त्यः शतायुषा॥५॥ यस्तयोरात्मजः कल्प आत्मना च
धनेन च॥ वृत्तिं न दद्यात्तं प्रेत्य स्वमांसं खादयंति हि॥६॥ मातरं पितरं वृद्धं भार्यां साध्वीं सुतं शिशुं॥ गुरुं विप्रं प्रपन्नं च क
ल्पोऽबिभ्रच्छ्वसन्मृतः॥७॥ तन्नावकल्पयोः कंसान्नित्यमुद्विग्नचेतसोः॥ मोघमेते व्यतिक्रान्ता दिवसा वामनर्चतोः॥८॥ तत्क्ष
न्तुमर्हथस्तात मातर्नौ परतंत्रयोः॥ अकुर्वतोर्वां शुश्रूषां क्लिष्टयोर्दुर्हृदा भृशं॥९॥ श्रीशुक उवाच॥ इति मायामनुष्यस्य
हरेर्विश्वात्मनो गिरा॥ मोहितावंकमारोप्य परिष्वज्यापतुर्मुदं॥१०॥ सिंचंतावश्रुधाराभिः स्नेहपाशेन चावृतौ॥ न किं
चिदूचतू राजन्बाष्पकंठौ विमोहितौ॥११॥ एवमाश्वास्य पितरौ भगवान्देवकीसुतः॥ मातामहं तूग्रसेनं यदूनामकरोन्नृ
पं॥१२॥ आह चास्मान्महाराज प्रजाश्चाज्ञप्तुमर्हसि॥ ययातिशापाद्यदुभिर्नासितव्यं नृपासने॥१३॥ मयि भृत्य उपासी
ने भवतो विबुधादयः॥ बलिं हरंत्यवनताः किमुतान्ये नराधिपाः॥१४॥ राम राम राम राम राम राम

तीत्याह मातरमिति। अबिभ्रत् अपुष्णन् श्वसन्नपि मृत एवेति॥७॥ तत्तस्मान्नौ आवयोः मोघं व्यर्थं अनर्चतोः अपूजयतोः॥८॥ दुर्हृदा
कंसेन क्लिष्टयोः॥९॥११॥ आश्वास्य सान्त्वयित्वा॥१२॥ त्वमेवाज्ञापयेति मा वदेत्याह ययातिशापादिति। तत्र यादवत्वेऽपि मदाज्ञया न दो
ष इति भावः॥१३॥ ननु तथापि श्रीशक्तिर्नास्तीति चेत्तत्राह मयीति मत्प्रसादेन सर्वं भविष्यतीत्यर्थः॥१४॥ राम राम राम राम

राम
२२९

स्वान् ज्ञातीन् संबंधांश्च दिग्भ्य आनाय्येति ॥१५॥१६॥ सिद्धाः पूर्णाः कृष्णरामाभ्यां गतो निवृत्तो ज्वरः संतापो येषां ते ॥१७॥ सदयस्मितं वीक्षणं यस्मिन् तत् ॥१८॥ प्रवयसो वृद्धा अपि ॥ अतिशयितं बलमोजश्च येषां ते ॥१९॥२०॥ भृशं आत्मनोप्यधिकेन पोषितौ ॥ नन्वाश्चर्यमेतत् कियान् हि पित्रो रिति

सर्वान् स्वान् ज्ञातिसंबंधान् दिग्भ्यः कंसभयाकुलान् ॥ यदुवृष्ण्यंधकमधुदाशार्हकुकुरांधकान् ॥१५॥ सभाजितान् समाश्वास्य विदेशावासकर्शितान् ॥ न्यवासयत् स्वगेहेषु वित्तैः संतर्प्य विश्वकृत् ॥१६॥ कृष्णसंकर्षणभुजैर्गुप्ता लब्धमनोरथाः ॥ गृहेषु रेमिरे सिद्धाः कृष्णरामगतज्वराः ॥१७॥ वीक्षंतोहरहः प्रीता मुकुंदवदनांबुजं ॥ नित्यं प्रमुदितं श्रीमत् सदयस्मितवीक्षणं ॥१८॥ तत्र प्रवयसोप्यासन् युवानोतिबलौजसः ॥ पिबंतोक्षैर्मुकुंदस्य मुखांबुजसुधां मुहुः ॥१९॥ अथ नंदं समासाद्य भगवान् देवकीसुतः ॥ संकर्षणश्च राजेंद्र परिष्वज्येदमूचतुः ॥२०॥ पितर्युवाभ्यां स्निग्धाभ्यां पोषितौ लालितौ भृशं ॥ पित्रोरभ्यधिका प्रीतिरात्मजेष्वात्मनोपि हि ॥२१॥ स पिता सा च जननी यौ पुष्णीतां स्वपुत्रवत् ॥ शिशून् बंधुभिरुत्सृष्टानकल्पैः पोषरक्षणे ॥२२॥ यात यूयं व्रजं तात वयं च स्नेहदुःखितान् ॥ ज्ञातीन्वो द्रष्टुमेष्यामो विधाय सुहृदां सुखं ॥२३॥ एवं सांत्वय्य भगवान्नंदं सव्रजमच्युतः ॥ वासोलंकारकुप्याद्यैरर्हयामास सादरं ॥२४॥ इत्युक्तस्तौ परिष्वज्य नंदः प्रणयविह्वलः ॥ पूरयन्नश्रुभिर्नेत्रे सह गोपैर्व्रजं ययौ ॥२५॥ राम ॥ राम ॥ राम ॥ राम ॥ राम ॥

॥ रा ॥ रा ॥ रा ॥ राम ॥ रा ॥ रा ॥ रा ॥ रा ॥ रा ॥ रा ॥ रा ॥ रा ॥ रा ॥ रा ॥

आत्मनो देहादप्यात्मजेष्वभ्यधिका स्निग्धा प्रीतिरिति ॥२१॥ देवकीवसुदेवयोः पुत्रौ युवां नास्मत्पुत्रावितिनिवाच्यमित्याह स पितेति ॥२२॥२३॥ सव्रजं व्रजवासिभिः सहितं ॥ कुप्यानि स्वर्णरजतातिरिक्तानि कांस्यादिपात्रादीनि तत्सृष्टतिभिः ॥२४॥ ॥ राम राम राम ॥ ॥

पुरोधसा गर्गाचार्येण द्विजसंस्कृतिं उपनयनं ॥ २६ ॥ गावो गाः ॥ रुक्मस्य माला विद्यन्ते यासां ताः ॥ क्षौमवस्त्रमालावतीः ॥ २७ ॥ याः पूर्वं मनोद
त्ता आसन् ताः एव ददातु न तु नन्दत्ताः कंसेन हृताः सत्यं ॥ राजगोष्ठ्यां ॥ दाक्षिण्यं दत्ता इत्याह ॥ कंसेनाधर्मतः इति ॥ २८ ॥ गायत्रं व्रतं ब्रह्मचर्यं ॥ २९ ॥
प्रकर्षेण भवं तत्र आभ्यामिति प्रभवौ ॥ अत एव सर्वज्ञौ ॥ स्वतः सिद्धममलं ज्ञानं प्रच्छादयन्तौ नरचेष्टितैः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ यथायथावत् उपसाद्य

अथ शूरसुतो राजन् पुत्रयोः समकारयत् ॥ पुरोधसा ब्राह्मणैश्च यथावद्द्विजसंस्कृतं ॥ २६ ॥ तेभ्योऽदाद्दक्षिणां गावो रु
क्ममालाः स्वलंकृताः ॥ स्वलंकृतेभ्यः संपूज्य सवत्साः क्षौममालिनीः ॥ २७ ॥ यः कृष्णरामजन्मर्क्षे मनोदत्ता महाम
तिः ॥ ताश्चाददादनुस्मृत्य कंसेनाधर्मतो हृताः ॥ २८ ॥ ततश्च लब्धसंस्कारौ द्विजत्वं प्राप्य सुव्रतौ ॥ गर्गाद्यदुकुलाचा
र्याद्गायत्रं व्रतमास्थितौ ॥ २९ ॥ प्रभवौ सर्वविद्यानां सर्वज्ञौ जगदीश्वरौ ॥ नान्यसिद्धामलं ज्ञानं गूहमानौ नरेहितैः ॥ ३०
अथो गुरुकुले वासमिच्छन्तावुपजग्मतुः ॥ काश्यं सान्दीपनिं नाम ह्यवन्तिपुरवासिनं ॥ ३१ ॥ यथोपसाद्य तौ दान्तौ गुरौ
वृत्तिमनिन्दितां ॥ ग्राहयन्तावुपेतौ स्म भक्त्या देवमिवादृतौ ॥ ३२ ॥ तयोर्द्विजवरस्तुष्टः शुद्धभावानुवृत्तिभिः ॥ प्रोवाच वेदा
न्निखिलान्साङ्गोपनिषदो गुरुः ॥ ३३ ॥ सरहस्यं धनुर्वेदं धर्मान्न्यायपथांस्तथा ॥ तथा चान्वीक्षिकीं विद्यां राजनीतिं च षड्वि
धां ॥ ३४ ॥ सर्वं नरवरश्रेष्ठौ सर्वविद्याप्रवर्तकौ ॥ सकृन्निगदमात्रेण तौ संजगृहतुर्नृप ॥ ३५ ॥ राम राम राम ॥

प्राप्य गुरोर्वृत्तिमत्यानुग्राहयन्तौ शिक्षयन्तौ ॥ गुरुमुपेतौ उपगतौ सेवितवन्तावित्यर्थः ॥ ३२ ॥ शुद्धो भावो यासु ताभिरनुवृत्तिभिः ॥ सांगोपनि
षदः अंगानि शिक्षादीनि तैरुपनिषद्भिश्च सहितान् ॥ ३३ ॥ सरहस्यं मंत्रदेवताज्ञानसहितं ॥ धर्मान् मन्वादिधर्मशास्त्राणि न्यायपथांश्च मीमांसा
दीन् ॥ आन्वीक्षिकीं तर्कविद्यां षड्विधां संधिविग्रहो यानमासनं द्वैधमाश्रय इत्येवं षड्विधां राजनीतिं ॥ ३४ ॥ सकृन्निगदमात्रेण एकपाठेन गुरोरुच्चार
णमात्रेण ३५

तावतीः चतुःषष्टिकलाः ॥ तासु शैवतंत्रोक्तालिख्यते यथा ॥ गीतं १ वाद्यं २ नृत्यं ३ नाट्यं ४ आलेख्यं ५ विशेषकच्छेद्यं ६ तंडुलकुसुमबलिविकाराः ७
पुष्पास्तरणं ८ दशनवसनांगरागाः ९ ॥ मणिभूमिकाकर्म १० शयनरचनं ११ ॥ उदकवाद्यमुदकघातः १२ चित्रायोगाः १३ माल्यग्रथनविक-
ल्पाः १४ ॥ शेखरापीडयोजनं १५ नेपथ्ययोगाः १६ ॥ कर्णपत्रभंगाः १७ सुगंधयुक्तिः १८ ॥ भूषणभोजनं १९ ऐंद्रजालं २० कौचुमारयोगाः २१
हस्तलाघवं ॥ २२ ॥ चित्रशाकापूपभक्ष्यविकारक्रियाः ॥ २३ ॥ पानकरसरागासवयोजनं २४ सूचीवापकर्म २५ सूत्रक्रीडा २६ वीणाडमरुक-
वाद्यानि २७ प्रहेलिका २८ प्रतिमाला ॥ २९ दुर्वचकयोगाः ३० ॥ पुस्तकवाचनं ३१ नाटकाख्यायिकादर्शनं ३२ काव्यसमस्यापूरणं ३३ पट्टिका-
वेत्रवाणविकल्पाः ३४ तर्ककर्माणि ३५ तक्षणं ३६ वास्तुविद्या ३७ रूप्यरत्नपरीक्षा ३८ धातुवादः ३९ मणिरागज्ञानं ४० ॥ आकरज्ञानं ४१ वृ-

अहोरात्रैश्चतुःषष्ट्या संयत्तौ तावतीः कलाः ॥ गुरुदक्षिणयाचार्यं छंदयामासतुर्नृप ॥ ३६ ॥ द्विजस्तयोस्तं महिमानम-
द्भुतं संलक्ष्य राजन्नतिमानुषीं मतिं ॥ संमंत्र्य पत्न्या स महार्णवे मृतं बालं प्रभासे वरयांबभूव ह ॥ ३७ ॥ तथेत्यथारुह्य महा-
रथौ रथं प्रभासमासाद्य दुरंतविक्रमौ ॥ वेलामुपव्रज्य निषीदतुः क्षणं सिंधुर्विदित्वार्हणमाहरत्तयोः ॥ ३८ ॥ तमाह
भगवानाशु गुरुपुत्रः प्रदीयतां ॥ योसाविह त्वया ग्रस्तो बालको महतोर्मिणा ॥ ३९ ॥ राम राम राम राम ॥

क्षायुर्वेदयोगाः ४२ मेषकुक्कुटलावकयुद्धविधिः ४३ शुकसारिकाप्रलापनं ४४ उत्सादनं ४५ केशमार्जनकौशलं ४६ अक्षरमुष्टिकाकथनं
४७ ॥ म्लेच्छितकविकल्पाः ४८ देशभाषाज्ञानं ४९ ॥ पुष्पशकटिका ५० निमित्तज्ञानं ५१ यंत्रमातृकाधारणमातृकासांवाच्यं ५२ मानसीका-
व्यक्रिया ५३ ॥ अभिधानकोशः ५४ छंदोज्ञानं ५५ क्रियाविकल्पाः ५६ छलितकयोगाः ५७ वस्त्रगोपनानि ५८ द्यूतविशेषाः ॥ ५९ आकर्ष-
क्रीडाः ६० बालक्रीडनकानि ६१ वैनायिकानां ६२ वैजयिकानां ६३ वैयासिकानां च ज्ञानानि ६४ इति चतुःषष्टिकलाः ॥ छंदयामासतुः उप-
लोभितवंतौ ॥ ३६ ॥ प्रभासे क्षेत्रे महार्णवे मृतं बालं वरयामास ३७ ईश्वराविति विदित्वा समुद्रस्तयोरर्हणमाजहारेति ॥ ३८ ॥ रामाय नमः

पंचजनस्त्वसुरो ऽग्रसीत् स च महान् मन्नासाध्य इत्यर्थः ४१। ४२ सपर्यां पूजां ४३ सर्वेषां भूतानामाशयाश्रंतःकरणानि तान्यालयो निवा-
सो यस्य तं ४४ निजं कर्मैव बंधनं यस्य तं तथाभूतमपि मदाज्ञापुरस्कारेणानयत तत्तेन दोष इत्यर्थः ४५ ४६ वत्सेति प्राधान्येनैकस्य

समुद्र उवाच ॥ नैवाहार्षमहं देव दैत्यः पंचजनो महान् ॥ अंतर्जलचरः कृष्ण शंखरूपधरो ऽसुरः ४० जलमाविश्य तं हत्वा ना-
पश्यद्दरे ऽर्भकं ॥ तदंगप्रभवं शंखमादाय रथमागमत् ४१ ततः संयमनीं नाम यमस्य दयितां पुरीं ॥ गत्वा जनार्दनः शंखं प्र-
दध्मौ सहलायुधः ४२ शंखनिर्ह्रादमाकर्ण्य प्रजासंयमनो यमः ॥ तयोः सपर्यां महतीं चक्रे भक्त्युपबृंहितां ४३ उवा-
चावनतः कृष्णं सर्वभूताशयालयं ॥ लीलामनुष्य हे विष्णो युवयोः करवाम किं ४४ श्रीकृष्ण उवाच ॥ गुरुपुत्रमिहानीतं नि-
जकर्मनिबंधनं ॥ आनयस्व महाराज मच्छासनपुरस्कृतः ४५ तथेति तेनोपानीतं गुरुपुत्रं यदूत्तमौ ॥ दत्वा स्वगुरवे भूयो वृ-
णीष्वेति तमूचतुः ४६ सम्यक्संपादितो वत्स भवद्भ्यां गुरुनिष्क्रियः ॥ को नु युष्मद्विधगुरोः कामो नामावशिष्यते ४७ ग-
च्छतं स्वगृहं वीरौ कीर्तिर्वामस्तु पावनी ॥ छंदांस्ययातयामानि भवंत्विह परत्र च ४८ गुरुणैवमनुज्ञातौ रथेनानिलरंहसा ॥
आयातौ स्वपुरं तात पर्जन्यनिनदेन वै ४९ समनंदन् प्रजाः सर्वा दृष्ट्वा रामजनार्दनौ ॥ अपश्यंत्यो बह्वहानि नष्टलब्धधना
इव ५० इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कंधे पंचचत्वारिंशोऽध्यायः ४५ राम श्रीरामो यनमः राम रामा ॥

संबोधनं गुरोर्निष्क्रियो गुरुदक्षिणा युष्मद्विधयोर्गुरोर्मम कामानां मध्ये को नु कामो विशिष्यते न कोपि ४७ हे वीरौ ४८ अनिलवद्रंहो
वेगो यस्य तेन पर्जन्यो मेघः तद्वन्निनदो यस्य तेन ४९ नष्टे ऽदृष्टे तत्पुनर्लब्धं धनं याभिः ता इव ५० इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कंधटी-
कायां पंचचत्वारिंशो ऽध्यायः ४५ षट्चत्वारिंशके घोषं उद्धवं प्रेष्य तद्गिरा यशोदानंदयोश्चक्रे कृष्णः शोकापनोदनं १ रामायनमः ॥

कामयांहिज्ञातिः सन्यरित्यस्मातिसंयतः ॥ शिष्योऽर्जुनमनुष्याणामसाक्षात्सोपीत्युपदिशति ॥ गोपीनांसांत्वनमतिरहस्यमसन्मंत्रित्वमाध्य
मितितदर्थं उद्धवं विशिनष्टि वृष्णीनामिति ॥ बुद्धिसत्तमः बुद्ध्यातिश्रेष्ठः ॥१॥ गोपीनांविशेषतः संदेशकारणमाह तमाहइति ॥ मन्मेव
संकल्पात्मकं मनो यासां ताः ॥ अहमेव प्राणो यासां ताः ॥ मदर्थे त्यक्ता दैहिकाः पतिपुत्रादयो याभिस्ताः ततः किं अत आह ये त्यक्त

श्रीशुक उवाच ॥ वृष्णीनां प्रवरो मंत्री कृष्णस्य दयितः सखा ॥ शिष्यो बृहस्पतेः साक्षादुद्धवो बुद्धिसत्तमः ॥१॥
तमाह भगवान्प्रेष्टं भक्तमेकांतिनं क्वचित् ॥ गृहीत्वा पाणिना पाणीं प्रपन्नार्तिहरो हरिः ॥२॥ गच्छोद्धव व्रजं सौ
म्य पित्रोर्नौ प्रीतिमावह ॥ गोपीनां मद्वियोगाधिं मत्संदेशैर्विमोचय ॥३॥ ता मन्मनस्का मत्प्राणा मदर्थे त्यक्त
दैहिकाः ॥ ये त्यक्तलोकधर्माश्च मदर्थे तान्बिभर्म्यहं ॥४॥ मयि ताः प्रेयसां प्रेष्टे दूरस्थे गोकुलस्त्रियः ॥ स्मरंत्यो
ऽंग विमुह्यंति विरहौत्कंठ्यविह्वलाः ॥५॥ धारयंत्यतिकृच्छ्रेण प्रायः प्राणान्कथंचन ॥ प्रत्यागमनसंदेशैर्वल्लव्यो मे
मदात्मकाः ॥६॥ श्रीशुक उवाच ॥ इत्युक्त उद्धवो राजन्संदेशं भर्तुराहृतः ॥ आदाय रथमारुह्य प्रययौ नंदगोकुलं ॥७॥

लोकधर्मा इति ॥ मन्निमित्तं त्यक्तौ लोकधर्मौ ऐहिकपारत्रिकसाधनानि च यैस्तान्बिभर्मि उत्तमाभिसंवर्द्धयामीत्यर्थः ॥४॥ तासां वियोगाधिं दर्श
यति द्वाभ्यां मयि ता इति विरहौत्कंठ्येन विह्वलाः परवशाः ॥५॥ गोकुलान्निर्गमनसमये शीघ्रमागमिष्यामीति ये प्रत्यागमनसंदेशा
तैः मे मदीयाः वल्लव्यो गोप्यः मदात्मिका इति तासामात्मा च स्वदेहे यदि स्यात्तर्हि विरहतापेन दह्येतैव तस्य मयि वर्तमानत्वात् जीवंतीति भा
वः ॥६॥ संदेशं भवतीनां वियोगो मे न हि सर्वात्मना क्वचिदित्यादिकं ॥७॥

निम्लोचति अस्तं गच्छति सति ॥ छन्नं यानं यस्येति तदा गोपीभिरज्ञातत्वेन नंदसंबंधं त्वं स्वधानिरुद्धं च यतति ॥८॥ व्रजं वर्णयति पंचभिः वाशिताः पुष्प
वत्यो गावः तन्निमित्तमभितो युध्यद्भिः शुष्मिभिर्मत्तैर्गोवृषैर्नादितं वाश्राभिर्धेनुभिः स्ववत्सकान्प्रति ॥९॥ विलंघद्भिरुत्पतद्भिः ॥ गोदोहशब्दैः

प्राप्तो नंदव्रजं श्रीमन्निम्लोचति विभावसौ ॥ छन्नयानः प्रविशतां पशूनां खुररेणुभिः ॥८॥ वाशितार्थेभियुध्यद्भिर्नादितं शु
ष्मिभिर्वृषैः ॥ धावंतीभिश्च वास्राभिरूधोभारैः स्ववत्सकान् ॥९॥ इतस्ततो विलंघद्भिर्गोवत्सैर्मंडितं सितैः ॥ गोदोहश
ब्दाभिरवं वेणूनां निःस्वनेन च ॥१०॥ गायंतीभिश्च कर्माणि शुभानि बलकृष्णयोः ॥ स्वलंकृताभिर्गोपीभिर्गोपैश्च सु
विराजितं ॥११॥ अग्न्यर्कातिथिगोविप्रपितृदेवार्चनान्वितैः ॥ धूपदीपैश्च माल्यैश्च गोपावासैर्मनोरमं ॥१२॥ सर्वतः पुष्पि
तवनं द्विजालिकुलनादितं ॥ हंसकारंडवाकीर्णैः पद्मषंडैश्च मंडितं ॥१३॥ तमागतं समागम्य कृष्णस्यानुचरं प्रियं नं
दः प्रीतः परिष्वज्य वासुदेवधियार्चयत् ॥१४॥ भोजितं परमान्नेन संविष्टं कशिपौ सुखं ॥ गतश्रमं पर्यपृच्छत्पादसंवाहना
दिभिः ॥१५॥ कच्चिदंग महाभाग सखा नः शूरनंदनः ॥ आस्ते कुशल्यपत्याद्यैर्युक्तो मुक्तः सुहृद्वृतः ॥१६॥ दिष्ट्या कंसो ह
तः पापः सानुगः स्वेन पाप्मना ॥ साधूनां धर्मशीलानां यदूनां द्वेष्टि यः सदा ॥१७॥ अपि स्मरति नः कृष्णो मातरं सुहृदः
सखीन् ॥ गोपान्व्रजं चात्मनाथं गावो वृंदावनं गिरिं ॥१८॥ राम राम राम राम राम राम राम ॥

कं

सहाभितो रवाः मुंच मा मुंच नय आनय गृहाण देहीत्यादयो यस्मिन् तत् वेणूनां निःस्वनेन च ॥१०॥ गायंतीभिर्गोपीभिर्गोपैश्च सुविराजितं ॥११॥
अग्न्याद्यर्चनान्वितैर्गृहैः धूपादिभिश्च मनोरमं ॥१२॥ षंडं संघः ॥१३॥ आर्चयत्पूजयामास ॥१४॥ साधूनामिति कर्मणि षष्ठ्यः ॥१७॥ गावो गाः गि
रिं गोवर्द्धनं ॥१८॥

अप्यायास्यतीत्याग्रासिष्यतीति किं ॥१९॥ श्रीकृष्णोपकारस्मरणादिभिरनुपमानंदेनाभिष्टूयमान आह ॥ दावाग्नेरित्यादिना ॥ वाताद्वर्षाच्चेति वृषा
त्सर्पाच्चेति ॥ अन्येभ्यश्च दुरतिक्रमेभ्यो मृत्युभ्यः श्रीकृष्णेन रक्षिताः स्म ॥२०॥ किंच स्मरतामिति ॥ लीलया अपांगेन निरीक्षितं ॥ अंगाहे उद्धव २१

अप्यायास्यति गोविंदः स्वजनान्सकृदीक्षितुं ॥ तर्हि द्रक्ष्याम तद्वक्त्रं सुनसं सुस्मितेक्षणं ॥१९॥ दावाग्नेर्वातवर्षाच्च वृष
सर्पाच्च रक्षिताः ॥ दुरत्ययेभ्यो मृत्युभ्यः कृष्णेन सुमहात्मना ॥२०॥ स्मरतां कृष्णवीर्याणि लीलापांगनिरीक्षितं ॥ हसि

भाषितं

तं चांग सर्वा नः शिथिलाः क्रियाः ॥२१॥ सरिच्छैलवनोद्देशान्मुकुंदपदभूषितान् ॥ आक्रीडानीक्ष्यमाणानां मनो याति त
दात्मतां ॥२२॥ मन्ये कृष्णं च रामं च प्राप्ताविह सुरोत्तमौ ॥ सुराणां महदर्थाय गर्गस्य वचनं यथा ॥२३॥ कंसं नागायुतप्रा
णं मल्लौ गजपतिं तथा ॥ अवधिष्टां लीलयैव पशूनिव मृगाधिपः ॥२४॥ तालत्रयं महासारं धनुर्यष्टिमिवेभराट् ॥ बभं
जैकेन हस्तेन सप्ताहमदधाद्गिरिं ॥२५॥ प्रलंबो धेनुकोऽरिष्टस्तृणावर्तो बकादयः ॥ दैत्याः सुरासुरजितो हता येनेह लीलया
२६ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ इति संस्मृत्य संस्मृत्य नंदः कृष्णानुरक्तधीः ॥ अत्युत्कंठोऽभवत्तूष्णीं प्रेमप्रसरविह्वलः ॥२७॥ यशोदा वर्ण्य
मानानि पुत्रस्य चरितानि च ॥ शृण्वंत्यश्रूण्यवास्राक्षीत्स्नेहस्नुतपयोधरा ॥२८॥ तयोरित्थं भगवति कृष्णे नंदयशोदयोः
वीक्ष्यानुरागं परमं नंदमाहोद्धवो मुदा ॥२९॥ उद्धव उवाच ॥ युवां श्लाघ्यतमौ नूनं देहिनामिह मानद ॥ नारायणेऽखिलगुरौ
राम ॥ राम राम राम राम ॥ यत्कृता मतिरीदृशी ॥३०॥ राम राम राम राम राम ॥ राम

॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

गिरिं

न केवलं शिथिला एव ॥ किंतु शनैरुपरमंतीत्याह सरिदिति ॥ सरितश्च शैलाश्च वनोद्देशाश्च तान् ॥ आक्रीडान् क्रीडास्थानानि २२ सुराणाम
र्थाय महदर्थाय ॥ गर्गस्य वचनं यथा ॥२३॥ न केवलं तद्वचनानुसारेणैव ॥ व्यवहारसंवादादपीत्याह कंसमिति ॥२४॥ इभराट् यष्टिमिव तालत्रयं प्रमाणं
धनुर्बभंज

अखिलगुरुत्वमेव जनकत्वेन नियंतृत्वेन चाह॥ एताविति॥ रामो मुकुंदश्चेत्येतौ विश्वस्य बीजयोनी इति निमित्तोपादाने॥ ननु पुरुषप्रधानयोर्बीजयो-
नित्वं प्रसिद्धं मत आह॥ पुरुषः प्रधानमिति पुरुषांशः प्रधानशक्तिः अतः प्रधानपुरुषावप्येतावेवेत्यर्थः॥ एवं जनकत्वमुक्तं॥ किंच अन्वीय भूते-
षु भूतेष्वनुप्रविश्य भूतानां॥ तदुपहितस्य विलक्षणस्य च नानाभेदस्य ज्ञानस्य च जीवस्य॥ ईशाते ईश्वरौ नियंतारौ भवतः॥ पुराणौ अनादी
अनादित्वात्कारणत्वे॥ तत्स्वनियंतृत्वमित्यर्थः॥ ३१॥ ननु स्त्र्यादिकर्मावेशान्मनुष्यादिवज्जन्मदर्शनाच्च तस्यान्येभ्यः को विशेष इत्याशंक्याह यस्मि-

एतौ हि विश्वस्य च बीजयोनी रामो मुकुंदः पुरुषः प्रधानं॥ अन्वीय भूतेषु विलक्षणस्य ज्ञानस्य चेशात इमौ पुराणौ॥ ३१॥ य-
स्मिन् जनः प्राणवियोगकाले क्षणं समावेश्य मनो विशुद्धं॥ निर्हृत्य कर्माशयमाशु याति परां गतिं ब्रह्ममयोऽर्कवर्णः॥ ३२
तस्मिन् भवंतावखिलात्महेतौ नारायणे कारणमर्त्यमूर्तौ॥ भावं विधत्तां नितरां महात्मन् किं वावशिष्टं युवयोः सुकृत्यं॥
३३॥ आगमिष्यत्यदीर्घेण कालेन व्रजमच्युतः॥ प्रियं विधास्यते पित्रोर्भगवान्सात्वतां पतिः॥ ३४॥ हत्वा कंसं रंगमध्ये प्रतीपं
सर्वसात्वतां॥ यदाह वः समागत्य कृष्णः सत्यं करोति तत्॥ ३५॥ मा खिद्यतं महाभागौ द्रक्ष्यथः कृष्णमंतिके॥ अंतर्हृदि स
भूतानामास्ते ज्योतिरिवैधसि॥ ३६॥ राम राम राम राम राम राम राम राम राम राम॥

न्निति द्वाभ्यां कर्माशयं कर्मवासनां निर्हृत्य त्यक्त्वा ब्रह्ममयः स्वरूपज्ञानवान्॥ अर्कवर्णः शुद्धसत्वमूर्तिः सन्नु परां गतिं तत्पदं याति॥ ३२॥ अखिलस्यात्मा
च हेतुश्च तस्मिन् कारणेन मनुष्याकृतौ महात्मन् महात्मपरिपूर्णौ भवंतौ भक्तिं कुरुतं॥ अतः कृतकृत्यावित्यर्थः॥ ३३॥ प्रस्तुतमाह॥ आगमिष्यतीति पि-
त्रोर्युवयोः॥ यात यूयं व्रजं तात वयं च स्नेहदुःखितान्॥ ज्ञातीन्वो द्रष्टुमेष्यामो विधाय सुहृदां सुखमिति यदाह कृष्णस्तत्सत्यं करिष्यतीति॥ ३४॥ ३५
कालविलंबं तमसहमानौ प्रत्याह॥ मा खिद्यतमिति हे महाभागौ॥ अंतिके इदानीमेव समीपे वा॥ कुत इत्यत आह॥ अंतर्हृदीति तर्हि सर्वैः कि-
मिति न दृश्यते॥ तत्राह ज्योतिरिवेति॥ तद्यथा मथनं विना न दृश्यते तथा भक्तिं विना कृष्णोपीति भावः॥ ३६॥ राम राम राम राम राम॥

अहंकाराभावेन तस्य विहाराभानं ॥ नह्यस्यातिप्रिय इत्यादीन्निहाय तत्र संगत्क्त इति मन्येत तत्रों नह्यस्येति ॥ अस्य प्रियादयो न हि संति तत्र हेतुः ॥ अमा
निनः समानस्येति च ॥ ३७ ॥ नापि तस्य कर्मादिरहितोपि क्रीडाप्रयोजनः सन् साधूनां परिपालनाय सदसन्मिश्रयोनिषु सात्विकतामसराजसयो
निषु ॥ यद्वा देवादिमत्स्यादिनृसिंहादियोनिषु कल्पते आविर्भवतीत्यर्थः ॥ ३९ ॥ ननु जन्मकर्मादिरहितस्य कथमेतदित्यत आह सत्वमिति ॥ क्रीडाम
तीतोपि क्रीडन्नु ॥ तत्रापि मायागुणैः घटते इत्यर्थः ॥ ४० ॥ अत्राविद्योपाधेर्जीवस्य कर्तृत्वं दृष्टांतीकुर्वंस्तस्याविद्ययैव कर्तृत्वमिति सदृष्टांतमाह

नह्यस्यातिप्रियः कश्चिन्नाप्रियो वास्त्यमानिनः ॥ नोत्तमो नाधमो वापि समानस्यासमोपि वा ॥ ३७ ॥ न माता न पिता तस्य न
भार्या न सुतादयः ॥ नात्मीयो न परश्चापि न देहो जन्म एव च ॥ ३८ ॥ न चास्य कर्म वा लोके सदसन्मिश्रयोनिषु ॥ क्रीडार्थः सो
पि साधूनां परित्राणाय कल्पते ॥ ३९ ॥ सत्वं रजस्तम इति भजते निर्गुणो गुणान् ॥ क्रीडन्नतीतोत्र गुणैः सृजत्यवति हंत्यजः ॥ ४०
यथा भ्रमरिकादृष्ट्या भ्राम्यतीव महीयते ॥ चित्ते कर्तरि तत्रात्मा कर्तेवाहंधिया स्मृतः ॥ ४१ ॥ युवयोरेव नैवायमात्मजो भ
गवान्हरिः ॥ सर्वेषामात्मजो ह्यात्मा पिता माता स ईश्वरः ॥ ४२ ॥ दृष्टं श्रुतं भूतभवद्भविष्यत्स्थास्नुश्चरिष्णुर्महदल्पकं च
विनाच्युताद्वस्तुतरां न वाच्यं स एव सर्वं परमार्थभूतः ॥ ४३ ॥ राम राम राम राम राम राम राम ॥

यथेति ॥ भ्रमरिका भ्रमणं परिभ्रमणं तयोपलक्षितया दृष्ट्या भूरपि भ्राम्यतीति यथा प्रतीयते ॥ एवं चित्ते कर्तरि सति ॥ तत्र चित्ते अहंधिया आत्मा
ध्यासेन आत्मा कर्ता स्मृतो यथा तद्वदिति ॥ ४१ ॥ किंच सर्वात्मत्वनिरूपणेन मोहनिवृत्तये संबंधमनेकांतिकीकरोति युवयोरेवेति द्वाभ्यां ॥ युव
योरेव नायमात्मजः किंतु सर्वेषामपि ॥ तत्रापि नात्मज एव किंतु शत्रुमित्रादिस्वरूपोपीति ॥ ४२ ॥ अच्युताद्विना तदन्यत्तरां नितरां तत्वतो वाच्यं निर्वचनार्हं
वस्तु नास्तीति ॥ ४३

दीपान्निष्क्राम्य आलय । गाहस्तं देहल्यादीन् ॥ ४४ ॥ मणिभिः कांच्यादिषु स्थितैः । रज्जूर्विकर्षंत्यः भुजेषु कंकणानां स्रजो यासां ताः ॥ चलंतो नितंबाः
स्तना हाराश्च यासां ताः कुंडलैः त्विषं यतः स्फुरंतः कपोला यासां ॥ अरुणानि कुंकुमानि येषु तान्याननानि यासां ता एवं ताश्च ताश्च ॥ ४५ ॥ ६ ॥ तदा व्र
जौकसो गोप्यः ॥ ४७ ॥ स क्रोधमाह अक्रूर इति ॥ अर्थं साधितवानित्यर्थसाधनः तदाह येन नीत इति ॥ ४८ ॥ कंसं घातयित्वा पुनः किमर्थमागत

एवं निशा सा ब्रुवतोर्व्यतीता नंदस्य कृष्णानुचरस्य राजन् ॥ गोप्यः समुत्थाय निरूप्य दीपान्वास्तून्समभ्यर्च्य दधीन्यमंथन् ४४
ता दीपदीप्तैर्मणिभिर्विरेजू रज्जूर्विकर्षद्भुजकंकणस्रजः ॥ चलन्नितंबस्तनहारकुंडलत्विषत्कपोलारुणकुंकुमाननाः
४५ ॥ उद्गायतीनामरविंदलोचनं व्रजांगनानां दिवमस्पृशद्ध्वनिः ॥ दध्नश्च निर्मंथनशब्दमिश्रितो निरस्यते येन दिशाममंगलं
४६ ॥ भगवत्युदिते सूर्ये नंदद्वारि व्रजौकसः ॥ दृष्ट्वा रथं शातकौंभं कस्यायमिति चाब्रुवन् ॥ ४७ ॥ अक्रूर आगतः किं वा यः कंस
स्यार्थसाधकः ॥ येन नीतो मधुपुरीं कृष्णः कमललोचनः ॥ ४८ ॥ किं साधयिष्यत्यस्माभिर्भर्तुः प्रीतस्य निःष्कृतिं ॥ इति स्त्री
णां वदंतीनामुद्धवोऽगात्कृताह्निकः ॥ ४९ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कंधे षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥ श्रीशुक उ
वाच ॥ तं वीक्ष्य कृष्णानुचरं व्रजस्त्रियः प्रलंबबाहुं नवकंजलोचनं ॥ पीतांबरं पुष्करमालिनं लसन्मुखारविंदं मणिमृष्टकुंड
लं १

इत्याशंकिकार्यं संभावयंति ॥ किमिति ॥ तदा साधितेन कार्येण प्रीतस्य भर्तुः ॥ प्राणांतरे प्रेतस्य मृतस्य कंसस्य निःष्कृतिमौर्ध्वदेहिकमस्माभिः
कृत्वा साधयिष्यति किं अस्मन्मांसैः पिंडान् दास्यतीत्यर्थः ॥ एवं वदंतीनां स्त्रीणां ॥ ततस्तस्मिन्नवसरे कृतस्नानादिनियम उद्धव आगत इति ॥ ४९ ॥
षट्चत्वारिंशः ॥ सप्तचत्वारिंशके यदुस्वादे योन गोपिकाः ॥ बोधयित्वोद्धवस्तासामनुज्ञाप्यागमत्पुरीम् ॥ १ ॥ राम राम राम राम ॥

उद्धयान गोपिकासं पो[illegible]

कं

अपीच्यं सुंदरं दर्शनं यस्य सः ॥ अच्युतस्येव वेषो भूषणानि च यस्य सः ॥ कोऽयं कुतो वा कस्य चेति वदंत्यः सत्यः परिवव्रुः ॥ २ ॥ ३ ॥ पार्षदं सेवकं ॥ ४ ॥ पित्रोः प्रियचिकीर्षयेत्यत्रैव हेतुः ॥ स्नेहानुबंध इति ॥ ५ ॥ अथ गोव्रजे तस्य स्मरणहेतुः ॥ अन्येष्विति ॥ अर्थकृता कार्यनिमित्ता विडंबनकारणमात्रं न तु तात्त्विकी मैत्री ॥ पुंभिरिति दृष्टांतः ॥ ६

स्नाविस्मिताः कोयमपीच्यदर्शनः कुतस्त्य कस्याच्युतवेषभूषणाः ॥ इति स्म सर्वाः परिवव्रुरुत्सुकास्तमुत्तमश्लोकपदांबुजाश्रयं ॥ २ ॥ तं प्रश्रयेणावनताः सुसत्कृतं सव्रीडहासेक्षणसूनृतादिभिः ॥ रहस्यपृच्छन्नुपविष्टमासने विज्ञाय संदेशहरं रमापतेः ॥ ३ ॥ जानीमस्त्वां यदुपतेः पार्षदं समुपागतं ॥ भर्त्रेह प्रेषितः पित्रोर्भवान्प्रियचिकीर्षया ॥ ४ ॥ अन्यथा गोव्रजे तस्य स्मरणीयं न चक्ष्महे ॥ स्नेहानुबंधो बंधूनां मुनेरपि सुदुस्त्यजः ॥ ५ ॥ अन्येष्वर्थकृता मैत्री यावदर्थविडंबनं ॥ पुंभिः स्त्रीषु कृता यद्वत्सुमनःस्विव षट्पदैः ॥ ६ ॥ निःस्वं त्यजंति गणिका अकल्पं नृपतिं प्रजाः ॥ अधीत्य विद्या आचार्यमृत्विजो दत्तदक्षिणं ॥ ७ ॥ खगा वीतफलं वृक्षं भुक्त्वा चातिथयो गृहं ॥ दग्धं मृगास्तथारण्यं जारो भुक्त्वा रतां स्त्रियं ॥ ८ ॥ इति गोप्यो हि गोविंदे गतवाक्कायमानसाः ॥ कृष्णदूते व्रजं याते उद्धवे त्यक्तलौकिकाः ॥ ९ ॥ गायंत्यः प्रियकर्माणि रुदंत्यश्च गतह्रियः ॥ तस्य संस्मृत्य संस्मृत्य यानि कैशोरबाल्ययोः ॥ १० ॥ राम राम राम राम राम राम राम राम

असत्ये वान्यार्थे दर्शने प्रपंचः निःस्वमित्यादिना ॥ दत्ता दक्षिणा येन तं याज्यं ॥ ७ ॥ पक्षिणो विगतफलं वृक्षं रतां अत्यन्तं अनुरतामित्यर्थः ॥ ८ ॥ त्यक्तलौकिकाः त्यक्तलोकव्यवहाराः ॥ ९ ॥ प्रियस्य कर्माणि गायंत्यः तथा तस्य बाल्यकैशोरयोर्यानि कर्माणि तानि संस्मृत्य संस्मृत्य गतह्रियः सत्यो रुदंत्यश्चेति
मधुकृन्निति पूर्वक्रिययैव संबंधः ॥ १० ॥

श्रीभा
द० स०
२२५

प्रियेणश्रीकृष्णेनमांप्रसादयितुंप्रस्थापितोयंदूतइतिकल्पयित्वाऽब्रवीत् ॥ यद्वातस्मिन्प्रियप्रस्थापितोद्धवेदृष्टिंकृत्वामधुकरापदेशे
नोद्धवमेवाब्रवीदित्यर्थः ॥११॥ हेमधुपकितवस्यधूर्तस्यबंधो ॥ नोस्माकमंघ्रिंमास्पृशमामांनमस्कारेणप्रार्थयस्वेत्यर्थः ॥ ननुकिमित्य
पेक्षायांकृष्णस्यवर्णानितस्यश्मश्रूणांलोहितत्वेकारणंकुंकुमेनसमानीह ॥ सपत्न्याःकुचाभ्यांविलुलितासंमर्दितायाश्रीकृष्णस्यवनमाला
अतएवतस्याः ॥ कुंकुमंयेषुतैःश्मश्रुभिरुपलक्षितः ॥ किंतुतासामेवमानिनीनांप्रसादंमधुपतिर्वहतुकिमस्मत्प्रसादेनेनतस्य ॥ यदुस

काचिन्मधुकरंदृष्ट्वाध्यायंतीकृष्णसंगमं ॥ प्रियप्रस्थापितंदूतंकल्पयित्वेदमब्रवीत् ॥११॥ गोप्युवाच ॥ मधुपकितवबंधो
मास्पृशांघ्रिंसपत्न्याःकुचविलुलितमालाकुंकुमश्मश्रुभिर्नः ॥ वहतुमधुपतिस्तन्मानिनीनांप्रसादंयदुसदसिवि
डंब्यंयस्यदूतस्त्वमीदृक् ॥१२॥ सकृदधरसुधांस्वांमोहिनींपाययित्वासुमनसइवसद्यस्तत्यजेस्मान्भवादृक् ॥ परिच
रतिकथंतत्पादपद्मंतुपद्माह्यपिवतहृतचेताउत्तमश्लोकजल्पैः ॥१३॥ किमिहबहुषडंघ्रेगायसित्वंयदूनामधिपति
मगृहाणामग्रतोनःपुराणं ॥ विजयसखसखीनांगीयतांतत्प्रसंगःक्षपितकुचरुजस्तेकल्पयंतीष्टमिष्टाः ॥१४॥ ॥

दस्यसिविडंब्यंउपहास्यास्पदं ॥ कुतःयस्यदूतस्त्वमीदृक ईदृशः ॥१२॥ ननुकिमित्येवमवज्ञानीथकिंवातेनापकृतंअतआह ॥ सकृदितिभवादृक
त्वादृशोदुर्मनाःसुमनसःकुसुमानियथात्यजतितद्वत् ॥ अहोवतावित्तस्यपादपद्मंश्रीःकथंसेवते ॥ विदितंमयेत्याहअपीति ॥ वतेतिखेदे
उत्तमश्लोकजल्पैर्मिथ्याकथाभिःप्रायोहृतचेताः ॥ वयंतुनलक्ष्मीवदविचक्षणाइतिभावः ॥१३॥ झंकारानुबंधात्कुर्वंतमस्मत्प्रसादंलब्धुमाय
कृष्णंगायतीतिमत्वाह ॥ किमिहेतिपुराणंपुरातनंबहुशोनुभूतं ॥ विजयसखस्यकेसखस्यसांप्रतंयाःसख्यस्तासामग्रतस्तत्प्रसंगोगीयतां
कृष्णःकृष्णस्यप्रियाःतेनप्रजिताइतिवा ॥ तेनालिंगनेनक्षपिताकुचरुजःकयायासांताःतवेष्टमपेक्षितंकल्पयंतीति ॥१४॥ रामायनमः श्रीकृष्ण

राम
२२५

भोमातमैवं वेवोचमलामनुसरत्यां नगाविक्तावस्तां प्रसादयितुं मामादिष्टवानित्यत आह दिवीति दिवि भुवि रसातले याः स्त्रियः सुताः कानाम
मद्वापानकाष्ठेन ॥ दरिद्रा मयां तस्येत्यर्थः ॥ कपटेन रुचिरेण हासेन भ्रूविभ्रमो यस्य तस्य ॥ हे कपटेति वा किंच यस्य चरणरजः श्रीः सेवते तत्र
वयं काः ॥ अपि च यद्यप्येवं तथापि हे कृपणापदे हे कृपणानुकंपिन् तव कृते उत्तमश्लोकशब्दो भवतीति तथा कथनीयं त्वयेति भावः ॥२५॥ पादद्वंद्वे ले
प्रविशंतं त्वामापयिष्यंतमिव मत्वाह ॥ शिरसि न्यस्तपादं विसृज्य ॥ तथा वक्तुं च तमाह वेद्मीति ॥ मुकुंदादस्येत्यततः ॥ शिरसीत्यर्थः दौ

दिवि भुवि च रसायां काः स्त्रियस्तद्दुरापाः कपटरुचिरहासभ्रूविजृंभस्य याः स्युः ॥ चरणरज उपास्ते यस्य भूतिर्वयं
का अपि च कृपणपक्षे ह्युत्तमश्लोकशब्दः ॥२५॥ विसृज शिरसि पादं वेद्म्यहं चाटुकारैरनुनयविदुषस्तेऽभ्येत्य दौत्यैर्मु
कुंदात् स्वकृत इह विसृष्टापत्यपत्यन्यलोका व्यसृजदकृतचेताः किं नु संधेयमस्मिन् ॥ २६ ॥ राम राम राम

त्यैर्दूतकर्मभिः ॥ चाटुकारैः प्रियोक्तिरचनाभिः अनुनयविदुषः प्रार्थनाचतुरस्य ते सर्वमहं वेद्मि ॥ मुकुंदस्त्वमप्यविश्वसनीय इति भावः
ननु तेन किमपराद्धं तत्राह स्वकृत इति ॥ स्वकृते तदर्थमेव विसृष्टाः ॥ अपत्यपत्यन्यलोकाः अपत्यानि पतयः इहलोकश्चान्यलोको
धर्मश्चार्थश्च याभिस्ताः ताः अकृतचेताः ॥ असंयतचित्तः यो व्यसृजत ॥ अस्मिन् किमनुसंधातव्यमित्यर्थः ॥२६॥ रामा यनमोनमः
राम ॥ राम ॥ राम ॥ राम ॥ राम ॥ राम राम ॥ राम राम राम राम राम राम ॥

किंच ॥ कृष्णस्य पूर्वाणि कर्माण्यनुसंदधाना बिभेम्यहमस्मादित्याह मृगयुरिवेति ॥ मृगयुर्लुब्धक इव यः कपीन्द्रं वालिनं ॥ विव्यधे अविध्यत् । लुप्तधर्मा क्रौर्यवान् ॥ अलुप्तधर्मेति वा ॥ लुब्धको हि तन्मांसमत्तुकामो विध्यति ॥ अयं तु न तथा अतो दुष्टात्कश्चिदित्यर्थः ॥ तथा स्त्रियं च शूर्पणखां स्त्रीजितः सीतापरतंत्रः ॥ काममयानां प्राप्तिसाधनमस्यास्तां विरूपां छिन्नकर्णनासिकामकरोद्दाशरथिरूपेण ॥ तथा बलिमपि तद्दत्तबलिं अत्त्वा लालयित्वा ध्वांक्षवत् काकवत् अवेष्टयत् बबंध वामनरूपेण ॥

मृगयुरिव कपीन्द्रं विव्यधे लुप्तधर्मा स्त्रियमकृत विरूपां स्त्रीजितः कामयानां ॥ बलिमपि बलिमत्त्वावेष्टयद्ध्वांक्षवद्यस्तदलमसितसख्यैर्दुस्त्यजस्तत्कथार्थः ॥ १७ ॥ राम राम राम राम राम राम राम ॥

बलिमपि बलिमत्त्वाऽधोऽक्षिपद्विष्णुपाद्य इति पाठे बलिं पूजां गृहीत्वा विष्णुपात्स्वर्गादधोऽक्षिपदित्यर्थः ॥ तत्तस्मादसितस्य कृष्णस्य सख्यैरलं ॥ एवं चेत्किमिति नित्यं गायथ ॥ तत्राह दुस्त्यजस्तु तस्य कथारू
पोऽर्थ इति १७

अपि च जानीम एतत्कथापि त्रिवर्गलता मूलोन्मूलिनीति तथापि न त्यक्तुं शक्नुमः किं कुर्म इत्याह ॥ यदनुचरितेति ॥ यस्याः चरितं सैव लीला तदेव कर्णपीयू
षं तस्य विप्रुट् कणिका तस्याः सकृददनं सेवनं तेन विधूता निरस्ता द्वंद्वधर्मा रागादयो येषां ते ॥ अतएव विनष्टाः असन्तुल्याः ॥ दीनं दुःखितं गृहकुटुंबं वि
हाय दीना भोगहीना विहंगा अपि भिक्षुचर्यां प्राणवृत्तिमात्रं चरंति ॥ अतस्मात् ह्यस्माः कथापि त्यक्तुं न शक्नुम इति निंदापरत्वेऽयं तावत्क्रोतोर्थः ॥ अस्य त
त्त्वेपि पारमार्थिकोयमर्थः ॥ विधूतद्वंद्वधर्मा इत्यत्र समासः पूर्ववत् ॥ ततस्ते च ते अविनष्टाश्चेति समासः ॥ इतरे पुनः द्वंद्वधर्माणो विनष्टा एव ॥ सप
दि तत्क्षणमेव दीनं तुच्छं दरगृहमहितं कुटुंबं विहाय दीना इवाकिंचनाः धीरा इति वा पाठः ॥ बहवो विहंगा हंसा इव सारासारविवेकचतुराः भिक्षुच
र्यां पारमहंस्यं चरंति ॥ तस्मादेव परमपुरुषार्थरूपत्वात् कस्य जनः तत्कथार्थ इति ॥ १८ ॥ ननु किमेवं ब्रूषे सर्वैत्वये एव साकं रहस्य किमेवं नाभो चदित्यत आह वयमिति

यदनुचरितलीलाकर्णपीयूषविप्रुट्सकृददनविधूतद्वंद्वधर्मा विनष्टाः ॥ सपदि गृहकुटुंबं दीनमुत्सृज्य दीना बहव इव विहंगा
भिक्षुचर्यां चरंति ॥ १८ ॥ वयमृतमिव जिह्मव्याहृतं श्रद्दधानाः कुलिकरुतमिवाज्ञाः कृष्णवध्वो हरिण्यः ॥ ददृशुरसकृदेतत्तन्नखस्प
र्शतीव्रस्मररुज उपमंत्रिन्भण्यतामन्यवार्ता ॥ १९ ॥ प्रियसख पुनरागाः प्रेयसा प्रेषितः किं वरय किमनुरुंधे माननीयोसि मेंग ।
नयसि कथमिहास्मान्दुस्त्यजद्वंद्वपार्श्वं सततमुरसि सौम्य श्रीर्वधूः साकमास्ते ॥ २० ॥ ॥ राम राम राम राम ॥
॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

हे उपमंत्रिन् हे दूत ॥ अस्तामियं वार्ता ॥ यतः कुलिकस्य दुष्टगायोः रुतं गीतं ॥ अज्ञाय था अज्ञातं सत्यमिति श्रद्दधाना कृष्णस्य हारिणस्य वध्वो भार्याः हरि
ण्यः शोकेः तताः सत्यो रुजो ददृशुः ॥ एवं जिह्मस्य कुटिलस्य व्याहृतं असतमिव श्रद्दधानाः स्पृहयंत्यो वयं असकृदेतद्ददृशिम ॥ किं तत ॥ तस्य नखैः स्प
र्शः तेन तीव्रः स्मरः तेन रुजः पीडाः तस्मादन्या वार्ता भण्यतां कथ्यतामिति ॥ १९ ॥ पराहत्य गत्वा पुनरागतं प्रत्याह ॥ प्रियसखेति ॥ हे प्रियसख प्रेय
सा श्रीकृष्णेन पुनः प्रेषितः किं त्वमागतोसि ॥ हे अंग मे माननीयः पूज्योसि भवान् किमनुरुंधे प्रार्थ्यमिच्छतीत्यर्थः ॥ तद्वरय दृष्टाणीष्वाभ्यर्थितं प्रत्याह
नयसीति ॥ इह सतीरस्मान् दुस्त्यजद्वंद्वमिथुनीभावो यस्य तस्य पार्श्वे समीपं कथं नयसि तथा हि सौम्य श्रीर्नाम वधूः साकं सहैव सततमास्ते ॥ तत्रा
प्युरसि वक्षस्येव ॥ २० ॥

श्रीभा°
१०.४७
२३०

तेनसंमंत्रितासतीब्रूते॥ अपिवतेति वतहर्षे॥ हेसौम्यपरुत्कुलादागत्य आर्य्यपुत्रः श्रीकृष्णः अधुनाकिंमधुपुर्य्यांवर्तते॥ कदाचिदपिनोस्माकंवार्तां किंब्रूते॥ अगुरुवत्सुगंधंभुजंनोमूर्ध्निकदानुधास्यतीति॥२१॥ श्रीकृष्णदर्शनोत्सुकागोपीः॥ प्रियस्यसंदेशैः सांत्वयन्नुद्धवस्तावदिदमभाषत ॥२२॥ तदाहयुग्भिः॥ अहोइति॥ स्मइतियूयंपूर्णार्थाः॥ कृतार्थाः॥२३॥ श्रेयोभिः श्रेयःसाधनैः॥२४॥ अनुत्तमाअतिश्रेष्ठा॥२५॥ अवृणीतवृतवत्यः२६

अपिवतमधुपुर्य्यामार्यपुत्रो,धुनास्तेस्मरतिसपितृगेहान्सौम्यबंधूंश्चगोपान्॥ क्वचिदपिसकथांनःकिंकरीणांगृणीतेभुज मगुरुसुगंधंमूर्ध्न्यधास्यत्कदानु॥२१॥ श्रीशुकउवाच॥ अथोउद्धवोनिशम्यैवंकृष्णदर्शनलालसाः॥ सांत्वयन्प्रियसंदेशैर्गोपी रिदमभाषत॥२२॥ श्रीउद्धवउवाच॥ अहोयूयंस्मपूर्णार्थाभवत्योलोकपूजिताः॥ वासुदेवेभगवतियासामित्यर्पितंमनः॥२३ दानव्रततपोहोमजपस्वाध्यायसंयमैः॥ श्रेयोभिर्विविधैश्चान्यैःकृष्णेभक्तिर्हिसाध्यते॥२४॥ भगवत्युत्तमश्लोकेभवती भिरनुत्तमा॥ भक्तिःप्रवर्तितादिष्ट्यामुनीनामपिदुर्लभा॥२५॥ दिष्ट्यापुत्रान्पतीन्देहान्स्वजनान्भवनानिच॥ हित्वावृ णीतयूयंयत्कृष्णाख्यंपुरुषंपरं॥२६॥ सर्वात्मभावोधिकृतोभवतीनामधोक्षजे॥ विरहेणमहाभागामहान्मेनुग्रहःकृ तः॥२७॥ श्रूयतांप्रियसंदेशोभवतीनांसुखावहः॥ यमादायागतोभद्राअहंभर्तूरहस्करः॥२८॥ श्रीभगवानुवाच॥ भवती नांवियोगोमेनहिसर्वात्मनाक्वचित्॥ यथाभूतानिभूतेषुखंवायुग्निर्जलंमही॥ तथाहंचमनःप्राणभूतेंद्रियगुणा श्रयः॥२९॥ ॥ राम राम राम राम राम राम राम राम राम राम राम राम राम ॥ ॥

सर्वात्मभावःएकांतभक्तिःअधिकृतःप्राप्तः॥ भगवत्प्रेमस्वभावदर्शनेनममैवमहाननुग्रहःकृतइति॥२७॥ भर्तुःकृष्णस्यरहस्करःरहस्य कार्यकर्ता॥२८॥ भवतीनांमेमयासह॥ वियोगोनास्तिकुतः॥ सर्वात्मनासर्वस्योपादानकारणेन अतएवसर्वभूमनआदिकार्येष्वनुगत त्वेनस्थितइतिसदृष्टांतमाहयथेति॥ भूतेषुचराचरेषुभूतानियथावाय्वग्निः॥ वायुश्चअग्निश्चेत्यर्थः॥ तथाहंवेतिमनआदीतिकार्याणि गुणाःकारणंतेषामाश्रयत्वेनानुगतइत्यर्थः॥२९॥ ॥ राम राम राम राम राम राम राम श्रीकृष्णायनमः॥ राम॥ ॥

राम
२३०

ननु कारणत्वे सर्वानुगतत्वे च कार्यकारणभेदः स्यादत आह आत्मन्येवेति ॥ ननु नित्यसिद्धस्य कुतः सृष्ट्यादित्रयं पततात आह भूतेन्द्रियगुणात्म
ना ॥ उर्वीं द्वे येति वा पाठः ॥ तद्रूपेणेति ॥ ननु निर्विकारस्य कुतस्तद्रूपेतेति तत्राह ॥ आत्ममायानुभावेनेति ॥ ३ ॥ ननु त्वात्मनो भूतादित्रयं पत्वे तद्दोष
प्रसङ्गस्तत्राह आत्मेति आत्मा तु शुद्धः ॥ कुतः अगुणान्वयः ॥ नगुणा अन्वेतीति तथा ॥ तत्कुतः व्यतिरिक्तः तदपि कुतः ज्ञानमयः ज्ञानस्वरूपः
ननु त्वं हि प्रत्ययेन स्वसंवेद्यमेवात्मनो नानावस्थत्वमिति कुतः शुद्धतेति ॥ तत्राह सुषुप्तेति ॥ मायाकार्यमनो वृत्तिभिर्विश्वतैजसप्राज्ञरूपेणप्रथ्यते
यतेन स्वतइत्यर्थः ॥ ३४ ॥ कुतः मनोनिरोधेतदभावादितिस्मृतिरेकं दर्शयितुं मनोनिरोधं विधत्ते ॥ येनेति ॥ उत्थितः प्रमान्न यथा मिथ्याभूतमे

आत्मन्येवात्मनात्मानं स्रष्टेह न्यनुपालये ॥ आत्ममायानुभावेन भूतेन्द्रियगुणात्मना ॥ ३ ॥ आत्मा ज्ञानमयः शुद्धो व्यति
रिक्तोऽगुणान्वयः ॥ सुषुप्तस्वप्नजाग्रद्भिर्मायावृत्तिभिरीयते ॥ ३५ ॥ येनेन्द्रियार्थान्ध्यायेत मृषा स्वप्नवदुत्थितः ॥ तन्निरुंध्यादिन्द्रि
याणि विनिद्रः प्रत्यपद्यत ॥ ३६ ॥ एतदन्तः समाम्नायो योगः सांख्यं मनीषिणां ॥ त्यागस्तपो दमः सत्यं समुद्रान्ता इवापगाः ॥ ३३ ॥
यत्त्वं हंसवतीनां वे ह हेवर्तेषियो हशां ॥ मन्मसः सन्निकर्षार्थं मदनुध्यानकाम्यया ॥ ३७ ॥ राम राम श्रीकृष्णायनमः ॥

स्वप्नवद्ध्यायति ॥ एवंबाधितानपींद्रियार्थान् शब्दादीन् येन मनसा ध्यायेच्चिंतयेत् ॥ ध्यायंश्च येनेन्द्रियाणि प्रत्यपद्यत प्राप तन्मनः विनिद्रः अनलसः
सन्निरुंध्यान्नियच्छेदिति ॥ ३६ ॥ तावता च कृतार्थो भवतीत्याह एतदंत इति ॥ एष मनोनिरोधः अन्तः समाधिः फलं यस्य सः समाम्नायो वेदः स तत्र पर्य
वस्यतीत्यर्थः ॥ योगोऽष्टांगः ॥ सांख्यमात्मानात्मविवेकः ॥ त्यागः संन्यासः तपः स्वधर्मः ॥ दमं इन्द्रियदमनं ॥ मार्गभेदेप्येकत्र पर्यवसाने दृष्टान्तः ॥ समु
द्रान्ता आपगा नद्य इवेति ॥ ३३ ॥ ननु किमन्यान् इवास्मानात्मविद्यायां प्रलोभयसि ॥ वयं तु सर्वस्वं देहसकलगुणगणालंकृतेन त्वया विरहेनैव
सहामहइति चेदत आह ॥ यत्त्वहमिति दृशां हृदये यद्वर्ते तन्मदनुध्यानार्थं तद्ध्यानेमनसः सन्निकर्षार्थमिति ॥ ३७ ॥ ॥ ॥ ॥

योगोऽष्टांगः ॥ यमनियमासनप्राणायामप्रत्याहारधारणाध्यानसमाधयोऽष्टांगानि ॥ आसनेन रुजो हन्ति प्राणायामेन पातकम् विकारं मानसं योगी प्रत्याहारेण सर्वदा ॥ निरोधात् जाय
ते वायुस्तीयोरग्निः प्रजायते तापेनापः प्रजायन्ते ततोन्तः शुद्ध्यते त्रिभिः प्राणायामद्विषट्केन प्रत्याहारः प्रकीर्तितः प्रत्याहाराद्विषट्केन जायते धारणा शुभा धारणा द्वादश
प्रोक्तं ध्यानं ध्यानविशारदैः ध्यानद्वादशकेनैव तत्समाधिरिहोच्यते ॥ चरताञ्चन्द्रादीनां विषयेभ्यो यथाक्रमम् प्रत्याहारस्तथा तेषां प्रत्याहारः स कथ्यते ॥ द्विविधं भवति ध्यानं सगुणं नि
र्गुणं तथा सगुणं वर्णभेदेन निर्गुणं केवलं विदुः

सत्वात्कार्यं इन्द्रिय
गणसिद्धिरूपम्

अहंभावोऽर्थग्रहः पुंसां
ननु जाग्रदादि तिकथ्यते
तैर्विनास्वरूपे ण युक्त मन
सा त्वं प्रसज्जिनस्य ऽस्य
स्वीकृत्य ग्राणिनस्तु नः तन्नु
प्रत्नमितिमस्तम्

मनः

अंहादीनां च यामा
त्रा या वत्कार्यादि
प्रस्थिता तावदेव
स्मृतं ध्यानं तत्समा
धिरतःपरम्

एतदुपपादयति त्रयेण यथाहं दूरचर इति ॥३५॥ उपैष्यथेति माधुर्यमात्रमिति चेदत आह या इति ॥ हे कल्याण्यः स्वभर्तृभिः प्रतिबद्धा या वने क्रीडता मया सह अलब्धक्रीडास्ता अपि मामेव प्रापुः ॥३७॥ तस्य संदेशेनागता स्मृतिर्यासां ता ताः प्रथमार्थे द्वितीया ॥३८॥ यदूनामहितः शत्रुः अघकृत् दुःखदः । दिष्ट्येत्यानंदे । आप्तैः प्राप्तैः हितैर्वा सह ॥३९॥ अन्या ऊचुः कथमिति । तासां वाक्यैर्विभ्रमैश्चानुभाजितः पूजितः ॥४१॥ अन्या ऊचुः

यथा दूरचरे प्रेष्ठे मन आविश्य वर्तते ॥ स्त्रीणां च न तथा चेतः सन्निकृष्टेऽक्षिगोचरे ॥३५॥ मय्यावेश्य मनः कृत्स्नं विमुक्ताशेषवृत्ति यत् ॥ अनुस्मरंत्यो मां नित्यमचिरान्मामुपैष्यथ ॥३६॥ या मया क्रीडता रात्र्यां वनेऽस्मिन्व्रज आस्थिताः ॥ अलब्धरासाः कल्याण्यो मापुर्मद्वीर्यचिंतया ॥३७॥ श्रीशुक उवाच ॥ एवं प्रियतमादिष्टमाकर्ण्य व्रजयोषितः ॥ ता ऊचुरुद्धवं प्रीतास्तत्संदेशागतस्मृतीः ॥३८॥ गोप्य ऊचुः ॥ दिष्ट्याहितो हतः कंसो यदूनां सानुगोऽघकृत् ॥ दिष्ट्याप्तैर्लब्धसर्वार्थैः कुशल्यास्तेऽच्युतोऽधुना ॥३९॥ कथं रतिविशेषज्ञः प्रियः सपुरयोषितां ॥ नानुबध्येत तद्वाक्यैर्विभ्रमैश्चानुभाजितः ॥४०॥ कच्चिद्गदाग्रजः सौम्य करोति पुरयोषितां ॥ प्रीतिं नः स्निग्धसव्रीडहासोदारेक्षणार्चितः ॥४१॥ अपि स्मरति नः साधो गोविंदः प्रस्तुते क्वचित् ॥ गोष्ठीमध्ये पुरस्त्रीणां ग्राम्याः स्वैरकथांतरे ॥४२॥ ताः किं निशाः स्मरति यासु तदा प्रियाभिर्वृंदावने कुमुदकुंदशशांकरम्ये ॥ रेमे क्वणच्चरणनूपुररासगोष्ठ्यामस्माभिरीडितमनोज्ञकथः कदाचित् ॥४३॥

कच्चिदिति । नोऽस्माकं करणीयां प्रीतिं कच्चित्पुरयोषितां करोति स्निग्धं च तत्सव्रीडहासेनोदारमीक्षणं तेनार्चितः ॥ ताभिरस्माभिर्वा ॥४१॥ पुनरन्या ऊचुः किमनया चिंतया ॥ अस्मान् कचित्प्रस्तुते स्मरति किं ॥ ग्राम्याः अविदग्धाः ॥४२॥ अन्या ऊचुः ताः किमिति ॥ कुमुदैः कुंदैः शशांकेन च रम्ये वृंदावने क्वणंति चरणनूपुराणि यस्यां तस्यां रासगोष्ठ्यां अस्माभिः प्रियाभिरीडिता मनोज्ञाः कथा यस्य सः तदा यासु निशासु रेमे ताः कदाचित्किं नु स्मरति वा न वेति ॥४३॥

त्वन्निमित्तेन शोकेन तत्प्राः न अस्मान् गात्रैः करस्पर्शादिभिः संजीवयन् किं उद्रेक्ष्यतीति ॥ ४४ ॥ अन्या ऊचुः ॥ कस्मादिति ॥ अनन्यमातित्वेन हर्षेण मत्राव समासं पाति
महैश्वर्यं प्राप्तः कस्मादिहागमिष्यतीति ॥ ४५ ॥ अन्यास्तु परमार्थमूचुः ॥ किमस्माभिरिति ॥ वनचरीभिरस्माभिः ॥ अन्याभिर्वा वा राजकन्याभिर्महात्मनो
धीरस्य किंच ॥ श्रीपतेः ॥ तदप्याप्तकामस्य अत एव कृतात्मनः पूर्णस्य किं को वा अर्थः ॥ क्रियेत तेन कश्चिदिति ॥ ४६ ॥ यत्तायुष्ट मानायाह कृष्णे

अप्येष्यतीह दाशार्हस्तप्ताः स्वकृतया शुचा ॥ संजीवयन्नु नो गात्रैर्यथेन्द्रो वनमंबुदैः ॥ ४४ ॥ कस्मात्कृष्ण इहायाति प्राप्तराज्यो हताहितः ॥ नरेंद्रकन्या उद्वाह्य प्रीतः सर्वसुहृद्वृतः ॥ ४५ ॥ किमस्माभिर्वनौकोभिरन्याभिर्वा महात्मनः ॥ श्रीपतेराप्तकामस्य क्रियेतार्थः कृतात्मनः ॥ ४६ ॥ परं सौख्यं हि नैराश्यं स्वैरिण्यप्याह पिंगला ॥ तज्जानतीनां नः कृष्णे तथाप्याशा दुरत्यया ॥ ४७ ॥ क उत्सहेत संत्यक्तुमुत्तमश्लोकसंविदं ॥ अनिच्छतोपि यस्य श्रीरंगान्न च्यवते क्वचित् ॥ ४८ ॥ सरिच्छैलवनोद्देशा गावो वेणुरवा इमे ॥ संकर्षणसहायेन कृष्णेनाचरिताः प्रभो ॥ ४९ ॥ पुनः पुनः स्मारयंति नंदगोपसुतं वत ॥ श्रीनिकेतैस्तत्पदकैर्विस्मर्तुं नैव शक्नुमः ॥ ५० ॥ गत्या ललितयोदारहासलीलावलोकनैः ॥ माध्व्या गिरा हृतधियः कथं तं विस्मरामहे ॥ ५१ ॥ हे नाथ हे रमानाथ व्रजनाथार्तिनाशन ॥ मग्नमुद्धर गोविंद गोकुलं वृजिनार्णवात् ॥ ५२ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ ततस्ताः कृष्णसंदेशैर्व्यपेतविरहज्वराः ॥ उद्धवं पूजयांचक्रुर्ज्ञात्वात्मानमधोक्षजं ॥ ५३ ॥ उवास कतिचिन्मासान् गोपीनां विनुदन् शुचः ॥ कृष्णलीलाकथां गायन् रमयामास गोकुलं ॥ ५४ ॥ राम राम ॥

रासलिपं

गतिः सैवास्मान् आकुलयति ॥ अतो नैराश्यमेव परं सुखं तच्चातिदुःखकरमित्याहुः ॥ परं सौख्यमिति ॥ स्वैरिणी कामचारिणी ॥ ४७ ॥ संविदं एकांतवार्ता
४८ ॥ किंच ॥ तद्विस्मर्तुं न तावदुःखमस्ति सापि नास्माकं संभवतीत्याहुः ॥ सरिच्छैलेति त्रिभिः ॥ आचरिताः ॥ सेविताः ॥ ४९ ॥ ५० ॥ हे उद्धव ॥ तं कथं विस्म
रामेति ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ श्रीकृष्णमधोक्षजं ज्ञात्वा तं च स्वात्मानं ज्ञात्वा ॥ ५३ ॥ विनुदयन् अपनयन् ५४ राम राम राम राम राम राम ॥

श्रीभा॰ द॰ उ॰
१२९

५४ ॥ सरिद्वनगिरिद्रोण्यादिषु प्रत्येकं कृष्णलीलासंबंधस्थानादिभिः संस्मारयन्रेमे ॥ ५६ ॥ कृष्णावेशेनात्मनो मनसो विक्लवं वैक्लव्यं ॥ ताः गोपीर्नमस्यन्नूनम
स्करोदित्यनु ॥ उत्तमस्यात्मनो गोपस्त्रीनमस्कृतिरन्याय्या न भवतीति दर्शयितुं ॥ तासां महत्त्वं पंचभि ॥ जगौ गोऽवोच ॥ ५७ ॥ एता इति ॥ एताः परं केवलं त
नुभृतः सफलजन्मानः ॥ रूढभावाः परमप्रेमवत्यः ॥ यदिति यं रूढभावं भवभियाम्मुमुक्षवः ॥ मुनयो मुक्ता अपि वांछंति ॥ वयं भक्ता अपि ॥ अतः
अनंतस्य कथासु रसो रागो यस्य तस्य ब्रह्मजन्मभिर्विप्रसंबंधिभिः शौक्लसावित्र्ययाज्ञिकैस्त्रिभिर्जन्मभिः किं को ऽतिशयः यत्र तत्र जातः स एव
सर्वोत्तम इत्यर्थः ॥ यद्वा ॥ अनंतकथारसो यस्य तस्य ब्रह्मजन्मभिश्च तदर्थं देवजन्मभिरपि किमित्यर्थः ॥ ५८ ॥ किंतु ॥ ईश्वरप्रसादो महत्त्वे कार

यावंत्यहानि नंदस्य व्रजेऽवात्सीत्स उद्धवः ॥ व्रजौकसां क्षणप्रायाण्यासन्कृष्णस्य वार्तया ॥ ५५ ॥ सरिद्वनगिरिद्रोणीर्वीक्षन्कु
सुमितान्द्रुमान् ॥ कृष्णं संस्मारयन्रेमे हरिदासो व्रजौकसां ॥ ५६ ॥ दृष्ट्वैवमादि गोपीनां कृष्णावेशात्मविक्लवं ॥ उद्धवः परमप्रीत
स्ता नमस्यन्निदं जगौ ॥ ५७ ॥ एताः परं तनुभृतो भुवि गोपवध्वो गोविंद एव निखिलात्मनि रूढभावाः ॥ वांछंति यद्भवभियो मुनयो व
यं च किं ब्रह्मजन्मभिरनंतकथारसस्य ॥ ५८ ॥ क्वेमाः स्त्रियो वनचरीर्व्यभिचारदुष्टाः कृष्णे क्व चैष परमात्मनि रूढभावः ॥ नन्वीश्व
रोऽनुभजतोऽविदुषोऽपि साक्षाच्छ्रेयस्तनोत्यगदराज इवोपयुक्तः ॥ ५९ ॥ नायं श्रियोंऽग उ नितांतरतेः प्रसादः स्वर्योषितां नलिनगं
धरुचां कुतोऽन्याः ॥ रासोत्सवेऽस्य भुजदंडगृहीतकंठलब्धाशिषां य उदगाद्व्रजवल्लवीनां ॥ ६० ॥ राम राम राम राम राम

णं तस्य च न ज्ञातिराचारो ज्ञानं वा कारणं ॥ किंतु ॥ केवलं भजनमेवेत्याह ॥ क्वेमा इति ॥ साक्षाद्भजतः शं ॥ ननु अहो ॥ उपयुक्तः सेवितः ॥ अगदराज
श्रेष्ठं तथैवेति ॥ ५९ ॥ अत्यंतं तासु वैशिष्ट्यं गोपीषु भगवतः प्रसाद इत्याह नायमिति ॥ अंगे वक्षसि ॥ अहो नितांतरते एकांतरतिमत्याः श्रियोऽपि नायं
प्रसादः अनुग्रहोऽस्ति ॥ नलिनस्येव गंधो रुक्कांतिश्च यासां तासां स्वर्योषितां ललनानाम् अप्सरसामपि नास्ति ॥ अन्याः पुनर्दूरतो निरस्ताः ॥ रासोत्सवेऽस्य
भुजदंडाभ्यां गृहीतः आलिंगितः कंठस्तेन लब्धा आशिषो याभिः तासां गोपीनां य उदगात् आविर्बभूव ॥ ६० ॥ राम राम राम राम ॥

राम
१२९

किंच ॥ आस्तां तावद्गोपीनां भाग्यं ॥ ममत्वेतावद्भाग्यमित्याह ॥ आसामिति गोपीनां चरणरेणुभाजां गुल्मादीनां मध्ये यत्किमप्यहं स्यामित्या-
शंसा कथंभूतानां या इति ॥ आर्यपथं धर्मं च हित्वा ॥६१॥ पुनस्ता एव विशिनष्टि ॥ या वा इति यो भगवच्चरण आत्मन्येवार्चितस्तत्ते न्यस्तं परिर-
भ्य तापं जहुरिति ॥६२॥ एवं महत्त्वं प्रतिपाद्य तन्नमस्करोति वंद इति ॥६३॥ अनुज्ञाप्य अनुज्ञां याचित्वा ॥ आमंत्र्य पृष्ट्वा ॥६४॥ ६५॥ नोऽस्माकं मनसो वृ-

आसामहो चरणरेणुजुषामहं स्यां वृंदावने किमपि गुल्मलतौषधीनां ॥ या दुस्त्यजं स्वजनमार्यपथं च हित्वा भेजुर्मु-
कुंदपदवीं श्रुतिभिर्विमृग्यां ॥६१॥ या वै श्रियार्चितमजादिभिराप्तकामैर्योगेश्वरैरपि यदात्मनि रासगोष्ठ्यां ॥ कृष्णस्य त-
द्भगवतश्चरणारविंदं न्यस्तं स्तनेषु विजहुः परिरभ्य तापं ॥६२॥ वंदे नंदव्रजस्त्रीणां पादरेणुमभीक्ष्णशः ॥ यासां हरिकथो-
द्गीतं पुनाति भुवनत्रयं ॥६३॥ श्रीशुक उवाच ॥ अथ गोपीरनुज्ञाप्य यशोदां नंदमेव च ॥ गोपानामंत्र्य दाशार्हो यास्यन्नारुरुहे
रथं ॥६४॥ तं निर्गतं समासाद्य नानोपायनपाणयः ॥ नंदादयोऽनुरागेण प्रावोचन्नश्रुलोचनाः ॥६५॥ मनसो वृत्तयो नः स्युः कृ-
ष्णपादांबुजाश्रयाः ॥ वाचोऽभिधायिनीर्नाम्नां कायस्तत्प्रह्वणादिषु ॥६६॥ कर्मभिर्भ्राम्यमाणानां यत्र क्वापीश्वरेच्छया ॥ मंग-
लाचरितैर्दानै रतिर्नः कृष्ण ईश्वरे ॥६७॥ एवं सभाजितो गोपैः कृष्णभक्त्या नराधिप ॥ उद्धवः पुनरागच्छन्मथुरां कृष्णपालितां ॥
६८॥ कृष्णाय प्रणिपत्याह भक्त्युद्रेकं व्रजौकसां ॥ वसुदेवाय रामाय राज्ञे चोपायनान्यदात् ॥६९॥ इति श्रीभागवते महापुरा-
णे दशमस्कंधे सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४७॥ श्रीरामाय नमः ॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥ श्री श्रीरामाय सीतानमः ॥

त्तयः कृष्णपादांबुजाश्रयाः स्युः ॥ अभिधायिनीः अभिधायिन्यः ॥६६॥ कृष्णे रतिः स्यादिति ॥६७॥ ६८॥ कृष्णादिभ्यो नंदादीनां भक्त्युद्रेक-
माह ॥ उपायनानि चादादिति ॥६९॥ इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कंधटीकायां सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ अष्टचत्वारिंशके कृष्णः
कुब्जामरीरमत् ॥ अक्रूरस्य गृहं गत्वा तं नागाह्वयमादिशत् ॥१॥ सैरंध्रीकाममाश्वास्य द्रवयित्वा मनोरथान् ॥ अक्रूरस्य ततः कृष्णस्तेन पार्थान्सां-

त्वयत् २

महार्हैरुपस्करैः॥ उपस्करैर्महोपकरणैरन्वितां कामोपायैस्तु उद्दीपकैः स्वरतसंबंधादिभिरुपबृंहितं॥ २॥ यथायथोदितं॥ ३॥ ४ प्रसाधितो योग्यतामापादित आत्मा देहो यया सा॥ सव्रीडं यल्लीलयोत्स्मितं तत्सहितो विभ्रमेक्षितैरीक्षितैरुपलक्षिता॥ ५॥ अनङ्गलेपार्पणादन्यत्तस्याः पुण्यं नास्तीति द

श्रीशुक उवाच॥ अथ विज्ञाय भगवान्सर्वात्मा सर्वदर्शनः॥ सैरंध्र्याः कामतप्तायाः प्रियमिच्छन्गृहं ययौ॥ १॥ महार्होपस्करैराढ्यं कामोपायोपबृंहितं॥ मुक्तादामपताकाभिर्वितानशयनासनैः॥ धूपैः सुरभिभिर्दीपैः स्रग्गंधैरपि मंडितं॥ २॥ गृहं तमायांतमवेक्ष्य सासनात्सद्यः समुत्थाय हि जातसंभ्रमा॥ यथोपसंगम्य सखीभिरच्युतं सभाजयामास सदासनादिभिः॥ ३॥ तथोद्धवः साधुतयाभिपूजितो न्यषीददुर्व्यामभिमृश्य चासनं॥ कृष्णोऽपि तूर्णं शयनं महाधनं विवेश लोकाचरितान्यनुव्रतः॥ ४॥ सा मज्जनालेपदुकूलभूषणस्रग्गंधताम्बूलसुधासवादिभिः॥ प्रसाधितात्मोपससार माधवं सव्रीडलीलोत्स्मितविभ्रमेक्षितैः॥ ५॥ आहूय कांतां नवसंगमह्रिया विशंकितां कंकणभूषिते करे॥ प्रगृह्य शय्यामधिवेश्य रामया रेमेऽनुलेपार्पणपुण्यलेशया॥ ६॥ सानंगतप्तकुचयोरुरसस्तथाक्ष्णोर्जिघ्रंत्यनंतचरणेन रुजो मृजंती दोर्भ्यां स्तनांतरगतं परिरभ्य कांतमानंदमूर्तिमजहादतिदीर्घतापं॥ ७॥ सैवं कैवल्यनाथं तं प्राप्य दुष्प्रापमीश्वरं॥ अंगरागार्पणेनाहो दुर्भगेदमयाचत॥ ८॥ आहोष्यतामिह प्रेष्ठ दिनानि कतिचिन्मया॥ रमस्व नोत्सहे त्यक्तुं संगं तेंऽबुरुहेक्षण॥ ९॥ तस्यै कामवरं दत्वा मानयित्वा च मानदः॥ सहोद्धवेन सर्वेशः स्वधामागमदर्धिमत्॥ १०॥ ॥ राम राम राम रामचं

मधिवेश्य

र्शयितुं पुण्यलेशयेत्युक्तं न तु पुण्यस्याल्पत्वविवक्षया॥ ६॥ कुचादीनां रुजो मृजंतीति जिघ्रंती चरणं॥ ७॥ काममेव प्राकृतहृष्ट्या याचत न च मो क्षं इव सा तन्निष्टेति दुर्भगेत्युक्तं॥ कृतार्थत्वे तु तस्या न संदेहः॥ ८॥ ९॥ काममेव वरं दत्वा॥ मानयित्वा॥ चालंकारादिदानैः॥ १०॥ रामाय नमः राम

मनोग्राह्यं विषयसुखं ॥ असत्वात् कुमनीषी ॥ ११ ॥ किंचिच्चिकीर्षयन् हस्तिनापुरप्रस्थानं कारयितुमिच्छन्नित्यर्थः ॥ अक्रूरप्रियकाम्यया च ॥ १२ ॥ आरा
द्दूरत एव ॥ १३ । १४ ॥ आत्मपद्धतिविच्छेदः अपः आ सर्वतो धारयन्नित्यर्थः ॥ १५ । १६ ॥ वां युवयोरिदं कुलं उद्धृतं समेधितं च ॥ १७ ॥ वामिदं कुलमित्यादिष्व
व्यवहारदृष्ट्योक्त्वा परमार्थमाह युवामिति ॥ जगन्मयौ युवां ॥ कुतः जगद्धेतू ॥ तदपि कुतः प्रधानपुरुषौ तदात्मकौ अतो भवद्भ्यां विना परं कारणं का
र्यं च नास्तीति ॥ १८ ॥ ननु प्रत्यक्षादिसिद्धं कथं नास्तीत्युच्यते अत आह आत्मसृष्टमिति ॥ हे ब्रह्मन् परमेश्वर ॥ ब्रह्मेति वा पाठः ॥ स्व आदिशक्तिभिरा

दुराराध्यं समाराध्य विष्णुं सर्वेश्वरेश्वरं ॥ यो वृणीते मनोग्राह्यमसत्वात्कुमनीष्यसौ ॥ ११ ॥ अक्रूरभवनं कृष्णः सहरामोद्धवः प्रभुः ॥
किंचिच्चिकीर्षयन्प्रागादक्रूरप्रियकाम्यया ॥ १२ ॥ स तान्नरवरश्रेष्ठानाराद्वीक्ष्य स्वबांधवान् ॥ प्रत्युत्थाय प्रमुदितः परिष्वज्याभिनं
द्य च ॥ १३ ॥ ननाम कृष्णं रामं च स तैरप्यभिवादितः ॥ पूजयामास विधिवत्कृतासनपरिग्रहान् ॥ १४ ॥ पादावनेजनीरापो धारयन्
शिरसा नृप ॥ अर्हणेनांबरैर्दिव्यैर्गंधस्रग्भूषणोत्तमैः ॥ १५ ॥ अर्चित्वा शिरसानम्य पादावंकगतौ मृजन् ॥ प्रश्रयावनतोऽक्रूरः
कृष्णरामावभाषत ॥ १६ ॥ दिष्ट्या पापो हतः कंसः सानुगो वामिदं कुलं ॥ भवद्भ्यामुद्धृतं कृच्छ्राद्दुरंताच्च समेधितं ॥ १७ ॥ युवां प्रधानपु
रुषौ जगद्धेतू जगन्मयौ ॥ भवद्भ्यां न विना किंचित्परमस्ति न चापरं ॥ १८ ॥ आत्मसृष्टमिदं विश्वमन्वाविश्य स्वशक्तिभिः ॥ ईयते ब
हुधा ब्रह्मन् श्रुतप्रत्यक्षगोचरं ॥ १९ ॥ यथा हि भूतेषु चराचरेषु मह्यादयो योनिषु भांति नाना ॥ एवं भवान्केवल आत्मयोनिष्वा
त्मात्मतंत्रो बहुधा विभाति ॥ २० ॥ राम राम राम राम राम राम राम राम राम राम राम ।

त्मानं सृष्टमिदं विश्वं अन्वाविश्य कारणत्वादनुप्रविश्य प्रविश्य व्यवस्थितः ॥ श्रुतप्रत्यक्षगोचरं यथा भवति तथा बहुधा भवानेव प्रतीयते ॥ १९
एकस्यैव बहुधा ~~भवानेव प्रतीयते~~ १९ प्रतीतिं सदृष्टांतमाह ॥ यथा हीति योनिषु स्वस्यैव तद्रूपांतरेणाभिव्यक्तिस्थानेषु ॥ चराचरेषु भूतेषु घ
टमहीप्रमुखानि कारणान्येव नाना भांति ॥ आत्मयोनिषु स्वकारणेषु भूतभौतिकेषु जीवोपि नरपशुगवादिशरीरेषु बालयुवादिव्यवस्थासु च तथा
तथा प्रतीयत इति तद्वच्चेदार्थमात्मतंत्रग्रहणं २०

ननुसृष्ट्यादिकर्तृत्वेनसगुणत्वेनचसममकिंजीववद्बंधःकुतः॥नहिनहीत्याहसृजसीति॥तद्गुणकर्मभिर्वातैर्गुणैःकर्मभिर्वेत्यर्थः॥यतःक्वच
कदाचिदपिबंधहेतुरविद्यातवनैवास्ति॥कुतइत्यतआह॥ज्ञानात्मनइति॥मायायाआश्रयानावरकत्वादितिभावः॥२१॥किंचआत्मनोता
तावन्नबंधशंकायतोऽविद्योपाधेर्जीवात्मनोपिनवस्तुतोबंधोस्तीत्याह॥देहाद्युपाधेरितिभवोजन्म॥तन्मूलाभिदाचसाक्षात्स्वरूपतो
नस्यादिति॥ननुममबंधाभाववदतात्वयाकिंमोक्षोंगीकृतः॥ओमितिचेत्तर्हिबंधाभावोमोक्षासंभवादापन्नोबंधोपीत्याशंक्याहअतइ

सृजस्यथोलुंपसिपासिविश्वंरजस्तमःसत्वगुणैःस्वशक्तिभिः॥नबध्यसेतद्गुणकर्मभिर्वाज्ञानात्मनस्तेक्वचबंधहेतुः
॥२१॥देहाद्युपाधेरनिरूपितत्वाद्भवोनसाक्षान्नभिदात्मनःस्यात्॥अतोनबंधस्तवनैवमोक्षःस्यातांनिकामस्त्वयिनो
ऽविवेकः॥२२॥त्वयोदितोयंजगतोहिताययदायदावेदपथःपुराणः॥बाध्येतपाखंडपथैरसद्भिस्तदाभवान्सत्वगुणंवि
भर्ति॥२३॥सत्वंप्रभोऽद्यवसुदेवगृहेऽवतीर्णःस्वांशेनभारमपनेतुमिहासिभूमेः॥अक्षौहिणीशतवधेनसुरेतरांशरा
ज्ञाममुष्यचकुलस्ययशोवितन्वन्॥२४॥ ॥ राम राम राम राम राम राम राम राम॥

ति॥यतोनाविद्याअतोनबंधोमोक्षश्च॥एवमुभौनस्यातामित्यर्थः॥ननुत्वंसर्वलेमांबद्धश्चततवानु॥यमुनाह्रदेतवमुक्तंहष्टवानसि॥अतःक
थमुभयंनास्त्यतआह॥निकामइतिअतिशयेनस्वाभिप्रायानुरूपः॥त्वयिनोस्माकमविवेकएवपरमेष्ठतइति॥यद्वानःअविवेकएव
तवोभौस्यातामिति॥२२॥ननुतर्हिममावताराःमत्स्यचरित्राणिचशुक्तिरजतवत्त्वविद्याकल्पितान्येवकिं॥नहिनहि॥त्वयेवतवलीलेत्या
हत्वयेनत्वयोदितइति॥२३॥सएतेतरांशायेराज्ञानस्तेषामक्षोहिणीशतानांवधेनभूभारमपनेतुंस्वांशेनरामेणसहावतीर्णोसीति॥२४॥

अतएवंभूतस्य तवागमनेन कृतार्थोस्मीत्याह त्रयेण अद्येति ॥ हे ईश अद्य नो वसतयो गृहाः ॥ तपोवनादपि बहुभाग्याः कुतः यावसती त्वं साक्षात्प्रविष्टः कथंभूतः ॥ यस्य तव पादसलिलमेव गंगा त्रिजगत्पुनाति ॥ यश्च त्वं पंचयज्ञदेवतामूर्तिः स त्वं जगद्गुरुरिति ॥२५॥ स्वमनोरथः परिहरीत इति ह्यषान्नाह कः पंडित इति ॥ ऋतगिरः सत्यवाचः त्वत्तः परं शरणं कः समीयात् हे कोन यतो भवान्भजतः सर्वानभितः कामांश्च द-

अद्येश नो वसतयः खलु भूरिभागा यः सर्वदेवपितृभूतनृदेवमूर्तिः ॥ यत्पादशौचसलिलं त्रिजगत्पुनाति स त्वं जगद्गुरु-रधोक्षज याः प्रविष्टः ॥२५॥ कः पंडितस्त्वदपरं शरणं समीयाद्भक्तप्रियादृतगिरः सुहृदः कृतज्ञात् ॥ सर्वान्ददाति सुहृदो भज-तोभिकामानात्मानमप्युपचयापचयौ न यस्य ॥२६॥ दिष्ट्या जनार्दन भवानिह नः प्रतीतो योगेश्वरैरपि दुरापगतिः सुरेशैः ॥ छिंध्याशु नः सुतकलत्रधनाप्तगेहदेहादिमोहरशनां भवदीयमायां ॥२७॥ इत्यर्चितः संस्तुतश्च भक्तेन भगवान्हरिः ॥ अक्रू-रं सस्मितं प्राह गीर्भिः संमोहयन्निव ॥२८॥ श्रीभगवानुवाच ॥ त्वं नो गुरुः पितृव्यश्च श्लाघ्यो बंधुश्च नित्यदा ॥ वयं तु रक्ष्याः पोष्या-श्चानुकंप्याः प्रजा हि वः ॥२९॥ भवद्विधा महाभागा निषेव्या अर्हसत्तमाः ॥ श्रेयस्कामैर्नृभिर्नित्यं देवाः स्वार्था न साधवः ॥३०॥ न ह्य-म्मयानि तीर्थानि न देवा मृच्छिलामयाः ॥ ते पुनंत्युरुकालेन दर्शनादेव साधवः ॥३१॥ राम राम राम राम राम ॥

॥ ॥

दाति आत्मानमपीति ॥२६॥ नः अविवेकिनां तत्रापि इह गृहे ॥२८॥ वः युष्माकं प्रजाः पुत्रा हि वयमिति ॥२९॥ न ह्यम्भिर्देवाः सेव्या इति प्रसि-द्धं तत्राह देवा इति स्वार्थाः स्वकार्यसाधनपराः साधवस्तु केवलं परानुग्रहपराः परमार्थतस्तु साधव एव देवा इति त एव सेव्या इत्यर्थः ॥३०॥ तर्हि मृच्छिलादिमयाः किं देवादयो नैवेत्यत आह ॥ नहेति ॥ अम्मयानि तीर्थानि मृन्मयाः शिलामयाश्च देवा न भवंति ॥ अपि तु भवंत्येव तथापि साधूनां तेषां च महदंतरमित्याह ॥ ते पुनंतीति ॥३१॥ राम राम राम राम राम राम राम राम राम ५ ॥

किंचिच्चिकीर्षयन्त्वागमादितियडक्तंतत्कार्यमादिशति ॥ सइतिनः सुहृदांमध्येभवान्श्रेष्ठः अतःपांडवानांश्रेयश्चिकीर्षयागजसाह्वयंगच्छस्व गच्छेतियद्वास्वेतिष्टथक्पदंहेस्वआत्मीयेत्यर्थः ॥ ३२ ॥ राज्ञाधृतराष्ट्रेणवसंतेतनिवसंतिशुश्रुमः श्रुतवंतोवयं ३३ दुष्टाःयेस्वपुत्राःदुर्योधनादयस्तद्वशोनगच्छतीतितथायतअंधदृक् अंधनेत्रः ॥ इतिदशमेअष्टचत्वारिंशोध्यायः ४८ ऊनापंचाशतमेत्वगत्वाक्रूरोगजाह्वयं ॥ राज्ञःस्वभ्रातृपु

सभवान्सुहृदांवैनःश्रेयान्श्रेयश्चिकीर्षया ॥ जिज्ञासार्थंपांडवानांगच्छस्वगजसाह्वयं ॥ ३२ ॥ पितर्युपरतेवालाःसहमात्रासुदुःखिताः ॥ आनीताःस्वपुरंराज्ञावसंतइतिशुश्रुमः ॥ ३३ ॥ तेषुराजांबिकापुत्रोभ्रातृपुत्रेषुदीनधीः ॥ समोनवर्ततेनूनंदुःपुत्रवशगोंधदृक् ॥ ३४ ॥ गच्छजानीहितद्वृत्तमधुनासाध्वसाधुवा ॥ विज्ञायतद्विधास्यामोयथाशंसुहृदांभवेत् ॥ ३५ ॥ इत्यक्रूरंसमादिश्यभगवान्हरिरीश्वरः ॥ संकर्षणोद्धवाभ्यांवैततःस्वभवनंययौ ॥ ३६ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेअष्टचत्वारिंशोध्यायः ॥ ४८ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ सगत्वाहास्तिनपुरंपौरवेंद्रयशोंकितं ॥ ददर्शतत्रांबिकेयंसभीष्मंविदुरंपृथां ॥ १ ॥ सहपुत्रंचवाह्लीकंभारद्वाजंसगौतमं ॥ कर्णंदुर्योधनंद्रौणिंपांडवान्सुहृदोपरान् ॥ २ ॥ यथावदुपसंगम्यबंधुभिर्गांदिनीसुतः ॥ संपृष्टस्तैःसुहृद्वार्तांस्वयंचापृच्छदव्ययं ॥ ३ ॥ उवासकतिचिन्मासान्राज्ञोवृत्तविवित्सया ॥ दुःप्रजस्याल्पसारस्यखलछंदानुवर्तिनः ॥ ४ ॥ तेजओजोबलंवीर्यंप्रश्रयादींश्चसद्गुणान् ॥ प्रजानुरागंपार्थेषुनसहद्भिश्चिकीर्षितं ॥ ५ ॥

त्रेषुदुर्बुद्धिंवेदयस्माआगमत् ॥ पौरवेंद्राणांयशोभिःतत्कृतदेवब्राह्मणायतनादिभिरंकितं ॥ १ ॥ वाह्लीकपुत्रःसोमदत्तःभारद्वाजोद्रोणः ॥ गौतमःकृपः ॥ २ ॥ अव्ययंकुशलं ॥ ३ ॥ दुःप्रजस्यअसत्पुत्रस्य ॥ अल्पसारस्यमंददृष्टेः ॥ खलानांकर्णादीनांछंदमिच्छामनुवर्तितुंशीलंयस्येतितथातस्य ॥ ४ ॥ तेजःप्रभावं ओजःशस्त्रादिनैपुण्यंवीर्यंप्रशौर्यंयेनसहद्भिःसहमानैश्चिकीर्षितंइतिउपरिकर्तुमिष्टं ॥ ५ ॥ श्रीकृष्णायनमः ॥ रामायनमः

डो

गरदस्यविषस्यदानादिअपेशलंकुत्स्यांयतेजद्वपादिसंवेकथयामास ॥६॥ तत्कथनात्पूर्वेतरं पृथातत्रमाहपृथातिविति ॥ अश्रूणांकलालेशायस्योस्ते
ईक्षणेयस्याःसा ॥७॥ अपिकिंजामयःकुलस्त्रियः ॥८॥ पैतृष्वस्रेयानुमत्पुत्रान् ॥९॥ सांत्वयिष्यतिकिं ॥१०॥ हेमहायोगिन् महानुयोगउपायोमाया
यस्यास्त्यस्तीति ॥ हेविश्वात्मन् सर्वांतर्यामिन् ॥ हेविश्वभावनविश्वपालकप्रपन्नांशरणंगतां ॥ अवसीदंतींक्लिश्यंतीं ॥११॥ अपवर्गिकान्मोक्ष

कृतंचधार्तराष्ट्रैर्यद्गरदानाद्यपेशलं ॥ आचख्यौसर्वमेवास्मैपृथाविदुरएवच ॥६॥ पृथातुभ्रातरंप्राप्तमक्रूरमुपसृत्यतं ॥ उ
वाचजन्मनिलयंस्मरंत्यश्रुकलेक्षणा ॥७॥ अपिस्मरंतिनःसौम्यपितरौभ्रातरश्चमे ॥ भगिन्योभ्रातृपुत्राश्चजामयःसख्यए
वच ॥८॥ भ्रात्रेयोभगवान्कृष्णःशरण्योभक्तवत्सलः ॥ पैतृष्वस्रेयान्स्मरतिरामश्चांबुरुहेक्षणः ॥९॥ सपत्नमध्येशोचंतीं
वृकाणांहरिणीमिवसांत्वयिष्यतिमांवाक्यैःपितृहीनांश्चबालकान् ॥१०॥ कृष्णकृष्णमहायोगिन्विश्वात्मन्विश्वभावन
प्रपन्नांपाहिगोविंदशिशुभिश्चावसीदतीं ॥११॥ नान्यत्तवपदांभोजात्पश्यामिशरणंनृणां ॥ बिभ्यतांमृत्युसंसारादीश्वरस्या
पवर्गिकात् ॥१२॥ नमःकृष्णायशुद्धायब्रह्मणेपरमात्मने ॥ योगेश्वराययोगायत्वामहंशरणंगता ॥१३॥ श्रीशुकउवाच ॥
इत्यनुस्मृत्यस्वजनंकृष्णंचजगदीश्वरं ॥ प्रारुदद्दुःखिताराजन्भवतांप्रपितामही ॥१४॥ समदुःखसुखोऽक्रूरोविदुरश्चम
हायशाः ॥ सांत्वयामासतुःकुंतींतत्पुत्रोत्पत्तिहेतुभिः ॥१५॥ श्री श्री श्री श्री श्री श्री श्री श्री श्रीराम

प्रदात् ॥१२॥ शुद्धायधर्मात्मनेब्रह्मणेअपरिच्छिन्नायपरमात्मनेजीवसाक्षिणेयोगेश्वरायअणिमादिप्रदाययोगायज्ञानात्मने ॥१३॥ प्रपिता
महीपांडोःतस्यभार्यात्वेनादाः ॥१४॥ सुखयासहसमंदुःखंसुखंचयस्यसः ॥ तस्याःपुत्राणामुत्पत्तिहेतुभिर्जातानकेर्धर्मादिभिस्तत्कथनेरि
त्यर्थः ॥१५॥

बंधुभिः रामकृष्णादिभिः सौहृदेन उदितं उक्तं यत् तददिति ॥ १६ ॥ भ्रातर्युपरत इति पांडोः पुत्रेषु सत्सु राजासनं त्वमास्थित इति कटाक्षः ॥ १७ ॥ भवत्सुत
धर्मेष्वं वर्तमानः श्रेयोवाप्स्यसीत्याह धर्मेणेति तमः नरकं इह च सुहृत्सु दुःखमिति भावः ॥ १९ ॥ नन्वात्मजानामात्मजादिषु कथं समत्वं स्यात्तत्राह
नेह चेति अत्यंतं नित्यसंवासः सम्यक्स्थितिः ॥ २० ॥ तत्र तावदुत्पत्तिमरणयोः सुखदुःखयोः केनापि साहित्यं नास्तीत्याह एक इति ॥ २१ ॥ किंच

यास्यन्न राजानमभ्येत्य विषमं पुत्रलालसं ॥ अवदत्सुहृदां मध्ये बंधुभिः सौहृदोदितं ॥ १६ ॥ अक्रूर उवाच ॥ भो भो वैचित्रवीर्य
त्वं कुरूणां कीर्तिवर्द्धन ॥ भ्रातर्युपरते पांडावधुनासनमास्थितः ॥ १७ ॥ धर्मेण पालयन्नुर्वीं प्रजाः शीलेन रंजयन् ॥ वर्तमानः स
मः स्वेषु श्रेयः कीर्तिमवाप्स्यसि ॥ १८ ॥ अन्यथा त्वाचरंल्लोके गर्हितो यास्यसे तमः ॥ तस्मात्समत्वे वर्तस्व पांडवेष्वात्मजेषु च ॥ १९ ॥
नेह चात्यंतसंवासः कर्हिचित्केनचित्सह ॥ राजन्स्वेनापि देहेन किमु जायात्मजादिभिः ॥ २० ॥ एकः प्रसूयते जंतुरेक एव प्रली
यते ॥ एकोनुभुंक्ते सुकृतमेक एव च दुःकृतं ॥ २१ ॥ अधर्मोपचितं वित्तं हरंत्यन्येल्पमेधसः ॥ संभोजनीयापदेशैर्जलानीव जलौक
सः ॥ २२ ॥ पुष्णाति यानधर्मेण स्वबुद्ध्या तमपंडितं ॥ तेऽकृतार्थं प्रहिण्वंति प्राणा रायः सुतादयः ॥ २३ ॥ स्वयं किल्बिषमादाय तै
स्त्यक्तो नार्थकोविदः ॥ असिद्धार्थो विशत्यंधं स्वधर्मविमुखस्तमः ॥ २४ ॥ राम राम राम राम राम राम श्री ॥

यदा च सहसंतितं तदपि क्लेशोपार्जितं वित्तमपहारितयाध जनामानः श[illegible]एव ज्ञेया इत्याह ॥ अधर्मेति संभोजनीयाः पोष्याः पुत्रादय इति अपदेशैः
अल्पमेधसो मूढस्य वित्तं हरंति जलौकसो मत्स्या जीवनहेतूनि जलानि यथा तद्वदिति ॥ २२ ॥ किंच यानेव पुष्णाति ते धनमादाय सुहृतार्थं जीवंतोपि
वा तं परित्यजंतीत्याह ॥ पुष्णातीति ॥ स्वबुद्ध्या स्वीया इत्यभिमानेन रायः अर्थाः ॥ अकृत[illegible]मप्राप्तभोगं ॥ २३ ॥ संयुतः पापैकपाथेयो नरकं विश
तीत्याह ॥ स्वयमिति असिद्धार्थोऽप्राप्तमनोरथः ॥ २४ ॥ राम राम राम म राम राम राम श्रीरामायनमः

स्वप्नमायाचमनोरथश्चतत्तुल्यंआयम्यनियम्य ॥ शांतःसमस्समोभवेति ॥२५॥ हेदानपतेअक्रूरानतृप्यामिअलमितिनमन्ये ॥२६॥
सूनृतात्वयावाक्चलेअस्थिरेहृदिनस्थीयतेनतिष्ठतीत्यर्थः ॥ सुदामापर्वतःतत्रभवाविद्युदिव ॥ तस्मिन्स्फटिकशिलामयेसहसैवा
तिस्फुरंतीविद्युद्यथालीयतेतद्वदित्यर्थः ॥ यद्वा ॥ सुदामामालातस्यांइयंसौदामिनी ॥२७॥ नन्वेवंजानतोपिकथमेवंमोहइतिचेदतआह

तस्माल्लोकमिमंराजन्स्वप्नमायामनोरथंवीक्ष्यायम्यात्मनात्मानंसमःशांतोभवप्रभो ॥२५॥
धृतराष्ट्रउवाच ॥ यथावदतिकल्याणींवाचंदानपतेभवान् ॥ तथानयानतृप्यामिमर्त्यःप्रा
प्ययथामृतं ॥२६॥ तथापिसूनृतासौम्यहृदिनस्थीयतेचले ॥ पुत्रानुरागविषमेविद्युत्सौदा
मिनीयथा ॥२७॥ ईश्वरस्यविधिंकोनुविधुनोत्यन्यथापुमान् ॥ भूमेर्भारावताराययोवतीर्णो
यदोःकुले ॥२८॥ योदुर्विमर्शपथयानिजमाययेदंसृष्ट्वागुणान्विभजतेतदनुप्रविष्टः ॥ तस्मै
नमोदुरवबोधविहारतंत्रसंसारचक्रगतयेपरमेश्वराय ॥२९॥ श्रीशुकउवाच ॥ इत्यभिप्रेत्यनृप
तेरभिप्रायंसयादवः ॥ सुहृद्भिःसमनुज्ञातःपुनर्यदुपुरीमगात् ॥३०॥ शशंसरामकृष्णाभ्यांधृत
राष्ट्रविचेष्टितं ॥ पांडवान्प्रतिकौरव्ययदर्थंप्रेषितःस्वयं ॥३१॥३॥ इति श्रीएकोनपंचाशत्तमोध्यायः

ईश्वरस्येति विधिंविधानंमायामितियावत् ॥२८॥ अतस्तमेवनमस्यतियइति दुर्विमर्शपथयाअवितर्क्यमार्गया ॥ गुणान्कर्माणितत्त
त्त्वविभजतेविविच्यददाति दुरवबोधोयोविहारस्तस्यक्रीडामः तंत्रंप्रधानंमुख्यंचकारणंयस्यसंसारचक्रस्य ॥ अतएवतस्यगतिर्यस्मा
सति ॥२९॥ अभिप्रेत्यज्ञात्वा ॥३०॥३१॥ इतिश्रीश्रीधरस्वामिविरचितायांपदभावार्थदीपिकायामेकोनपंचाशत्तमोध्यायः ॥४९॥ राम र

